

**ERZURUM YÖRESİ ALEVÎLERİ, İNANÇLARI,
İBADETLERİ, ÖRF VE ADETLERİ**

Lokman KILAVUZ

**Doktora Tezi
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN
2023
Her Hakkı Saklıdır**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Lokman KILAVUZ

**ERZURUM YÖRESİ ALEVÎLERİ, İNANÇLARI, İBADETLERİ,
ÖRF VE ADETLERİ**

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN

ERZURUM – 2023

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN danışmanlığında, Lokman KILAVUZ tarafından hazırlanan bu çalışma 12/12/2023 tarihinde savunulmuş ve Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Metin BOZKUŞ

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Fevzi RENÇBER

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Ahmet ÇAKMAK

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

Aslı Islak İmzalıdır

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum “ERZURUM YÖRESİ ALEVİLERİ, İNANÇLARI, İBADETLERİ, ÖRF VE ADETLERİ” adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

12 / 12 /2023

Aslı Islak İmzalıdır

Lokman KILAVUZ

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi **MADDE 6– (1)** Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR DİZİNİ	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ METODOLOJİK BİLGİLER.....	1
A. Konu ve Kapsam	1
B. Amaç/Gerekçe	2
C. Özgün Değeri.....	2
D. Yöntem ve Teknik	3
1. Araştırmanın Deseni	3
2. Çalışma Grubu.....	4
3. Veri Toplama Araçları.....	4
4. Verilerin Analizi	5
E. Araştırmanın Güçlükleri	5
F. Kaynaklar	7
II. ALEVİLİKLE İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR.....	9
A. Alevîlik.....	9
B. Bektaşîlik	15
C. Kızılbaşlık.....	19
D. Râfîzîlik.....	23
III. ANADOLU'DA ALEVİLİĞİN TARİHİ GELİŞİMİ	25
IV. ERZURUM TARİHİ.....	31
V. ERZURUM'DA YAŞAYAN ALEVİLERİN COĞRAFİ DAĞILIMLARI VE DEMOGRAFİK YAPILARI	36
A. Merkez İlçeler.....	37
B. Aşkale İlçesi	38
C. Çat İlçesi	39
D. Hınıs İlçesi.....	40
E. Şenkaya İlçesi	41

F. Tekman İlçesi	41
G. Pasinler İlçesi	42
H. Diğer İlçeler.....	42

BİRİNCİ BÖLÜM

ERZURUM'DA YAŞAYAN ALEVÎLERİN İNANÇLARI, İBADETLERİ VE AHLAK ANLAYIŞLARI

1.1. ERZURUM'DA YAŞAYAN ALEVÎLERİN İMAN ESASLARI İLE İLGİLİ KABULLERİ VE DİĞER BAZI İNANÇ UNSURLARI	43
1.1.1. Hak-Muhammed-Ali Anlayışı.....	44
1.1.2. Genel İslamî İnançlar	54
1.1.2.1. Meleklerle İman.....	55
1.1.2.2. Kitaplara İman	58
1.1.2.3. Peygamberlere İman ve Hz. Muhammed (s.a.v.)	67
1.1.2.4. Ahirete İman	72
1.1.2.5. Kadere İman	77
1.1.3. Ehl-i Beyt, Tevellâ ve Teberrâ Anlayışı.....	81
1.2. ERZURUM'DA YAŞAYAN ALEVÎLERİN İBADET HAYATIYLA İLGİLİ TELAKKİLERİ VE UYGULAMALARI.....	88
1.2.1. Namaz Abdesti ve Gusûl Abdesti	90
1.2.2. Namaz.....	96
1.2.3. Oruç	106
1.2.4. Hac	117
1.2.5. Zekât.....	122
1.2.6. Kurban.....	126
1.3. ERZURUM'DA YAŞAYAN ALEVÎLERİN ADAB-ERKAN'A DAİR TEMEL UNSURLARI VE AHLÂK ANLAYIŞLARI.....	135
1.3.1. Dört Kapı-Kırk Makam	135
1.3.2. Üç Sünnet-Yedi Farz	143
1.3.3. Eline, Diline, Beline Sahip Olma	145
1.3.4. Ayin-i Cem.....	148

İKİNCİ BÖLÜM

ERZURUM'DA YAŞAYAN ALEVİLERİN GEÇİŞ DÖNEMİ VE DOĞA KÜLTÜ İLE İLGİLİ UYGULAMALARI

2.1. GEÇİŞ DÖNEMİ UYGULAMALARI	165
2.1.1. Doğum ve Ad Koyma	165
2.1.2. Sünnet ve Kirvelik.....	171
2.1.3. Evlilik.....	176
2.1.4. Ölüm ve Sonrası Yapılanlar	185
2.1.5. Önemli Ziyaret Yerleri ve Uygulamalar	193
2.2. DOĞA KÜLTÜ İLE İLGİLİ İNANIŞ VE UYGULAMALAR	199
2.2.1. Yağmur Yağdırma ve Su Kültü.....	200
2.2.2. Ağaç ve Ateş Kültü	205
2.2.3. Hayvan Kültü	211

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERZURUM'DA YAŞAYAN ALEVİLERDE DİNİ KURUMLAR VE TOPLUMSAL MESELELER

3.1. DİNİ KURUMLAR.....	217
3.1.1. Dedelik Kurumu, Ocak ve Talipler	218
3.1.2. Musahiplik.....	227
3.1.3. Düşkünlük	233
3.1.4. Yöre Alevîlerinin Cemevlerine Bakışı	238
3.2. TOPLUMSAL MESELELER	245
3.2.1. Diğer Dini Gruplarla İlişkiler	245
3.2.3. Siyasîlerle İlişkiler.....	254
3.2.4. Diyanet İşleri Başkanlığı'na Bakış.....	261
3.2.5. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine Yönelik Düşünceler.....	266
SONUÇ.....	271
KAYNAKÇA	276
EKLER.....	296
EK 1. KAYNAK KİŞİLER.....	296

EK 2. MÜLAKAT SORULARI	299
EK 3. FOTOĞRAFLAR	301
EK 4. ETİK KURUL ONAY BELGESİ	318
ÖZGEÇMİŞ.....	319

ÖZET**DOKTORA TEZİ****ERZURUM YÖRESİ ALEVÎLERİ, İNANÇLARI, İBADETLERİ, ÖRF VE
ADETLERİ****Lokman KILAVUZ****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN****2023, 319 sayfa****Jüri: Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN
Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN
Prof. Dr. Metin BOZKUŞ
Doç. Dr. Fevzi RENÇBER
Doç. Dr. Ahmet ÇAKMAK**

Bu çalışmanın amacı Erzurum yöresinde yaşayan Alevîlerin nüfusunu, coğrafi dağılımlarını, inanç yapılarını, ibadet şekillerini, ahlaki tutumlarını, örf ve adetlerini tespit etmek; Erzurum yöresi Alevîliğinin özgün değerini ortaya koymaktır. Son dönemde artan sanayileşme ve kentleşmenin Erzurum yöresinde yaşayan Alevîlerin sosyal ve kültürel hayatları üzerinde meydana getirdiği değişiklikleri göstermektir. Bu alan araştırmasında önceden belirlediğimiz çalışma grubuna yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanarak soru ve cevaplar kayıt altına alınmıştır. Elde edilen bilgiler bizzat katılarak doğal ortamlarında gözlemlenmiş, akabinde bir değerlendirme yapılmıştır.

Türkiye nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan Alevîlerin inançlarının, ibadetlerinin, örf ve adetlerinin sağlıklı bir şekilde anlaşılması ülkemizin birlik, kardeşlik ve güven ortamı için hayati önem taşımaktadır. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yaşayan Alevî topluluklarının Alevîliği anlamada, yorumlamada ve uygulama biçimlerinde kendilerine özgü farklılıklar taşıdığından en kapsamlı örnekleme ulaşmak için görüşmecilerimizin yaş, cinsiyet, toplumsal statü ve coğrafi çeşitliliğine dikkat edilmiştir. Teorideki Alevîlik ile şu an Erzurum ve çevresinde yaşayan Alevîliği olduğu gibi yansıtabilmek adına görüşmecilerimizin düşüncelerine tezimizde doğrudan yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Alevîlik, Bazı İnançlar, İbadet Hayatı, Adab-Erkan, Örf, Adet.

ABSTRACT**Ph. D. DISSERTATION****ERZURUM REGIONAL ALEVÎS, THEIR BELIEFS, WORSHIPS, CUSTOMS
AND TRADITIONS****Lokman KILAVUZ****Advisor: Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN****2023, 319 Pages****Jury: Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN
Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN
Prof. Dr. Metin BOZKUŞ
Assoc. Prof. Dr. Fevzi RENÇBER
Assoc. Prof. Dr. Ahmet ÇAKMAK**

The purpose of the present study is to investigate the population, geographical distributions, belief structures, worship forms, moral attitudes and customs of Alevîs living in Erzurum region and to reveal the unique value of Erzurum region's Alevîsm and the sides seperating from the other Alevîs groups of it. Also, this study shows changes caused by lately increasing industrialisation and urbanization on social and cultural lives of Alevîs living in Erzurum region. In this field study, questions and answers were recorded by applying semi-structured interview form to the study group that we assigned in advance. The obtained informations were observed in natural environments by personally participating, afterward an evaluation was carried out.

The truly being understood of the beliefs, worships and customs of Alevîs constituting the important part of Türkiye population is essential for our country's unity, fellowship and safety setting (environment). Alevî communities living in the several regions of Anatolia have unique differences in understanding, commenting and implementation forms of Alevîsm. Therefore, our interviewees' age, gender, social statute and geographical varieties were taken into account to reach the most comprehensive sample. To reflect exactly Alevîsm in theory and Alevîsm living in Erzurum and its environment now, the opinions of our interviewees were directly given place in our thesis.

Keywords: Erzurum, Alevîsm, Some Beliefs, Worship Life, Decency-Main, Customs and Tradition.

KISALTMALAR DİZİNİ

AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	: Oğlu
Bkz.	: Bakınız
C	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
h.	: Hicri
İSAM	: İslam Araştırma Merkezi
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
M. Ö.	: Milattan önce
m.	: Miladi
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
S	: Sayfa
s.	: Sayı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
TKAE	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
Üniv.	: Üniversite
vb.	: Ve benzeri

ÖNSÖZ

Geçmişten günümüze kapalı bir toplum olarak varlığını sürdüren, merkezi idareye karşı mesafeli bir duruşu olmasından dolayı kendi içerisinde hukuki ve toplumsal kurumlarını ortaya koyan Alevî zümreler, son zamanlarda yaşanan sosyal ve ekonomik gelişmelerle modern çağın getirdiği yenilikler sayesinde çok fazla gündem olmaya başlamıştır. Alevî olarak adlandırılan zümrelerin kapalı bir toplum olması, daha çok sözlü kültüre dayanması, farklı ocaklara ve geleneklere sahip olup geniş bir coğrafyaya yayılması birbirinden farklı Alevîlik tanımlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle 1990'lı yıllardan sonra bu alan üzerine çalışan ve bilimsel kaygılardan uzak olan kişilerin, Alevîliği sahip oldukları ideolojiler çerçevesinde açıklama çabaları büyük kafa karışıklığına sebep olmuştur.

Sistematik bir teolojisinin olmaması ve bünyesinde farklı inanç ve mezhebi unsurları barındırması sebebiyle Alevîliği tüm yönleriyle ortaya koymak için bilimsel çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Anadolu'nun farklı coğrafyalarında yaşayan ve Alevî olarak adlandırılan zümrelerin inanç, ibadet ve uygulamalarının ortaya konulması için alan çalışmalarının yapılması elzem görünmektedir. Alan çalışmaları sonucu daha çok yazılı kültüre dayalı olarak elde edilen verilerin Alevîliğin yazılı kaynaklarıyla karşılaştırılarak sunulması Alevîlik hakkında doğru bilgilendirme konusunda önemli bir adım olacaktır.

Bu çalışmada Doğu Anadolu bölgesinde yaşayan Alevî nüfusun önemli bir kısmına ev sahipliği yapan Erzurum ve çevresindeki Alevîlerin iman esaslarıyla ilgili kabulleri ve bazı inançları, ibadetleri, ahlak anlayışları, örfleri adetleri ve kültürleri ele alınmıştır. Ayrıca Erzurum sınırları içerisinde yaşayan Alevî zümrelerin dinî kurumlara bakışı ve toplumsal meseleler hakkındaki görüşleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmamız bir giriş ve üç bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde çalışmanın amacı, önemi, kapsamı ve özgün değeri üzerinde durulmuştur. Çalışma esnasında kullanılan yöntem ve teknikler açıklanarak bu süreçte karşılaşılan güçlükler belirtilmiştir. Alevîliğin ortaya çıkışı ve tarihçesi ile Erzurum ilinin tarihi üzerinde durulmuş, yörede yaşayan Alevîlerin demografik yapısı, coğrafi dağılımları, nüfus yapıları ve bağlı oldukları ocaklar incelenmiştir. Ayrıca Alevîlik kavramıyla beraber

yakın ilişkili olan Kızılbaşlık, Bektaşîlik ve Râfîzîlik kavramları üzerinde durularak yöre Alevîlerinin bu kavramlar hakkındaki düşüncelerine yer verilmiştir.

Birinci bölümde Alevîlerin iman esaslarıyla ilgi kabulleri ve bazı inançları, ibadetleri ve ahlak anlayışları ele alınmıştır. İkinci bölümde insan hayatında önemli bir yeri olan geçiş dönemlerinde yöre Alevîleri arasında yapılan uygulamalar incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde bölgede yaşayan Alevîler arasında yaygın olan kültler ve bunlarla ilgili yapılan uygulamalar üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise Erzurum yöresinde yaşayan Alevî zümrelerin dinî kurumlara ve toplumsal meselelere bakışı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın başlangıcından bitimine kadar her türlü yardımı esirgemeyen ve bize ışık tutan değerli hocam Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN'e teşekkürlerimi sunarım. Yönlendirme ve değerlendirmeleriyle tezimizin tamamlanmasına katkı sağlayan değerli hocam Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN'a; metod konusunda desteğini esirgemeyen Doç. Dr. Ahmet ÇAKMAK hocama; tez konumuzla ilgili eleştiri ve yönlendirmeleriyle katkı sunan kıymetli hocam Doç. Dr. Fevzi RENÇBER'e, ufuk açıcı eleştirileriyle çalışmanın olgunlaşmasına yardımcı olan muhterem hocam Prof. Dr. Metin BOZKUŞ'a, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Alevî-Bektaşî Kültür ve Cemevi Başkanı Ali Rıza ÖZDEMİR'e; proje yazma sürecindeki yardımları için Arş. Gör. Zeynep KELEŞOĞLU'na, çalışmayı Bilimsel Araştırma Projesi olarak destekleyen üniversitemiz BAP birimine müteşekkirim. Bu çalışmada en büyük pay sahipleri olan, bizleri güler yüzle karşılayıp samimi bir şekilde bilgi paylaşımı yapan ve evlerinde misafir eden Erzurum yöresinin değerli dedelerine ve canlarına gönülden teşekkür ederim. Çalışma süresi boyunca en büyük destekçim olan eşim Burcu hanıma ve çok fazla zaman ayıramadığım oğullarım Tarık Buğra ve Fırat Efe'ye minnettarım.

Erzurum-2023

Lokman KILAVUZ

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ METODOLOJİK BİLGİLER

A. Konu ve Kapsam

Anadolu topraklarında dini, siyasî, antropolojik ve kültürel olarak kendini gösteren Alevîliğin, yazılı ve sistematik bir teolojisinin olmamasından dolayı Alevî toplulukları farklı inanış ve kültürlere sahip olmuşlardır. Toplumumuzun belli bir kesimini oluşturan, heterojen bir yapıya sahip olup, bölgeden bölgeye hatta yöreden yöreye değişebilen Alevîliği doğru bir şekilde ortaya koymak için alan çalışmaları önemlidir. Bu bakımdan Erzurum il, ilçe ve köylerinde yaşayan Alevîlerin dinî inanç, ibadet ve ahlaki kuralları ile örf, adet, gelenek ve görenekleri çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmamız, Erzurum örneğinden yola çıkarak, Alevî topluluklarının tarihsel süreç içerisindeki gelişim ve değişim aşamalarını; bilimsel yöntem ve teknikler kullanarak, İslam Mezhepleri Tarihi disiplininin yaklaşımlarını da esas alarak, süreçleri anlamayı ve bugününü açıklamayı kendisine konu edinen bir araştırmadır. Bu çerçevede araştırmanın problemi; gelişen ve değişen toplumsal yapı içerisinde Erzurum yöresi Alevîlerinin inanç, ibadet ve sosyal hayat algılamalarının nasıl olduğunu ortaya koymaktır.

Çalışmamız kendine özgü, toplumsal ve kültürel yapısıyla öne çıkan Erzurum ili ve çevresiyle sınırlıdır. Dolayısıyla bu araştırmada Alevîlere ilişkin olarak tespit edilen dinî ve sosyal hayat ile ilgili hususlar, Erzurum ili sınırlarında yaşayan Alevî mensuplarını kapsamaktadır. Elde edilen sonuçlar, Erzurum yöresinde yaşayan Alevîler için geçerli olup Türkiye'nin farklı bölgelerinde yaşayan tüm Alevîleri içermemektedir.

Sosyal hayatın sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisinde olması, bunun yanı sıra dinî hayatta da bazı değişmelerin olacağı varsayımından hareketle araştırmamız yapıldığı zamanla sınırlıdır.

Çalışmamızın kapsamını kısaca ifade etmek gerekirse;

- a) Bu çalışmamızda araştırmaya dâhil edilme ve araştırmadan dışlanma hususunda araştırmanın amacına ve problemine dayalı olarak birtakım

kriterler belirlenmiştir. Dolayısıyla, çalışma grubu bu kriterlere göre seçileceği için araştırma bulguları sadece bu çalışma grubu için geçerlidir ve değerlendirme yapılırken ihtiyatlı olunmuştur.

- b) Araştırma Erzurum il, ilçe ve köylerinde gerçekleştirilmiştir.
- c) Araştırmamızda elde ettiğimiz veriler katılımcılar tarafından beyan edilen bilgilerle sınırlı tutulmuştur.

B. Amaç/Gerekçe

Araştırmamızın amacı; Erzurum yöresinde yaşayan Alevîlerin nüfusunu, coğrafi dağılımlarını, inanç yapılarını ve ibadet şekillerini ortaya koymak; Erzurum Alevîliğinin özgün değerini tespit etmektir.

Araştırmanın bu temel amaç doğrultusunda ulaşılmak istenen hedefleri şunlardır:

- Erzurum il, ilçe ve köylerinde yaşayan Alevîlerin dinî anlayış, inanç, pratik tutum ve davranışlarının ne olduğunu tespit etmek.
- Sözlü kültüre göre şekillendiğini düşündüğümüz geleneksel Alevîlik içerisinde Erzurum Alevîliğinin yerini saptamak.
- Bu alan araştırmamızın diğer bir amacı genel olarak Anadolu Alevîliğinin, özelde ise Erzurum yöresinde yaşayan Alevîlerin doğru bir şekilde tanınmasına katkı sağlamak.

C. Özgün Değeri

Çalışmamızın özgün değeri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Bölgeden bölgeye birçok farklılıkları olan Alevî nüfusun yaklaşık olarak 30-35 bin kadarının Erzurum ve çevresinde yaşamasına rağmen, günümüze kadar bu bölgede yaşayan bölge Alevîlerinin inanç, ibadet, örf ve adetlerini ortaya koyan müstakil bir çalışma bulunmamaktadır.
2. Önceki çalışmaların birçoğunda Alevîlik daha çok tarihi kökeni ve teorik açıdan ele alınmışken, bu çalışmada Sivas, Amasya, Tokat ve Adıyaman Alevîleri hakkında yapılan alan araştırmaları gibi Erzurum yöresi Alevîliği de hem teorik hem de pratik yönü itibarıyla incelenmiştir.

3. Bu araştırmada Erzurum yöresi Alevîliği kendi doğal ortamından hareketle tanıtılarak, toplumdaki muhtemel yanlış anlama ve önyargıların önüne geçilmesi beklenilmektedir.
4. Bu alışma Erzurum ve ilçelerinin inanç coğrafyası ve kültür haritasının ortaya çıkarılmasına katkı sağlayacaktır.

D. Yöntem ve Teknik

1. Araştırmanın Deseni

Erzurum yöresinde yaşayan Alevîlerin nüfusunu, coğrafı dağılımlarını, inanç yapıları ve ibadet şekillerini ortaya koymayı amaç edinen bu çalışma, problem durumuna uygun olarak nitel araştırma desenlerinden etnografi yöntemine göre tasarlanmıştır. Etnografi, ortak kültüre sahip bir grubun değerlerinin, davranışlarının, inançlarının ve dilinin paylaşılan ve öğrenilen modellerinin tanımlandığı ve yorumlandığı nitel bir desendir. Etnografiler aynı kültürü paylaşan bir grubun kültürünün karmaşık ve eksiksiz bir betimlemesini geliştirmeye odaklanır. Araştırmacı etnografide, grubun dil ile ifade ettikleri fikir ve inançları gibi zihinsel faaliyetlerinin ya da kendilerinin araştırmacı tarafından gözlemlenen eylemleri yoluyla ifade edildiği şekilde, grup içinde nasıl davrandıkları gibi bedensel faaliyetlerinin modellerine bakar.¹

Bu alışma Erzurum yöresinde yaşayan Alevîlerin inançlarını ve davranışlarını, katılımcı gözlem ve derinlemesine görüşmelerle tanımlamak için etnografik bir bakış açısı ile gerçekleştirilmiştir. Etnografik araştırma aynı kültürü paylaşan bir grubun belirlenmesiyle başlar. Bunun zerine alan (saha) alışması yapılmak suretiyle grubun yaşadığı ortam veya bağlamda bilgi toplanır. Bir sonraki aşamada pek çok kaynaktan elde edilen veriler ortak kültüre sahip grubun betimlenmesi ve grubun ortaya çıkardığı temaların tanımı ile birlikte genel bir yorumlama yapmak adına analiz edilir. Analiz sonucunda gruba dair hem katılımcıların hem de araştırmacının görüşlerini içeren bütünsel bir portre ortaya konulur.² Araştırma sürecinde problem durumuna ilişkin var

¹ John W. Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, ev. Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir, Siyasal Kitabevi, Ankara 2021, 92.

² Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, 96-98.

olması muhtemel çalışmaların tespiti için öncelikle eleştirel literatür taraması yapılmıştır.

2. Çalışma Grubu

Çalışmada Erzurum yöresinde yaşayan Alevîlerin inanç yapıları ve ibadet şekillerini ortaya koymak amacıyla bir alan araştırması yapılmıştır. Araştırmamızın çalışma grubu Erzurum il, ilçe ve köylerinde yaşayan Alevîlerden oluşmaktadır. Tespit edilen 9 ilçe (Aşkale, Çat, Hınıs, Horasan, Köprüköy, Olur, Pasinler, Şenkaya, Tekman) ve 20 köyde yaşayan 11 kadın 41 erkek olmak üzere toplam 52 Alevî bireyle çalışma yürütülmüştür. Bu kişilerden 16'sı dede, 36'sı ise taliptir. Çalışma grubuna yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanarak soru ve cevaplar kayıt altına alınmıştır.

3. Veri Toplama Araçları

Etnografik araştırmaların temelinde katılımcı gözlem ve katılımcılarla yapılan görüşmeler vardır.³ Bu çerçevede çalışmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği, katılımcı gözlem ve saha notları kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme türünde, görüşmenin büyük bir kısmı keşfedilmesi gereken konuların açığa çıkarılması için sorular yönlendirilir. Bu format konuşma süresince farklı sorularla konunun açılmasına çeşitliliklerin ortaya çıkmasına ve konu hakkında yeni fikirlere ulaşılmasına yardım eder.⁴ Önceden hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme soruları⁵ çalışma grubuna uygulanmış, soru ve cevaplar kayıt altına alınmıştır. Görüşme esnasında, ihtiyaç duyulduğunda incelenen durum hakkında daha derinlemesine bilgi edinmek amacıyla görüşme formunda yer alan sorulara ilaveten alt sorular yöneltilerek süreç zenginleştirilmiştir. Bununla birlikte gözlem esnasında dikkat çeken durumlar ve saha notları kaydedilmiş ve araştırmada veri olarak kullanılmıştır.

³ Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, 92.

⁴ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2016, 212; Halil Akman Dömbekci ve Mehmet Akif Erişen, "Nitel Araştırmalarda Görüşme Tekniği", *AÜSBD*, 22/2, 2022, 144.

⁵ Çalışma grubuna uygulanan görüşme formu için bakınız: Ek.2

4. Verilerin Analizi

Araştırma sonucunda gözlem, saha notu ve uygulanan görüşme formu ile elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. İçerik analizi, dokümanların karakterize edilmesi ve karşılaştırılması için kullanılan tekniktir. İçerik analizinin amacı, içeriklerin sistematik bir şekilde tanımlanmasıdır. İçerik analizi dört adımda yapılmaktadır. Öncelikle veriler kodlanmakta, ikinci olarak temalar bulunmakta, sonrasında veriler kodlara ve temalara göre organize edilmekte, tanımlanmakta en sonunda ise bulgular yorumlanmaktadır.⁶ Çalışma sürecinde kullanılan görüşme formu, gözlem ve saha notu gibi farklı veri toplama araçları ile elde edilen veriler içerik analizine tabi tutularak öncelikle, Hak-Muhammed-Ali, Ehl-i beyt, tevellâ, tebberrâ, iman esasları ile ilgili kabuller; abdest, namaz, oruç, hac, zekât, kurban, dört kapı-kırk makam, üç sünnet-yedi farz, eline diline-beline sahip olma, ayn-i cem, doğum, sünnet, evlilik, ölüm, yağmur ve su kültü, ağaç ateş ve hayvan kültü, dedelik, ocak, musahiplik ve düşkünlük, sosyal hayat, siyaset, eğitim kodları belirlenmiştir. İkinci adımda ise kodlar kategorize edilerek inanç, ibadet, ahlak, geçiş dönemi uygulamaları, doğa kültü ile ilgili inanış ve uygulamalar, dini kurumlar ve toplumsal meseleler şeklinde temalar oluşturulmuştur. Çalışmanın içeriği de bu temalar çerçevesinde belirlenmiştir.

E. Araştırmanın Güçlükleri

Toplumların inanç, ibadet, örf ve adetlerini doğru bir şekilde ortaya koymada alan araştırmaları büyük öneme sahiptir. Sosyal, siyasal, fiziksel, psikolojik ve dinî açıdan bazı zorlukları içerisinde barındıran saha araştırmalarının akademik çalışmalara da büyük katkı sağladığı bilinmektedir. Alan araştırmalarında karşılaşılan problemlerin başında mülakatlara katılan kişilerin hissettiği güven problemi gelmektedir.

Erzurum'daki Alevîlerin büyük kısmının kırsal alanda yaşamaları, sözlü bir kültüre ve kapalı bir toplum özelliğine sahip olmaları, doğru bilgiye ulaşmada önemli problemler olarak öne çıkmaktadır. Yöre Alevîlerinin bir kısmının yaptığımız çalışmadan tam olarak emin olamadıkları ve kendilerine bir zarar geleceği düşüncesiyle görüşmelere katılmadıkları, katılsa da kritik sorulara cevap vermede isteksiz oldukları

⁶ Ali Yıldırım-Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2000, 163-175.

görülmüştür. Ancak bu problem, çalışmanın amacı ve yapılmak istenen hususlar izah edilmek suretiyle çözülmüştür. Ayrıca bu problemin çözümünde Erzurum merkezde bulunan *Erzurum Erenler Alevî-Bektaşî Dayanışma Derneği* yöneticileri ve bu derneğe üye olan dedelerin de ciddi yardımları olmuştur.

Çalışma sırasında karşılaştığımız diğer bir problem ise mülakat esnasında orada bulunan kişilerin kendi aralarında farklı düşüncelere sahip olmaları ve birbirleriyle tartışmalarıdır. Mesela; Hınıs ilçesinde yaptığımız bir mülakat sırasında kardeş olan dede çocuklarının soy üzerine yaptıkları bir tartışmada kardeşlerden biri soylarının Hz. Muhammed'e dayandığını ve kutsal olduğunu savunurken, diğeri Hz. Muhammed'in Arap, kendilerinin ise Türk olduklarını ifade ederek bu düşüncenin yanlış olduğunu iddia etmiştir.

Alan araştırmamız sırasında karşılaştığımız diğer bir sorun da ulaşım"dır. Erzurum kırsalında yaşayan Alevîlerle bir araya gelmede ulaşım açısından zaman zaman bazı sıkıntılarla karşılaşmış olup yörede yaşayan kişilerin yardımlarıyla ulaşım gerçekleştirilmiş ve planlanan görüşmeleler yapılmıştır.

Çalışmamızın bir diğer güçlüğü de bu dinî grubu tanımlamak ve araştırmayı derinleştirmek için müracaat edilecek kavramlar setidir. Birçok araştırmada "Alevîlik-Bektaşîlik" şeklinde toptancı bir kullanım görülmekte; inanç ve gelenekleri aynı olan, büyük ölçüde aynı kitapları okuyan, aynı nefes, gülbank ve tercümanları söyleyen bu iki dinî grup, bazen bir ve aynı şey olarak sunulmakta bazen de ayrıştıran bir yaklaşım görülmektedir. Alevîlik kelimesinin XIX. yüzyılda kullanım alanı bulan modern bir kavram olduğu bilinmesi ve günümüzde revaç bulması nedeniyle çokça tercih edildiği görölse de bu çalışmada Alevîlik, tarihteki adıyla Kızılbaş olarak bilinen dinî zümreyi ifade etmek üzere bilinçli bir tercihle kullanılmıştır.

Araştırmaya katılan dede ve talipler, konunun önemi ve Erzurum Alevîliği hakkında doğru bilgilendirme yapılmasına hizmet edeceği gerekçesiyle çalışmamızda isimlerinin yer almasında bir sakınca olmadığını, tez düzeyinde ilk akademik çalışma olması nedeniyle literatüre katkı sağlayacak bu çalışmanın bir parçası olmaktan memnun olacaklarını ifade etmişlerdir. Bu nedenle tezde katılımcılar kodlanarak verilmek yerine açık isimleriyle zikredilmiştir.

F. Kaynaklar

Araştırma süresi boyunca Alevîler ve Bektaşîler için temel kaynak kabul edilen *Buyruklar*, *Velâyetnâmeler*, *Erkânnâmeler*, *Hızırnâme*, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, *Makâlâtlar* gibi eserlerden istifade edilmiştir. Alevîler arasında Yedi Ulu Ozan diye bilinen *Hatâyî*, *Virânî*, *Yemînî* gibi ozanların eserlerinden de yararlanılmıştır. Ayrıca İslam Mezhepleri Tarihi, ilk dönem İslam Tarihi ve Kelam alanının klasik kaynaklarına gerektiğinde müracaat edilmiştir.

Çalışmamızda Alevîliğin temel kaynaklarında ifade edilen Alevîlik ile pratikteki Alevîlik arasındaki farkın Erzurum’da yaşayan Alevîler üzerindeki etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle Alevîlik üzerine araştırmaları olan birçok ismin eserine bakılmıştır. Bu bağlamda Baha Said Bey, Yusuf Ziya Yörükân, Fuad Köprülü, Mehmet Eröz, Ethem Ruhi Fırlalı, Ahmet Yaşar Ocak, Ahmet Turan, Hasan Onat, M. Saffet Sarıkaya, Sönmez Kutlu, Mustafa Ekinci, İlyas Üzümlü, Metin Bozkuş, Doğan Kaplan gibi ilahiyat ve tarih alanında çalışan isimlerin eserlerinden; İsmet Zeki Eyüboğlu, Cemal Şener, Mehmet Yaman, Rıza Zelyut, Baki Öz, Reha Çamuroğlu, Rıza Yıldırım, Ali Rıza Özdemir, Nejat Birdoğan, Faik Bulut, Cemşid Bender, Ethem Xemgin, Mehmet Bayrak, Hamza Aksüt gibi Alevî kimliği ile bilinen yazarların eserlerinden ve ayrıca İrene Melikoff, Anton Josef Dierl, John Kingsley Birge gibi yabancı araştırmacıların eserlerinden de faydalanılmıştır.

Alevîlik ile ilgili ülkemizde yapılan bilimsel çalışmalara bakıldığında, daha çok iki yolun takip edildiği gözlenmektedir. İlki, Alevîliğin tarihsel boyutu üzerine yapılan araştırmalardır ki, bu tür çalışmalar, literatür çalışmaları olup konunun tarihsel anlamda karanlıkta kalan, çözümlenmemiş kısımlarını aydınlatma noktasında önemli işlevler görmektedir. Diğer takip edilen yol ise, Alevîlik ile ilgili değişik bölgelerde yapılan alan araştırmalarıdır. Son on yıl içinde bu tür çalışmaların bir hayli arttığı; ülkemiz üniversitelerinin değişik bölümlerinde, İlahiyat bilimleri başta olmak üzere Sosyoloji, Antropoloji ve Sosyal Psikoloji gibi alanlarda bazı çalışmaların yapıldığı görülmektedir.

Alan çalışmalarına baktığımızda; Metin Bozkuş, *Sivas Alevîliği* (1999); Harun Yıldız, *Amasya Yöresi Alevîleri, Tarihçesi, İnançları, Örf ve Adetleri* (2003); Ahmet Taşgım, *Diyarbakır ve Çevresindeki Türkmen Alevîlerinde Dini Hayat* (2003); Cenksu Üçer, *Tokat Yöresi Alevîleri, Tarihçesi, İnançları, Örf ve Adetleri* (2005); Doğan

Kaplan, *Buyruklara Göre Kızılbaşlık* (2008); Fevzi Rençber, *Adıyaman'da Alevîlik* (2012); Ümit Erkan, *16. Yüzyılda Osmanlı'da Kızılbaş Ayaklanmaları* (2014); Ayhan Gaspak, *Malatya Yöresi Alevîlerinin Dinî İnanç ve Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma* (2017); Bahtiyar Murat Aras, *Pazarcık Türkmen Alevîleri* (2017); Bülent Keleş, *Almanya'da Alevîlerin Kurumsallaşma Süreci* (2021) dikkat çeken çalışmalardır. Bu çalışmalar dışında ülkemizde Alevîlik üzerine alan çalışması olarak yapılan birçok doktora ve yüksek lisans tezi de bulunmaktadır.

Alevîlik Tübitak projelerine de konu olmuştur. Metin Ekici'nin alan araştırması olarak yürütücülüğünü yaptığı *Diyarbakır Yöresi Alevî Ocakları Üzerine Bir Araştırma* adlı Tübitak projesi, Diyarbakır yöresi Alevî ocaklarına mensup dedelerle talipler arasındaki itikadi ilişkileri ele alan bir çalışmadır. Bu çalışma on (10) il ve bu illere bağlı elli iki (52) yerleşim birimini kapsamaktadır. Diğer bir Tübitak projesi ise, Alimcan İneyet'in yürütücülüğünü yaptığı *Çubuk Havzası Alevî Ocakları Üzerine Bir Araştırma* adlı çalışmadır. Bu projede, Ankara ili Çubuk ilçesi ve Çankırı ili Şabanözü ilçesi merkez alınarak Şah Kalender Veli, Hacı Ali Turabî, Cibali Sultan, Hacı Muradî Veli ve Hacı Mehmed Abdal Ocakları incelenmiştir. Bu ocakların tarihsel alt yapısının resmi tarih bağlamında sorgulanması, ocakların inançsal yetkinlik haritası ve coğrafi hinterlandının çıkarılması, inanç sisteminin sanata yansması; ocaklarda icra edilen adab-erkan ve inanç pratiklerinin, ocaklar arası hiyerarşik sistemin adab-erkan ve inanç pratiklerine etkisi incelenmiştir. Ayrıca *Geleneksel Alevîlik* adlı Tübitak projesi Rıza Yıldırım tarafından 670 Alevî köyünde 442 kişiyle yapılan yüz yüze görüşme sonucu gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada geleneksel Alevî toplumunun ibadetleri, cem töreni, ocak, dedelik, musahiplik ve taliplikle ilgili konular ele alınmıştır. Yapılan çalışmalardaki verilerden hareketle Erzurum yöresinde yaşayan Alevîlerin inançları, ibadetleri, örf ve adetlerini inceleyen bir çalışmanın olmadığı tespit edilmiştir. Bu sebeple Erzurum yöresi Alevîlerini hem teorik hem de pratik yönü itibarıyla ele alan bir çalışmanın yapılması gerekli görülmüştür.

II. ALEVİLİKLE İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

A. Alevîlik

Alevî kelimesi sözlükte “Ali’ye mensup”⁷, Alevîliğe bağlı ve halife Ali yanlısı olma anlamlarına gelmektedir.⁸ Sözcüğün terim anlamına ilişkin efradını cami ağıyarını mâni bir tanım yapmak mümkün değildir. Çünkü dilciler, tarihçiler, şairler, edebiyatçılar, makâlât yazarları kavrama farklı anlamlar yüklemişlerdir.⁹ Tarihsel süreç içerisinde dinamik olan bu yapı sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisinde olduğundan bütün zaman ve mekânlar için geçerli olacak bir tanım yapmak oldukça zor görünmektedir.¹⁰

Alevî kelimesi, İslam kültüründe Emevî ve Abbasî devletlerinin meşruiyetini tanımayan ve bundan dolayı Hz. Ali ve Ehl-i Beyt soyundan gelen kişilerin bu devletlere karşı ayaklanmalarını destekleyenler tarafından, Hz. Ali’ye nispet edilen silsileleri destekleyen tarikatlar ve Şiîlik olarak kabul edilen bazı gruplar için kullanılmıştır. Ancak günümüzdeki Alevîlik ise XIII. yüzyılda Anadolu’da toplumsal ve inançsal öğelerin birleşmesi sonucu temelleri atılan ve XV.-XVI. yüzyıllar arasında Hurufî¹¹ ve Safevî toplumların etkisiyle teşekkül eden dini bir oluşumdur.¹² Günümüzde Alevî olarak nitelendirilen gelenek, sosyal ve tarikat hayatlarındaki dinî yapı olarak “ocak sistemi” üzerine temellendirilmiştir. Nitekim Alevî topluluklar ana ocaklar etrafında şekillenmiş alt ocakları oluşturarak günümüze kadar bu ocak sistemini korumuşlardır.¹³

XIX. yüzyıla kadar Anadolu’da yaşayan Alevî toplulukların otantik isminin “Kızılbaş” olduğu bilinmektedir. Ancak Yavuz Sultan Selim’in (ö. 926/1520) Şah İsmail’i (ö. 930/1524) yenmesiyle Kızılbaşlık kavramına olumsuz anlamlar yüklenmeye

⁷ Ahmet Yaşar Ocak, “Alevî”, *İslâm Ansiklopedisi*, DİA, İstanbul 1989, II, 368-369.

⁸ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük 1*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1989, 72.

⁹ Sönmez Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016, 15.

¹⁰ Rıza Yıldırım, *Geleneksel Alevîlik*, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, 32-34.

¹¹ Hurufilik: Batını yorumlar üzerine kurulmuş olan bu hareketin temellerini Fazlullah-ı Hurufî (ö. 1394) atmıştır. Daha çok eski İran dinleri, Hristiyanlık, Neoplatonizm, Kabbalizm gibi gizem dolu inançların etkisiyle oluşan Hurufilik, Fazlullah-ı Hurufî’nin halifelerinden Ali el- A’la (ö. 822-1419) tarafından Anadolu’ya taşınmıştır. Bazı kaynaklara göre ise Anadolu’da Hurufiliğin yayılması Mir Şerif ve özellikle edebi yönüyle bilinen Nesimi (ö. 804/1404) aracılığıyla olmuştur. Bkz. İlyas Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, İsam Yayınları, İstanbul 2007, 34-35.

¹² Mehmet Saffet Sarıkaya, *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı*, Post Yayınları, İstanbul 2016, 16.

¹³ Cenksu Üçer, *Anadolu’da Alevî Ocakları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2019, 75.

başlanmış ve bu kavramı kullanalar büyük zorluklarla karşılaşmışlardır. Bu sebeplerden dolayı XIX. yüzyıldan sonra *Kızılbaş* kelimesi yerine Anadolu’da ve Balkanlarda yaşayan tüm Kızılbaş ve Bektaşî topluluklar için “Alevî” kelimesi modern ve şemsiye bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır.¹⁴ Benzer bir başka yaklaşımda da 1900’lerin başına kadar Kızılbaş olarak bilinen ve kapalı bir cemaat şeklinde yaşamını sürdüren bu sosyokültürel oluşumun, modernleşmenin etkisiyle inanç topluluğu anlamına gelecek şekilde Alevîlik kelimesinin şemsiye bir kavram olarak kullanıldığını ifade etmektedir.¹⁵

Bununla birlikte *Alevî* kelimesi İslam tarihi ve tasavvuf edebiyatı kaynaklarında Hz. Ali’yi sevmek, saymak ve her hususta ona bağlı olmak anlamlarında kullanılmıştır. Bu bakımdan Hz. Ali’yi seven, sayan ve ona bağlı olan herkese “Alevî” denir.¹⁶ Ancak Hz. Ali, Müslüman halklar arasında farklı şekillerde algılanmış ve özellikle bazı Şîî fırkalar arasında yarı ilah veya ilah olarak kabul edilmiştir. Anadolu coğrafyasına baktığımızda ise özellikle Alevî kültüründe Hz. Ali tasavvurunun farklılaştığı ve Sünniler arasındaki Hz. Ali düşüncesinden farklı olduğu görülmüştür. Diğer taraftan Alevîliği yeniden ortaya koymaya çalışanların ileri sürdükleri *Alisiz Alevîlik* tezine ise önemli itirazlar yapılmıştır.¹⁷

Tarikatlar kökenlerini dini bir makama dayandırarak kendilerine meşruiyet kazandırmak istemiş; tarikat şeyhinin soyunu Hz. Peygamber’e dayandıran bir silsilenin varlığını ileri sürmüşlerdir. Bu silsilenin devamını ise dört halifeden birine bağlamışlardır. Bu bağlamda Hz. Ali yoluyla Hz. Peygamber’e ulaşan tarikatlar “Alevîyye” ismiyle anılmaktadır. Kâdirilik, Rufâilik, Mevlevîlik, Bektâşîlik gibi tarikatlar, silsilelerinin başlangıcı itibarıyla “Alevî” olarak kabul edilir.¹⁸

İslam siyasî tarihinde ise bu terim ilk defa hilâfetle ilgili anlaşmazlıklar sırasında kullanılmaya başlanmıştır. Hz. Peygamber’in vefatını müteakip ortaya çıkan ve üçüncü

¹⁴ Doğan Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik, DİA*, Ankara 2009, 38-39; Irene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar* (Çev.: Turan Alptekin), Demos Yayınları, İstanbul 2019, 33-34; Hasan Onat, “Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine”, Hasan Onat (Ed.), *İslam Mezhepleri Tarihi*, (ss. 555-571), Grafiker Yayınları, Ankara 2019.

¹⁵ İlkey Şahin, *Online Alevi Topluluklar*, Çizgi Kitabevi, Konya 2013, 146.

¹⁶ Ethem Rûhi Fırlalı, *Türkiye’de Alevîlik ve Bektâşîlik*, İzmir İlahiyat Vakfı, İzmir 2006, 5; Mehmet Eröz, *Türkiye’de Alevîlik ve Bektâşîlik*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, 33.

¹⁷ Kamile Ünlüsoy, *Tarihî Şahsiyeti ve Anadolu İnanç Kültüründeki Tasavvuruyla Hz. Ali (XIII.-XVI. Yüzyıllar)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020, 1-2.

¹⁸ Cenksu Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015, 36-37.

halifenin öldürülmesinden sonra da şiddetlenen hilâfet münakaşalarında Hz. Ali tarafını tutanlara *el-Alevîyye* veya *Şîatü Ali* (Ali'ye bağlı olanlar, Ali taraftarları), onların karşısındaki gruplara da el-Ömeriyye, el-Osmâniyye (Ömer ve Osman'a, dolayısıyla Ebû Bekir'e bağlı olanlar) denilmiştir. Bu anlamıyla *Alevî* terimi Hz. Ali taraftarlarından oluşan siyasî topluluğu ifade eder.¹⁹ Bu taraftarlık ilk başlarda daha çok siyasî anlamda ortaya çıkmışken sonraki zamanlarda itikadi alana kaymıştır.²⁰

Asıl anlamını yaygın olarak itikat alanında kazanan “Alevî” terimi ise Hz. Ali hakkında beslenen inanışlarla ilgili olarak kullanılmıştır. Onu en üstün sahabi olarak görenlerin yanı sıra, kendisine peygamberlik konusunda paye verenlerden ulûhiyyet atfedenlere varıncaya kadar, çok geniş bir yelpazede ifade edilebilecek çeşitli inanışları taşıyanlar bu terimin kapsamında değerlendirilmişlerdir.²¹ Hz. Ali ve ona bağlılık adına ortaya çıkıp da siyasî bir zümreleşme hareketini tercih eden Şîi topluluklara, ileri sürdükleri görüşlere dayalı olarak Alevîyye değil, Zeydiyye, İsmailiyye, İmamiyye, Nusayriyye ve benzeri isimler verilmiştir.²²

Alevîlik üzerine araştırma yapanların bakış açılarına göre Alevîlik şu şekilde açıklanmıştır: Alevîliği İslam sınırları içerisinde Türk kültürü ile bütünleşen bir inanç sistemi olarak yorumlayan yazarlardan Baha Said Bey; Anadolu Türk Alevîlerinin şecerelerini inceleyip, bunları Hz. Ali'ye ve İmamiyye mezhebine bağlamanın kesin olarak doğru olamayacağını, bu topluluğun âyin ve tarikat erkânının, Oğuz töresi ve Şaman Türk Çadırının uygulamalarına benzediğini ifade etmektedir.²³ Melikoff ise; Alevîliği İslam'ın kabulüyle beraber Türklerin ata geleneklerini bırakmayıp, yeni dine karıştırıp İslami elbise içinde devam ettirmeleri²⁴ şeklinde tarif etmiştir.

Benzer şekilde Eröz; Alevîliği İslam dinine bağlı, töreleri, günlük yaşayışları, deyişleri, nefesleri, saz ve sözleri ile Türk kültürünün en özlü yanını koruyan; inanç ve ibadetlerindeki bazı farklılıklarını ise Şamanizm ve İslam Tasavvufundan alan bir yapı olarak tanımlamaktadır.²⁵ Fıglalı, Türkiye'deki Alevîliği, Bektâşîlik kültür ve

¹⁹ Ahmet Yaşar Ocak, “Alevî”, İslam Ansiklopedisi, *DİA*, İstanbul 1989, II, 369.

²⁰ Şenol Kaluç, *Alevîlik, İnanç-Edep-Erkân*, Elips Kitap, Ankara 2023, 68-69.

²¹ Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, 38.

²² Fıglalı, *Türkiye'de Alevîlik ve Bektâşîlik*, 5.

²³ Süleyman Çam, “Bahâ Saîd Bey'in Hayatı, Eserleri ve Anadolu'daki Alevî-Bektaşî-Nusayrî Zümreleri ile İlgili Çalışmaları”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 13/2, 2020, 743-772.

²⁴ Irene Melikoff, *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe* (Çev. Turan Alptekin), Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 2010, 35.

²⁵ Eröz, *Türkiye'de Alevîlik ve Bektâşîlik*, 418.

edebiyatının ağır bastığı bir İslami inanç biçimi ile Türkmen kültürünün iç içe girmiş şekline verilen isim olarak ortaya koymaktadır.²⁶ Onat, Alevîliğin sosyolojik, tarihsel ve oluşum şekli açısından farklılıkları ortaya koymak için kullanılan temel kaynaklar yönünden sûfî bir oluşum olduğunu ancak 1925'te kabul edilen tekke ve zaviye kanunundan dolayı tarikat ismini kullanmadığını ifade etmiştir.²⁷

Alevî kimliği ile öne çıkan bazı yazarların tanımlarının kendi içerisinde çeşitlilik taşıdığı görülmektedir. Örneğin Çamuroğlu'na göre Alevîlik, İslamiyet'in Şii kolunun bânîni karakterli bir açılımıdır.²⁸ Şener, Alevîliği bir yaşam biçimi ve İslamiyet'in farklı bir yorumu²⁹ olarak ifade ederken; Özdemir, Türk kalarak Müslüman olmanın ve İslam'ı yaşamamanın bir pratiği³⁰ ve Şiiliğe bağlı bir topluluk³¹ diye tanımlamaktadır. Xemgin ise farklı bir bakış açısıyla Alevîlik kültürünün temelinde Mazda dinî inancı ve Zerdüşt öğretisinin olduğunu³² ifade etmektedir. Öz, Alevîliği Hz. Ali yanlılığını, bağlılığını, sevgisini inancını esas alarak oluşan İslamiyet içindeki bir yol³³ diye yorumlamaktadır. Konuyu farklı bir açıdan ele alan Aksüt, Alevîlerin tarihteki adının Kızılbaş olduğunu ve Alevî adının on dokuzuncu yüzyıl sonlarında Suriye'deki (Arap) Alevîlerden (Nusayrilerden) Anadolu'ya geçtiğini savunmaktadır.³⁴

Kaluç, Alevî kelimesinin özelde Hz. Hasan ve Hüseyin'in soyundan gelen kişiler, genelde ise Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali'yi imam/vasi olarak görüp, diğer üç halifeden üstün kabul eden bütün İslami zümreler için kullanıldığını vurgulamaktadır. Yazar *Alevî* kelimesini bazı çevrelerin İslam'a ve Sünni gruplara olan olumsuz bakışlarından İslam dışı göstermek amacıyla *alev*, *alav* ya da *luvi* kelimeleriyle yakın ilişkili olduğunu iddia ettiklerini ifade etmektedir. Ancak Alevî kelimesinin yakın bir zamanda kullanılmaya başlandığını 19. yüzyıldan önce bu grupların Kızılbaş, Bektaşî, Torlak, Işık, Hüseyinî, Bedreddinî, Sofî, Tahtacı, Haydarî ve Kalenderî gibi

²⁶ Fırlı, *Türkiye'de Alevîlik ve Bektaşîlik*, 11.

²⁷ Hasan Onat, "Kimlik-Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevîlik-Bektaşîlikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine", *Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi (Irene Melikoff'un Anısına)*, 1, 2009, 18-34.

²⁸ Yıldırım, *Geleneksel Alevîlik*, 67-68.

²⁹ Cemal Şener, *Alevîliğin Etnik Kimliği, Aleviler Kürt mü? Türk mü*, Etik Yayınları, İstanbul 2010, 7.

³⁰ Ali Rıza Özdemir, *Alevîliğin Yazılmayan Tarihi*, Kripto Yayınları, Ankara 2020, 293.

³¹ Özdemir, *Alevîliğin Yazılmayan Tarihi*, 30.

³² Etem Xemgin, *Alevîliğin Kökenindeki Mazda İnancı ve Zerdüşt Öğretisi*, Berfin Yayınları, İstanbul 2011, 8.

³³ Baki Öz, "Bir Alevîlik Tanımlaması ya da Alevîlik Tanımına Kurumsal Bir Yaklaşım", *Folklor Edebiyat Dergisi*, VIII (XXIX), 2002, 69-74.

³⁴ Hamza Aksüt, *Alevîler-Türkiye -Iran-Irak-Suriye-Bulgaristan*, Yurt Kitap Yayın, Ankara 2020, 24.

isimlerle anıldığını belirtmektedir. Bunun en önemli şahidi olan Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde *Alevî* kavramı neredeyse hiç geçmemektedir. Yazar, ayrıca *Alevî* kelimesinin Ali'ye mensubiyet bildiren “î” ekinin eklenmesi ve ulanırken de araya “v” kaynaştırmasının girmesiyle ortaya çıktığını belirterek, Hristiyanların Hz. İsa'ya bağlı olmalarından dolayı *İsevi*, Yahudilerin Hz. Musa'ya bağlı olmalarından dolayı *Musevi* olarak isimlendirildiği gibi Hz. Ali'nin yolundan gidenlere de *Alevî* denildiğini açıklamaktadır.³⁵

Alevîliğin tanımı hakkında ortaya konulan tüm bu açıklamalara benzer düşüncelerin çalışma alanımızda da var olduğu tespit edilmiştir. Yaptığımız görüşmelerde Alevî dedeleri ve onlara bağlı olan talipler, birbirinden farklı Alevî tanımlarını ortaya koymuşlardır. Gözlemlerimiz sonucu Alevîğin tanımını yapan kişilerin öncelikle yaşadıkları sosyal, fiziksel ve ekonomik çevrenin, sahip oldukları eğitim seviyesinin, siyasî düşüncelerinin ve yaş faktörünün yaptıkları Alevîlik tanımlarında etkili olduğu görülmüştür. Yaşı ilerlemiş olan ve daha çok kırsal kesimde yaşayan Alevî vatandaşlar Alevîliği, İslam'ın içinde bir yol olarak görüp kendilerini Allah'a, Hz. Muhammed'e ve Kur'an'a inanan bir Müslüman olarak ifade etmekte, Alevîliği İslam'ın özü kabul ederek, İslam dini sınırları içerisinde bulunan bir yol, bir felsefe, bir yaşam tarzı, bir kültür, bir gelenek ve bazen de Sünnîlik karşıtı bir mezhep olarak tanımlamışlardır.

Erzurum merkezi ilçelerde yaşayan Alevîlerin kanaat önderi ve Kureyşan Ocağı pirlerinden Mahmut Dede'ye göre Alevîlik; İslam'dan ayrı bir din veya inanç olmayıp Allah'a, Kur'an-ı Kerim'e ve Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.v) inanıp, Hz. Ali ve on iki imamın tarafında olup, Horasan erenlerinin yolunu takip etmektir.³⁶ Çat ilçesindeki birçok Alevî köyünde cenaze hocalığı yapan ve Baba Mansur Ocağı'na bağlı İlhami Kocaeli'ye göre Alevîlik; İslam şemsiyesi altında Hz. Ali ve on iki imamın yolunu İmam Ca'fer es-Sadık'ın akıl ölçüsünde sürdüren bir yoldur.³⁷ Diğer bir talip ise Alevîlikteki bazı erkân ve uygulamaların İslam'da olmamasına rağmen sahip olunan

³⁵ Kaluç, *Alevilik, İnanç-Edep-Erkân*, 21-22.

³⁶ Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise.

³⁷ İlhami Kocaeli, Karaca Mahallesi, 1964, İlkokul.

Allah, peygamber ve Kur'an inancının Alevîlerin İslam'ın içinde olduğunu ve kendilerini Müslüman olarak ifade ettiklerini belirtmiştir.³⁸

Genelde yurt dışında veya Türkiye'nin metropol şehirlerinde yaşamına devam eden ve Alevî kurumlarında önemli görevler üstlenen Alevî ocak mensubu dedelerin bazıları, Alevîliği eski Anadolu inançlarının bir devamı olarak görmektedirler. "Alevîlik İslam'ın özüdür" sözü ile İslam'ın Alevîlikten sonra ortaya çıkan bir din olduğunu, dolayısıyla İslam dininin Alevîlikten etkilendiğini ileri sürmektedirler. Mesela eski Alevî-Bektâşî Federasyonu başkanlarından ve Hınıs ilçesinin kanaat önderlerinden Kureyşan Ocağı pirlerinden Hüseyin Dede'ye göre Alevîlik; Hak, Muhammed Ali sevgisini kalbinde taşıyan, Hz. Hüseyin'in duruşunu kendine bayrak edinen, dil ve renk ayrımı yapmaksızın bağnazlığı yenerek çağdaşlığı benimseyen bir yol, bir erkân ve bir inançtır. Ayrıca Alevî öğretilerinin tarihinin çok eski zamanlara dayandığını, Alevîlerde önemli bir erkân olan semahın Sümerlerden, Alevîliğin önemli ibadeti olarak kabul edilen cem ayinin³⁹ önemli parçası olan bağlamanın ise Hititlerden kaldığını vurgulamaktadır. *Alevîlik İslam'ın özüdür* sözü aslında Alevîliğin İslam'ın içinde olmayıp, 5000 yıllık tarihi ile diğer dinler gibi İslam dinini de etkilediğini ifade ederek, Alevîliğin temel inançlarından biri olan "rıзалık" kavramının da İslam dinine "helâllik" olarak geçtiğini savunmaktadır.⁴⁰

Benzer bir şekilde taliplerden biri; Alevîliğin temelini doğa inançlarına dayandırıp, semavi dinler ve felsefi inançlardan da etkilenen ahlaki bir öğreti olduğunu vurgulamaktadır.⁴¹ Almanya'da yaşayan ve Hınıs ilçesinde birçok talibi bulunan Kureyşan Ocağı Dedesi Hayrani Aygün, Alevîliğin Orta Asya kökenli olmayıp Anadolu kökenli bir inanç olduğunu, Alevîliğin temel öğelerinin Anadolu'da yaşayan Hitit ve Luvilerden beri var olduğunu, mesela Alevîlerdeki on iki imam kavramının Hititlerde bulunan on iki tanrı inancıyla çok fazla benzerlik gösterdiğini, ayrıca cem törenlerindeki semah ve diğer bazı hizmetlerin Hititler'de de olduğunu ileri sürmüştür.⁴²

³⁸ Çağla Şirin, Aşkale (Merkez), 2001, Lise.

³⁹ Cem Ayinin kökeni ile ilgili bilgi için bkz: Fevzi Rençber, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilikte Cem ve Cem Evleri*, Şırnak Üniversitesi Yayınları, Şırnak 2018.

⁴⁰ Hüseyin Güzelgöl, Arpadere Mahallesi, 1954, Lise.

⁴¹ M.Ş. Lisans; Benzer şekilde fikirlerin bazı Alevi yazarların kaynaklarında geçtiğini görmekteyiz; Bkz. Erdoğan Çınar, *Alevîliğin Gizli Tarihi*, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2011, 27-32.

⁴² Hayrani Aygün, Ketenci Mahallesi, 1960, Ortaokul.

Yöre Alevîleri arasında yüksek eğitim görmüş ve devletin belli kademelerinde görev yapmış taliplerden biri, Alevîliği Kur'an'ın ve aklın ışığında Atatürk'ün çabalarıyla Türk halkının din adı altında Araplaşmasına karşı çıkan ve bununla mücadele eden bir topluluk olarak tanımlamaktadır. Bununla beraber Türkiye'yi geri kalmış ve yozlaşmış Arap devletlerinden ve üçüncü dünya ülkelerinden uzaklaştırıp onun modern Batı ülkeleri seviyesine ulaşması için çaba harcayan, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'in yolundan giden Türk Müslümanları olarak ifade etmektedir. Ayrıca Alevîliğin İslam'dan ayrı bir din veya mezhep olmayıp çağdaşlık ve bilimi temele alan, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı asimile olmamış Türk topluluğunun adı olduğunu; Alevî topluluğunun İslam'ı kabul edip onu kendi gelenek ve göreneklerine, kendi diline göre yaşayan ve Araplaşmayı kabul etmeyen mücadelecî bir halk sınıfı olarak tanımlamaktadır.⁴³ Başka bir Alevî talibe göre Alevîlik; çağdaşlığı, modernliği, aydınlık ve Atatürkçülüğü kendine şîar edinmiş, İslam'ı Türk gelenek ve göreneklerine göre yaşayan asimile olmamış Türk topluluğu olarak tanımlanmaktadır.⁴⁴

B. Bektaşîlik

Bektaşîlik, XIII. yüzyılda Kalenderîlik içinde oluşmaya başlayıp XV. yüzyılın sonlarında Hacı Bektâş-ı Velî an'aneleri etrafında Anadolu'da ortaya çıkan bir tarikattır.⁴⁵ İslâm kültüründe on iki esas tarikattan biri olarak kabul edilen Bektaşîlik; müşîd olarak Hz. Muhammed'i (s.a.v.), rehber olarak Hz. Ali'yi, pîr olarak Hacı Bektâş Velî'yi tanır.⁴⁶ Hacı Bektâş Velî, Bektaşîliğin ve onun günümüzde Alevîlik adı

⁴³ Giray Kamiloğlu, Kırkcı Mahallesi, 1940, Lisans.

⁴⁴ Barış Kaya, Aktaş Mahallesi, 1954, Lisans.

⁴⁵ Ahmet Yaşar Ocak, "Bektâşîlik", İslam Ansiklopedisi, *DİA*, İstanbul 1992, V, 373; Kalenderîlik: Yaşadığı çevrenin düzenine başkaldırarak toplumun tüm kaide ve kurallarını hiçe sayıp, bu düşüncelerini günlük yaşayışındaki tavır ve davranışlarında da gösteren tasavvufî akımdır. Bu tasavvufî akımın temellerinin özellikle eski Hind mistisizmi ve İran dinlerine dayandığı belirtilmiştir. Kalenderîlik daha çok belli kural ve kaidelere bağlı ve aşırı takva sahibi tasavvufî tarikatlar tepki olarak ortaya çıktığından dolayı sonradan ortaya çıkan bazı yaygın tarikatları da etkilemiştir. Yaşadığı toplumun düzenine aykırı davranışlarda bulunduğu için marjinal bir grup olarak ifade edilen ve dünyalık tüm muhabbetleri reddeden Kalenderîlerin ortaya çıktığı yerlerin İslam öncesi Zerdüş, Eski Budist ve Maniheizt inançlarının yaygın olduğu Orta Asya ve İran'da olması dikkat çekicidir. İran ve Suriye üzerinden Anadolu'ya giren Kalenderîler giyim kuşam, yaşama tarzları ve ibadetlere karşı olan rahat tavırlarıyla dikkat çekmiş ve uç bir topluluk olarak kabul edilmiştir. Anadolu'da XIII. yüzyıldan itibaren meydana gelen bazı siyasi ve toplumsal olayların çıkmasına sebep olmuş ve merkezi otoriteye karşı çıkan ayaklanmalara destek vermişlerdir. Birçok tasavvufî grupları etkileyen Kalenderîler, özellikle Anadolu'da heteredoks bir yapıya sahip olan Bektaşîliğin doğuşuna en büyük katkıyı yapmıştır. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Kalenderîler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, 5-6, 225-227.

⁴⁶ Fırlalı, *Türkiye 'de Alevîlik ve Bektaşîlik*, 111.

verilen Anadolu'daki biçimlenişinin kurucusu değil; Anadolu kökenli ve düzenli bir dervişler tarikatı olan, özellikle Trakya'da, Balkanlar'da ve Arnavutluk'ta yayılmış bulunan Bektaşîliğin yalnızca esin kaynağıdır. Çünkü Hacı Bektâş'ın adıyla anılan tarikat, anlatıya göre 1271 yılında, altmış üç yaşında onun ölümünden sonra kurulmuştur.⁴⁷ Hacı Bektâş'ın Horasan erenlerinin en büyük manevi önderi Ahmet Yesevî'den, doğrudan veya dolaylı olarak feyzaldığı, Ahmet Yesevî'nin halifelerinden Lokman Perende'ye teslim edilip, ondan terbiye aldığı ifade edilmektedir.⁴⁸

Gündoğdu, Anadolu'da yaşanan problemlere bir çözüm bulabilmek için gelen veya gönderilen Hacı Bektâş Velî'nin Anadolu coğrafyasına yeni bir dünya modeli ortaya koyan dervişlerden birisi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Hacı Bektâş Velî'nin Babaîlerin lideri Baba İlyas ile arasında Horasan'dan gelmelerinden dolayı bir hemşehrilik ilişkisi bulunduğunu ancak bu ikisi arasında, iddiaların aksine, bir tarikat ortaklığından bahsedilmesinin doğru olmayacağını vurgulamıştır.⁴⁹

Devletin resmi desteğini alan Bektaşî Tekkesi, Balım Sultan'ın (ö. 922/1516) yönetime gelmesi ile soya bağlı olmaktan çıkartılmak istenmiş, “yol evlatlığı” ve “bel evlatlığı” ekseninde tartışmalar yaşanmıştır.⁵⁰ Bu tartışmalar sonucunda ortaya çıkan Bâbâgân kolu mensupları, onun bekâr ve çocuksuz olmasından dolayı Bektaşîliğin başına ehil olan kişilerin geçmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Diğer bir kol olan Çelebiler ise, Hacı Bektaş-ı Velî'nin evli olduğunu, evlatlarının da Bektaşîliğin başında olması gerektiğini savunmuşlardır.⁵¹

Bâbâgân Bektaşîlerinde diğer tasavvufî ekollerde olduğu gibi tarikatın temel kaidelerini benimsemek ve belirli uygulamaları yerine getirmek temel esastır. Bâbâgân Bektaşîlerinde “Bektaşî” kelimesinin belirsiz veya karışık bir anlamı yoktur. Bu gruba girmek isteyen bir kişi Bâbâgân kolu içerisinde kabul gören bir babadan “el alır” ve onun aracılığıyla tarikat silsilesine intisap ederek törenlere katılır ve “Bektaş” olur. Hacı Bektaş-ı Velî'nin soyundan geldiklerini iddia eden Çelebiler açısından bakıldığında kimin “Bektaşî” olduğu konusu belirsiz görünmektedir. Çünkü çoğunluğu Anadolu'da bulunan ve Bektaşîliğin Çelebi kolunu kendilerine mürşit olarak kabul eden Anadolu

⁴⁷ Irene Melikoff, *Kırklar'ın Ceminde*, Demos Yayınları, İstanbul 2011, 13-15.

⁴⁸ Yaşar Nuri Öztürk, *Tarih Boyunca Bektaşîlik*, Yeni Boyut Yayıncılık, İstanbul 2013, 54.

⁴⁹ Cengiz Gündoğdu, “Hacı Bektaş Velî”, Halil İbrahim Bulut (Ed.), *Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, (ss. 251-265), Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya 2010.

⁵⁰ Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, 153.

⁵¹ A. Yılmaz Soyer, *Hünkâr-Ansiklopedik Bektaşîlik Sözlüğü*, Post Yayın Dağıtım, İstanbul 2019, 74.

Alevî ocakları ve onların taliplerinin belirlenmesindeki kriterler ve bu aileyle olan ilişkilerinin esası hakkında bir netlik yoktur. Bu belirsiz durum hangi Alevî ocaklarının Bektaşî olduğu konusunu karmaşık bir hale getirmiştir.⁵²

Bektaşîlik geleneksel tarikat niteliklerini taşıırken, Alevîlik ise Safeviyye tarikatının Anadolu coğrafyasının şartlarına göre yapılanmış şeklidir.⁵³ Bektaşîler ve Alevîler Anadolu Selçuklu Devleti döneminde Anadolu'ya yerleşmiş aynı kökten gelen göçebeler olup Osmanlı döneminde kent merkezlerinde öğretilen dinî eğitim ve inançları benimsemediklerinden sahip oldukları eski inançlarını devam ettirmişlerdir.⁵⁴ Ayrıca Alevîliğin temel esasları sayılan Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi, *tevellâ* ve *teberrâ* gibi düşüncelere sahip oldukları için Bektaşîliğe Alevîlik denebilir. Fakat bu tür Alevîlik, Sünnîlerin Ehl-i Beyt'e olan sevgilerini ifade eder manadan öteye geçmez. Çünkü her Bektaşî Alevî olamadığı gibi, her Alevî de Bektaşî olamaz. Bektaşîlik bir tarikat olduğu için ancak bu tarikatın yollarına uyan kişiler Bektaşî olabilirken, Alevîlik soya bağlıdır ve ancak anası özellikle de babası Alevî olanlar, Alevî olabilir.⁵⁵

Köprülü, Bektaşîlerin ve Alevîlerin itikat ve uygulamada birbirlerinden farklı olmadığını belirtmiştir. Ancak bu iki grup arasındaki farklılığın toplumsal temel ve yaşadıkları çevre olduğunu vurgulamıştır. Köprülüye göre; Bektaşîler şehirlerde yaşayan ve eğitim almış kentliler olarak ifade edilirken, Alevîler ise köylerde yaşayan ve eğitimden uzak kalmış Kır Bektaşîleri'dir.⁵⁶ Alevîlerin Osmanlı ve Safevî devletleri arasındaki mücadelede Safevî tarafını destekledikleri, onların yenilmesinden sonra Osmanlı topraklarında genellikle kırsal alanlara çekilerek kapalı bir toplum şeklinde hayatlarını sürdürdükleri ifade edilmiştir. Bektaşîler ise kent merkezlerinde yaşamının avantajıyla daha organize bir şekilde devletin üst sınıf üyeleri dâhil herkesin girebileceği “dışa açık” bir tarikat olarak hayatlarını sürdürmüşlerdir.⁵⁷

⁵² Rıza Yıldırım, “Bektaşî Kime Derler?: ‘Bektaşî’ Kavramının Kapsamı ve Sınırları Üzerine Tarihsel Bir Analiz Denemesi”, Yalçın Çakmak, İmran Gürtaş (Hz.), *Kızılbaşlık Alevilik Bektaşîlik – Tarih-Kimlik-Inanç-Ritüel*, (ss. 71-109), İletişim Yayınları, İstanbul 2020.

⁵³ M. Saffet Sarıkaya, “Alevilik-Bektaşîliğin Tasavvufi Boyutu”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 82, 2017, 9-23.

⁵⁴ Melikoff, *Kırklar'ın Ceminde*, 20.

⁵⁵ Fırlı, *Türkiye'de Alevîlik ve Bektaşîlik*, 6.

⁵⁶ Doğan Kaplan, “Fuat Köprülü'ye Göre Anadolu Aleviliği ve Bektaşîlik”, *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 18, 2015, 89-107.

⁵⁷ John Kingsley Birge, *Bektaşîlik Tarihi* (Çev.: Reha Çamuroğlu), Ant Yayınları, İstanbul 1991, 73-74.

Bektaşîliğin XIII. yüzyıldan daha önce var olduğu ve isminin Hacı Bektâş-ı Velî'ye dayanmasına rağmen tüm kurumlarının ve uygulamalarının onunla başladığını göstermeyeceğini iddia eden yazarlar da bulunmaktadır. Bu düşünceye sahip olanlara göre Bektaşîlik içerisinde ilk çağda Anadolu'da yaşayan insanların inanç ve uygulamalarının izleri görülmektedir. Ayrıca Bektaşîliğin özüne inmek için sadece yazılı kaynakların yeterli olamayacağı; bu gruba mensup kişilerin inanç, ibadet ve törenlerine de bakılması gerektiği ifade edilmektedir. Çünkü günümüzde teoride var olan Bektaşîlik ile pratikte yaşanan Bektaşîlik arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır.⁵⁸

Çalışmamızda bölgedeki Alevîlerin, Bektaşîlik hakkında farklı düşüncelerinin ve yüzeysel bilgilerinin olduğu görülmektedir. Yöre Alevîleri çoğunlukla Bektaşîliğin Alevîlikle aynı inanış ve düşüncelere sahip olduğunu vurgulamakta, kendilerini hem Alevî hem Kızılbaş hem de Bektaşî olarak takdim etmektedirler.⁵⁹ Bektaşîliği Alevîliğin içinde gören diğer bir düşünceye göre ise; Bektaşîlik tıpkı Erzurum'da talipleri bulunan Kureyşan veya Baba Mansur Ocağı gibi bir Pîr ocağı olarak kabul edilmektedir.⁶⁰ Ayrıca Alevîlikle Bektaşîliğin aynı inanış ve düşüncelere sahip olduğu fakat Alevîlerin çoğunlukla köylerde yaşadığı, Bektaşîlerin ise şehirlerde yaşayıp modern hayata uygun bir yaşam tarzı geliştirdikleri ifade edilmektedir.⁶¹

Bektaşîliğin Alevîlikle benzer yanlarının olmasına rağmen Alevîlikten ayrı bir grup olarak gören ve Bektaşîliği Babagân Kolu üzerinden şekillendiren Alevîler bulunmaktadır. Kureyşan Ocağı pirlerinden Yusuf Koçer; Alevîliğin temel kurumları olan rehber, pir ve mürşitlik makamlarına oturacak olan kişilerin Hz. Muhammed'in soyundan gelmesi gerekirken, Bektaşîlik'te bu kurumların olmaması ve bunun yerine seçim yapılmasının Alevîliğin temel inançlarına aykırı bir durum olduğunu vurgulamaktadır.⁶² Hüseyin Dede ise Alevîlikteki kutsal soydan gelen rehber, pir ve mürşit kavramları yerine Bektaşîlik'te *dede*, *baba* ve *halife* unvanlarının kullanıldığını ve bunların seçimle o makamlara geldiğini ifade etmektedir. Ayrıca şu an Alevîler arasında çok fazla kullanılan "dede" kelimesinin ise Bektaşîlikten Alevîliğe geçtiğini ve

⁵⁸ İsmet Zeki Eyupoğlu, *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik*, Yeni Çığır Yayınları, İstanbul 1980, 33-35.

⁵⁹ Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise.

⁶⁰ İlhami Kocaeli, Karaca Mahallesi, 1964, İlkokul, Turabi Sonuç, Bağlıca Mahallesi, 1979, İlkokul.

⁶¹ M. Ş, Lisans.

⁶² Yusuf Koçer, Gümüşlü Mahallesi, 1968, İlkokul.

bu ifadeleri Alevîlerin kullanmaması gerektiğini belirterek “dede” kelimesinin yerine “pir” ifadesinin kullanılması gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü ona göre *dede* seçimle belirlenirken, *pir* kutsal soydan gelmektedir.⁶³

C. Kızılbaşlık

Kırmızı başlık ve börk giyenler için bu kavram kullanılmıştır. Sünnî ve Alevî bütün Türkmenlerin kullandığı kızıl börk, zaman içerisinde Sünnîlerin bu başlığı kullanmayı bırakmalarıyla Alevîler için özel bir isim haline gelmiştir. Eröz, Kazakların Büyük Ordasına (ordu) bağlı “Abdan” ve “Suvan” uruğlarının “Konurbörk” ve “Kızılörk” kollarından meydana geldiğini ve Kırgızların “Adigene” uruğu boylarından İçkilik’e bağlı olan oymaklardan birinin adının da “Kızılbaş” olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Anadolu Selçuklu devletinin son zamanlarında Konya’ya yapılan baskınlarda “Kırmızı külâhlı ve çarıklı Türkmenler”den bahsedildiği vurgulanmıştır.⁶⁴

Kızılbaş kelimesi siyasî anlamda ilk defa Safevîler tarafından ortaya atılmıştır. Şah İsmail’in babası Şeyh Haydar (ö. 893/1488) gördüğü bir rüyanın tesiri ile müritlerinden on iki imamı temsilen on iki dilimli kırmızı bir taç giymelerini istemiştir.⁶⁵ *Haydari Taç* olarak isimlendirilen bu başlık, beyaz bir tülbindin üstüne giyilen ve yukarıya doğru sivrilen kırmızı ve on iki dilimlidir. Başlıkta bulunan on iki dilim Şîlikteki on iki imamı, kırmızı renk ise şehitliği simgelemektedir. Bu taçla birlikte Türkmenlerin eski inanç ve törenleri ile Şîlik arasında bir birliktelik oluşmuştur.⁶⁶

Tarihçiler, Şeyh Haydar’ın müritlerine bu kızıl tacı giydirme sebebinin sadece gördüğü bu rüya olmayıp farklı amaçları olduğunu ifade etmişlerdir. Bu amaçlarından biri, Kızılbaşların artan sayısını siyasî bir güç olarak kullanmak ve onların her yerde var olduklarını göstermektir.⁶⁷ Şeyh Haydar’ın bu tacı müritlerinin giymelerini istemesinin

⁶³ Hüseyin Güzelgöl, Arpaderesi Mahallesi, 1954, Lise.

⁶⁴ Eröz, *Türkiye’de Alevîlik Bektaşîlik*, 80-84.

⁶⁵ Harun Yıldız, *Anadolu Aleviliği, Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2021, 23.

⁶⁶ Fuat Bozkurt, *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993, 42-43.

⁶⁷ Tufan Gündüz, *Kızılbaşlar Tarihi*, Yedi Tepe Yayınları, İstanbul 2015, 11.

diğer bir sebebi ise, babası Şeyh Cüneyd (ö.864/1460) döneminde, amcası Şeyh Cafer ile olan çekişmeden dolayı kendi taraftarlarını Erdebil müritlerinden ayırmaktır.⁶⁸

Şeyh Haydar'ın çabalarıyla Türkmenlerin sembolü haline gelen bu kızıl taç, sonraki dönemlerde Osmanlı'ya karşı siyasî ve dinî bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Osmanlı kaynaklarında ise; Kızılbaş kelimesi ilk defa II. Bayezid (ö. 1512) tarafından kullanılmış, bu kavramla daha çok Osmanlı topraklarında yaşamalarına rağmen Safevî tarafını destekleyen konargöçer Türkmenler kastedilmiştir.⁶⁹ Osmanlı Devletinin resmi kaynaklarında Safevî tarikatının müritleri, Safevî ordusu ve Safevî Devleti'nin toprakları hepsi birden Kızılbaş terimi ile ifade edilmiştir.⁷⁰

Kızılbaş olarak adlandırılan bu gruplar, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşanmış olan birçok isyana teşebbüs ettiklerinden dolayı çoğu Osmanlı kaynağında “Kızılbaş” kavramı kötöleme ve kınama anlamlarında kullanılmıştır.⁷¹ Şah İsmail'i desteklemek için Anadolu topraklarından İran topraklarına giden muhalif gruplar için “Kızılbaş” kelimesi kullanılırken, kendi topraklarında kalıp Osmanlı tarafını destekleyenler için “Türkmen” ifadesi kullanılmıştır.⁷² Ayrıca 1900 tarihinden önceki dönemlerde Kuzey Doğu Anadolu bölgesi olarak bilinen Erzurum, Sivas ve Elazığ yörelerinde yaşayan Şîî topluluklar için Kızılbaş kelimesi kullanıldığı belirtilmektedir.⁷³ Osmanlı toprakları içerisinde yaşayan bütün Kızılbaşlar bu suçlamalara muhatap olmamıştır. Zira Osmanlı Devleti'nin koruması altında yaşayan Kızılbaşlar da bulunmaktaydı.⁷⁴

Tarihi açıdan bakıldığında Kızılbaş kelimesinin Türkler tarafından İslam'dan önce al renge verilen kutsallıktan ileri geldiği ifade edilmiştir. Şamanlığın etkisiyle eski Türklerde ortaya çıkan “Ruhlar Dinî” inancındaki gökte oturan en büyük koruyucu ruh olan Ülgen'in, al renkte kanda mevcut olduğuna inanılır ve bu kutsiyetin kıyafetlere

⁶⁸ Yıldırım, *Alevîliğin Doğuşu, Kızılbaş Sufiliğinin Toplumsal ve Siyasal Temelleri*, 203.

⁶⁹ Ömer Faruk Teber, “Osmanlı Belgelerinde Alevilik İçin Kullanılan Dini-Siyasi Tanımlamalar”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 10 (28), 2007, 19-38.

⁷⁰ Gündüz, *Kızılbaşlar Tarihi*,

⁷¹ Irene Melikoff, “Alevi-Bektaşiliğin Tarihi Kökenleri Bektaşî-Kızılbaş (Alevi) Bölünmesi ve Neticeleri”, Ahmet Yaşar Ocak (Ed.), *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Aleviler Bektaşiler Nusayriler*, (ss 17-23), Ensar Neşriyat, İstanbul 1999.

⁷² Nihat Çetinkaya, *Kızılbaş Türkler*, Kripto Yayınları, Ankara 2012, 404.

⁷³ Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, 31.

⁷⁴ Ömer Faruk Teber, “Osmanlı Belgelerinde Alevilik İçin Kullanılan Dini-Siyasi Terimler” *Dini Araştırmalar*, , 10/28, 2007, 19-38.

yansıdığı, özellikle de “kıızılörk” şeklinde Orta Asya’dan Anadolu’ya taşındığı belirtilmiştir.⁷⁵

Kızıl rengin sadece Türklere özgü bir durum olmayıp Şiiliğin önemli iki alt kolu olan İmâmiyye ve İsmâliyye mezhebinin mensupları arasında da mevcut olduğu bilinmektedir. Bu gruplarda var olan kızıl sarık takma alışkanlığının İslam öncesine dayanan bir gelenek olduğu düşünülmektedir. Ayrıca IX. ve X. yüzyıllarda Ebu Müslim’in Abbasîler tarafından öldürülmesinden dolayı meydana gelen Bâbek ve Mukanna isyanlarına katılanların kızıl elbise giyip, kızıl sarık taktıkları için “Muhammire” (kıızıl giyenler) olarak isimlendirildikleri bilinmektedir.⁷⁶

Kaynaklarda Kızılbaş kavramının daha çok dinî, siyasî, tarihi ve toplumsal açıdan temellendirildiği görülmektedir. Kızılbaşlık kavramına toplumsal açıdan bakıldığında; bu kavramın geleneksel bir grubun özellikleri olan ataerkil bir düşünceyi taşıyan, aynı coğrafyada yaşayan, birlik ve beraberliğe sahip, sözlü kültür ve mitlerin hâkim olduğu, akrabalık ve aile bağlarının sıkı olduğu periferik grupların kavramlaşmış şekli olarak karşımıza çıktığı görülür.⁷⁷

Kızılbaşlık terimini dinî açıdan ele alanlar ise bu kelimenin kökenini Hz. Muhammed ve Hz. Ali zamanında yaşanan olaylara veya Hz. Ali’nin Muaviye b. Ebi Süfyan ile yaptığı Sıffin savaşına (37/657) dayandırmaktadırlar. Kaynaklar açısından doğrulanması zor olan bu rivayetlerin ortaya atılması, Kızılbaşlığa bir kutsallık kazandırma çabası olarak ifade edilmektedir.⁷⁸ Ancak farklı bir yaklaşıma göre İslam dininin ve Alevîliğin olmadığı bölgelerde yaşayan Türklerde kızıl örk kullanımının yaygın olması, *Kızılbaş* kavramının İslam’la bir ilgisinin olmadığını göstermektedir.⁷⁹

Osmanlı Devleti’nde büyük isyanların çıkmasına sebep olan ve bu isyanlara destek veren Safevî Devleti ile yapılan mücadelede her iki taraf da mücadelesini meşru göstermek amacıyla *Kızılbaş* kavramına dinî anlamlar yüklemişlerdir. II. Bayezid döneminde (1481-1512) başlayan Osmanlı ve Kızılbaşların mücadelesinde Kızılbaşlar özellikle Yavuz Sultan Selim (1512-1520) ve Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566)

⁷⁵ Kutluay Erdoğan, *Alevi ve Bektaşî Gerçeği*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010, 21.

⁷⁶ Ahmet Yaşar Ocak, “Tarihsel Terminoloji (Bektaşîlik, Kızılbaşlık, Alevilik)” Ahmet Yaşar Ocak (Ed.), *Geçmişten Günümüze Alevi-Bektaşî Kültürü*, (ss 14-24), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009.

⁷⁷ Şahin, *Online Alevi Topluluklar*, 146.

⁷⁸ İlyas Üzümlü, “Kızılbaş”, *İslâm Ansiklopedisi*, DİA, Ankara 2002, XXV, 546-557.

⁷⁹ Çetinkaya, *Kızılbaş Türkler*, 404.

dönemlerinde büyük yenilgilere maruz kalmışlardır. XVI. yüzyıldan itibaren olumsuz anlamlar yüklenen *Kızılbaşlık* kelimesi XIX. yüzyılın sonlarına doğru taşıdığı bu pejoratif anlamlardan kurtulmak için yerini “Alevî” kavramına bırakmıştır.⁸⁰

Erzurum ve çevresinde yaşayan Alevîler, “Kızılbaşlık” kelimesinin Alevîlikle aynı anlama geldiğini ve İslam kökenli bir kavram olduğunu ifade etmektedirler. Bu kavram çoğunlukla Hz. Muhammed ve Hz. Ali zamanında yaşanan olaylarla ilişkilendirilmekte, Kızılbaşlığın kutsal bir terim olduğu savunulmaktadır. Mülakat yapılan Alevîlerin neredeyse tamamı kendilerinin hem Alevî hem de Kızılbaş oluklarını ifade edip özellikle Kızılbaş olarak anılmalarından gurur duyduklarını belirtmektedirler.

Kureyşan Ocağına mensup dedelerden biri Kızılbaş kelimesinin ilk defa Uhud Savaşı’nda ortaya çıktığını ifade ederek şunları aktarmıştır: “Bu savaşta Hz. Muhammed yaralanmış ve dişi kırılmıştır. Bunu gören Hz. Ali başındaki sarığı çıkarıp Hz. Muhammed’in kanının yere akmaması için onun yarasına bastırmıştır. Daha sonra o kanlı sarığı başına takarak savaşa devam etmiştir. Onu görenler Hz. Ali’ye Kızılbaş demişlerdir. Bu olaydan sonra Hz. Ali ve taraftarları için bu kelime kullanılmaya başlanmıştır.”⁸¹

Yöre Alevîleri arasındaki diğer bir görüşe göre Kızılbaşlık Hz. Ali’nin Muaviye b. Ebû Süfyan ile yaptığı Sıffin Savaşı’nda askerlerinin birbirlerini tanımaları için kızıl taç giydirdiği ve o zamandan sonra Hz. Ali taraftarlarına Kızılbaş denildiği ifade edilmektedir. Bu savaşta Muaviye b. Ebû Süfyan da kendi askerlerine siyah (kara) başlıklar giydirmiştir. Bundan dolayı onun taraftarlarına da “Karabaş” denilmektedir. Bu görüşe göre günümüzde Sünnîler daha çok “Kızılbaş” kelimesini Alevîler için kötüleme ve hakaret anlamında kullanırken Alevîler de onlar için “Karabaş” kelimesini söylemektedirler.⁸²

Netice olarak Kızılbaş kelimesi, Erzurum Alevîleri arasında Hz. Muhammed ve Hz. Ali dönemindeki olaylarla ilişkilendirilmekte ve bu terim ile ilgili olarak dini açıdan bir meşrulaştırma ve kutsallaştırma çabası göze çarpmaktadır.

⁸⁰ Ümit Erkan, *16. Yüzyılda Osmanlı’da Kızılbaş Ayaklanmaları*, Araştırma Yayınları, Ankara 2016, 52.

⁸¹ Ahmet Karanfil, Erduran Köyü, 1948, Ortaokul.

⁸² Turabi Sonuç, Bağlıca Mahallesi, 1979, İlkokul.

D. Râfizîlik

Bir topluluk veya fikirden ayrılmak anlamına gelen Râfizîlik⁸³ kavramının ilk İslam kaynaklarında daha çok imamet meselesi ekseninde ortaya çıktığı görülmektedir. Ebü'l-Hasen el-Eş'arî (ö. 324/935-36) Rafizî grupları Şîa'yı meydana getiren üç ana sınıfın ikincisi olarak ifade etmektedir. Hz. Muhammed'in (s.a.v) vefatından sonra imametın nass ve tayinle Hz. Ali'ye verildiğini, bundan dolayı Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in imametlerini reddeden ve Râfizî olarak ifade edilen bu kişilere Ali b. Ebû Talib'in imametinin nassla belirlendiğini savunduklarından *İmâmiyye* de denilmiştir.⁸⁴ Eş-Şehristânî (ö. 548/1153) Rafizîleri imamet ve peygamberlik konularında Kur'an ve sünnetin belirlediği genel İslami anlayışın dışına çıktığı için sapkın bir fırka olarak tanımlamıştır.⁸⁵

Ayrıca Vasil b. Ata'nın (ö. 131/748) öğrencisi olan Zeyd b. Ali'ye (Hz. Hüseyin'in torunu) (ö. 122/740) tabi olan bir kısım Kufelinin tevellâ ve teberrâ hakkındaki görüşlerinden dolayı ondan ayrıldığı ve bu sebepten o kişiler için de *Rafizî* kavramının kullanıldığı ifade edilmiştir.⁸⁶ Bu olay tarihi kaynaklardaki yaygın görüşe göre Zeyd b. Ali'nin Emevîler'e karşı ayaklanması sonucu ortaya çıkan savaş sırasında kendi taraftarlarının Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer hakkındaki düşüncelerini sormalarıyla vuku bulmuştur. Ancak Zeyd b. Ali'nin sahabe hakkında olumsuz bir düşünceye sahip olmadığını anladıklarında Zeyd b. Ali'yi yalnız bırakarak şehit olmasına neden olduklarından o kişiler için bu kavram kullanılmıştır.⁸⁷ Bu tarihten itibaren İslam Mezhepleri Tarihi yazarları tarafından Râfizîlik kavramı, Şîiliğin tüm alt kolları için kullanılmıştır. Osmanlı kaynaklarında da bu kavramın Sünnîlik dışındaki zümreler için daha çok karalama sıfatı olarak kullanıldığı; ancak bunun ilmi ve tarihi bir hata olduğu

⁸³ Mustafa Öz, "Râfizîler", *İslâm Ansiklopedisi, DİA*, XXXIV, İstanbul 2007, 396-397; Bkz.Soyer, *Hünkâr-Ansiklopedik Bektaşîlik Sözlüğü*, 357.

⁸⁴ Ebü'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b. İsmail b. İshak Eş'ari, *Makalatü'l-İslâmiyyin ve ihtilafü'l-musallin*, tsh. Hellmut Ritter, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1963, s.17. İbn Hazm'a (öl.456/1064) göre Rafizîlik ilk defa Zeyd Bin Ali'den ayrılan İmamiler için daha sonra ise tüm Şii topluluklar ve Şii öge taşıyan batını gruplar için kullanılmıştır. Ebu Bekir ve Ömer'e düşmanlık ederek onları tekfir eden Rafizîler Hz. Peygamberin vefatından yirmi beş yıl sonra ortaya çıkmışlardır. Bu fırka Hristiyan ve Yahudilerle küfür konusunda benzer durumdadırlar. Bkz. Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saïd ez-Zahiri İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*, thk. Muhammed İbrâhim Nasır, Abdurrahman Umeyre, Cidde: Mektebetu Ukaz, 1982, V, 37.

⁸⁵ Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed Şehristani, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Abdülazîz Muhammed Vekil, Kahire: Müessesetü'l-Halebi, 1968, I, 18.

⁸⁶ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 29.

⁸⁷ H. Yıldız, *Anadolu Aleviliği, Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 29.

ifade edilmiştir.⁸⁸ Özellikle Osmanlıda bu kavram XVI. yüzyılda Kızılbaş ve Kalenderî topluluklar için kullanılmıştır.⁸⁹

XIV. yüzyılda İbn Batuta (ö. 770/1368-69) ve beraberindekilerin Sinop’a uğradıkları zaman bu şehrin yöneticilerinin, gelen bu misafirlerin Râfîzî olup olmadıklarından emin olmak için onlara yemekte bir tavşan gönderdiği ifade edilir. İbn Batuta ve yanındakilerin tavşanı yemeleri üzerine bu şüphelerinin ortadan kalktığına değinilmesi,⁹⁰ Osmanlı kaynaklarında Kızılbaş olarak geçen bu kişilerin önceki zamanlarda “Râfîzî” olarak anıldıklarını ve o tarihlerde Anadolu’da yaşadıklarını ortaya koymaktadır. XVI. yüzyıl Osmanlı kaynaklarından biri olan *Menâkib-ı Sultan Beyazıd Han* adlı eserde Sultan Beyazıd’a suikast düzenlemek isteyen kişilerin de Râfîzî olarak anıldığı ve bunların Kalenderîlerden olduğu ifade edilmektedir.⁹¹

Ayrıca XV. yüzyılda yazılmış olan *Saltuknâme*’de Şii olan İran halkının “Râfîzî Acemler” olarak ifade edilip nerede bulunurlarsa öldürülmeleri gerektiği vurgulanmaktadır.⁹² Osmanlı Şeyhülislamı Ebussuûd (ö. 982/1574) tarafından yazıldığı ileri sürülen ancak kesin olarak bilinmeyen *Risâle-i Ebussuûd* adlı eserde Râfîzî zümrenin Abbasî devleti döneminde ortaya çıktığı, dinî inanç ve yorumlarının yanlış olduğu, kendilerini Ehl-i Beyt’le ilişkilendirerek İslam dininde kargaşalara sebep olan bir zümre olduğu ifade edilmektedir.⁹³

“Rafizîlik” terimi yörede bilinen ve kullanılan bir kavramdır. Çoğunluğun ifadesine göre bu kavram, genelde Sünnîler tarafından Alevîleri yermek ve onlara hakaret etmek için kullanılmaktadır. Bununla beraber bu kavram hakkında Erzurum’un farklı ilçelerinde yaşayan Alevîlerin farklı fıkirlere sahip oldukları da görülmektedir. Çat ilçesinde yaşayan Alevî vatandaşların birçoğu namaz kılmadıkları, oruç tutmadıkları ve diğer ibadetleri de yapmadıklarından dolayı Sünnîlerin kendilerine hakaret etmek

⁸⁸ Fırlı, *Türkiye’de Alevîlik ve Bektâşîlik*, 11.

⁸⁹ Teber, “Osmanlı Belgelerinde Alevîlik İçin Kullanılan Dini-Siyasi Terimler” 19-38.

⁹⁰ İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi, I, Rihle* (Çev: A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, 350.

⁹¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Yeni Çağlar Anadolu’sunda İslamın Ayak İzleri-Osmanlı Dönemi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, 256-257.

⁹² Hanifi Şahin-Lokman Kılavuz, “Saltuknâme’de Dini ve Mezhebi Unsurlar” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 99, 2021, 143-171.

⁹³ Sayın Dalkıran, “Rafizilerle İlgili Ebussuûd Efendiye Nisbet Edilen Risâleye Tahlilî Bir Bakış”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11 (25), 2004, 161-179.

için *Rafîzî* dediklerini aktarmaktadırlar.⁹⁴ Bu Alevîlerden biri; Rafîzî kelimesinin kâfirler için kullanılabileceğini ancak çevredeki bazı kendini bilmez Sünnîlerin Alevîler için İslam dinine inanmadıklarını söyleyerek iftira attığı ve bu yüzden kendilerine Rafîzî dediklerini ifade etmektedir. Bu durumun kendilerini çok üzdüğünü, çünkü Alevîlerin Sünnîler kadar Müslüman olduğunu, namazlarını kılıp oruçlarını tuttuğunu vurgulamaktadır. Bu durumun önceleri çok fazla yaşandığı halde günümüzde böyle suçlamalara nadiren rastlandığını da ifade etmektedir.⁹⁵

Farklı bir açıdan bakan diğer bir Alevî talip, *Râfîzî* sözünün Kızılbaş kelimesi ile beraber Alevîler için kullanılan bir hakaret olduğunu, ancak bu kullanımın hem yanlış hem de Alevîlere haksızlık olduğunu ifade etmektedir. Çünkü Sünnîlerin dediği gibi Alevîler Rafîzî değillerdir ve yoldan sapmamışlardır. Alevîler ile Sünnîler geçmişten günümüze kadar zaten farklı yollardan yürümüşlerdir. Alevîlik, aslında Anadolu'da yaşamış tüm inançlardan olduğu gibi İslam dininden de etkilenmiş, temelinde dualist inançların olduğu geleneksel bir yaşam tarzıdır. Bu yüzden Sünnîlerin düşündüğü gibi doğru yoldan sapma diye bir şey söz konusu değildir.⁹⁶

III. ANADOLU'DA ALEVİLİĞİN TARİHİ GELİŞİMİ

Alevîliğin ortaya çıkışını Hz. Peygamber'in zamanıyla ilişkilendiren görüşler bulunmaktadır. Ancak Hz. Peygamber'in vefatından sonra özellikle Hz. Osman (ö. 35/656) ve Hz. Ali (ö. 40/661) dönemlerinde yaşanan siyas meselelerden dolayı bazı gruplar için *Şî'atu Osman*,⁹⁷ *Şî'atu Ali*⁹⁸ kavramları kullanılmıştır. Taraftarlık/yandaşlık anlamındaki bu kullanım başka isimler için de söz konusudur. Örneğin *Şî'atu Muâviye*,⁹⁹ *Şî'atu Hüseyin*¹⁰⁰ örneğinde olduğu gibi ilk dönem olaylarında aktif olan

⁹⁴ Ali Sağlık, Karabey Mahallesi, 1932, İlkokul; Turabi Sonuç, Bağlıca Mahallesi, 1979, İlkokul.

⁹⁵ Ethem Yeter, Tuzluca Mahallesi (Beşiktaş Mezrası), 1960, İlkokul.

⁹⁶ M. Ş, Lisans.

⁹⁷ İbn Şebbe, Ebu Zeyd Ömer b. Şebbe Nümeysi Basri, *Tarihu'l-Medineti'l-Munevvere: Ahbaru'l-Medineti'l-Munevvere*, thk. Fehim Muhammed Şeltut, Cidde: Daru'l-İsfahani, 1978, IV, 1149; Belazuri, Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Kitabu Cumel min Ensabu'l-Eşraf*, thk. Suheyl Zekkar-Riyad Zirikli, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1996, II, 453, 458; Taberi, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Tarihu'l-Taberi: Tarihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, thk. Muhammed Ebü'l-Fağl İbrahim, Kahire: Daru'l-Me'arif, 1967, V, 140, 253.

⁹⁸ İbn Şebbe, *Tarihu'l-Medineti'l-Munevvere*, III, 1067; İbn Kuteybe, Ebü Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-Ma'arif*, thk. Servet Ukkâş, Kahire: Daru'l-Maa'rif 1992, s. 291; Dineveri, Ebu Hanife Ahmed b. Davud b. Venend, *Ahbarü't-Tıval*, thk. Abdülmü'im Amir, Kahire: Daru İhyai Kutubi'l-Arabiyye, 1960, s. 223; et-Taberi, *Tarihu'l-Taberi*, V, 140, 193, 194, 265, 458; VI, 103.

⁹⁹ Ka'bi, Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmud el-Belhi, *Qabulu'l-Ahbar ve Ma'rifetu'r-Rical*, thk. Ebü Amr el-Hüseyin b. Ömer b. Abdürrahim, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000, I, 138;

kişilikler için de böyle bir kullanım tarihi kaynaklarda görülmektedir. Bunların içerisinde *Şi'atu Ali* (Ali taraftarları) terimi zaman içerisinde büyük şöhret bulmuştur. *Ali* kelimesinden meydana gelen *Alevî* deyiminin ortaya çıkışında herhangi bir dinî düşünce veya ayrılık anlamı olmayıp bu kelime daha çok siyasî olarak Hz. Ali'yi destekleyen ve halife olmasını isteyen gruplar için kullanılmıştır.¹⁰¹

Alevîlik ve Bektâşîlik, Türklerin İslam'la karşılaştığı ilk günden bu zamana kadar uzanan tarihi, siyasî, kültürel, iktisadî, içtimaî ve coğrafik koşulların etkileriyle oluşan İslam inanç ve kültür olgusudur.¹⁰² Bulunduğu zamana ve mekâna göre farklı kavramlarla ifade edilen ve uzun bir tarihe sahip olan bu sosyo-kültürel yapı, günümüzde Alevîlik olarak ifade edilmektedir.¹⁰³ Göçer Türkmenlerden gelen Alevîler, Anadolu Selçuklu ve daha sonra Osmanlı kent merkezinde sunulan İslami eğitimleri almayan ve bundan dolayı bu inançları özümsemeyen eski halk inanç biçimlerini devam ettiren gruplardır.¹⁰⁴

İslam düşünce tarihi boyunca Alevî kelimesi, yazılı kaynaklarda farklı grupları tanımlamak için kullanılmıştır. Silsile yoluyla Hz. Ali kanalıyla Hz. Peygambere ulaşan tasavvufî tarikatlar *Alevî* olarak nitelendirilirken, Emevîler döneminde ortaya çıkan Ali evladının yandaşlığını ifade etmek için de bu kavram kullanılmıştır. Anadolu Alevîliği ise X. yüzyılda Türklerin İslam dinine girmesiyle ortaya çıkmaya başlamıştır. Zira Türk topluluklarının Müslüman olması Türk ve İslam tarihi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Bu önemli olay İslam'ın ilk yıllarından itibaren ortaya çıkan ve günümüze kadar varlığını sürdüren Alevîliğin doğuşunda önemli bir etkiye sahip olmuştur. Anadolu Alevîliğinin ilk temsilcileri sözlü kültürün hâkim olduğu, heterojen bir yapıya sahip olan ve yarı göçebe bir hayat süren yoksul Türkmen boylarıdır.¹⁰⁵

İbn 'Asakir, Ebu'l-Kasım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah, *Tarihu Medîneti Dimaşk*, thk. Muhibbüddin Ebi Said Ömer b. Garame el-Amri, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1995, X, 144-145, XXII, 167.

¹⁰⁰ İbn Sa'd, Muhammed ez-Zuhri, *Kitabu't-Tabakati'l-Kebir*, thk. Ali Muhammed Umer, Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 2001, VI, 424; el-Belazuri, *Ensabu'l-Eşraf*, III, 77; et-Taberi, *Tarihu't-Taberi*, V, 384; Dineveri, *Ahbarü't-Tival*, s. 174.

¹⁰¹ Fırlı, *Türkiye'de Alevîlik ve Bektâşîlik*, 5-6; İlyas Üzümlü, *Günümüz Alevîliği*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, 3; Bkz. Abdülkadir Sezgin, *Sosyolojik Açısından Alevîlik-Bektâşîlik*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 165.

¹⁰² Fırlı, *Türkiye'de Alevîlik ve Bektâşîlik*, 309.

¹⁰³ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, 13.

¹⁰⁴ Melikoff, *Kırklar'ın Ceminde*, 20.

¹⁰⁵ Ahmet Turan-Harun Yıldız, "Tarihten Günümüze Anadolu Alevîliği", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26-27, 2008, 11-24.

Türkler ile Araplar arasındaki ilk münasebetin İslam dininin doğuşundan önce Yemen'e sefere çıkan Sâsânî ordusu içinde bulunan Türk askerler vesilesiyle olduğu bilinmektedir. İslamiyet'in doğuşu sırasında Hz. Peygamber'in Türklerin varlığından haberdar olduğuyla ilgili, sıhhati tartışmalı olan bazı haberler mevcuttur.¹⁰⁶ Türklerle Müslüman Arapların ilk ciddi temasları Hz. Ömer (ö. 23/644) zamanında İslam ordusunun Sâsânî imparatorunu yenerek Ceyhun kıyılarına ulaşmaları ile olmuştur. Hz. Osman döneminde Müslüman orduları Göktürk Devleti'nin (552-682) yıkılmasından dolayı küçük gruplar halinde yaşayan Türk illerine ganimet amacıyla seferler düzenleyerek onların tüm servetlerini yağmalamış ve Hicaz'a götürmüşlerdir. Ancak Hz. Osman'ın hilafetinin son dönemlerinden Muaviye bin Ebu Süfyan'nın (ö. 61/680) yönetimi tam olarak ele alınca kadar olan zaman diliminde Araplar arasında meydana gelen iç karışıklıklardan dolayı bu fetihler yavaşlamıştır.¹⁰⁷

Emevîler döneminde Müslümanlar ile Türkler arasında çetin mücadeleler yaşanmış, Emevîlerin ırkçı yaklaşımları, vali ve komutanlarının zorba ve kötü idareleri, Ehl-i Beyt ve mevaliye karşı tutumları Türklerin Müslümanlara karşı birleşmelerine ve Türk bölgelerinde Emevî yönetiminin zayıflamasına sebep olmuştur.¹⁰⁸ Emevîler'in bu menfi tutumlarına rağmen bazı Arap ve Fars tüccarlar vesilesiyle Maniheizm ve Budizm dinleri ile Şamanizm geleneğine mensup Türkler arasında Tasavvuf ve Alevîlik kanallarından İslam dini az da olsa yayılmaya başlamıştır. Emevîlerin bu baskıcı yönetimine karşı Türkler, muhalif durumda olan mevali ve Haşimoğullarına yakınlaşmaya ve onlarla birlikte hareket etmeye başlamışlardır. Haşimoğulları, bu mücadelede Ali taraftarlığı¹⁰⁹ ve Ehl-i Beyt sevgisi gibi söylemlerle Türkleri kendi taraflarına çekmeyi başarmışlardır. Böylece Türkler daha çok Ehl-i Beyt sevgisini ön planda tutan ve Ali taraftarı olan Haşimoğulları vesilesiyle İslam'ı tanımışlardır.¹¹⁰

¹⁰⁶ Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, 81.

¹⁰⁷ İsa Doğan, *Türklük ve Alevilik*, Moralite Yayıncılık, İstanbul 2010, 88-89.

¹⁰⁸ Fevzi Rençber, *Hakk Muhammed Ali Aşkı Adıyaman Alevileri*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2016, 37.

¹⁰⁹ Emevîlere karşı isyan eden Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd b. Ali'nin (ö. 740) şehit edilmesinden sonra oğlu Yahya b. Zeyd (ö. 743) Emevîler tarafından takip edilmeye başlandı. Et-Taberî'nin Ma'mer b. Müsenna'dan rivayetine göre Benî Esed'den biri Yahya b. Zeyd'e Horasanlıların Benî Haşim tarafatları olduklarını bu sebepten buraya gitmesinin daha doğru olacağını tavsiye etmiştir. Yahya b. Zeyd, bu tavsiyeye uyarak önce Horasan yolu üzerinde bulunan Medâin'e sonra Rey şehrine, oradan da Serahs'a gitmiştir. Ayrıntı için bkz. İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri, İslam Öncesinden Abbâsîlere Kadar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2015, 347-352.

¹¹⁰ Yıldız, *Anadolu Aleviliği, Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 42.

Abbasîler döneminde özellikle Talas Savaşında (751) Türklerin Müslümanları desteklemesinin önemli sonuçları olmuştur. Türkler bu dönemde Abbasî ordusu içerisinde kritik görevlere getirilmiş, sonraki dönemlerde güçlenerek halifelerin atanmasında bile etkili olmuşlardır. Bu dönemde Müslümanlar ile Türkler arasındaki bu olumlu ilişkiler ve doğrudan yapılan ticari faaliyetler Türk bölgelerinde İslam dinine olan ilgiyi artırmıştır.¹¹¹

Türklerin İslam dinine karşı bakışlarının olumlu bir yöne evrilmesinin sebepleri, Abbasîlerin izledikleri ılımlı siyasetin yanında İslam'daki bazı inanç ve uygulamaların eski Türk inançlarıyla benzerlik taşımasıdır. Geleneksel Türk dinindeki Tanrı inancının İslam dinindeki Allah inancına benzer olması, İslam'da var olan gaza inancının savaşçı bir mizaca sahip olan Türklerin yaşayışlarına uygun olması gibi benzerlikler göze çarpmaktadır. Türklerin İslam dinine girmelerinde en büyük paya sahip olan tasavvufi kanalın temsilcileri sayılan şeyh ve evliyaların, eski Şaman geleneklerinde lider konumunda olan, hastalıklara çare bulan ve gaipten haber veren kamlara benzemeleri diğer önemli sebeplerdir.¹¹²

Türk toplumunu oluşturan yerleşik ve göçebe gruplar arasında İslam dininin farklı bir şekilde algılandığı ve yayıldığı görülmektedir. Yerleşik gruplarda kitabi din anlayışı benimsenirken, göçebe gruplarda ise kitabi dinî düşünceden farklı olarak gezgin derviş ve şeyhler tarafından tasavvufi geleneğe uygun ve yüzeysel bir din yorumu ortaya konulmuştur.¹¹³ Göçebe yaşam süren Türk toplulukları yeni dini doğru bir şekilde öğrenme imkânından yoksun oldukları için İslamiyet'i tam olarak özümseyememiş ve eski inançlarının ön planda olduğu mistik bir halk Müslümanlığı şeklinde devam ettirmişlerdir. Ahmed Yesevî (ö. 561/1166) ve onun halifeleri tarafından ortaya konan dinin basitleştirilmiş bu mistik şekli göçebe Türkler arasında oldukça kabul görmüştür.¹¹⁴

Yerleşim yerlerinde ve göçebelere nazaran daha iyi şartlarda yaşayan Türkler, İslam dinini ana kaynaklarından öğrenip temel kaidelerine göre yaşayan Sünnî Müslümanlığı benimsemişlerdir. İslam dinini kabul eden göçebe Türkler ise; İslam

¹¹¹ Sarıkaya, *Anadolu Aleviliğinin Tarihi arka Planı*, Post Yayınları, 77-78.

¹¹² Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara 1993, 78-85; Fırlıklı, *Türkiye'de Alevilik ve Bektâşilik*, 69-70.

¹¹³ Sarıkaya, *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı*, 81.

¹¹⁴ Turan-Yıldız, "Tarihten Günümüze Anadolu Aleviliği", 11-24.

kültür merkezlerinden uzak oldukları için yüzeysel bir İslam anlayışıyla eski inançlarını devam ettirmiş, İslam öncesinde erkek ve kadınların bir arada bulunarak müzik ve raks eşliğinde yaptıkları törenlerini uygulamayı sürdürmüşlerdir. Medreselerden uzak olan ve göçebe hayat yaşayan Türkler, fedakârlık gerektiren namaz ve oruç gibi ibadetleri yerine getirememişlerdir. Kitabî İslam anlayışından farklı olarak yüzeysel bir özellik taşıyan, çoğunlukla eski inançlar üzerine temellendirilen ve Türk Sünniliği olarak ifade edilen bu anlayış, XI. yüzyıldan itibaren göçebe Türkler ve gezgin dervişler tarafından Anadolu'ya taşınmıştır.¹¹⁵

Türkler 1071 Malazgirt zaferinden sonra Erzurum'dan Kütahya'ya kadar olan bölgelere göç etmeden önce yaşadıkları yerlerin her türlü yaşam şartlarını da taşımışlardır. Müslümanlığı kabul eden ve Türkmen olarak anılan bu Türk boylarından bir kısmı göçebeliği bırakıp Konya, Sivas, Erzurum ve Kayseri gibi büyük merkezlerde yerleşik hayata geçerken, bir kısmı ise bu merkezlerden uzak vadi ve yaylalarda yaşayarak eski inançlarını İslami cila altında devam ettirip kitabî İslam anlayışına ilgisiz kalmışlardır. XIII. yüzyıldan itibaren kitabî İslam anlayışını benimseyen ve yerleşik hayata geçen bu boylara *Türkmen* denilmeyip *Türk* denilirken, *göçebe* yaşamlarını sürdüren gruplara ise *yörük* denilmeye başlanmıştır.¹¹⁶

Anadolu'ya gelen Türk boyları Anadolu Selçuklu Devleti tarafından ilk başlarda belirli bir iskân politikası çerçevesinde uygun bölgelere yerleştirilmiştir. Ancak XIII. yüzyıl ortalarında bazı sosyal ve ekonomik sebepler, Selçukluların toprak rejiminin bozulmasına sebep olmuştur. Moğol istilasına sebebiyle Anadolu'da nüfusun çoğalması ile konargöçer ve yerleşik Türkmen toplulukları arasında anlaşmazlıklar çıkmıştır. Ayrıca dönemin yöneticisi II. Gıyasettin Keyhusrev'in (1237-1246) kötü yönetimiyle iç ve dış tahrikler ve Baba İlyas'ın (öl. 1240) propagandalarının etkileyeceği uygun bir dinî ortamın olması Anadolu ve Türkler için önemli bir dönüm noktası olan Babaî ayaklanmasının (1240) çıkmasına sebep olmuştur.¹¹⁷

Ayaklanmanın önderi olan Baba İlyas'ın bazı kaynaklarda Vefaî, bazılarında ise Yesevî tarikatı mensubu olduğu ileri sürülmektedir. Hastaları iyileştiren, geçim sıkıntısı çeken, eşlerin arasını düzelten, kadınlı erkekli ve içkili toplantılar düzenleyen Baba

¹¹⁵ Metin Bozkuş, "Türklerin İslamiyet'i Kabulü ve Aleviliğin Türkler Arasında Yayılması", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 1998, 409-418.

¹¹⁶ Fırlı, *Türkiye'de Alevilik ve Bektâşilik*, 78-81.

¹¹⁷ Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, 39-51.

İlyas'ın eski Şamanist gelenekleriyle ön plana çıktığı ifade edilmektedir. Ayaklanmanın asıl uygulayıcısı olan Baba İshak (ö. 637/1241) ise Baba İlyas'tan ilham alan bir dervıştır. Bu olay sonucu Selçuklu Devleti ayaklanmayı bastırsa da büyük yara almış ve Türkmenlerin desteğini kaybederek 1243 yılında Köseadağ Savaşı'nda Moğollara yenilmiş ve dağılmaya başlamıştır.¹¹⁸

Anadolu topraklarında meydana gelen bu isyan, bir tarikat tarafından teşkilatlanan heterodoks İslam merkezli ve geniş sosyal tabanlı ilk ayaklanmadır. Alt yapısı mehdici bir anlayış olan ve daha çok kırsal kesimde yaşayan grupları etkileyen bu isyan, Anadolu'daki Sünnî İslam dışı grupları bir araya getirmeyi başarmıştır. Babaî isyanı önemli bir sosyal dinî hareket olan Rum Abdalları hareketini ortaya çıkarmış, Alevîlik ve Bektaşîlik daha çok bu isyanın mirası üzerine temellendirilmiştir.¹¹⁹ Babai düşüncesinin temsilcileri kabul edilen Rum Abdalları ilk Osmanlı padişahları öncülüğünde Babai kültüne Bektaşî kültürünü de katarak Bektaşî ve Kızılbaş topluluklarının oluşmasına vesile olmuşlardır.¹²⁰

Baba İlyas'ın fikirlerini devam ettiren ve *Abdalân-ı Rum* olarak bilinen gruplar Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda önemli yararlılıklar göstermiş, Osman Gazi (ö. 724/1324) ve Orhan Gazi (ö. 763/1362) ile yakın ilişkiler kurmuşlardır. Baba Muhlis, Geyikli Baba (ö. 750/1350), Abdal Musa (ö. 800/1398), Kumral Abdal, Abdal Mehmed ve Doğlu Baba bunların önde gelenleridir.¹²¹ Osmanlı Devleti'nin merkezileşmesi ve ordu düzeninin değişmesi Türkmen Alevîlerin askeri gücünün kenara itilmesine ayrıca kültürel, sosyal ve ekonomik dezavantajların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Buna karşın Türkmenler geleneksel olarak geçmişten getirdikleri dinî inanç ve uygulamalarına, dil ve kültürlerine bağlı kalarak köklü bir itiraz geleneği oluşturmuşlardır. Bununla beraber XVI. yüzyılda kurulan Safevî Devletinin propagandalarının etkisiyle de Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakan ayaklanmalar çıkarmışlardır.¹²² Ancak şunu belirtmek gerekir ki, II. Bayezid döneminde yaşanan problemler ve ortaya çıkan isyanlar sadece dinî temelli Kızılbaş ayaklanmaları olmayıp

¹¹⁸ Ocak, *Babailer İsyanı*, 110-114; Reha Çamuroğlu, *Tarih, Heterodoksi ve Babailer*, Kapı Yayınları, İstanbul 2005, 172-187.

¹¹⁹ Ahmet Yaşar Ocak, "Babailer İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslam Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış", *Belleten (Türk Tarih Kurumu)*, LXIV/239, 2000, 129-159.

¹²⁰ Turan-Yıldız "Tarihten Günümüze Anadolu Aleviliği", 11-24.

¹²¹ Fırlı, *Türkiye'de Alevîlik ve Bektaşîlik*, 105.

¹²² Necdet Subaşı, *Alevi Modernleşmesi*, Mahya Yayıncılık, İstanbul 2019, 70-71.

ekonomik ve sosyal açıdan rahatsız olan Sünnî ve gayri sünnilerin de katıldığı olaylardır.¹²³

Osmanlı'dan uzaklaşan Türkmenler, başlangıçta Sünnî bir anlayışa sahip olan ve sonraki dönemlerde Şeyh Cüneyd (ö. 864/1460) ve Şeyh Haydar'la (ö. 893/1488) tasavvuf doktrinini terk eden Safevî tarikatı etrafında birleşerek tarihi ismiyle Kızılbaşlık/günümüzdeki ifadesiyle Alevîlik diye ifade edilen öğretiyi oluşturmuşlardır. Türkmen dindarlığı, Safevî tarikatı şeyhlerinin manevi ve dünyevi önderliği altında inanç, ibadet, hukuki ve toplumsal açıdan kurumsallaşarak büyük bir dönüşüm yaşamıştır. Zamanla Kızılbaş sufiliği diye ifade edilen bu sistem, günümüzdeki Alevîliğin temellerini oluşturmuştur.¹²⁴ Türkmenler ile Safevî tarikatı arasında dinî ilişkilerin askeri alana kaymaya başlamasının asıl sebebi Osmanlı Devleti ile yaşadıkları sosyal, kültürel ve siyasî sorunlardır.¹²⁵

Türkmenleri etrafına toplayarak Safevî Devleti'ni kuran Şah İsmail (ö. 930/1524), ki *Şah Hataî* mahlasıyla Türkçe Şiirler yazmıştır, 1514 yılında Çaldıran'da ve daha sonra da müritleri tarafından çıkarılan ayaklanmalarda yenilince Kızılbaşlık hareketi özellikle Anadolu topraklarında sekteye uğramıştır. Türkmen Alevîlerinin İran'la olan bağı zayıflamış ve Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar Alevî gruplar, Anadolu'nun ücra köşelerinde kapalı bir topluluk halinde yaşamışlardır.¹²⁶ Cumhuriyet dönemine kadar verimsiz dağ köyleri, mezra ve komlarda¹²⁷ yaşamak zorunda olan Alevîler, Cumhuriyetin ilanı ile birlikte şehir merkezlerine göç ederek hayatın her alanında görünür olmaya başlamışlardır.¹²⁸

IV. ERZURUM TARİHİ

Deniz seviyesinden 1830-1980 metre yüksekliğinde bulunan ve kendi adıyla anılan ova üzerine kurulan Erzurum, Eğirli Dağı eteği boyunca uzanmaktadır. 25.066 km² bir alan üzerine yayılan şehir Palandöken (güney), Dumlu (kuzey), Kop (batı) ve

¹²³ Kaluç, *Alevilik, İnanç-Edep-Erkân*, 73.

¹²⁴ Rıza Yıldırım, *Alevîliğin Doğuşu, Kızılbaş Sufiliğinin Toplumsal ve Siyasal Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2020, 357.

¹²⁵ Subaşı, *Alevi Modernleşmesi*, 71.

¹²⁶ Rençber, *Hakk Muhammed Ali Aşkı*, 42.

¹²⁷ Kom: Halk ağzında bir kimseye ait küçük yerleşim alanı, yayla evi, çiftlik, ağıl veya koyun ve keçilerin konulduğu yer olarak ifade edilir. Bkz. <https://www.tdk.gov.tr/>

¹²⁸ Cemal Şener, *Alevilik Olayı*, Yön Yayınları, İstanbul 1989, 140-144.

Kargapazarı (doğu) dağları arasında yer almaktadır. Coğrafi koşullara bağlı olarak karasal iklimin sert yaşandığı Erzurum'un zengin su kaynaklarına sahip olması ve savunma açısından önemli bir konumda bulunması bu şehrin önemini daha artırmaktadır. 39-55⁰ kuzey enlemi, 41-46⁰ doğu boylamı üzerinde bulunan Erzurum, işlek bir yol üzerinde bulunması sebebiyle tarih boyunca ticari, askeri vb. birçok açıdan önemli bir yerleşim yeri olmuştur.¹²⁹

Eski bir yerleşim yeri olan Erzurum ve çevresinde yapılan kazılarda M.Ö. 4000 yılına ait bazı tarihi eserlere rastlanılmıştır. M.Ö. 2000'li yıllar ve sonrasında bu bölgeye sırasıyla Hunlar, Urartular, Metler, Persler ve İskender hükmetmiştir. Erzurum kurulduğu stratejik konumdan dolayı 6000 yıllık tarihi içerisinde Hurri, Urartu, Saka (İskitler), Med, Pers, Partlar ve halefleri, Roma, Bizans, Sasani, Araplar (Dört Halife Devri), Emevî, Abbasî, Selçuklu, Moğol, İlhanlılar ve halefleri, Karakoyunlu, Timurlu, Akkoyunlu, Safevî, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti devletlerinin egemenliğinde kalmıştır. Erzurum'la ilgili ilk yazılı kaynaklar Hitit dönemine aittir. Bu dönemde şehir için “Karnoi Kağak, Karin, Karintis, Karana, Carin, Karnoi Kalghak” isimleri kullanılmıştır. Sakalar ve Romalılar'ın istilasına kadar hüküm süren Ermeniler zamanında da bu isimlerle anılmıştır.¹³⁰

Bizans imparatoru II. Theodosius (ö. 450) Kafkasya ve Sasaniler'den gelebilecek saldırılara karşı müstahkem kalelere ihtiyaç duymuş ve bunun için generallerinden Anastolius'u görevlendirmiştir. Bu General Erzurum'un günümüzdeki yerleşim yerine ve ovaya hâkim noktalara hendek, sur ve kaleler yaptırarak buraya imparatorun adına izafeten Theodosiopolis adını vermiştir. Şehir 450 yılından sonra Roma ve İran arasında sıkça el değiştirmiştir. Roma ikiye bölündükten sonra Doğu Roma sınırları içerisinde kalan Erzurum topraklarında, 400 yıl boyunca Sasaniler ve Doğu Roma İmparatorluğu mücadelesi yaşanmıştır.¹³¹

¹²⁹ Savaş Eğilmez, *Erzurum, Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar*, Erzurum Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2013, 25-26, Bkz. Lütfi Sezen, *Erzurum Folkloru*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2007, 33. Beylikler döneminde Erzurum'un siyasi, ticari ve ilmi önemi hakkında yeni bir çalışma için bkz. Mehmet Kalaycı, Muzaffer Tan, “Tebriz-Maveraünnehir Hattında Bir Beylikler Dönemi Âlimi: Bedru'r-Rîmî Dâvud b. Kutluğbek b. İslâm b. Receb el-Kânî”, *Darulfunun İlahiyat*, 2022, XXXIII/2, 345-382.

¹³⁰ Alperen Kayserili, *Erzurum Şehrinin Kültürel Coğrafyası* (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011, 60-61.

¹³¹ Eğilmez, *Erzurum, Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar*, 36-45.

İslamiyet'in doğuşundan sonra Hz. Ömer (ö. 644) devrinde Sasanilerle Müslümanlar arasında 642 yılında meydana gelen Nihavend savaşında Sasaniler yenilerek tarih sahnesinden silinmişlerdir. Bunun sonucunda yüz yıllardır Erzurum, doğudan gelen Sasani tehdidinden kurtulmuştur. 638 yılında Hz. Ömer'in gönderdiği İyas b. Ganem komutasındaki az bir kuvvet Erzurum'u ele geçirmiş ancak sonra tekrar Bizans'ın eline geçmiştir.¹³²

Erzurum, Hz. Osman (ö. 35/656) döneminde İslam ordusu komutanı Habip b. Mesleme¹³³ (ö. 41/662) tarafından 653 tarihinde fethedilmiştir. Bu tarihten sonra şehir zaman zaman Bizans ve Müslüman Araplar arasında el değiştirmiş ve 756 yılından sonra Abbasî halifesi Mehdi Billah (ö. 168/785) tarafından Erzurum kalesine Türklerden oluşan bir ordu yerleştirilmiştir. Bu tarihten sonra birçok Türk kavmi bu bölgelere göç etmeye başlamış, Anadolu ve Kafkasya'da İslamiyet hızla yayılmıştır. Ancak Abbasî devletinin zayıflamasından dolayı 948 yılından sonra şehir tekrar Bizanslıların eline geçmiştir.¹³⁴

Bizanslılar döneminde "Theodosiopolis" ismi verilen Erzurum'un kuruluşuyla ilgili olarak şöyle bir rivayet vardır: Bizans'ın gücünün zayıfladığı bir dönemde Ermenyak'a bir bey hükmetmiş ve ölünce yerine eşi geçerek *Kalikâle* adında bir şehir kurmuştur. Müslümanlar tarafından fethedilen bu şehre 949 yılından sonra halı anlamına gelen "Kalikala" ismi verilmiştir.¹³⁵ Türkler buraya *Kara Erzen*, *Kara Arz*,

¹³² Eğilmez, *Erzurum, Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar*, 46.

¹³³ Günümüzde Erzurum ve Ahlat'ta medfun olduğuna inanılan Habip b. Mesleme, kendi zamanında *Ebu Abdurrahman* olarak anılmaktadır. Habip b. Mesleme'nin *Abdurrahman Gazi* olduğu düşüncesi hâlen Erzurum ve Ahlat'ta yâd edilmektedir. Bkz. Eğilmez, *Erzurum, Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar*, 52.

Erzurum'un Palandöken ilçesi sınırları içerisinde ve Palandöken dağı yamaçlarında bulunan Abdurrahman Gazi Türbesi günümüzde yörede yaşayan Sünni ve Alevi topluluklar tarafından büyük hürmet gösterilen ve önemli günlerde sıkça ziyaret edilen bir yerdir. Onun kimliği ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmektedir. Onun sahabeden biri olduğunu vurgulayan bir çalışmaya göre; Hz. Osman zamanında İslam orduları Erzurum'u fethetmiş ve Peygamberin ashâbı da bu vesileyle Erzurum'a uğramışlardır. Sahabe arasında *Abdurrahman* isimli birçok kişinin olmasına rağmen Erzurum'da medfun olan bu kişinin Abdurrahman Gazi ile irtibatlandırılmaları doğru değildir. *Abdurrahman Gazi* adlandırması isim olarak değil künye olarak kabul edildiğinde verilerin büyük kısmı Habip b. Mesleme el-Fihri'yi öne çıkarmaktadır. Bu sahâbî yanındaki az bir kuvvetle Erzurum'un kapılarını İslam'a aralamış ve Bizans ordusu bir gece baskınıyla yenilgiye uğratmıştır. Bizans ordusunun Erzurum'u tekrar geri alma düşüncesi ortaya çıkınca Muaviye tarafından bu sahâbî Erzurum'a vali olarak geri gönderilmiş ve burada vefat etmiştir. Bkz. Osman Gürbüz, "Abdurrahman Gazi Kimdir?", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20/3, 2016, 1155-1171.

¹³⁴ Cevdet Küçük, "Erzurum Tarihi" E. Yazıcı, H. Bozoğlu (Ed.), *Bir Şehir Var Yayılda Erzurum*, Erzurum İl Özel İdaresi Yayınları, Erzurum 2011, 43-44.

¹³⁵ Eğilmez, *Erzurum, Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar*, 46.

Kara Arza demişlerdir. Daha sonra İslam kaynakları son kelime olan *Arzin* sonuna *Rum* kelimesi ekleyerek *Arz-ı Rum* veya *Erz-i Rum* demişlerdir. Bu tarihlerde Erzurum dört isimle anılmaktadır. Müslümanlar *Kâlikâlâ*, Ermeniler *Karin*, Rumlar *Theodosiopolis*, mülteciler ise *Erzen demişlerdir*.¹³⁶

Miladi IV. yüzyılın sonlarına doğru ilk defa Hun Türkleri Anadolu'ya seferler yapmaya başlamışlardır. Hunlar Erzurum üzerinden geçerek Malatya'ya kadar ilerlemişlerdir. Bunun dışında VI. yüzyılda Sabirler'in Anadolu'ya uğramaları, Türklerin Anadolu'ya yaptığı ilk akınlara örnek verilebilir. Müslüman Türklerin ilk seferi ise 1016-1025 yılları arasında Çağrı Bey'in (ö. 1060) 3000 kişilik bir ordu ile Doğu Anadolu'ya yaptığı seferle gerçekleşmiştir.¹³⁷

Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey (ö. 1063) tarafından fetihle görevlendirilen İbrahim Yınal ile Kutalmış, *Erzen* veya *Kalikala* olarak anılan Erzurum'u fethetmişlerdir. Ancak kısa süreliğine tekrar Bizans hâkimiyetine giren Erzurum 1071 Malazgirt zaferinden sonra 1080 yılında Emir Saltuk tarafından fethedilerek bu bölgede Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı Saltukoğuları Beyliği kurulmuştur.¹³⁸

Saltuklu meliki Melikşâh b. Muhammed, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Rükneddin Süleyman'a (ö. 1024) tabi olmadığından dolayı 1202 yılında ülkesi elinden alınmıştır. II. Rükneddin Süleyman, Saltuklu Beyliği'ni kardeşi Mugîsüddin Süleyman Şah'a vererek direkt sultana bağlı özerk bir yapıya dönüştürmüştür. Ancak belli bir zaman sonra Erzurum Selçuklu Beyliği, Celaleddin Harzemşah'la (ö. 1231) Alaaddin Keykubâd'a (ö. 1237) karşı ittifak yaparak Selçuklu tahtını ele geçirme planları yapmıştır. Bunun üzerine 1230 yılında Selçuklu devleti ve Harzemşahlar arasında Yassıçemen savaşı meydana gelmiştir. Bu savaş sonunda Harzemşahlar yenilince Erzurum Selçuklu Beyliği sona ermiş, Anadolu Selçuklu Devleti'nin merkezi idaresine bağlanmıştır.¹³⁹

Erzurum, 1230'da Anadolu Selçuklu idaresine doğrudan bağlandıktan sonra ticari açıdan büyük bir ilerleme sağladı. Ayrıca Moğol tehlikesine karşı önemli bir askeri üsse dönüştürüldü. Moğolların saldırısına karşı muazzam bir savunma savaşı

¹³⁶ Eğilmez, *Erzurum, Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar*, 68-69.

¹³⁷ Eğilmez, *Erzurum, Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar*, 61.

¹³⁸ Cevdet Küçük, "Erzurum", *İslam Ansiklopedisi, DİA*, İstanbul 1995, XI, 329-334.

¹³⁹ Osman Gürbüz, *Anadolu Selçuklu Döneminde Erzurum*, Ankara 2004, 19-80.

verilmesine rağmen Erzurum şahnesi Şerafeddin Davunî'nin ihaneti sonucu Moğol işgaline uğradı.¹⁴⁰ Ayrıca Anadolu'da çıkan Babaî isyanı (1240) sebebiyle Erzurum'da Moğollara karşı savunma savaşı yapan askerlerin bir kısmının geri çağırılması da bu şehrin işgale uğramasının diğer bir sebebi oldu. Erzurum aleyhine ortaya çıkan bu olumsuz durumu kendi lehine çeviren Moğol komutanı Baycu Noyan (ö. 1260), 1242 yılında şehri ele geçirerek halkın çoğunu katletmiştir.¹⁴¹ 1306 yılına kadar Anadolu Selçuklu Devleti'nin bir vilayeti olan Erzurum, bu devletin yıkılmasından sonra 1335 yılına kadar İlhanlı Devleti'nin egemenliğinde kalmıştır.¹⁴²

İlhanlıların yıkılışından sonra bu bölgede sözü geçen ve güçlü beylerin mücadelesiyle özellikle Akkoyunlu ve Karakoyunluların mücadelesinden dolayı Erzurum büyük bir yıkım yaşamıştır. Bu mücadele sonucunda Karakoyunlu beyliğine son veren Uzun Hasan (ö. 1478) 1467'de Erzurum'u fethetmiştir. 1502 yılında Akkoyunlu Devleti'ni ortadan kaldıran Şah İsmail (ö. 1524), Erzurum'u ele geçirmiş ve Yavuz Sultan Selim'in (ö. 1520) bölgeye gelişine kadar hüküm sürmüştür. Şah İsmail bu süreçte Erzurum'da yaşayan halkı zorla Şiileştirmeye çalışmış ve bundan dolayı halkın büyük bir kısmı göç etmek zorunda kalmıştır.¹⁴³

Erzurum, 1514 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından ele geçirilse de daha sonra Safeviler tarafından geri alınmış ve nihayet 1518 tarihinde kesin olarak fethedilerek Türk yurdu haline getirilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman (ö. 1566) döneminde eski canlılığına kavuşan Erzurum 1534 yılında *beylerbeyliği* merkezine dönüştürülmüştür. Osmanlı idaresinde önemli bir yeri olan Erzurum, konumu gereği büyük bir coğrafi alanı sınırları içerisinde bulundurmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti zamanında Erzurum Doğu Anadolu'nun en önemli şehri, Erzurum Paşası ise Bağdat paşasından sonra ikinci önemli yönetici kabul edilmiştir.¹⁴⁴

Şehir uzun bir aradan sonra 1829, 1878 ve 1916 I. Dünya Savaşı esnasında Rusların işgaline uğramış, Brest-Litovsk antlaşması ile 12 Mart 1918 yılında bu işgalden kurtarılmıştır. 23 Temmuz 1919 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde yapılan Erzurum Kongresi ile Millî Mücadele savaşı bu şehirden başlatılıp 23 Nisan

¹⁴⁰ Gürbüz, *Anadolu Selçuklu Döneminde Erzurum*, 105-109.

¹⁴¹ Hanifi Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010, 65.

¹⁴² Küçük, "Erzurum", XI, 329-334.

¹⁴³ Kültür Konseyi Derneği, *81 İlde Kültür ve Şehir Erzurum*, Acar Basım ve San. Tic. A. Ş., İstanbul 2012, 51.

¹⁴⁴ Murat Küçükuşurlu, *Sorularla Erzurum Tarihi*, Çizgi Kitabevi, İstanbul 2018, 24.

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş ve Erzurum da bu yeni ülkenin bir vilayeti olmuştur.¹⁴⁵

V. ERZURUM'DA YAŞAYAN ALEVÎLERİN COĞRAFİ DAĞILIMLARI VE DEMOGRAFİK YAPILARI

Anadolu'nun önemli bir geçiş kapısı konumunda bulunan Erzurum, tarihi boyunca birçok farklı medeniyet ve inanca ev sahipliği yapmıştır. Bulunduğu konum gereği farklı kavimlerin egemen olmak için mücadele ettiği bir merkez olan Erzurum, birçok inanç ve kültürün izlerinin görüldüğü önemli bir yerleşim alanı haline gelmiştir. Günümüzde ise farklı inanç ve kültürlerin hoşgörü içerisinde birlikte yaşadığı bir şehir olarak varlığını devam ettirmektedir.

Erzurum bulunduğu coğrafi konum açısından Alevîlerin önemli göç yollarından biri olmuştur. Safevî Devleti'nin kurulmasından sonra Sünnî ve Şîî anlayışa sahip olan Osmanlı ve Safevî Devletlerinin siyasi sınırında bulunarak her iki ideolojinin oluşumuna şahitlik etmiş ve onlardan etkilenmiştir. Bu bağlamda Erzurum, sınırın diğer tarafında ne tür hazırlıkların yapıldığını gösterilmesi açısından önemli bir merkez konumundadır. Erzurum ve çevresinde yaşayan Alevîler, kendileri ve birlikte yaşadıkları Sünnîler tarafından *Türkmen* olarak adlandırılmaktadırlar. Erzurum'da yaşayan Alevîlerin taşıdıkları isimler ve mensubu oldukları ocaklara bakıldığında Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinin tüm sınırlarını kapsayan Türkiye, Irak, Suriye ve Balkanları kapsayacak zenginlik ve çeşitliliğe sahip olduğu görülecektir.¹⁴⁶

İslam Mezhepler Tarihi açısından bakıldığında zengin bir nüfus yapısına sahip olan Erzurum'da Sünnî, Alevî ve diğer dinî grupların barış ve huzur içinde yaşadığı görülmektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar özellikle Sünnî ve Alevîler arasında herhangi önemli bir olumsuzluk yaşanmamıştır. Mülakat yapılan Alevî dede ve taliplerin ifadelerinde Erzurum ve ilçelerinde yaşayan Sünnî ve Alevîlerin yakın ilişkiler kurdukları, birbirlerine kirve oldukları ve kız alıp vererek akrabalık bağları tesis ettikleri ifade edilmiştir.

¹⁴⁵ Erzurum 2011 Winter Universiade, *Tarihe Işık Tutan Şehir*, Zafer Ofset, Erzurum 2011, 6-8.

¹⁴⁶ Ahmet Taşgın, *Dile Gelen Alevilik*, Çizgi Kitabevi, Konya 2013, 30.

Erzurum’da yaşayan Alevîlerin coğrafi dağılımı ve demografik yapısının inceleneceği bu bölümde Alevîlerin yaşadığı yerleşim yerlerinin nüfus sayısı, Türkiye İstatistik Kurumu Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (2021) veri tabanından faydalanılarak ortaya konulmuştur. İl ve ilçe merkezlerinde bulunan Alevîlerin demografik yapıları hakkında sunulan bilgiler köylerde yaşayan Alevî nüfus oranı, dedeler ile taliplerin verdiği ifadeler doğrultusunda belirlenmiştir.

Erzurum’un Merkez ilçeleri ile Aşkale, Çat, Hınıs, Horasan, Köprüköy, Olur, Pasinler, Şenkaya, Tekman ilçeleri Alevî vatandaşların yaşadığı yerlerdir. İspir, Karayazı, Karaçoban, Narman, Oltu, Pazaryolu, Tortum, Uzundere ilçelerinde ise Alevî nüfus bulunmamaktadır. 2021 yılı adrese dayalı nüfus sayım sonuçlarına göre Erzurum’un toplam nüfusu 756.893 kişidir.¹⁴⁷ Bu nüfus içerisinde yaklaşık olarak 30 ile 35 bin Alevî olduğu ifade edilmektedir.¹⁴⁸ Tespitlerimize göre bahar ve yaz aylarında yöredeki Alevî nüfusun verilen bu sayılara yaklaştığı ancak kış aylarında bu sayının büyük oranda azaldığı tespit edilmiştir.

Erzurum’un Şenkaya, Pasinler ve Olur ilçelerinin tamamı ile Aşkale ilçesinin bazı köylerinde yaşayan Alevî nüfus Türkçe konuşmaktadır. Hınıs, Tekman ve Çat ilçelerinde yaşayan Alevîlerin ise büyük bir kısmı Zazaca; bu ilçelerdeki bazı Alevîler ise Zazacayla birlikte Kürtçe de konuşmaktadırlar. Zazaca ve Kürtçe konuşan Alevîlerin neredeyse tamamı kendilerinin Horasan’dan gelen Türkmenler olduklarını ancak göç ettikten sonra bu bölgelerde konuşulan Zazacayı ve Kürtçeyi sonradan öğrendiklerini ifade etmektedirler.¹⁴⁹

A. Merkez İlçeler

Erzurum’un son nüfus sayımına göre 756.893 nüfusu, 20 ilçesi, 21 belediyesi ve 1184 mahallesi bulunmaktadır.¹⁵⁰ Erzurum merkez, Yakutiye, Palandöken ve Aziziye olmak üzere üç merkezi ilçe, dört belediye ve 142 mahalleden oluşmaktadır. Bu üç merkez ilçe ve mahallelerin 428.302 nüfusu bulunmaktadır. Merkez ilçelerden

¹⁴⁷ Nüfus oranların tamamı Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Veri Tabanı ve Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) esas alınmıştır.

¹⁴⁸ Alevî Nüfus oranı Erzurum Erenler Alevî Bektaşî Kültür ve Dayanışma Derneği verilerine göre belirtilmiştir.

¹⁴⁹ Mahmut Edebali, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul.

¹⁵⁰ <http://www.erkurum.gov.tr/ilcelerimiz>, Erişim tarihi 15-30 Haziran 2022.

Aziziye'nin Halil Kaya köyünde az sayıda Alevî yaşamaktadır.¹⁵¹ Merkezi ilçelere bağlı bu köylerde Alevî nüfus bulunmazken, Alevîler daha çok merkez dışında olan ilçelere bağlı mahallelerde yaşamlarını sürdürmektedirler.

Yaptığımız araştırmalar ve Erzurum Erenler Alevî ve Bektaşî Kültür ve Dayanışma Derneği'nin verdiği bilgilere göre şehir merkezinde yaşayan Alevî sayısı yaklaşık olarak üç bin civarındadır. Alevîler daha çok Yakutiye ilçesine bağlı Kurtuluş Mahallesi (Dağ Mahallesi) ve Palandöken ilçesine bağlı Maksut Efendi Mahallesi'nde ikâmet etmektedirler. Ancak bu mahallelerde yapılan kentsel dönüşüm çalışmaları sebebiyle farklı mahallelere yerleşmek zorunda kalmışlardır. Kentsel dönüşüm sebebiyle Alevî vatandaşların çoğunluğu başta Yakutiye ilçesine bağlı Hilalkent Mahallesi olmak üzere Palandöken ilçesine bağlı Kayakyolu ve Yıldızkent semtlerinde yaşamaktadırlar.

B. Aşkale İlçesi

Erzurum merkeze 53 km uzaklıkta olan ilçenin 2021 verilerine göre toplam nüfusu 22.170 kişidir. Aşkale ilçesi, merkezle beraber yetmiş beş mahalleden oluşmaktadır. Bu mahallelerin 17'sinde Alevî vatandaşlar yaşamaktadır. Bunlar: Bozburun, Çatalbayır, Dallı, Gümüşseren, Güneyçam, Gürkaynak, Hacıhamza, Karasu, Koçbaba, Kurt Mahmut, Kükürtlü, Ocaklı, Özler, Sarıbaba, Sazlı, Taşlıçayır ve Tozluca Mahalleleri'dir. Altıntaş ve Pırnakapan mahalleleri'nde ise Alevî ve Sünnîler birlikte ikamet etmektedirler. Bunların dışında Aşkale ilçe merkezinde de az sayıda Alevî vatandaş yaşamını sürdürmektedir.

Yaptığımız araştırmalara göre Aşkale nüfusuna kayıtlı ilçe merkezi ve mahallelerinde yaklaşık bine yakın Alevî vatandaş yaşamaktadır. Ancak bahar ve yaz aylarında bu sayı şehir ve yurt dışından gelen tatilcilerle birlikte iki katına ulaşmaktadır. Aşkale ilçesindeki Alevî köylerinde halkın çoğunluğu Türkmen Alevîsi olduğu için Türkçe konuşulmaktadır. İlçenin güneyinde kalan ve Çat ilçesi ile sınır olan Alevî köylerinin bir kısmında ise Zazaca konuşulmaktadır.

¹⁵¹ Mesela Palandöken İlçesine bağlı Toparlık Mah. tamamen Hanefî mezhebine bağlı Türklerin yaşadığı bir köy iken şu anda sadece dört Türk ailesi kalmış, köyün geri kalan otuz ailesi ise Karayazı, Horasan ve Köprüköy'den gelen Şafîî mezhebine mensup Kürt kökenli vatandaşlardan oluşmaktadır.

Aşkale’de yaşayan Alevî vatandaşların genellikle Şadıllı, Lolanlı, Abdalanlı ve Çerikanlı aşiretlerine mensup oldukları tespit edilmiştir. Bu aşiretlere bağlı olan Alevîlerin de çoğunlukla Kureyşan Ocağı, Üryan Hızır Ocağı, Pir Sultan Ocağı, Ağu İçen (Ağuçan) Ocağı ve Cemal Abdal Ocağı’na bağlı talipler olduğu belirlenmiştir.¹⁵²

C. Çat İlçesi

Erzurum il merkezine 52 km. uzaklıkta bulunan ilçenin 2021 yılındaki toplam nüfusu 16.239 kişidir. Çat ilçesi, merkezle birlikte kırk beş mahalleden oluşmaktadır. Bağlıca, Karabey, Karaca, Kumaşlı, Kurbanlı, Murat Çayırı ve Sarıkaya mahallelerinde yaşayan vatandaşların tamamı Alevîdir. İlçenin büyük köylerinden biri olan Göbekören’de Alevî ve Sünnîler birlikte yaşamaktadırlar. Bazı mahalleler ise Sünnî olmakla birlikte onlara bağlı olan mezralar Alevîdir. Bardakçı Mahallesi’ne bağlı Yeniköy, Polikan ve Venedik mezraları, Değirmenli Mahallesi’ne bağlı Alibey ve Geggi (Keke) mezraları, Yavi Mahallesi’ne bağlı Tiryaki komu, Tuzluca Mahallesi’ne bağlı Beşiktaş mezrası ve Molla Ömer Mahallesi’ne bağlı Memirtaş, Hasarkom ve Zal mezraları Alevî vatandaşların yaşadığı yerlerdir.

Çat merkezi ve mahallelerinde yaklaşık olarak 2500-3000 civarı Alevî yaşamaktadır. İlçede özellikle bu sayının yaz aylarında tatilcilerden dolayı arttığı

¹⁵² *Kureyşan Ocağı*: Asıl adı Mahmud olan ve Hacı Kureyş olarak bilinen kişiye nispet edilen Kureyşan ocağı, Baba Mansur ocağını mürşit olarak kabul eden bir pir ocağıdır. Kureyşan ocağı Doğu Anadolu bölgesinde yayılmış olan kalabalık bir aşirettir. Kureyş kelimesi Zazaca dilinde *Kores* veya *Kures* olarak ifade edilmektedir. Doğu Anadolu’da yaşayan Kureyşan ocağı mensupları genellikle Zazaca ve Kurmanç lehçeleriyle konuşmaktadırlar. Bkz. Hamza Aksüt, *Alevîler-Türkiye -İran-Irak-Suriye-Bulgaristan*, Yurt Kitap Yayın, Ankara 2020, 213-215. Kureyşan ocağı hakkında geniş bilgi için bkz. Süleyman Yıldız, *Seyyid Kureyş Kureyşan Ocağı ve Alevilik*, İmam Rıza Dergâhı Yayınları, İstanbul 2021, 39-46.

Baba Mansur Ocağı: Baba Mansur ocağı’nın merkezi olarak Tunceli’ye bağlı Mazgirt ilçesinin Muhundi bucağı kabul edilir. Daha çok Kürt taliplerin mürşit ocağı olarak kabul ettikleri Baba Mansur ocağı’nın mensupları Kureyşan ocağı gibi Doğu Anadolu’da büyük bir nüfusa sahiptir. Baba Mansur’un türbesinin yeri bilinmemektedir. Ancak onun kerameti olarak kabul edilen yürüttüğü duvar Muhundi bucağında bulunmaktadır. Bkz. Aksüt, *Alevîler-Türkiye -İran-Irak-Suriye-Bulgaristan*, 213-215. Baba Mansur ocağı hakkında geniş bilgi için bkz. Seyit Baba Mansur, *Baba Mansur ve Makalatı Külliyesi*, (Çev. Yunus Koçak), Dorlion Yayınları, Ankara 2019.

Ağuçan (Ağu İçen/Avuçan) Ocağı: Bu ocak ülkemizde en fazla talibi olan mürşit ocağıdır. Avuçan ocağının hem Kürt hem de Türk dede ve talipleri bulunmaktadır. Mir Seyit, Seyit Mençek ve Koca Seyit Avuçan ocağının kurucuları olarak kabul edilmektedirler. Elazığ merkeze bağlı Sün köyü, Tunceli’nin Hozat ilçesine bağlı Bargını köyü ve Malatya’nın Arguvan ilçesine bağlı Mineyik köyü Avuçan ocağının üç merkezi olarak kabul edilmektedir. Erzurum’un Pasinler ilçesine bağlı Badıçıvan (Esendere), Taftikir (Savatlı), Ağzer (Taşlıyurt) köyleri doğrudan Avuçan ocağına bağlı yerlerdir. Bkz. Aksüt, *Alevîler-Türkiye -İran-Irak-Suriye-Bulgaristan*, 239-240. Alevi ocakları hakkında geniş bilgi için bkz. Üçer, *Anadolu’da Alevi Ocakları*. Ayrıca Erzurum’daki Alevi ocakları için bkz. Ahmet Taşgün, “Erzurum Türkmen Alevileri”, *Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu* (26-28 Haziran 2006), 2007, II, 523-529.

görülmüştür. Çat ilçesinin mahallelerinde Alevî vatandaşlar çoğunlukla Kürtçe ve Zazaca konuşmaktadırlar. Bazı Alevîler Kürtçe ve Zazacayı birlikte konuşabilmektedir.

Çat ilçesinde Alevîler Polukan, Butkan, Kemikan, Hormeki, Bileji, Şadılı, Lolanlı, Hıranlı, Maskan, Abdalanlı ve İzoli aşiretlerine mensupturlar. Bu aşiretlerin büyük çoğunluğu Orta Asya'dan Tunceli taraflarına, oradan da Erzurum'a geldiklerini ve aslen Türk olduklarını ifade etmektedirler. Çat ilçesinde yaşayan Alevîlerin büyük çoğunluğu Kureyşan ve Baba Mansur Ocakları'na bağlı talipler olduklarını belirtmişlerdir.

D. Hınıs İlçesi

Erzurum merkeze 142 km. uzaklıkta bulunan ilçenin nüfusu 2021 verilerine göre 25.480 kişidir. Hınıs ilçesi merkezle beraber toplam doksan sekiz mahalleden oluşmaktadır. Merkez dışında otuz üç mahallede Alevî vatandaşlar yaşamaktadırlar. Bu mahalleler: Akgöze, Alinteri, Alikırı, Altınpınar, Arpadere, Avcılar, Başköy, Bayırköy, Beyyurdu, Çamurlu, Çatak, Dervişali, Dibekli, Divanhüseyin, Esenli, Güzeldere, Hayran, Ilıcaköy, Kalecik, Karaağaç, Kazancı, Ketenci, Meydan, Mollakulaç, Saltepe, Sıldız, Suvaran, Şahverdi, Tanır, Taşbudak, Şalgamköy, Toprakkale, Toraman, Uyanık ve Yayla Konak'tır. Bunların dışında Mezra, Toprak Kale ve Yolüstü mahallelerinde ise Alevî ve Sünnîler birlikte yaşamaktadırlar.

Hınıs ilçesinde yaklaşık olarak 3500-4000 Alevî vatandaş yaşamaktadır. Bahar ve yaz aylarında bu sayının iki, üç katına çıktığı belirtilmiştir. Hınıs Alevîleri kendi aralarında çoğunlukla Kürtçe ve Zazaca konuşmaktadırlar. Bazen aynı aşiretlere mensup olan Alevîlerin Kürtçe veya Zazaca olmak üzere farklı diller konuştuğu,¹⁵³ hatta her ikisini de bilmeyip Türkçe konuştukları da görülmüştür.

Hınıs ilçesinde Alevîlerin mensubu oldukları Haydaran, Hemzikan (Hıdıj), Şagi, Kılavusi, Dargur, Butkan, Beykan, Hormekan, Abdalan, Kimsoran, Şadılı (Şadi), Lolanlı, Beyhanlı, Çarekan, Hıdan ve Bijan aşiretleri bulunmaktadır. Bu aşiretlere bağlı olan Alevîler Kureyşan Ocağı, Baba Mansur Ocağı, Pir Sultan Abdal Ocağı, Derviş Ali Ocağı, Cemal Abdal Ocağı ve Piri Nesimi Ocağı'na bağlı taliplerdir.

¹⁵³ Kürtçe ve Zazacanın birbirlerinden ayrı diller olduğuyla ilgili olarak bkz. M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1961, 15-19.

E. Şenkaya İlçesi

Erzurum il merkezine 170 km. uzaklıkta bulunan ilçenin 2021 verilerine göre toplam nüfusu 16.821 kişidir. İlçe, merkezle birlikte yetmiş üç mahalleden oluşmaktadır. Bu mahallelerden on üçü Alevîlerin yaşadığı yerlerdir. Bunlar: Atyolu, Aktaş, Aydoğdu, Beşpınarlar, Çamlıalan, Kayalı, Kürkcü, Nişantaşı, Uğurlu, Yanıkaval, Yazılı, Yeşildemet ve Yoğurtçular Mahalleleri'dir.

İlçe merkezinde Alevî vatandaşlar yaşamamaktadır. İlçeye bağlı on üç mahallede nüfusa kayıtlı yaklaşık olarak 3500-4000 Alevî yaşamaktadır. Diğer ilçelerde olduğu gibi bu ilçede de yaz tatillerinde Alevî nüfus oldukça artmaktadır. Geneli Türkmen olan ve Şenkaya'da yaşayan Alevîler, Oğuzların Kargın/Karkın soyundan geldiklerini belirtmişlerdir. Bundan dolayı ilçe Alevîlerinin tamamı Türkçe konuşmaktadır.

Bu ilçede yaşayan Alevîlerin büyük bir bölümü Dede Garkın Ocağı'na bağlıdırlar. Bunun dışında az sayıda Pir Sultan Abdal, Kureyşan ve Beşpınrlar köyünde Emirli Ocağı'na bağlı Alevîler yaşamaktadır.

F. Tekman İlçesi

Erzurum il merkezine 71 km. uzaklıkta bulunan ilçenin 2021 verilerine göre toplam nüfusu 24.631 kişidir. İlçeye bağlı toplam yetmiş bir mahalle bulunmaktadır. Bu mahallelerden sekizinde Alevîler yaşamaktadırlar. Bunlar: Çağlar, Çatkale, Çayırdığı, Gümüşlük, Güneşli, Karataş, Kazancık ve Kuruca Mahalleleri'dir. Bu mahallerde nüfusa kayıtlı yaklaşık 700-1000 arası Alevî vatandaş yaşamaktadır. İlçe merkezinde ise esnafılık yapan az sayıda Alevî bulunmaktadır.

Tekman Alevîleri çoğunlukla Şeyhasan, Maskan, Balaban, Hıran, Şadi, Haydaran (Beyhan) ve Çolukan aşiretlerine mensupturlar. Bu aşiretlerin büyük bir kısmı Zazaca ve az bir kısmı da Kürtçe konuşmaktadırlar. Tekman ilçesinde yaşayan Alevîler Kureyşan, Baba Mansur ve Derviş Cemal Ocakları'na bağlı taliplerdir.

G. Pasinler İlçesi

Erzurum merkeze 40 km. uzaklıkta bulunan ilçenin 2021 verilerine göre toplam nüfusu 27.697 kişidir. İlçeye bağlı yetmiş iki mahalle bulunmaktadır. Bu mahallelerden Esendere (Badijvan/Badicivan) ve Kızılören Mahalleleri'nde Alevîler yaşamaktadır. Esendere Mahallesi'nde yaklaşık 300, Kızılören Mahallesi'nde ise yaklaşık 100 Alevî vatandaş yaşamaktadır. İlçe merkezinde ve diğer bazı mahallelerde de az sayıda Alevî nüfus bulunmaktadır.

Esendere ve Kızılören Mahalleleri'nde yaşayan Alevîler, Türkmenlerin Oğuz boyundan geldiklerini ifade etmektedirler. Bu Türkmen Alevîleri Hubyar ve Ağuçan Ocakları'na bağlı taliplerdir.

H. Diğer İlçeler

Aziziye ilçesinde Alevîler toplu olarak sadece Halil Kaya köyünde yaşamaktadırlar. İki mezradan oluşan bu köyün "Zaza" mezarında yaklaşık olarak 40 Alevî yaşamaktadır. Ancak çoğunluğu kış aylarında büyükşehirlere gidip yaz mevisiminde gelmektedirler. Bu köydeki Alevîler kendilerinin Türk olduğunu söylemekte, ancak hangi aşirete mensup ve hangi ocağa bağlı olduklarını bilmemektedirler.

Köprüköy'ün sadece Savatlı köyünde yaklaşık olarak 10 Alevî yaşamaktadır. Horasan'da ise Yarboğaz, Yemlik ve Yeşilöz köylerinde önceleri Alevî nüfus varken şu anda bulunmamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ERZURUM'DA YAŞAYAN ALEVÎLERİN İNANÇLARI, İBADETLERİ VE AHLAK ANLAYIŞLARI

1.1. ERZURUM'DA YAŞAYAN ALEVÎLERİN İMAN ESASLARI İLE İLGİLİ KABULLERİ VE DİĞER BAZI İNANÇ UNSURLARI

İnsanın fitratında var olan ve onu hayatta canlı tutarak yaratıcı ile arasındaki bağı ifade eden temel duygu inanmadır. İnsanoğlu tarihin her döneminde doğa karşısında yaşadığı zayıflıktan dolayı kendisinden daha güçlü gördüğü varlıklara inanarak onlardan yardım istemiştir. İnsan inanma duygusu sayesinde kendini güvende hissetmiş ve sahip olduğu gücün farkına vararak daha huzurlu ve mutlu bir hayat sürmüştür.¹⁵⁴ Bu sebepten inançlar toplumların hayatında küçümsenmeyecek kadar önemli bir etkiye sahiptir. Çünkü toplumları sosyal, ekonomik ve diğer birçok alanda daha ileri bir seviyeye taşımak, onların davranışlarının altında yatan temel inanç esaslarını bilip ona göre bir yol izlemekle mümkün olacaktır.¹⁵⁵

Temelinde dinî bir anlayış ve yaşayış olan Alevî toplumunun sahip olduğu inanç yapısını ortaya koymak için üzerine kurulu olduğu geniş ve esnek zemini sağlıklı bir şekilde anlamak gerekmektedir. Onuncu yüzyıldan günümüze kadar varlığını devam ettiren ve Orta Asya'dan Balkanlar'a uzanan geniş bir coğrafyada görünen Alevîliğin inanç dünyasını betimlemek oldukça güçtür.¹⁵⁶ Alevîliğin sözlü bir kültüre dayalı olması, İslam'dan önce var olan ve sufilik yoluyla sızmış Gnostik ve Yeni Eflatuncu, Manici, Budacı, Yahudi-Hristiyan ve özellikle eski Türk dini gibi değişik inançlardan izler taşıyan senkretik bir yapısının olması bunun sebeplerinden biridir. İslamlaşma sürecinde bazı mezhebi unsurları bünyesinde taşıması diğer önemli bir etkidir. Alevî geleneğinin farklı zaman ve mekânlarda ortaya çıkan öğeleri bir arada tutan tedrici bir yaklaşım olması da bu yapının anlaşılmasında diğer bir zorluktur.¹⁵⁷

Erzurum yöresinde yaşayan Alevîlerin diğer dinî gruplar gibi inanç ve uygulamaları yaşattıkları tespit edilmiştir. Bu bölümde yöre Alevîlerinin kendi ifadeleri

¹⁵⁴ Rençber, *Hakk Muhammed Ali Aşkı*, 62-63.

¹⁵⁵ Metin Bozkuş, *Sivas Aleviliği*, Fakülte Kitabevi, Sivas 2006, 167-168.

¹⁵⁶ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 69.

¹⁵⁷ Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, 227.

doğrultusunda bir üst kimlik olarak gördükleri İslam'ın genel inançları dikkate alınarak bu inançlara karşı bakış açıları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu bölümde tarih boyunca farklı sebeplerle insan hayatında önemli bir yeri olan yöredeki bazı halk inanışlarına da yer verilmiştir. Bu halk inanışlarının geçmişte olduğu gibi günümüzde hâlâ varlığını sürdürdüğü ve sadece kırsal alanlara mahsus olmayıp kent merkezlerinde de görüldüğü belirlenmiştir. Bu çerçevede inançlar konusunda başlıklarımızı belirlerken temel hareket noktamız yörede mülakat yaptığımız kişilerin verdiği beyanlardır.

1.1.1. Hak-Muhammed-Ali Anlayışı

Alevîlik “Allah-Muhammed-Ali” veya “Hak-Muhammed-Ali” olarak ifade edilen temel inanç esası üzerine kuruludur.¹⁵⁸ Alevîliğin temel inanç esası olan Allah inancının bu üç kavram üzerinden temellendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Ancak Hak-Muhammed-Ali kavramının kökeni ve Alevî geleneğine nereden girdiği konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. *Hak-Muhammed-Ali* kavramların kökeniyle ilgili olarak Hristiyanlıktaki teslis inancıyla bağdaştırılması, İslam tasavvufunda bulunan *ulûhiyyet*, *nübüvvet*, *velâyet* kavramları kapsamında ele alınması ve özellikle Hurûfilik etkisiyle Allah'ın insanlara hulûl etmesinden kaynaklanan şekilde görüşler ortaya atılmaktadır.¹⁵⁹

Bir bakış açısına göre “Hak-Muhammed-Ali” kavramlarının ilki olan *Hak*, egemen bir erkeği andıran, doğmayan, doğurtmayan, görünmeyen, yemeyen, içmeyen, mekânı olmayan ve insanları yaptıkları amellere göre cezalandıran veya mükâfatlandıran bir yaratıcıdır. Alevîlikte ise *hak*, insan kalbini kendine mekân edinen, üreten ve ürettiğini seven, kendi yarattığına cüz-i irade vererek yeni değerler ortaya koymasına izin veren, yetmiş iki millete bir gözle bakan sevecen bir *ana* kavramını karşılamaktadır. Alevî geleneğindeki Tanrı, sadece Müslümanların değil tüm âlemin Rabbi olarak görülür.¹⁶⁰

Allah-Muhammed-Ali tasavvuruyla ilgili olarak Alevî toplumunda üç farklı yaklaşım görmektediriz. Birinci yaklaşıma göre; bu kavramlardan Hak, dünyayı ve

¹⁵⁸ Ali Rıza Özdemir, *A'dan Z'ye Alevilik Başlangıç Kitabı*, Kripto Yayınları, Ankara 2020, 27.

¹⁵⁹ Özcan Güngör, “Alevi ve Bektaşîlikte Tanrı Algısının Sosyolojik Boyutları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 100, 2021, 271-296.

¹⁶⁰ Lütfi Kaleli, *Binbir Çiçek Mozaiki Alevilik*, Can Yayınları, İstanbul 2003, 20.

insanlığı yoktan var eden, her şeyin tek sahibi ve yaratıcı olan Allah'ın isimlerinden biridir. Hz. Muhammed, Hz. Âdem ile başlayıp gelen nübüvvet zincirinin son halkasıdır. Hz. Ali, velâyet makamının sahibi, on iki imamın başı, Hz. Peygamber'in damadı ve yakın akrabası, hakikatin savunucusu büyük kahramandır. Bu yaklaşıma göre Hak; Allah, Muhammed; peygamber, Ali ise velâyetin piridir.¹⁶¹

Hak-Muhammed-Ali kavramlarına yönelik diğer bir yaklaşım; Hak Allah, Muhammed ve Ali ise Allah'ın kendi nurundan yarattığı Allah'tan sonra gelen en kutsal varlıklardır. Bu yaklaşımda Muhammed-Ali nuru konum olarak Allah'tan daha alt bir konumda iken, diğer yaratılmış varlıklardan daha üst konumdadır.¹⁶²

Alevî yazılı kaynaklarından Buyruklarda Muhammed-Ali birlikteliği sıkça vurgulanmaktadır.¹⁶³ Örneğin Cafer-i Sadık ve Şeyh Safî Buyruklarında şöyle aktarılmıştır: Yüce Allah, kendi kudretini göstermek için yeşil bir derya yaratıp onun içerisinden bir gevher/inci çıkardı ve onu ikiye böldü. İkiye bölünen gevherin biri yeşil diğeri ak kandil oldu. Yeşil kandildeki nur Hz. Muhammed'in, ak kandildeki nur Hz. Ali'nin nuru olup bütün ruhlardan evvel yaratıldı. Daha sonra Yüce Allah bu nurlardan gökleri ve yerleri var etti. Allah yeri, göğü, yıldızları, ayı, günü ve bütün melekleri yeşil nurdan, hayvanları, bitkileri, yerleri, denizleri, suyu, ateşi ve yeli ise ak nurdan yarattı. Toprak ise Hz. Ali'nin nurundan yaratıldı.¹⁶⁴

Tasavvufî düşüncede özellikle Ehl-i Kitabın etkisiyle Hz. Muhammed'e zaman ve mekân üstü ilahî bir nitelik kazandırmak için *Nur-i Muhammedi* gibi kavramların ortaya atılmasında *logos* anlayışının etkisi görülmektedir. Bütün varlığın Hz. Muhammed'in nurundan yaratıldığını vurgulayan ve Kur'an'a uygun olmayan bu düşünce, sadece İslam'a özgü olmayıp diğer dinlerde de benzer şekillerde ortaya konulmaktadır. Hristiyanlar Hz. İsa'yı, Yahudiler ise Hz. Musa'yı tüm varlığın menşei olarak iddia ederek bu peygamberleri ilah derecesine yükseltmektedirler.¹⁶⁵

Ayrıca bu üç kavram Tanrı'nın güçleri olan zât, nübüvvet ve velâyet kavramları olarak ifade edilmektedir. Zat ana kaynak, nübüvvet emirler, velâyet ise bu emirlerin

¹⁶¹ Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, 230.

¹⁶² Yıldırım, *Geleneksel Alevilik*, 174.

¹⁶³ İmam Cafer-i Sadık, *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu* (Haz. Fuat Bozkurt), Kapı Yayınları, İstanbul 2005, 33, 35, 42, 60, 91.

¹⁶⁴ Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, 292-295.

¹⁶⁵ İsmail Bulut, "Kelimetullah' Bağlamında Mâtürîdî'nin 'Kelime/Logos' Anlayışı", *EKEV Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler*, 2016, XX/66, 367-392.

uygulaması olarak görülmektedir. Var olan enerji kendisini farklı şekillerde ortaya koyduğu gibi Tanrı da kendisini ortaya koymak ve tanıtmak için nübüvvet ve velâyeti yaratmıştır. Yani Tanrıya ulaşmanın yolu ancak nübüvvet ve velâyetle mümkündür. Hz. Muhammed'in "Ben ilmin şehriyim Ali kapısıdır" sözü nübüvvete ulaşmanın da ancak velâyetle olacağını ifade etmiştir. Alevîler "Allah-Muhammed-Ali" diyerek bir nevi inançlarını ortaya koymaktadırlar.¹⁶⁶

İmam Cafer Buyruğu'na göre Hz. Muhammed miraçtan döndükten sonra Allah'ın emriyle insanları Ali'ye uymaya davet etmiştir. Hz. Muhammed bir minbere Hz. Ali ile birlikte çıkınca bir gömlekten iki baş bir beden olarak görünmüşlerdir. Daha sonra Hz. Muhammed "Senin vücudun benim vücudum, senin kanın benim kanım, senin ruhun benim ruhum"¹⁶⁷ diyerek Hz. Ali ile bir bütün olduklarını göstermiştir. Bu olay Alevî düşüncesinde var olan Muhammed-Ali birlikteliğini ve özdeşliğini açıkça ortaya koymaktadır. Mânâ veya suret anlamındaki bu birliktelik Alevî düşüncede beden ve cisim olarak da görülmeye başlanmıştır. Ancak Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin bedenleri aynı olmasının mümkün olamayacağı, bu düşüncenin temelinde soya dayalı bir sistem olan "Evlat-ı Resul" geleneğini temellendirmek için kullanıldığı söylenebilir.¹⁶⁸

Alevî düşüncesinde önemli yeri olan Hacı Bektâş-ı Veli'nin *Velayetnâme*'sinde Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin nurani bir varlık şeklinde Hacı Bektâş-ı Veli'ye gelerek, Hz. Muhammed'in Kur'an-ı Kerim'in zahiri ilmini, Hz. Ali'nin ise batını ilmini öğrettikleri vurgulanmaktadır.¹⁶⁹ Bu yaklaşımda Hz. Muhammed ve Hz. Ali arasındaki ilişki İslam Tasavvufu'nda önemli bir yere sahip olan mürşit-mürit ilişkisine benzetilmektedir. Bu ilişki Hz. Musa ile Hızır arasındaki ilişkiye benzetilerek Hz. Ali,

¹⁶⁶ Haydar Kaya, *Alevi-Bektaşî Erkânı, Evrâdı ve Edebiyatı*, Engin Yayıncılık, İstanbul 1993, 72.

Şîî düşüncede nebi, rüyasında meleği gören, konuşan fakat onunla bizzat karşılaşmazken; rasûl meleği rüyasında gören, konuşan ve onunla bizzat konuşan kişidir. İmam ise meleğin sesini duyan ancak onu görmeyen ve onunla karşılaşmayan kimsedir. Bu açıklamalara bakıldığında imamların nebilerle daha fazla ortak yönlerinin olduğu görülmektedir. Buradaki temel vurgu peygamber ve imamların bilgi kaynağının aynı olduğudur. Detay için bkz. Hanifi Şahin, *Şîilerin Gözüyle Sünnîler: İlk Dönem Şîî Kaynaklarda Sünnî Algısı*, Mana Yayınları, İstanbul 2016, 85-57.

¹⁶⁷ İmam Cafer-i Sadık, *Buyruk*, 25.

¹⁶⁸ Ramazan Altıntaş, "Alevi-Bektaşî Geleneğinde Allah Tasavvuru", *Türk Kültürü Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları*, 1/5, 2007, 737,748.

¹⁶⁹ Hacı Bektaş Veli, *Velayetnâme* (Haz. Hamiye Duran), Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2014, 81-82.

Hızır yerine konulmuş ve Hz. Muhammed'e bir nevi rehberlik etmiştir. Bu duruma göre Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'den daha üst konumda olduğu ifade edilmektedir.¹⁷⁰

“Hak-Muhammed-Ali” düşüncesine yönelik son yaklaşımda ise, bu üç kavramın tek bir varlık olarak birbirinin aynısı veya aynı varlığın farklı görünüşleri şeklinde oldukları ifade edilir. Anadolu Aleviliğinde telaffuz açısından birleştirici olan bu üç kavramın içerik olarak da birbirini tamamlamalarından dolayı hangi kavramın neyi ifade ettiğini tespit etmek zor görünmektedir. Çünkü Anadolu Alevîlerinin bir kısmı arasında Hak-Muhammed-Ali kavramlarının sınırları konusunda kafa karışıklığı yaşanmaktadır. Özellikle Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin konumları konusunda net bir durumun olmadığı görülmektedir. Ağırlıklı görüşe göre Allah'ın Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi kendi nurundan yarattığı, dolayısıyla üçünün aynı nur olduğu ifade edilmektedir.¹⁷¹

Kızılbaş düşüncesinde Allah-Muhammed-Ali kavramlarının bir olarak kabul edildiği, Tanrı'nın Muhammed ve Ali şeklinde görüldüğü belirtilmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed ve damadı Hz. Ali'nin dinî açıdan aynı surette birleştirildiği de ifade edilmiştir.¹⁷² Bu düşünceye karşı çıkan bir yazar Ehl-i Sünnet ve Şîa'dan bazı grupların Hak-Muhammed-Ali kavramını Hristiyanlıktaki teslis inancıyla bir tutarak Alevîleri tekfir etmeye kadar götürdüklerini ifade etmiştir. Ancak Hristiyanlıkta var olan Baba-oğul kutsal ruh (Allah-İsa-Cebrail) aynileştirmesinin Alevî geleneğinde olmadığını, bu üç kavram arasında sadece bir ilişkiye atıf yapıldığını belirtmiştir.¹⁷³

Alevîlikteki bu yaklaşımın bazı yazarlarca farklı şekillerde ele alındığını görmekteyiz. Bunlardan ilki “Hak-Muhammed-Ali” kavramlarının Hristiyanlıktaki teslis inancıyla yakın bir benzerlik gösterdiği düşüncesidir. Teslis inancını oluşturan ve tek bir Tanrının üç farklı yansıması olan “Baba, Oğul, Kutsal Ruh” kavramları çoğu defa birbirinin yerine kullanılmaktadır. Benzer bir şekilde Alevîlikte de “Hak-Muhammed-Ali” kavramlarının da bazen aynı anlamda kullanıldıkları ifade edilmektedir.¹⁷⁴ Ancak bazı yazarlar bu düşünceye karşı çıkarak, teslis inancındaki “Baba-Oğul-Kutsal Ruh” kavramları arasında herhangi bir konum farkı olmadığını,

¹⁷⁰ Ahmet Yaşar Ocak, “Aleviliğin Tarihsel, Sosyal Tabanı ile Teolojisi Arasındaki Problemine Dair”, *İslami İlimler Vakfı*, 4/28, 1999, 385,398.

¹⁷¹ Piri Er, *Direnen Kültür Anadolu Aleviliği*, Detay Yayıncılık, İstanbul 2006, 15-16.

¹⁷² Ahmet Turan, “Anadolu Alevileri-Kızılbaşlar”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 1992, 45-59.

¹⁷³ Kaluç, *Alevilik, İnanç-Edep-Erkân*, 27-28.

¹⁷⁴ Nejat Birdoğan, *Alevilik İnançında Yol Ayrımı*, Mozaik Yayınları, İstanbul 1995, 382.

aksine Alevîlikteki “Hak-Muhammed-Ali” (tevhit, nübüvvet, velâyet) kavramları arasında mutlak bir hiyerarşinin olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁷⁵

Hak-Muhammed-Ali anlayışındaki üç kavramı tek varlık olarak kabul eden diğer bir olgu ise, Hurûfî etkiyle Allah’ın Hz. Ali’ye tezahür ettiği düşüncesidir. Bu düşüncede Hz. Muhammed’in nübüvvet makamı işlevsiz bir durumdayken, Hz. Ali, merkezi bir konumdadır.¹⁷⁶ Melikoff, bu düşüncenin eski Türklerdeki Gök-Tengri inancının bir devamı olduğunu, gökyüzü tanrısının adının da Ali olarak insan biçiminde tecelli ettiğini söyler. Alevî yazılı kaynaklar içinde önemli bir yere sahip olan *Yedi Ulu Ozan*’ın deyişlerinde bu ulûhiyetin Hz. Ali’ye, peygamberlere ve on iki imamlara tecelli ettiği ifade edilir. Daha sonraki zamanlarda ise geleneksel liderler olan Hacı Bektaş-ı Velî ve Şah İsmail’le beraber insana tecelli etmeye devam ettiği vurgulanır.¹⁷⁷

Alevî/Kızılbaş inanışında Hz. Ali’nin ilahlığına değil, ilahi kudretin tecelligâhı olmasıyla ilgili bazı işaretlerin olduğu ancak bu durumun Hz. Ali’nin ilah olduğu iddiasını göstermediği belirtilir. Ayrıca Alevî şairlerin nefeslerinde Hz. Ali’ye ulûhiyyet atfeden şiirler, daha çok vecd halinde ve aşk sarhoşluğuyla söylenmiş maksadı aşan ifadeler olarak açıklanır.¹⁷⁸

Özdemir’e göre Alevî edebiyatındaki bu durum Hz. Ali’nin, Allah ve Hz. Muhammed’den daha önde olduğunu göstermeyip, sadece Sünnîliğe karşı kimliğini korumada en önemli tezi olan Hz. Ali’yi ön plana çıkarma kaygısıdır.¹⁷⁹ Subaşı, çoğu zaman Allah, Muhammed ve Ali isimlerinin birlikte ifade edilmesinde asıl vurgulanmak istenenin Allah’ın Muhammed ve Ali suretinde görüldüğü inancı olduğunu belirtilir. Ancak bu birlikteliğe rağmen birçok menkıbede Hz. Ali’nin Hz. Muhammed’den daha üstün bir konumda olduğu görülmektedir. Mesela Kırklar Cemi, Hz. Muhammed’in, Hz. Ali’nin sırrına erdiği ve dolaylı bir şekilde Hz. Ali’nin üstünlüğünün günümüze kadar tekrarlandığı adab-erkânlardan biridir.¹⁸⁰

¹⁷⁵ Özdemir, *A’dan Z’ye Alevilik Başlangıç Kitabı*, 30.

¹⁷⁶ Cenksu Üçer, “Hak-Muhammed-Ali (Üçler) Telakkileri Çerçevesinde Alevilikte Hz. Ali”, H. Onat (Haz.), *Hz. Ali Sempozyumu*: 24-25 Ekim 2007-İzmir: Bildiriler (ss. 117-143), İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı, İzmir 2007.

¹⁷⁷ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 40-41.

¹⁷⁸ Kaluç, *Alevilik, İnanç-Edep-Erkân*, 24-25.

¹⁷⁹ Özdemir, *A’dan Z’ye Alevilik Başlangıç Kitabı*, 32.

¹⁸⁰ Subaşı, *Alevi Modernleşmesi*, 90.

Alevîlikte Hak-Muhammed-Ali kavramlarının bir bütün olarak görülmesinin bir başka sebebi de tasavvuftaki *Vahdet-i Vücut*¹⁸¹ anlayışından etkilenmiş olmalarıdır. Bu anlayışta insan ve evrendeki tüm varlıklar Allah'ın bir yansıması olup, ondan ayrı değildirler.¹⁸² Alevî geleneğine göre insanların, Allah'ı ve evreni iki ayrı varlık olarak görmeleri bir hatadır. Çünkü evrendeki tüm varlıklar Tanrı'nın bir zuhuru ve parçasıdır. Ancak insanın tek olan bu varlığı görebilmesi ve tevhide ulaşabilmesi için nefsini yenmesi gerekir.¹⁸³ Kişi nefsini yenip şeytan ve kötülüklerden uzaklaşırsa Tanrı'ya ulaşır. Bu konumdaki kişiler zahiri âlemden batını âleme geçmiştir ve kâmil insan mertebesinde. Kâmil insan, Rabbiyle yüz yüze gelip onunla hemhal olur ve Tanrı'da eriyerek bencillik ve kibirden kurtulur. Bu makamdaki insan Tanrı'nın evrendeki en yüce zuhuru ve kâinatın özeti olur.¹⁸⁴

Yöre Alevîlerinin *Hak-Muhammed-Ali* konusunda şu düşünceleri taşıdıkları görülmüştür: Bu üç kavram hakkında yörede var olan en yaygın düşünce bunların “üçler” olarak bilindiği ve üçünün de birbirinden konum açısından ayrı olduğudur. Üçlerdeki bu sıralama onların dinî açıdan sahip oldukları konum ve değerlerini göstermektedir. Bu kavramlardan *Hak*; her şeyin yaratıcısı ve sahibi olan Allah'tır. İkinci kavram olan *Muhammed*, Allah'ın son gönderdiği peygamber, üçüncü kavram olan *Ali* ise; Allah'ın velîsi, Peygamberin vasîsi ve halifesidir. Hak; her şeyi yoktan var eden, tek olan eşi ve benzeri olmayan, doğmayan ve doğrulmayan, tüm canlılara kendi ruhundan üfleyen, gözle görülmeyen, elle tutulamayan, sonsuz olan, her yerde hazır ve nazır olan mülkün tek sahibidir ve yaratıcısıdır. Hz. Muhammed, Allah'ın gönderdiği yüz yirmi dört bin peygamberden biri olup, şifa, merhamet ve şefaati sahibi, ayrıca Hz. Ali'yi büyüten, ona hocalık eden ve dinî açıdan Hz. Ali'den daha üstün olan ahir zaman

¹⁸¹ Vahdet-i Vücut: Varlığı zorunlu ve mümkün olarak ayırmadan önce Allah'ı hakiki vücut kabul eden, mümkün ve zorunlu varlığı ise onun iki kutbu sayarak yaratan ve yaratılmışları izâfet ilişkisiyle birbirine bağlamaktır. Başka bir deyişle varlığı mümkün ve zorunlu diye bölmeden ele almaktır. Bkz. Ekrem Demirli, “Vahdet-i Vücut”, *İslam Ansiklopedisi*, *DİA*, 42, İstanbul 2012, 431-435.

¹⁸² Birdoğan, *Alevilik İncasında Yol Ayrımı*, 45.

¹⁸³ Fırlı, *Türkiye’de Alevilik ve Bektâşilik*, 179.

¹⁸⁴ Hanifi Şahin, “Alevi Yazılı Kaynaklarındaki Dört Kapı Kırk Makam Anlayışının Günümüz Alevi Yazarlarca Algılanışı”, M. Yazıcı (Haz.), *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu* :03-05 Ekim 2013- Bingöl: Bildiriler (ss. 274-288), Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2014.

peygamberidir. Hz. Ali ise; öncelikle Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve damadı, İslam'ı ilk kabul eden, peygamberin koruyucusu ve sağ koludur.¹⁸⁵

Yöre Alevîlerinin bu üç kavram hakkında farklı düşüncelere de sahip oldukları, özellikle tartışmaların Hz. Ali'nin konumu noktasında yaşandığı görülmüştür. Yöre Alevîleri Hz. Ali ile ilgili şunları aktarmışlardır: “Hz. Ali, Ehl-i Beyt olarak ifade edilen Hz. Muhammed'in aile fertlerinden biri ve on iki imamın atasıdır. Hz. Ali İslam dinine yaptığı hizmetlerden ve savaşlardaki cesaretinden dolayı Allah'ın aslanı olarak ifade edilir, ancak bu anlayış onun kutsal veya insanüstü bir varlık olduğunu göstermez. Hatta daha aşırıya giderek onun ilah olduğunu söyleyenler de vardır. Bu tamamıyla yanlış ve abartılmış bir düşüncedir. O, diğer insanlar gibi annesi, babası, eşi ve çocukları olan bir insan ve Müslüman âleminin halifelerinden biridir. Hz. Ali sadece cesareti ile değil sahip olduğu ilmiyle de hem Müslümanların hem de Hz. Muhammed'in takdirini kazanmıştır. Bu konuda Hz. Muhammed şöyle buyurmuştur: *Ben ilmin şehriysem Ali onun kapısıdır.*”¹⁸⁶

Başka bir düşünceye göre ise Allah tektir, eşi, benzeri ve ortağı yoktur. Ancak Muhammed ve Ali birdir ve ikisi de Allah tarafından evren ve Hz. Âdem yaratılmadan önce yeşil bir nur olarak yaratılmışlardır. Daha sonra bu nuru Hz. Âdem'le başlayıp Hz. İbrahim ve İsmail'e kadar tüm peygamberler sırtlarındaki iki kürek arasında bir mühür olarak taşımışlardır. Peygamberlerin soyundan gelen bu nur, Abdullmuttalip'te biri nübüvvetin, diğeri velâyetin nuru olarak ikiye bölünmüştür. Nübüvvetin nuru Hz. Muhammed'le son bulurken velâyetin nuru Hz. Ali ve onun soyu ile devam etmiştir. Hz. Muhammed ve Hz. Ali ikisi de aynıdır, birbirinden üstün değillerdir. Çünkü nurun bir yarısı Hz. Muhammed, diğer yarısı ise Hz. Ali'dir.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Mahmut Edebalı, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul; Düzgün Gündüz, Ilıcak mahallesi, 1981, Ortaokul; Ali Baba, Kuruca Mahallesi, 1949, Lise; Yusuf Koçer, Gümüşlü Mahallesi, 1968, İlkokul. Bkz. Haydar Kaya, *Alevî-Bektaşî Erkânı, Evrâdı ve Edebiyatı*, Engin Yayıncılık, İstanbul 1993, 66-70.

¹⁸⁶ Ahmet Karanfil, Erduran Köyü, 1948, Ortaokul; Dursun İrat, Yeşildemet Mahallesi, 1940, Lisans; Ethem Yeter, Tuzluca Mahallesi (Beşiktaş Mezrası), 1960, İlkokul.

¹⁸⁷ İlhami Kocaeli, Karaca Mahallesi, 1964, İlkokul.

Nur-i Muhammedî veya *hakikati-Muhammedî* anlayışı Şii düşüncede teolojinin temelini oluşturmaktadır. Bu anlayış İslam düşüncesinde birçok ekolü de etkilemiştir. Ca'fer es-Sadık (ö. 765)'a nispet edilen bir rivayette şunlar aktarılmıştır: Hiçbirşey yokken Allah vardı. Daha sonra Allah nurların nurunu yarattı. Allah bu nurdan Muhammed ve Ali'yi yarattığında başka bir şey yaratılmamıştı. Bu ilk iki nurdan en temiz soylar devam etti ve Abdullah ile Ebû Talib'de bu nurlar ayrıldı. Bkz. Şahin, *Şiiilerin Gözüyle Sünnîler*, 142.

Kureyşan ocağı mensubu dedelerinden biri, Hz. Ali'nin tüm peygamberler zamanında farklı donlarda onların yardımcıları ve koruyucuları olarak yaşadığını ifade etmiştir. Meselâ Hz. Musa zamanında yaşayan ve onun kardeşi olan Hz. Harun'un aslında Hz. Ali olduğu ve o donda görüldüğünü belirtmiştir. Ancak Hz. Ali kendi donunda Hz. Muhammed döneminde aşikâr olmuştur.¹⁸⁸ Benzer bir düşünceye sahip olan bir talip ise Hz. Ali'nin Allah tarafından gönderilen bir velî, kılıcının Zülfikar ve atının da Düldül olup Allah tarafından gönderilen kutsal varlıklar olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Hz. Ali'yi farklı zamanlarda bin bir donda baş göstermiş keramet sahibi bir velî olarak tanımlamıştır.¹⁸⁹

Şenkaya ilçesinin Kürkçü Köyü sakinlerinden bir talip Allah'ın insanları çok seven, onlara merhamet edip acıyan bir yaratıcı olduğunu, Sünnîlerin iddia ettiği gibi Allah'ın insanlar için kabir ve ahirette türlü azap ve işkenceler hazırlayan bir yaratıcı olamayacağını ifade etmiştir. Ölümden sonra bir ahiret hayatının olamayacağını, iyi ve güzel iş yapanların cenneti, kötü ve çirkin iş yapanların ise cehennemi ancak bu dünyada yaşadıklarını belirtmiştir. Hz. Muhammed'in bir peygamber olduğunu, Hz. Ali'nin ise onun akrabası ve bir nevi koruyucusu olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Hz. Ali'nin ilahi veya kutsal bir tarafının olmadığını, Hz. Muhammed'in yakını olmasından dolayı ön plana çıktığını, aslında onun diğer halifeler gibi o dönemin bir siyasetçisi olduğunu açıklamıştır.¹⁹⁰

Hınıs'ın önde gelen dedelerinden Hayrani Aygün ise; Alevî felsefesinde Tanrı'nın bir ışık veya nur olduğunu, evrende var olan tüm canlı ve cansız varlıkların o nurdan meydana geldiğini, insanın ise o nurun bedenleşmiş hali olduğunu ifade etmiştir. *Hak-Muhammed-Ali* kavramlarından Hak, evrende var olan canlı ve cansız varlıkların da içinde bulunduğu ışık, Muhammed ve Ali ise bu ışığı meydana getiren bir canlı olarak Tanrı'nın kendisi olmayıp onun bir parçası olduğunu vurgulamıştır. Alevî yazılı kaynaklarında ve sözlü kültüründe Hz. Muhammed, sahip olduğu konum itibarıyla Hz. Ali'den daha önde görünmesine rağmen esasında Alevî toplumu içerisinde Hz. Ali'nin

¹⁸⁸ Hüseyin Güzelgöl, Arpadere Mahallesi, 1954, Lise.

¹⁸⁹ Ali Sağlık, Karabey Mahallesi, 1932, İlkokul; Turabi Sonuç, Bağlıca Mahallesi, 1979, İlkokul.

¹⁹⁰ Giray Kamiloğlu, Kürkçü Mahallesi, 1940, Lisans.

Hız. Muhammed'den (s.a.v.) daha çok bahsedilen ve itibar gören bir kişilik olduğunu açıklamıştır.¹⁹¹

Benzer şekilde başka bir talip ise *Hak-Muhammed-Ali* kavramlarından Hak kavramının Tanrı olarak ifade edilen bir ışık olduğunu ifade etmiş ve tanrının Muhammed ve Ali'yle olan ilişkisini şu örnekle açıklamıştır: "Tanrının tamamını bir okyanus olarak düşünün. Evrende var olan canlı ve cansız varlıkların tamamını da o okyanusu meydana getiren birer damla olarak hayal edin. İşte Hız. Ali ve Hız. Muhammed o okyanusu meydana getiren damlaların bir kısmıdır. Ancak bizzat Tanrı olmayıp onun birer parçalarıdır."¹⁹² Alevîlikte var olan bu düşünceden dolayı evrende bulunan canlı ve cansız her varlık Tanrının bir parçası olarak kutsal kabul edilmektedir.¹⁹³

İslam dinini iyi araştırdığını ve bu konuda temel kitapları okuduğunu söyleyen Erzurum Erenler Alevî Bektaşî Kültür ve Dayanışma Derneği başkan yardımcısı, Alevîlikte var olan Hız. Ali düşüncesi ile İslam'ın temel kaynaklarında anlatılan Hız. Ali'nin farklı olduğunu ifade etmektedir. Temel kaynaklarda anlatılan Hız. Ali kavramının Sünnîlerin inanç ve uygulamalarına daha fazla uyduğunu söylemektedir. Temel İslam kaynaklarına göre Hız. Ali beş vakit namazını kılan, Ramazan orucunu tutan, hacca giden ve diğer ibadetleri yapan bir kişi olarak tanıtılırken, Alevî toplumunda özellikle ibadetler noktasında Hız. Ali'nin farklı bir yerde olduğunu söylemektedir. Hız. Ali'nin namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetleri yerine getirmesine rağmen Alevî toplumunun çok büyük bir kısmının türlü sebepler ortaya koyarak bu ibadetleri yapmadığını söylemektedir. Tüm bu sebeplerden dolayı Hız. Ali'nin Alevîlikteki konumunun onların kafasında netleşmediğini düşünmektedir.¹⁹⁴ Ayrıca bu kişi babasının Hız. Ali'ye farklı bir gözle baktığını, onu İslam'daki konumundan farklı ve daha kutsal olarak gördüğünü ifade etmiştir. Babasının ve diğer aile büyüklerinin Hız. Ali için "Eli" terimini kullandıklarını ve Ali'yi sen, ben, güneş, ay, yıldız gibi her şey olarak düşündüklerini, bir nevi tanrılaştırdıklarını belirtmiştir.¹⁹⁵

¹⁹¹ Hayrani Aygün, Ketenci Mahallesi, 1960, Ortaokul.

¹⁹² M. Ş, Lisans.

¹⁹³ Barış Kaya, Aktaş Mahallesi, 1954, Lisans.

¹⁹⁴ Yazgül İlhan, Rabia Ana Mahallesi, 1974, Ortaokul.

¹⁹⁵ Yazgül İlhan, Rabia Ana Mahallesi, 1974, Ortaokul.

Kureyşan ocağı dedelerinden biri, Hak-Muhammed-Ali kavramlarından ilki olan *Hak* kelimesinin her şeyin yaratıcısı ve kâinatın sahibi olan Allah olduğunu ifade etmiştir. Allah'ın, geleneksel İslam düşüncesindeki gibi ulaşılmaz bir konumda olmadığını, insanın akrabası, arkadaşı, sırdaşı, annesi ve babası gibi olduğunu vurgulamıştır. Allah'ın korkulacak bir yaratıcı olmadığını seven, sevilen, yeri geldiğinde küstüğümüz, şakalaştığımız, nazlandığımız ve bazen eşimizle bile paylaşmadığımız sırlarımızı paylaştığımız sırdaşımız olduğunu belirtmiştir. Allah'ın güzel olduğunu, bundan dolayı dünyada bulunan tüm güzelliklerin Allah'ı hatırlattığını ifade etmiştir. Mesela aynada kendini seyrettiğinde, eşine, çocuğuna, annesine ve babasına baktığında Allah'ı gördüğünü söylemiştir.¹⁹⁶

Ayrıca Allah'ın bu dünyada anne ve babayı kendi yerine koyduğunu, zaten besmelede geçen “Rahman” kelimesinin erkek yani baba, “Rahim” kelimesinin ise dişi yani anne anlamına geldiğini açıklamıştır. Dünya'yı bir şirket gibi düşündüğünü, Allah'ın onun yöneticisi ve sahibi, meleklerin ve peygamberlerin ise Allah'ın yardımcısı olduğunu ifade etmiştir. Hz. Muhammed'i Allah'ın son peygamberi, Hz. Ali'yi ise onun akrabası ve yardımcısı olmanın yanında güçlü, kuvvetli ve sırlarla dolu bir insan olarak tanımlamıştır.¹⁹⁷

Yöre Alevileri son zamanlarda ortaya atılan “Alisiz Alevilik” düşüncesine çok şiddetle karşı çıkmaktadırlar. Bu fikirlerin tamamen saçmalık ve sapıklık olduğunu ifade eden Baba Mansur Ocağı mensubu bir dede, bu tarz düşüncelerin aslında Alevî olmayıp öyle görünen ve Alevî toplumunun temelleri olan bu kurumları yıpratarak Alevîliği parçalayıp yok etmek isteyen art niyetli insanların ortaya attığı düşünceler olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Alevî düşüncesinin temellerinin Hz. Ali ve Hz. Muhammed'in koyduğu kurallar üzerine kurulu olduğunu ve hiç kimsenin Alevileri bu yoldan farklı bir yöne çekemeyeceğini vurgulamıştır.¹⁹⁸

Sonuç olarak yörede mülakat yapılan Alevîlerde *Hak-Muhammed-Ali* kavramlarıyla ilgili olarak *Hak* kavramının Allah'ı, *Muhammed* kavramının Hz. Peygamber'i, *Ali* kavramının ise peygamberin damadı, on iki imamın başı ve İslam dinî için mücadele eden velâyet makamını temsil ettiği anlaşılmıştır. Bu açıdan bakıldığında

¹⁹⁶ Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise.

¹⁹⁷ Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise.

¹⁹⁸ Hasan Göçer, Meydan Mahallesi, 1955, İlkokul.

yöredeki Alevîlerin büyük bir kısmına göre mutlak bir hiyerarşinin olduğu, bu sistemde ilk sırada Allah'ın, ikinci sırada Hz. Peygamber'in üçüncü sırada ise Hz. Ali'nin temsil ettiği velâyet makamının yer aldığı belirlenmiştir. Ancak özellikle büyük şehirlerde ve yurt dışında yaşayan, eğitim seviyeleri yüksek olan Alevî vatandaşların bazılarının bu kavramlar hakkında farklı düşüncelere sahip oldukları tespit edilmiştir. Farklı düşünen dedelerden biri Hak-Muhammed-Ali kavramları için üçler ifadesini kullandıklarını ve bunların birbirlerinden ayrı olduklarını belirterek Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'in sağ kolu ve en büyük yardımcısı olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁹ Yörede yaşayan taliplerden biri ise Hz. Muhammed'in *Kırklar Cemi'nde* Hz. Ali'ye "Senin bir anadan doğduğunu görmeseydim sana Allah diye tapardım." dediğini, bu sebepten Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'den daha üstün ve önde olduğunu iddia etmektedir.²⁰⁰ Başka bir talip ise *Hak* bir okyanus ise Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin o okyanusun bir parçası olduğunu ancak okyanusun bizzat kendisi olmadığını belirtmiştir.²⁰¹

1.1.2. Genel İslamî İnançlar

Alevî düşüncesinin esasını oluşturan temel inançlar, asıl kaynağını İslami tabandan almaktadır. Buna rağmen Alevîliğin geneli için homojen bir inanç yapısından bahsetmek oldukça güçtür.²⁰² Çünkü sözlü kültüre dayalı olan Alevîlik, geçmişten getirdiği inançlarla farklı zaman ve mekânlarda karşılaştığı inanç öğelerini içerisinde barındırarak heterojen bir yapıya dönüşmüştür.²⁰³ Bu değişimi Alevîliğin temel yazılı kaynaklarında da görmekteyiz. Mesela; Velâyetnâme ve Fütüvvetnâme'de Miraç hadisesinde 'Kırklar' olgusuna değinilmezken sonraki kaynaklarda bu hadise ayrıntısıyla anlatılmaktadır.²⁰⁴

Alevîliğin temel kaynaklarından Hacı Bektaş Veli'nin Velâyetnâme'sinde iman, dört kapının ilki olan şariat kapısının ilk sırasında yer almaktadır. İslami inanç esaslarından Allah'a, peygambere, meleklerle, kitaplara, ahirete ve kadere iman konularına eserde zaman zaman değinildiği ve bu konuların genel İslami inanç

¹⁹⁹ Akif Akbaba, Hacıhamza Mahallesi, 1941, İlkokul.

²⁰⁰ Nurhayat Okur, Vaniefendi Mahallesi, 1964, Lise.

²⁰¹ M. Ş, Lisans.

²⁰² Temel Yeşilyurt, Alevi-Bektaşiliğin İnanç Boyutu, *İslâmiyât*, 4/3, 2003, 13-30.

²⁰³ Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, 227.

²⁰⁴ Yeşilyurt, Alevi-Bektaşiliğin İnanç Boyutu, 13-30.

düşüncesi ile benzerlik gösterdiği görülmektedir.²⁰⁵ Diğer önemli bir yazın türü olan olan *Buyruklarda* Hak-Muhammed-Ali anlayışı başta olmak üzere diğer inanç esaslarına da rastlanmaktadır.²⁰⁶

Yukarıda Hak-Muhammed-Ali başlığı altında gördüğümüz gibi; İslam'ın temel inanç esaslarına bağlı olan Alevîler, bu inançları algılama, yorumlama ve bilgiye dönüştürmede farklı bir yol izlerler.²⁰⁷ Buradan hareketle Alevîlerdeki genel İslami inançlardan olan peygamberlere, kitaplara, meleklerle, ahirete, kadere iman konularına da değinilmesi gerekir.

1.12.1. Meleklerle İman

İslam dininin inanç esaslarından biri de meleklerle iman etmektir. Nurani varlıklar olduklarından dolayı gözle görülmeyen meleklerin varlığı, vahiyle insanlara bildirilmiştir. Meleklerin varlığı, bütün ilahi dinler tarafından kabul edilen ortak bir inanç esasıdır. İslam inancına göre kendi iradeleri olmayan melekler, Allah'ın emirlerini yerine getirmek için farklı görevlerle sorumlu tutulmuşlardır.²⁰⁸ Melekler Allah'ın emir ve yasaklarını gayb aleminden insanların yaşadığı aleme taşıyarak bu dünyadaki düzenin sağlanmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Ayrıca melekler her zaman iyiliği, güzelliği ve ihsanı kalplere telkin ederek insanların psikolojik dünyalarına olumlu etkilerde bulunmuşlardır.²⁰⁹

Alevî düşüncesinde önemli bir yer tutan inanç esaslarından biri de meleklerle iman meselesidir. Klasik Alevî kaynaklarındaki melek vurgusu genel İslami düşüncede var olan melek inancıyla örtüşmekle beraber bazı küçük farklılık ve esneklikler göze çarpmaktadır.²¹⁰ İmam Cafer-i Sadık Buyruğunda dört büyük meleğe vurgu yapılmakta, cem ayinindeki bazı uygulamaların dört büyük melekten miras kaldığı ifade edilmektedir.²¹¹ Bu eserde vahiy meleği olmasının yanı sıra Hz. Muhammed'e kuşak

²⁰⁵ Hacı Bektaş Veli, *Velayetnâme*, 146, 370, 513, 557.

²⁰⁶ İmam Cafer-i Sadık, *Buyruk*, 188, 37, 68, 69, 129, 197, 211.

²⁰⁷ Fırlalı, *Türkiye'de Alevilik ve Bektâşilik*, 227.

²⁰⁸ Nahl, 16/50; Tahrîm, 66/6.

²⁰⁹ Rençber, *Hakk Muhammed Ali*, 82-83.

²¹⁰ Cabbar Kulu, *Kitab-ı Cabbâr Kulu*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2007, 256, 268, 300, 303, 304, 305, 306, 307, 415. Ayrıca bkz. Hacı Bektaş Veli, *Velayetnâme*, 106. *Vîrânî Divânı*, 56. *Seyyid Nesimi Divanı*, 47, 48, 57, 60. *Demir Baba Velayetnâmesi*, 101.

²¹¹ İmam Cafer-i Sadık, *Buyruk*, 215-216.

bağlaması,²¹² Hz. Âdem’le müsahip olması²¹³ gibi hususlardan dolayı Cebrail, diğer meleklerden farklı konumlandırılmıştır. *Buyruk*’ta göze çarpan bir diğer farklılık ise Sünnî düşüncede koruyucu melekler olarak kabul edilen hafaza meleklerinin sorgu-sual meleği olarak sunulmasıdır.²¹⁴

Meleklerle iman konusunda yöredeki Alevî ve Sünnîler arasında büyük benzerlikler göze çarpmaktadır. Mülakat yaptığımız Alevî dede ve taliplerin tamamı meleklerin varlığına inanmaktadırlar. Meleklerle ilgili olarak şunları aktarmışlardır: “Kur’an-ı Kerim’e göre melekler nurdan yaratılmış ve Allah’ın emirlerini yapmakla görevli varlıklardır. Bu meleklerin nefisleri bulunmaz, onlar sadece Allah’ın emirlerini yerine getirmekle sorumludurlar.”²¹⁵

Meleklerin görevleriyle ilgili olarak Dede Garkın Ocağı’na mensup bir dede şunları aktarmıştır: “Allah bu dünyada düzenin sağlanması için özellikle dört büyük meleği görevlendirmiştir. Bu melekler Cebrail, Mikâil, Azrail ve İsrail’dir. Bu melekelerin farklı özellikleri ve görevleri bulunmaktadır. Dört büyük melekten biri olan Cebrail, 124 bin peygambere vahiy getiren, insanlığın rehberi ve Hz. Muhammed’in musahibi olan melektir. Mikâil, insanların hayatı üzerinde en büyük etkisi olan melektir. Bu melek tabiat olaylarını düzenleme görevinin dışında bitki ve meyvelerin yeşermesini sağlayarak insanların rızkını temin etmede yardımcı olur. Azrail, ölüm meleği olup Allah’ın emriyle zamanı gelen insanların hayatlarını sonlandıran melektir. İsrail meleği kıyamet zamanı Sûr’a ilk üflediğinde dünya hayatı sona erecek, ikinci defa üflediğinde ise ahiret hayatı başlayacaktır.”²¹⁶ Ayrıca Sünnî düşüncesindeki yazıcı melekler yöre Alevîleri tarafından “sağ ve sol melekleri” veya “iyilik ve kötülük melekleri” olarak da ifade edilmektedir.²¹⁷

Yöre Alevîleri arasında melekler hakkında genel İslami anlayışın dışında az da olsa farklı düşüncelerin olduğu da görülmüştür. Kureyşan Ocağı dedelerinden biri, dönemin yöneticilerinin cediti Hacı Kureyş’i, cezalandırmak için yanan fırına attıklarını fakat melekelerin kanatlarıyla ateşi söndürüp Hacı Kureyş’i oradan kurtardıklarını ifade ederek meleklerle inandığını vurgulamıştır. Melekelerin farklı görevleri olduğunu

²¹² İmam Cafer-i Sadık, *Buyruk*, 27.

²¹³ İmam Cafer-i Sadık, *Buyruk*, 28.

²¹⁴ İmam Cafer-i Sadık, *Buyruk*, *Buyruk*, 91.

²¹⁵ Ali Sağlık, Karabey Mahallesi, 1932, İlkokul; Cemal Durgun, Aktaş Mahallesi, 1949, İlkokul.

²¹⁶ Veli Yıldız, Yanıkaval Mahallesi, 1944, İlkokul.

²¹⁷ Ethem Yeter, Tuzluca Mahallesi (Beşiktaş Mezrası), 1960, İlkokul.

mesela güneşi, ayı, dünyayı ve diğer tüm gezegenleri evren boşluğunda meleklerin havada tuttuğunu belirterek ayrıca meleklerin en büyüğünün Melek Tavus olduğunu belirtmiştir.²¹⁸ Baba Mansur Ocağına mensup bir dede ise melek Tavus'un Güneşten yaratıldığı ve Hz. Âdem'e secde etmediği için cennetten kovulduğunu ve bu nedenle "lanetli şeytan" olarak anıldığını ifade etmiştir.²¹⁹

Melikoff'a göre şeytan, Ehl-i Hak topluluklarında olduğu gibi Anadolu Alevîliğinde de kötülüğü temsil etmemektedir. Şeytan, Allah'a olan aşırı sevgisinden ve ondan başkasının önünde secde etmeyi kabul etmeme düşüncesinden dolayı Âdem'e secde etmemiş ve günahkâr olmuştur. *Melek Tavus* ise şeytanın bedenleşmiş halidir. *Melek Tavus Yezîdiler*'in dinî törenlerinde horoz görünümünde olan ve kendisine tapılan ilahi bir varlık olarak düşünülmektedir. Alevîlerde de beyaz horoza saygı gösterilmekte ve musahiplik törenlerinde mutlaka horoz kesilmektedir.²²⁰ Başka bir kaynakta ise *Melek Tavus* (İblis) dört büyük meleğin hocası olarak ifade edilmekte ancak, kibirlenerek Âdem'e secde etmediği ve Allah'ın emrine karşı çıktığı için lanetlendiği belirtilmektedir.²²¹

Erzurum yöresinde Alevîlerin *Melek Tavus*'la ilgili olarak bilgilerinin olmadığı, olanların da kulaktan dolma ve yüzeysel bir bilgiye sahip oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca Melikoff'un Anadolu Alevîliği açısından iddia ettiği gibi yörede horoza diğer hayvanlardan farklı bir bakışın olmadığı ve musahiplik törenlerinde horozun kesilmediği tespit edilmiştir.

Kureyşan ocağı mensubu dedelerden biri, Hz. Hüseyin'in türbesinde "Meleki Katrat" adında bir meleğin beklediğini ve türbeyi ziyaret edenleri kaydettiğini aktarmıştır.²²² Taliplerden biri ise Cebail meleğiyle ilgili olarak, onun alaca bir kuş donuna girdiğini ve sürekli evlerinin yakınlarında uçup onlara görüldüğünü ifade etmiştir.²²³

²¹⁸ Derviş İsmail Cambaz, Çatkale Mahallesi, 1960, İlkokul

²¹⁹ Hasan Göçer, Meydan Mahallesi, 1955, İlkokul; Ali Baba, Kuruca Mahallesi, 1949, Lise.

²²⁰ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 64-65.

²²¹ Yıldırım, *Geleneksel Alevîlik*, 192.

²²² Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise.

²²³ Mehmet Akgül, Murat Çayırı Mahallesi, 1942, Okur Yazar.

1.1.2.2. Kitaplara İman

Allah'ın insanlara dünyada sorumluluklarını bildirdiği ve izahatlar yaptığı vahiy hakikati, aynı zamanda tüm ilahi dinlerin ortak noktasıdır. Bu vahiy gerçeği İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'le son halini almıştır. Bu açıdan bakıldığında İslam dinî hem diğer peygamberlere gönderilen kitaplara hem de Hz. Muhammed'e indirilen Kur'an-ı Kerim'e inanmayı imanın şartlarından biri olarak kabul etmiştir. İslam dininin temel kaynağı olarak kabul edilen Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması için çeşitli bilim dalları alanında birçok çalışmalar yapılmıştır.²²⁴

Alevî düşüncesinin önemli yazılı kaynaklarına göre; Allah tarafından Cebrail aracılığıyla peygamberlere yüz dört kitap ve yüz suhuf gönderilmiştir. Bu kitapların birincisi Tevrat, ikincisi Zebur, üçüncüsü İncil, dördüncüsü Kur'an-ı Kerim'dir. Allah'ın sahip olduğu tüm sırlar ve gizemler bu dört kitapta bildirilmiştir.²²⁵ Klasik kaynaklardan Hacı Bektâş Velî'nin *Velâyetnâmesi*'nde Hacı Bektâş Velî'nin Lokman-ı Perende'nin yanında eğitim aldığı sıralarda Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) ve Hz. Ali'nin iki nurani varlık şeklinde yanına geldiklerini, Hz. Muhammed'in ona Kur'an-ı Kerim'in zahiri yönünü, Hz. Ali'nin ise bâtinî yönünü öğrettiği belirtilmiştir.²²⁶ Ayrıca bu eserde Kur'an-ı Kerim'in bazı zamanlar ibadet maksadıyla okunduğu da ifade edilmiştir.²²⁷

Alevî ozanlardan Virânî (ö. 1628), şiirlerinde Kur'an'a sıkça vurgu yaparken özellikle "huruf-ı mukatta" harfleri ile başlayan sureleri daha çok zikretmektedir. Hurufî bir düşünceye sahip olan Virânî, Kur'an'ı anlamının ancak bu yolla mümkün olduğu kanaatindedir.²²⁸ Aynı düşünceye sahip olan Nesîmî (ö. 807/1404) dört kitabı da Hz. Ali ile özdeşleştirerek Kur'an, Tevrat, Zebur ve İncil'in Ali olduğunu ifade etmektedir.²²⁹

Alevîler arasında Kur'an-ı Kerim'le ilgili olarak iki temel farklılık göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi Kur'an'ın açıklanması, diğeri ise Kur'an'ın tahrifata uğrayıp uğramadığı konusudur. Bazı yazarlar Kur'an'a zahiri açıdan bakıldığında

²²⁴ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 110.

²²⁵ İmam Cafer-i Sadık, *Buyruk*, 135.

²²⁶ Hacı Bektâş Velî, *Velâyetnâme*, 36.

²²⁷ Hacı Bektâş Velî, *Velâyetnâme*, 370.

²²⁸ Seyyid Virânî, *Virânî Divânı* (Haz. Şah Hüseyin Şah), Hünkâr Basım Yayıncılık, İstanbul 2012, 29, 30, 34, 36, 47, 49.

²²⁹ Seyyid Nesîmî, *Seyyid Nesîmî Divânı* (Haz. Vaktidolu), Can Yayınları, İstanbul 2013, 60, 64, 65, 80.

sadece emir ve yasakların olduğunu, son ilahi kitabın bu şekilde basit olmasının Kur'an'ın ve Allah'ın yüceliğine yakışmayacağını ifade ederek bu ilahi kitabın zahiri anlamının yanında mutlaka bâtını bir anlamının da bulunduğunu belirtmişlerdir. Ancak bu bâtinî ilme herkesin sahip olamayacağını, bunu ortaya koyacak kişilerin özel bilgilerle donanımlı olması gerektiğini vurgulamışlardır.²³⁰

Alevî düşüncesinde Kur'an-ı Kerim'in son ilahi kitap olarak kabul edilmesine rağmen bazı kesimlerce Hz. Muhammed'in vefatından sonra meydana gelen problemler ve sahabe arasındaki çekişmelerden dolayı bir kısmının tahrifata uğradığı ifade edilmektedir.²³¹ Bu tahrifat Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın saltanatları döneminde meydana gelmiş ve Emevîler döneminde de Müslümanlara tahrif edilen bu Kur'an kılıç zoruyla kabul ettirilmiştir. Ancak yazılı bir kaynağa dayanmayan bu düşünceler sözlü bir iddiadan öteye gidememiştir.²³²

Sarıkaya, bu iddiaların XVI. yüzyıldan sonra Safevîlerin etkisiyle Anadolu Alevîleri arasında yayıldığı kanaatindedir.²³³ Özdemir ise; Kur'an'ın Allah tarafından indirildiğini ve kıyamete kadar korunacağını haber verildiğini ifade ederek böyle bir tahrifatın söz konusu olmadığını, son yıllarda ortaya atılan bu iddianın asıl amacının Alevîliği İslam'dan koparmak olduğunu ifade etmektedir.²³⁴ Kur'an ve Ehl-i Beyt arasında ayrılmaz bir bütünlük olduğunu "Size iki emanet bırakıyorum; bunlar Allah'ın kitabı ve benim Ehl-i Beyt'imdir. Onlara bağlı kaldıkça asla sapıklığa düşmezsiniz." hadisine atıf yapan Özdemir, bu tarz iddiaların kasıtlı dillendirildiğini vurgulamaktadır.²³⁵ Kaluç ise Alevîlerin Kur'an-ı Kerim'e mesafeli durdukları düşüncesinin yanlış olduğunu, küçük yaştan itibaren çocuklarına Kur'an'a saygı ve hürmet duymayı öğrettiklerini ifade etmiştir. Ayrıca Alevî toplumunda Kur'an'ın öğretilmesi ve okunmasına da büyük önem verildiği ve bununla ilgili olarak şu sözün çok fazla söylendiğini belirtmiştir: "Kur'an üç cuma akşamı okunmazsa ağlar."²³⁶

²³⁰ Bozkuş, 174. Bu bilgi için bkz. Rıza Zelyut, *Öz Kaynaklarına Göre Alevilik*, Yön Yayıncılık, İstanbul 1992, 30-34.

²³¹ Nejat Birdoğan, *Alevilik, Anadolunun Gizli Kültürü*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2019, 213-218.

²³² Mustafa Öztürk, Alevilerin Kur'an Tasavvuru Üzerine, *İslâmiyât Dergisi*, 6/3, 2003, 55-70.

²³³ Sarıkaya, *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı*, 134.

²³⁴ Özdemir, *Aleviliğin Yazılmayan Tarihi*, 32-34.

²³⁵ Özdemir, *Aleviliğin Yazılmayan Tarihi*, 215.

²³⁶ Kaluç, *Alevilik, İnanç-Edep-Erkân*, 180.

Alevîlerin dinî ve sosyal hayatta temel referans aldıkları Kur'an-ı Kerim'i anlama ve yorumlama noktasında bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Demir Baba Velâyetnâmesinde Kur'an'ın şeklinden çok özüne inilmesi gerektiğine ve Kur'an'ı anlamanın okumadan daha önemli olduğuna dikkat çekilmektedir. Kur'an'ı ve diğer ilahi kitapları anlamanın tek yolunun ise velî olmaktan geçtiği belirtilmektedir.²³⁷ Bu düşünceye göre Alevîlikte, Kur'an ayetlerinin zahiri anlamıyla beraber her birinin bâtinî bir yorumunun olduğuna inanılır. İşte Kur'an'ı Kerim'in gerçek yorumunu ve özünü de ancak Hz. Ali ve onun soyundan gelen Ehl-i Beyt'i bilebilir.²³⁸

Yöre Alevîlerinin Kur'an-ı Kerim ve diğer ilahi kitaplar hakkında genel İslamî anlayışla paralel bir düşünceye sahip oldukları görülmektedir. Mülakat yaptığımız Alevî dede ve taliplerin neredeyse tamamının evinde Kur'an-ı Kerim'in bulunduğu ve Kur'an'a sonsuz saygı ve sevgilerinin olduğu tespit edilmiştir. Mülakatımız sırasında bazı dede ve taliplerin sözlerinin geçerliliğini vurgulamak için bazen bir yazarın deyişini, bazen halk arasında söylenen bir sözü veya kendi yorumunu Kur'an-ı Kerim'de geçen bir ayet olarak ifade etmeleri de referans noktaları olarak Kur'an'a verilen değeri göstermektedir. Bazılarının evinde Kur'an-ı Kerim'le beraber Tevrat ve İncil olduğu, bunların düzenli bir şekilde Avrupa ülkelerinden kendilerine gönderildiği de belirtilmiştir.²³⁹

Mülakatlarda dört kutsal kitaptan bahsedilmiş, Tevrat'ın Hz. Musa'ya, Zebur'un Hz. Davud'a, İncil'in Hz. İsa'ya ve Kur'an-ı Kerim'in ahir zaman peygamberi Hz. Muhammed'e Cebrail meleği aracılığıyla gönderildiği ifade edilmiş, bu peygamberlere gönderilen kitapların asıl gayesinin insanların bu dünyada ve ahirette kurtuluşa ermelerini sağlamak olduğu sıkça vurgulanmıştır. Kureyşan Ocağı dedelerinden Yusuf Koçer şunları aktarmıştır: “Allah insanları uyarmak için dört büyük kitap ve suhuf lar göndermiştir. Gönderilen bu suhuf lar ve kutsal kitaplar birbirlerinin tamamlayıcısıdır. Biz Alevîler bunların hepsine inanıyor ve onları kabul ediyoruz. Bu dört kitabın her birinin benim gönlümdeki değeri aynıdır. Bundan dolayı cemlerde, cenazelerde ve toplu

²³⁷ Demir Baba, *Demir Baba Vilâyetnâmesi* (Haz. Bedri Noyan), Can Yayınları, İstanbul 1976, 33.

²³⁸ Ali Kaya, *Alevîlik ve Dersim Üzerine Seçme Yazılar*, Yaz Yayınları, İstanbul 2012, 173-174.

²³⁹ Hasan Göçer, Meydan Mahallesi, 1955, İlkokul; Ali Baba, Kuruca Mahallesi, 1949, Lise.

olarak katıldığımız önemli gün ve gecelerde taliplerimize öğütler verirken bu kitapların hepsinden faydalanmaya gayret gösteriyoruz.”²⁴⁰

Yöre Alevîleri yüce Allah’ın Kur’an-ı Kerim’i son ilahi kitap olarak gönderdiğini, bu sebeple dinî ve dünyevî işlerde Kur’an’ı rehber olarak kabul ettiklerini “Başımız Kur’an’a bağlıdır.” sözüyle ifade etmişlerdir. Kur’an-ı Kerim’in Hz. Muhammed Mustafa’ya yirmi üç yılda parça parça Cebrail aracılığıyla indirildiğini, Hz. Muhammed’in ise Kur’an’ı ezberlediğini ve daha sonra onu yazdığını belirtmişlerdir. Kur’an-ı Kerim’in indirilişindeki asıl gayenin sürekli onu Arapçasından okuyarak sevap kazanmak olamayacağını, önemli olanın Kur’an’ın anlamını bilip ona göre yaşamak olduğunu vurgulanmıştır.²⁴¹

Kureyşan Ocağı dedelerinden biri şunları aktarmıştır: “Kur’an-ı Kerim, Allah kelâmıdır ve Peygamberimizin tebliğ ettiği, insanların da uymak zorunda olduğu anayasa kitabıdır. Kur’an-ı Kerim ilim irfanla dolu bir kitaptır ve bizim başımızın tacıdır. Ben onu Arapçasından okumayı bilmiyorum ama mealini sürekli okuyup anlamaya çalışıyorum. Çevremizdeki Sünnî kardeşlerimizin çoğunlukla sevap almak amacıyla Kur’an-ı Kerim’i Arapçasından okuduklarını fakat anlamını okumadıkları için çok fazla istifade edemediklerini düşünüyorum. Kur’an-ı Kerim’in Arapçasından okunmasına karşı değiliz, aksine ben çocuklarımın Kur’an-ı Kerim’i öğrenmeleri için onları yaz Kur’an kurslarına gönderdim. Bize göre asıl önemli olan Kur’an-ı Kerim’i anlamak ve ona göre yaşamaktır.”²⁴²

Yöredeki Alevîlerin büyük bir kısmı Kur’an-ı Kerim’i Arapçasından okumayı çok istediklerini, ancak öğrenebilecekleri imkânın devlet tarafından kendilerine sağlanmadığını ifade etmişlerdir. Ayrıca bazı Alevî köyü muhtarlarının ve dedelerin Kur’an-ı Kerim eğitimi için müftülöklere başvurduklarını ancak kendilerine olumlu bir dönüş yapılmadığını belirtmişlerdir.

Baba Mansur Ocağı dedelerinden Mahmut Edebalı şunları aktarmıştır: “Biz Kur’an-ı Kerim’e karşı değiliz, o bizim başımızın tacıdır. Ben çocuklarımın Kur’an-ı Kerim’i Arapçasından okuması için çok çaba harcadım. Köyümdeki çocukların da

²⁴⁰ Yusuf Koçer, Gümüşlü Mahallesi, 1968, İlkokul,

²⁴¹ Turabi Sonuç, Bağlıca Mahallesi, 1979, İlkokul; Akif Akbaba, Hacıhamza Mahallesi, 1941, İlkokul; Ahmet Karanfil, Erduran Köyü, 1948, Ortaokul; Cevahir Edebalı, Göbekören Mhallesi, 1990, İlkokul.

²⁴² Derviş İsmail Cambaz, Çatkale Mahallesi, 1960, İlkokul.

Kur'an-ı Kerim'i Arapçadan okuması adına ilçe müftülüğüne bir hoca göndermesi için başvuruda bulunduk. Müftülükten gelen hoca bu işe çok gönüllü değildi ve kısa zaman sonra da hiçbir çocuğumuza okuma öğretmeden geri döndü ve maalesef müftülük de bu konuda başka bir şey yapmadı.”²⁴³

Yöre Alevîleri arasında dede ve taliplerden az da olsa Kur'an-ı Kerim'i Arapçasından okuyabilenler bulunmaktadır. Erzurum'un kırsal kesiminde yaşayan Alevîlerin özellikle cenaze ve diğer adab-erkânını dedenin olmadığı yerlerde yöneten ve kendilerine “Hoca” denen kişilerin Kur'an-ı Kerim'i Arapçasından okumayı bildikleri tespit edilmiştir.²⁴⁴

Yörede mülakat yaptığımız Alevîlerin Kur'an-ı Kerim'de bulunan kısa surelerin isimlerini bildikleri, ancak çoğunluğun bu sureleri ezbere veya yüzünden okuyamadıkları tespit edilmiştir.²⁴⁵ Yöre Alevîleri genellikle Kur'an-ı Kerim'i kendi deyimleriyle “yeni yazıdan”, yani Türkçe yazılmış kitaplardan okuduklarını belirtmişlerdir.²⁴⁶

Yöredeki Alevîlerin büyük çoğunluğu Kur'an-ı Kerim'i Arapçasından değil onun mealini okumanın ve emrettiklerini uygulamanın daha önemli olduğunu vurgulamışlardır. Meal okurken de seçici davrandıkları ve belirli kişilerin yazdıkları mealleri okuduklarını belirtmişlerdir. Yöre Alevîlerinden Kur'an-ı Kerim'in mealini okuyanlar çoğunlukla şu kaynakları tercih ettiklerini söylemişlerdir: Alevî dedelerden oluşan bir heyetin yazdığı “Kur'an-ı Hakim ve Öz Türkçe Meali Ehlibeyt Muhiblerine Kelam-ı Kadim (Heyet Alevî Dedeleri)” adlı eser başta olmak üzere, Yaşar Nuri Öztürk tarafından yazılan “Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali”, Süleyman Ateş tarafından yazılan “İniş Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim'in Yüce Meali”, Adil Ali Atalay Vakıtidolu'nun “Kur'an-ı Kerim Manzum Meali ve Tefsir Özeti” ile Diyanet Vakfı Yayınlarının çeşitli mealleri en çok tercih edilen kaynaklardır.²⁴⁷

²⁴³ Mahmut Edebalı, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul; Havva Kayıran, Bağlıca Mahallesi, 1977, İlkokul; Sarıgül Sonuç, Bağlıca Mahallesi, 1981, İlkokul.

²⁴⁴ Nazım Tanyeri, Yazılı Mahallesi, 1938, İlkokul; Ali Sağlık, Karabey Mahallesi, 1932, İlkokul; İlhami Kocaeli, Karaca Mahallesi, 1964, İlkokul.

²⁴⁵ Mehmet Akgül, Murat Çayırı Mahallesi, 1942, Okur Yazar; Hanifi Aydın, Murat Çayırı Mahallesi, 1972, Ortaokul; Metin Kayran, Bağlıca Mahallesi, 1974, İlkokul; Kemal Kuruçeren, Meydan Mahallesi, 1975, İlkokul.

²⁴⁶ Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise; Ali Cemal Gültekin, Tozluca Mahallesi, 1950, İlkokul.

²⁴⁷ Derviş İsmail Cambaz, Çatkale Mahallesi, 1960, İlkokul; Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise; Ali Baba, Kuruca Mahallesi, 1949, Lise.

Yöre Alevîleri arasında Kur'an-ı Kerim'in muhafazası ve güvenilirliği hakkında bazı farklı görüşlerin olduğu görülmüştür. Bu konuda özellikle şu hususları dile getirmişlerdir: Bunlardan ilki; Kur'an-ı Kerim Hz. Muhammed döneminde farklı şeyler üzerine yazılmış fakat kitap haline getirilmemişti. İlk üç halife döneminde kitap haline getirilmesi için çalışmalar yapılmış ve nihayet Hz. Osman döneminde tamamlanarak Kur'an-ı Kerim kitap haline getirilmişti. Ancak Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın, halifeliği Hz. Ali ve onun soyundan gelenlerin elinden almak için Ehl-i Beyt ile ilgili ayetleri Kur'an-ı Kerim'e koymadıklarını ifade etmişlerdir.²⁴⁸ Bir başka husus ise Kur'an-ı Kerim'in özellikle Ehl-i Beyt ile ilgili ayetlerinin Emevîler ve Harun Reşid döneminde değiştirildiğini veya çıkarıldığını vurgulamalarıdır.²⁴⁹

Bu konudaki diğer bir düşünce ise Kur'an-ı Kerim Hz. Muhammed'e otuz iki cüz olarak indirilmiş olmasına rağmen mevcut Kur'an-ı Kerim'in otuz cüz olması iddiasıdır. Bu iddiayı savunan Alevî önderlerinden biri şunları aktarmıştır: "Kur'an-ı Kerim Hz. Muhammed'e yirmi üç yılda otuz iki cüz olarak indirilmiştir. Ancak Hz. Osman Kur'an-ı Kerim'i istediği şekilde otuz cüz olarak yazdırdıktan sonra gerçek olan otuz iki cüzlük Kur'an-ı Kerim'i yaktırmıştır."²⁵⁰

Benzer bir iddia ise Kur'an-ı Kerim'in ayet sayısı ile ilgilidir. Yöre Alevîleri şunları aktarmışlardır: "Kur'an-ı Kerim Hz. Muhammed'e 6666 ayet olarak indirilmiştir. Fakat günümüzdeki mevcut Kur'an-ı Kerim'de 6236 ayet bulunmaktadır. Bu durum Kur'an-ı Kerim'in bir kısmının tahrif edildiğini göstermektedir."²⁵¹ Ayrıca gerçek Kur'an-ı Kerim'in Halil Öztoprak²⁵² tarafından Mısır'dan getirilerek ortaya

²⁴⁸ Ahmet Karanfil, Erduran Köyü, 1948, Ortaokul; Yusuf Koçer, Gümüşlü Mahallesi, 1968, İlkokul.

²⁴⁹ Hanifi Aydın, Murat Çayırı Mahallesi, 1972, Ortaokul; Turabi Sonuç, Bağlıca Mahallesi, 1979, İlkokul.

²⁵⁰ Ali Sağlık, Karabey Mahallesi, 1932, İlkokul.

²⁵¹ Derviş İsmail Cambaz, Çatkale Mahallesi, 1960, İlkokul; Yusuf Koçer, Gümüşlü Mahallesi, 1968, İlkokul.

²⁵² Halil Öztoprak 1892 yılında Kahramanmaraş'ın Elbistan ilçesine bağlı Alhas köyünde doğmuştur. Alhas aşiretine mensup olan Halil Öztoprak 1960'lı yıllarda kitle hareketlerinin ve ideolojik temelli olayların yoğun yaşandığı bir dönemde Alevi kimliğiyle tanınan ve o döneme yazdığı kitaplarıyla damga vuran Alevî halk önderlerinden biridir. Yazdığı kitaplarla yıllarca Alevilere yönelik yapılan Sünni eleştirilere cevap vermiştir. Halil Öztoprak 1956 yılında Millî Eğitim Bakanlığı'ndan izin alarak 4. Baskısını yaptığı "Alevilerde Namaz" alt başlıklı "Kur'an'da Hikmet Tarihte Hakikat" adlı kitabıyla büyük yankı uyandırmıştır. Bilgi için bkz: Hasan Çelik, "Halil Öztoprak (2012). Kur'an'da Hikmet Tarihte Hakikat ve Kur'an'da Hikmet İncil'de Hakikat", *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 2022, 26, 287-294.

konulduğu ancak dönemin hükümeti ve Sünnî âlimleri tarafından bunun kabul görmediği yöre Alevîleri tarafından sıklıkla vurgulanan diğer önemli bir husustur.²⁵³

Yöre Alevîlerinin Kur'an-ı Kerim'le ilgili olarak ileri sürdükleri bir başka düşünce ise bazı ayetlerde tutarsızlıkların olduğu yönündeki iddialarıdır. Örneğin, Alevîler arasında "Kur'an-ı Kerim'e el katılmıştır" sözüyle bazı ayetlerde yer alan özellikle kadın erkek eşitsizliği konusu vurgulanmaktadır. Yörede bu düşünceyle ilgili olarak şunlar aktarılmıştır: "Kur'an-ı Kerim'de Peygamberin evlatlığı olan Zeyd'in hanımıyla evlenebileceğini bildirdiği ayet akla ve mantığa uygun değildir. Bir kişinin evlatlığının hanımı, onun gelini gibidir ve boşandıktan sonra onunla evlenmesi Kur'an-ı Kerim'in ruhuna uymamaktadır. Ayrıca erkeklerin birden fazla kadınla evlenebileceğine izin verilmesi kadınlar açısından haksızlıktır. Eğer böyle bir hak erkeklerle verildiyse kadınlara da verilmelidir."²⁵⁴ "Ayrıca iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olması da Kur'an-ı Kerim'de erkeklerle pozitif bir ayrımcılık yapıldığını gösterir ki, bu durum Kur'an'ın ruhuna uygun düşmemektedir."²⁵⁵ "Kur'an-ı Kerim'de zina eden kadının suçunun sabit olması için dört şahidin olması gibi bir şarta bağlanması da benzer bir durumu göstermektedir."²⁵⁶

Yöre Alevîleri arasında Kur'an'ın tahrif edilmesi veya değiştirilmesi gibi düşüncelere katılmayan ve şiddetle karşı çıkan çok sayıda dede ve talip bulunmaktadır. Bu kişiler konuyla ilgili olarak şunları aktarmışlardır: "Kur'an-ı Kerim Allah kelâmıdır ve onun koruması altındadır. Kimsenin gücü onu değiştirmeye yetmez. Bu düşüncelerin ortaya çıkmasının sebebi Kur'an-ı Kerim'in değiştirilmesi veya tahrifi değil, onun ayetlerini kendi menfaatlerine göre tefsir eden kişilerin varlığıdır."²⁵⁷

Bazı Alevîlere göre "Allah, Cebrail meleğiyle vahiy gönderdikçe Hz. Muhammed, önce kendisi ezberliyor daha sonra sahabilere hem ezberletiyor hem de yazdırıyordu. Kur'an-ı Kerim'i ezberleyen ve yazarlar arasında Hz. Ali de vardı. Eğer

²⁵³ Hasan Göçer, Meydan Mahallesi, 1955, İlkokul; Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise.

²⁵⁴ Barış Kaya, Aktaş Mahallesi, 1954, Lisans.

²⁵⁵ Giray Kamiloğlu, Kürkcü Mahallesi, 1940, Lisans.

²⁵⁶ Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise.

²⁵⁷ Ali Cemal Gültekin, Tozluca Mahallesi, 1950, İlkokul; Ethem Yeter, Tuzluca Mahallesi (Beşiktaş Mezrası), 1960, İlkokul.

iddia edildiği gibi diğer halifeler döneminde Kur'an-ı Kerim değiştirilmek veya tahrif edilmek istenseydi evvela Hz. Ali buna karşı çıkar ve asla izin vermezdi.”²⁵⁸

Kur'an-ı Kerim'in ilahi bir kitap olup olmadığı konusunda yöre Alevîleri arasında az da olsa farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. Bu konuda geleneksel düşünceden ayrışanların genellikle büyükşehirlerde yaşadıkları ve üniversite mezunu oldukları göze çarpmaktadır. Bu konuda bir katılımcı şunları aktarmıştır: “Kur'an-ı Kerim'in kutsal bir kitap olduğunu düşünmüyorum. Kur'an-ı Kerim, yeni bir yönetim kurmak ve idareyi ele almak için Muhammed tarafından hazırlanmış güzel bir anayasa kitabıdır.”²⁵⁹

Yörede yaz tatili için bulunan ve Almanya'da yaşayan bir dede ise; Kur'an-ı Kerim'in kaynağı hakkında kesin bir şey söylemenin çok zor olduğunu, çünkü Kur'an-ı Kerim'in Orta doğu dinlerinden etkilendiğini, hatta Tevrat'la çok fazla benzerliklerinin olduğunu ifade etmiştir. “Mesela Kur'an-ı Kerim'de bulunan kıssaların bazılarının Tevrat'ta geçen kıssalarla benzer hatta aynısı olması bu kitabın Tevrat veya Yahudilerden etkilenilerek ortaya konulduğunu göstermektedir.”²⁶⁰

Yöre Alevîleri arasında Kur'an-ı Kerim'in zahiri ve bâtinî yönünün olduğu belirtilmektedir. Kur'an-ı Kerim'deki bâtinî anlamların özellikle bazı surelerin başında olan harflere gizlendiği söylenmektedir. Kuran'ın zahiri yönünün herkes tarafından bilindiği belirtilirken, bâtinî yönünün sadece Hz. Ali tarafından bilindiği ifade edilmektedir. Bu nedenle Hz. Ali'ye “Canlı Kur'an” veya “Kur'an-ı Natık” denilmektedir. Yörede özellikle cem törenlerinde içlerinde birçok ayet bulunan deyiş ve gülbenklerin bağlama eşliğinde söylendiğinden dolayı, bağlama için de “Telli Kur'an” ifadesi kullanılmaktadır.²⁶¹

Yöre Alevîleri dört kutsal kitabın dışında Hz. Muhammed'in hadislerinin olduğu kitapları da okuduklarını ancak bu kitaplara uydurma hadislerin sokulduğunu ifade etmektedirler. Ayrıca Mevlâna, Hacı Bektaş-ı Velî, Pir Sultan Abdal ve Nesîmî'nin kitaplarını okuduklarını da belirtmektedirler. Yörede Alevî klasiklerinden *Buyruklar*,

²⁵⁸ İlhami Kocaeli, Karaca Mahallesi, 1964, İlkokul, Mahmut Edebali, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul; Çağla Şirin, Aşkale (Merkez), 2001, Lise.

²⁵⁹ Giray Kamiloğlu, Kürkçü Mahallesi, 1940, Lisans.

²⁶⁰ Hayrani Aygün, Ketenci Mahallesi, 1960, Ortaokul; Cemal Durgun, Aktaş Mahallesi, 1949, İlkokul, Mehmet Can Tarğay, Ilıcak Mahallesi, 1952, İlkokul; Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise.

²⁶¹ Özlem Keseci, Değirmenli Mahallesi (Alibey Mezrası), 1983, İlkokul.

Cenknâme, Nehcü'l Belaga, Kesik Baş Destanı ve *Hüsniye* gibi kitapların da okunduğu ifade edilmiştir.²⁶²

Kureyşan Ocağı dedelerinden Hayrani Aygün, *Hüsniye* kitabıyla ilgili şunları aktarmıştır: “Bu kitap tamamen Anadolu’da yaşayan Alevîleri Şiîleştirmek için yazılan bir kaynaktır. Çünkü içeriğine baktığımızda Alevîlerin sahip oldukları inanç ve kültürden çok farklı şeyleri ihtiva ettiği görülecektir. Mesela bu kitap Müt’a²⁶³ nikâhının meşru olduğundan bahsetmektedir. Alevîlikte ise bırakın Müt’a nikâhını birden fazla evlilik kesinlikle yasaktır. *Hüsniye* kitabının içindeki bu mevzular Alevîlik ve Alevî geleneğiyle uyuşmamaktadır.”²⁶⁴

Ayrıca yörede dikkat çeken diğer bir konu genelde Kelime-i Tevhidin söylenip Kelime-i Şehadetin söylenmemesi hatta buna karşı çıkılması hususudur. Kureyşan Ocağı dedelerinden biri, bunun sebebiyle ilgili olarak şunları aktarmıştır: “Alevîlerde *Eşhedu* yoktur, sadece *La ilahe illellah* vardır. *Eşhedu* kelimesi peygamberin vefatından sonra Hz. Ebû Bekir döneminde Kelim-i Tevhide eklenmiştir. Hz. Ebû Bekir’in kızı ve Peygamberimizin eşi olan Hz. Aişe’nin asıl adı *Eşhed*’dir. Hz. Ebû Bekir de kendinin ve kızının unutulmaması için bu kelimeyi Kelime-i Tevhide eklemiştir. Bizler bu sebepten dolayı Peygamberimiz zamanında olmayan bir kelimeyi kullanmıyoruz.”²⁶⁵

Yöre Alevîlerinin neredeyse tamamının evinde Kur’an-ı Kerim olmasına rağmen Arapçasından okumasını bilen çok az sayıda kişinin olduğu tespit edilmiştir. Yörede yaşayan Alevîlerin büyük kısmı Kur’an-ı Kerim’in mealini okuduğunu ifade etmiştir. Yöre Alevîlerinin bir kısmı Kur’an-ı Kerim’in özellikle Hz. Ali ve Ehl-i Beyt’le ilgili olan kısımlarının tahrif edildiğini düşünmektedir. Çünkü Kur’an-ı Kerim’in 6666 ayet ve otuz iki cüz olması gerekirken, şu an ellerinde bulunan nüshanın 6236 ayet ve otuz cüz olduğunu belirtmişlerdir. Bu tahrifatın daha çok Hz. Osman döneminde olduğunu vurgulamışlardır. Ancak bu fikre yöre Alevîlerinin bir kısmı karşı çıkarak o dönemin her

²⁶² Ali Cemal Gültekin, Tozluca Mahallesi, 1950, İlkokul; Derviş İsmail Cambaz, Çatkale Mahallesi, 1960, İlkokul, Özlem Keseci, Değirmenli Mahallesi (Alibey Mezrası), 1983, İlkokul.

²⁶³ İmâmiyye Şîası’na göre iki çeşit enlenme akdi bulunmaktadır. Bunlar *dâimî akid* ve *inkutâ akid*dir. *Dâimî akid* Ehl-i Sünnet tarafından da kabul edilen mutlak evliliktir. *İnkutâ akid* ise geçici olarak evlenmek anlamına gelir ve bu evliliğe *müt’a* veya *muvaqqat* nikâh da denilmektedir. Müt’a nikâhı belli bir zaman ve ücret karşılığında veya tarafların karşılıklı anlaşmasıyla başlayıp sona erer. İmâmiyye Şîası Nisa suresinin 24. ayetini müt’a nikâhına esas teşkil ettiğini iddia etmiştir. Ancak Ehl-i Sünnet’e göre müt’a nikâhı Kur’an-ı Kerim ve Hz. Peygamber’in sünneti ile neshedilerek yürürlükten kaldırılmıştır. Bkz. Ethem Ruhi Fırlı, *İmâmiyye Şîası*, Selçuk Yayınları, Ankara 1984, 234-235.

²⁶⁴ Hayrani Aygün, Ketenci Mahallesi, 1960, Ortaokul.

²⁶⁵ Nazim Tanyeri, Yazılı Mahallesi, 1938, İlkokul.

türlü olayına tanık olan Hz. Ali'nin böyle bir şeye asla izin vermeyeceğini ifade etmişlerdir. Yöre Alevîlerinin bir kısmı çocuklarının Kur'an-ı Kerim'i Arapça okumalarını çok istediklerini ancak devletin ve özellikle de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu konuda kendilerine bir imkân sağlamadığını düşünmektedirler.

1.1.2.3. Peygamberlere İman ve Hz. Muhammed (s.a.v.)

Alevî düşüncesinde peygamberlere iman, temel inanç esasları içinde değerlendirilmektedir. Tüm peygamberlere inanılmakla beraber Hz. Musa, Hz. Davud, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'e çokça vurgu yapılmaktadır.²⁶⁶ Alevî geleneğindeki peygamber inancı, geleneksel İslami düşüncedeki peygamberlik inancına göre biraz daha esnek ve vurgusuz olmasına rağmen Alevî yazılı kaynaklarında önemli bir yer tutmaktadır.²⁶⁷ Bu kaynaklarda daha çok *nübüvvet* konusu içerisinde ele alınan peygamberliğin temeli vahye dayandırılmaktadır. Bu kaynaklardaki temel düşünce “nübüvetsiz vahiy, vahiysiz de nübüvvet olamaz” anlayışıdır.²⁶⁸

Alevîliğin yazılı kaynaklarından biri olan Hacı Bektâş Veli'nin *Velâyetnâme*'sinin başında Allah'a hamd edildikten sonra peygambere salavat getirilmektedir. Hz. Muhammed Mustafa'dan tüm yaratılmışların üstünü, erdemlisi ve varlıkların en mükemmeli, ahirette günahkâr olanların şefaatçisi ve Yüce Allah'ın habibi olarak bahsedilmektedir.²⁶⁹ *Hızırnâme*'de ise Allah'a imandan sonra *resulü* hak bilmek ve ona inanmak, ikrar vermenin temel şartı olarak ifade edilmiştir.²⁷⁰ Ayrıca *Hızır*, bu kaynakta bir nebi ve peygamber olarak belirtilmiştir.²⁷¹

Alevî kültüründe Hızır ile birlikte yolculuk yapan Hz. Musa, diğer peygamberlere nazaran önemli bir yere sahiptir. Bu yolculuk sırasında şariat sahibi olan Hz. Musa, karşılaştığı olayları zahiri açıdan değerlendirdiğinden Hızır'ın bilgeliğindeki o hikmeti fark edememiştir. Ayrıca Hz. Musa'nın Tur dağına yaptığı yolculuk esnasında

²⁶⁶ Yıldız, *Anadolu Aleviliği, Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 192.

²⁶⁷ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 115-116.

²⁶⁸ Ömer Faruk Teber, *Bektâşi Erkânâmelerinde Mezhebi Unsurlar*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2008, 65.

²⁶⁹ Hacı Bektâş Veli, *Velâyetnâme*, 57.

²⁷⁰ Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim, *Hızırnâme* (Haz. Baki Yaşa Altınok), Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2007, 71-84.

²⁷¹ Seyyid Alizâde, *Hızırnâme*, 147-575.

karşılaştığı olağanüstü olaylar ve hikmet dolu kıssalar uzun zamandan beridir taliplerin ahlak eğitiminde önemli bir yer tutmaktadır.²⁷²

Diğer önemli bir yazılı kaynak olan Kitab-ı Cabbâr Kulu'nda peygamberler, Allah tarafından seçilen ve insanları bir olan Allah'a çağıran kullar olarak tanıtılmaktadır.²⁷³ Ayrıca bu eserde birçok peygamberden bahsedilirken Hz. Muhammed'in diğer peygamberlerden daha üstün bir konumda olduğuna değinilmiştir. Ahirette mahşer alanında tüm peygamberler yalnız kendileri için çaba gösterirken, sadece Hz. Muhammed'in, ümmetinin kurtuluşu için ağlayıp dua edeceğinden bahsedilmiştir.²⁷⁴

Alevî şairlerinden Nesîmî (ö. 820/1417) şiirlerinde Hz. Muhammed'in insanların ve cinlerin efendisi olduğunu, yeryüzü, gökyüzü ve denizlerdeki mahlûkatın tamamının onu överek andığını, onun tüm peygamberlerin sultanı olduğunu vurgulamış; Allah'ın kendi varlığını ortaya koymak için onu, özün kaynağı olarak yarattığını ifade etmiştir.²⁷⁵

Alevîlikte nübüvvet veya Hz. Muhammed'e bakışı etkileyen diğer bir unsur da tasavvufî düşüncedir. Türklerin İslamlaşma sürecinde karşılaştıkları farklı kültürlerin tesiriyle Kur'an-ı Kerim ve İslam'ın diğer kaynaklarında anlatılan Hz. Muhammed'den farklı olarak, efsane ya da mitoljik olayların kutsal bir kahramanı olarak ortaya konulmasında tasavvufî etkinin önemli bir katkısı vardır.²⁷⁶ Alevî adap ve erkânına ait eserlerde Hz. Muhammed'in tüm peygamberlerin en üstünü olduğu ve beşer üstü kabiliyetler taşıdığı ifade edilmektedir. Ayrıca Alevîlikte önemli bir yere sahip olan musahipliğin ve kirvelîğin Hz. Muhammed ile temellendirilmesi, Kızılbaşlığın Uhud Savaşında Hz. Muhammed'in dışından akan kanın sarığa sürülmesi ile irtibatlandırılması, eşitlik ve adalet düşüncesinin Kırklar Meclisinde bir üzüm tanesinin suyunu adil bir şekilde bölüştürmesi²⁷⁷ ile anlamlandırılması tasavvufî etkiye örnek verilebilir.

²⁷² Kaluç, *Alevilik, İnanç-Edep-Erkân*, 31.

²⁷³ Cabbâr Kulu, *Kitab-ı Cabbâr Kulu*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2007, 243,236.

²⁷⁴ *Kitab-ı Cabbâr Kulu*, 529-530.

²⁷⁵ Nesîmî, *Seyyid Nesîmî Divanından Seçmeler* (Haz. Kemâl Edip Kürkçüoğlu), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, 28-32.

²⁷⁶ Mehmet Saffet Sarıkaya, "Alevî İnançlarında Hz. Muhammed", Ahmet Yaşar Ocak (Ed.), *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009, 228-240.

²⁷⁷ Cenksu Üçer, "Alevî Telakkide Hz. Muhammed", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/1, 2010, 321-343.

Yöre Alevîlerinin peygamberlere iman konusundaki görüşlerinin genel İslami düşünceden farklı olmadığı görülmüştür. Allah'ın insanları bu dünyada doğru yol üzere gitmeleri için bir rahmet olarak peygamberler gönderdiği, Hz. Âdem'le başlayıp son peygamber Hz. Muhammed'e kadar gelmiş tüm peygamberlerin Allah'ın elçileri olarak kabul edilip onlara sonsuz saygı gösterildiği ifade edilmiştir.²⁷⁸

Allah'ın insanları bu dünyada yalnız bırakmadığı, onlara rehberlik etmeleri için geçmişten günümüze kadar yüz yirmi dört bin peygamber gönderdiği belirtilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de bu peygamberlerden bazılarının isimleri, gönderildiği halk ve yaşadığı olaylar hakkında bilgi verilmekle beraber bazıları hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Kur'an-ı Kerim'de adı geçmeyen ve ismi bilinmeyen peygamberler için yöre Alevîleri "Gayb Erenler" ifadesini kullanmaktadırlar. Yöre Alevîleri arasında daha çok dört büyük peygamber olarak bilinen Hz. Musa, Hz. Davut, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in isimlerinin anıldığı görülmektedir. Bunların dışında özellikle Hz. İbrahim ve İsmail olmak üzere Hz. Âdem, Hz. Nuh ve Hz. Şit gibi peygamberlerin isimleri de sıklıkla zikredilmektedir.²⁷⁹

Yörede bazı peygamberlerle beraber Hz. Ali hakkında genel İslam'ı düşünceden farklı yorumların yapıldığını görmekteyiz. Mesela bazı Alevîlerin düşüncesine göre Hz. Âdem yaratılmadan önce bu mahlûkat yedi defa yaratıldı ve yok oldu. Bu sebeple Hz. Âdem yaratılmış ilk halife değildir. O, Allah'ın birliğinin farkına varan ve ona sahip çıkan ilk insandır.²⁸⁰ Ayrıca Hz. Âdem'in bazı Alevîlerce peygamber olarak değil, onun sadece ilk insan olarak görüldüğü belirtilmektedir. Bir başka farklı düşünce ise Hz. İbrahim ve oğlu İsmail hakkındadır. Hz. İbrahim'in Allah için kurban etmeye söz verdiği ve tam kurban etmek üzereyken Allah'ın buna izin vermediği oğlunun Hz. İsmail olmayıp, diğer oğlu Hz. İshak olduğu ifade edilmektedir.²⁸¹

Yöre Alevîlerinin ifade ettiği diğer bir farklılık ise tüm peygamberler Cebrail meleği aracılığıyla Allah ile iletişim kurarken Hz. İsa Allah'ın nefesi olduğu için

²⁷⁸ Çağla Şirin, Aşkale (Merkez), 2001, Lise; Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise.

²⁷⁹ Yusuf Koçer, Gümüşlü Mahallesi, 1968, İlkokul.

²⁸⁰ Kaluç, *Alevilik, İnanç-Edep-Erkân*, 123.

²⁸¹ Ali Baba, Kuruca Mahallesi, 1949.

aracısız olarak ona ulaşabilmektedir. Hz. İsa peygamber gibi Hz. Ali de Allah ile aracısız olarak iletişim kurmakta ve onun huzuruna aslan donunda çıkmaktadır.²⁸²

Alevîlerin tüm peygamberleri aynı şekilde sevip hepsine iman etmelerine rağmen son peygamber Hz. Muhammed'e karşı bakışlarının diğerlerine nazaran daha farklı olduğu görülmektedir. Öncelikle kendilerinin son peygamber olan Hz. Muhammed'in ümmeti olmaları, onun Hz. Ali ile birlikte Alevî yolunun kurucusu olarak görülmesi ve ahirette tüm peygamberlerin nefsini düşünürken Hz. Muhammed'in ümmetini düşünüp onlara şefaathçi olacağı düşüncesi onu diğer peygamberlerden farklı kılmaktadır.²⁸³

Yöredeki Alevîlerin düşüncesine göre Hz. Muhammed tüm peygamberlerden üstündür. Allah'ın Hz. Muhammed'in ruhu ile Hz. Ali'nin ruhunu Hz. Âdem'den önce yaratması, bu evreni Hz. Muhammed hürmetine var etmesi ve Miraç olayında Hz. Muhammed'in tüm peygamberlere imam olması onun üstünlüğünü gösteren delillerdir.²⁸⁴

Ayrıca Alevîlerin manevi önderleri olan ve Hz. Muhammed'in soyundan geldiklerine inanılan Alevî dedeleri (pirleri), yaptığımız mülakatlarda tüm peygamberleri baş tacı olarak görüp onlara iman ettiklerini söylemekte birlikte kendi soylarının atası olarak gördükleri Hz. Muhammed'in gönüllerinde daha özel bir yerinin olduğunu ifade etmişlerdir.²⁸⁵

Erzurum yöresindeki Alevîler arasında Hz. Muhammed'in ismi genel olarak Hz. Ali ile birlikte "Ya Muhammed Ya Ali" denilerek anılır, sağ el kalbin üzerine götürülür ve başlar yana doğru eğilerek ta'zimde bulunulur. Hz. Muhammed nübüvvetin, Hz. Ali ise velâyetin temsilcisi olarak zikredilir. Hz. Muhammed'in vefatıyla birlikte nübüvvetin sona erdiği ve bu görevinde velâyete yüklendiği dolaylı olarak ifade edilir. Hz. Muhammed'in vefat etmeden önce bu fikri destekler mahiyette olan; "Size iki emanet bırakıyorum: Biri Kur'an-ı Kerim, diğeri ise Ehl-i Beyt'imdir. Eğer bunlara

²⁸² Derviş İsmail Cambaz, Çatkale Mahallesi, 1960, İlkokul; Burada kurban edilmek istenen peygamberin Hz. İshak'ın olduğu söylenmesine rağmen kurban duasında ve deyişlerde Hz. İsmail'in adı geçmektedir. Bu durum bize bu düşüncenin yöredeki Alevîlerin genel bir düşüncesi olmadığını göstermektedir.

²⁸³ Turabi Sonuç, Bağlıca Mahallesi, 1979, İlkokul.

²⁸⁴ Ali Cemal Gültekin, Tozluca Mahallesi, 1950, İlkokul.

²⁸⁵ Yusuf Koçer, Gümüşlü Mahallesi, 1968, İlkokul.

sıkıca sarılırsanız kurtuluşa erersiniz. Bunları terk ederseniz yok olursunuz.” hadisi yöre Alevîleri tarafından sıklıkla dillendirilir.

Kureyşan ocağı dedelerinden Ali Cemal Gültekin, İslam dininin Allah tarafından seçilen önderinin ve peygamberinin Hz. Muhammed olduğunu ve onun bu dini Hz. Ali’nin yardımıyla insanlara tebliğ ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed’in vefatıyla İslam önderliği Allah’ın velîsi olan Hz. Ali’ye ve onun soyuna geçtiğini söylemiştir.²⁸⁶

Yörede bazı Alevîler, Hz. Muhammed ile Hz. Ali’nin farklı bedenlere sahip olmalarına rağmen aynı nurdan yaratıldığına değinerek aslında onların tek olduklarına vurgu yapmaktadırlar. Bunu temellendirirken *Gadîr-i Hum*’da Hz. Muhammed ile Hz. Ali’nin bir gömlekten iki baş bir beden olarak insanların karşısına çıktıkları ve Hz. Muhammed’in Hz. Ali’nin elini tutarak “Etin etimdir, kanın kanımdır, bedenim bedenimdir, ruhun ruhumdur, Ali benden ben de ondanım” dediği sıkça anlatılmaktadır. Bununla birlikte Hz. Muhammed’in “Ben ilmin kapısıyım, Ali de ilmin şehridir” sözüyle de bu düşüncenin desteklenmeye çalışıldığı görülmektedir.²⁸⁷

Erzurum Alevîlerinin bir kısmı Hz. Ali’ye olan sevgilerinden dolayı onun ilminin Hz. Muhammed’den daha fazla olduğunu, Hz. Muhammed’in bilmediği bilgilerin onda var olduğunu vurgulamışlardır. Meselâ Hz. Muhammed’in şariat kapısına sahip olduğu ve kendisine sadece Kur’an-ı Kerim’in zahiri bilgisinin verildiğine, Hz. Ali’ye ise Kur’an-ı Kerim’in hem zahir hem de bâtın ilminin verildiğine değinilerek Hz. Muhammed’den daha üstün bir konuma getirildiği görülmüştür. Ayrıca Hz. Muhammed’in Kırklar Ceminde Hz. Ali’nin sırrına ermesi ve ona “Çocukluğunu bilmeseydim sana Allah diye tapardım!” sözleriyle de bu düşüncelerini desteklemişlerdir.²⁸⁸

Şenkaya ilçesinde yaşayan bazı talipler, her bir peygamberi gönderildikleri toplumu değiştirmeye çalışan insanlar olarak gördüklerinden onları devrimciler diye tanımlayarak şunları ifade etmişlerdir: “Dünyada en büyük devrimci ve en önemlisi son peygamber Hz. Muhammed’dir. Gönderildiği toplumda zengin ve fakirler olmak üzere

²⁸⁶ Ali Cemal Gültekin, Tozluca Mahallesi, 1950, İlkokul; Ahmet Karanfil, Erduran Köyü, 1948, Ortaokul; Akif Akbaba, Hacıhamza Mahallesi, 1941, İlkokul.

²⁸⁷ İlhami Kocaeli, Karaca Mahallesi, 1964, İlkokul.

²⁸⁸ Veli yıldız, Yanıkaval Mahallesi, 1944, İlkokul; Mahmut Edebalı, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul.

insanlar sınıflara ayrılmıştı. Hatta bir kısım insanlar zengin sınıfın kölesiydi ve bunların hayvanlardan fazla bir hakkı yoktu. Ama Hz. Muhammed bu durumu düzeltmek için çok çalıştı, sosyal ve ekonomik adaleti sağlamak için insanüstü bir çaba harcadı ve sonunda başarılı oldu.²⁸⁹

Peygamberlere iman konusunda genel İslami anlayışa uygun bir düşünceye sahip olan yöre Alevîlerine göre peygamberlik, Hz. Âdem ile başlamış ve Hz. Muhammed ile sona ermiştir. Yörede çoğunlukla Hz. Musa, Hz. Davut, Hz. İsa, Hz. İbrahim ve Hz. Şit gibi peygamberlerin isimleri anılırken, özellikle dedeler, kendilerinin de soyundan geldiği son peygamber Hz. Muhammed'in tüm peygamberlerden üstün olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca bu peygamberlere gönderilen kitapların tamamına inandıklarını ve onlara büyük saygı duyduklarını belirtmişlerdir. Bu kitapların sonuncusu olan Kur'an-ı Kerim'in son ilahi kitap olduğunu, bu kitabın zahiri ve batını anlamının olduğunu ifade etmişlerdir.

1.1.2.4. Ahirete İman

İslam dininin temel ilkelerinden biri olan ahiret inancı, insana tayin edilen dünya hayatının sona ermesiyle berzah âlemine geçmesini ve bu sürenin bitmesiyle de dünyadaki düzenin bozularak kıyametin kopmasını, daha sonra insanların yeniden dirilerek dünyada yaptıkları amellerinin karşılığı olarak cennet veya cehenneme gitmesini ifade etmektedir.²⁹⁰ Başka bir deyişle ahiret, ölümden sonrasına inanmak demektir. Kişinin öldükten sonra bu dünyada yaptığı şeylerden dolayı sorguya çekileceğine ve karşılığını mutlaka alacağına inanmasıdır.²⁹¹

İnsanlar için ölümden sonra yeniden dirilmeye başlayacak ve sonsuza kadar devam edecek olan ahiret inancı, Alevî düşüncesinde önemli bir yer tutmaktadır. Alevîler arasında güçlü bir ahiret inancı olmasına rağmen bazı farklı düşüncelere rastlamak mümkündür. Alevîlerin temel yazılı kaynaklarından Hacı Bektaş-i Velî Vîlayetnâmesi'nde ahiretle ilgili kavramlara değinilmekte,²⁹² ahiretteki yaşam ile dünya

²⁸⁹ Barış Kaya, Aktaş Mahallesi, 1954, Lisans; Cemal Durgun, Aktaş Mahallesi, 1949, İlkokul.

²⁹⁰ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 118.

²⁹¹ Kaya, *Alevî-Bektaşî Erkânı, Evrâd ve Edebiyatı*, 64.

²⁹² Hacı Bektaş Veli, *Vîlayetnâme*, 581.

hayatı arasında doğrudan bir ilişki olduğu ve dünyada yapılan amellerin karşılığının ahirette görüleceği vurgulanmaktadır.²⁹³

Benzer vurguların yapıldığı *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*'nda ise ahirette kurtuluşa ermenin temel yolunun Hz. Peygamber'in soyuna biat etmekle mümkün olduğu ifade edilmektedir.²⁹⁴ Alevîliğin bazı yazılı kaynaklarında ölümle başlayacak olan ahiret hayatına kuvvetli bir vurgunun olduğu, bazen de ahiret hayatıyla ilgili ayrıntılara girildiği görülmektedir.²⁹⁵

Ahirette bir kısım insanların bağışlanmaları için yapılan dua olarak bilinen şefaate terimine Alevî yazılı kaynaklarında yer verilmektedir. Bu kaynaklarda şefaateci olarak Hz. Muhammed (s.a.v.) anılmaktadır.²⁹⁶ Ahirette zor durumda kalan insanların diğer peygamberlere gitmesine rağmen onlardan yardım alamayacakları, sadece Hz. Muhammed'in (s.a.v.) onlara şefaate edeceği ifade edilmektedir.²⁹⁷ Bazı farklı kaynaklarda ise Hacı Bektaş-ı Velî,²⁹⁸ Ehl-i Beyt'ten olanlar ve onların soyundan gelen on iki imam, evliya, pir ve mürşitlerin de ahirette şefaate edeceklerini belirtmektedir.²⁹⁹

Ahiret inancının klasik Alevî yazılı kaynaklarında var olduğunun belirtilmesine rağmen, günümüz Alevî yazarlarının bazılarının bu konuda farklı düşüncelere sahip olduğu görülmüştür. Birdoğan'a göre Alevî düşüncesinde ahiret inancı ve bu inancın aşamaları olan *cennet*, *cehennem*, *münker-nekir*, *sırat* ve *mizan* gibi kavramlar yoktur.³⁰⁰ Zelyut, ahiret kavramlarına farklı bir açıdan bakarak cennet ve cehennemi bu dünyada güzel ve kötü durumlar olarak ifade ederken, Er ise ahiretle ilgili kavramların Alevîlerde var olduğunu fakat İslam inançlarındaki gibi anlamlandırılmadığını ifade etmiştir.³⁰¹

²⁹³ Hacı Bektaş Velî, *Velayetnâme*, 557, 581, 617.

²⁹⁴ İmam Cafer-i Sadık, *Buyruk*, 33.

²⁹⁵ İmam Cafer-i Sadık, *Buyruk*, 32, 34, 16, 17, 47; Bkz. *Demir Baba Velayetnâmesi*, 75, 76, 107, 119, 131; *Kitab-ı Cabbâr Kulu*, 86, 94, 152, 164, 480,488; *Vîrânî Divânı*, 58, 142; *Seyyid Nesimi Divanı*, 60, 62, 63, 110, 117

²⁹⁶ Şah İsmail, *Hatâyî Divânı* (Haz. Muhsin Macit), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2017, 33, 235; *Kitab-ı Cabbâr Kulu*, 124, 160, 164, 232, 423; *Buyruk*, 73.

²⁹⁷ *Kitab-ı Cabbâr Kulu*, 529,530.

²⁹⁸ Hacı Bektaş Velî, *Velayetnâme*, 633.

²⁹⁹ İmam Cafer-i Sadık, *Buyruk*, 76, 91, 110, 125, 220.

³⁰⁰ Birdoğan, *Alevilik, Anadolunun Gizli Kültürü*, 16.

³⁰¹ İbrahim Arslanoğlu, "Alevilikte Temel İnanç Unsurları ve Pratikler", *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 7/20, 2001, 33-134.

Alevîlikte ahiret inancını kabul etmeyenlerin bir kısmının ruhun kemâle erene kadar farklı evrelerden geçmesi, cisimler ve bedenler arasında dolaşması anlamına gelen devir (don/kalıp değiştirme) veya ruh göçü inancına sahip oldukları görülmektedir.³⁰² Bu inanca benzer bir şekilde Budizm'in temel inancı olan tenasüh düşüncesine göre kişi öldükten sonra farklı bedenlerde tekrar dünyaya gelir ve bu durum *nirvanaya* (ebedi mutluluk) ulaşmaya kadar devam eder. Ocak'a göre bu inanç, Türkler arasında İslam dini yayılmadan önce de vardı ve özellikle Budist rahipler tarafından tenasühle ilgili anlatılan menkıbeler Ahmet Yesevî ve benzer evliyaların şahsiyetlerine uyarlanmış, Maverâünnehir'de yaşayan göçebe Türkler vasıtasıyla da Anadolu topraklarına taşınmıştır.³⁰³ Anadolu topraklarında ise tenasüh kelimesi daha çok *don değiştirme* kavramıyla ifade edilmiştir.³⁰⁴

Alevîlikte bulunan devriyenin tenasühle aynı olmadığını savunan yazarlardan Kaluç, Alevî geleneğinde Allah ile insanlar arasında dairesel bir dönüşümün olduğunu ve buna devriye denildiğini ifade etmiştir. Ancak bazı yazarların iddia ettiği gibi Hint orjinli bir inanç olan tenasühün devriye ile bir ilişkisinin olmadığını belirtmiştir. Bu yazara göre devriyede başlangıç ve varılmak istenen menzil Allah'a ulaşmak olup, bu süreçte devamlı bir yükselme söz konusuysa tenasühte böyle düzenli bir ilerleme yoktur.³⁰⁵ Ayrıca Alevîlikte temel düşünce Allah'a kavuşmak ve onunla bütünleşmek olduğundan Alevîler ve ekseri tasavvuf ehli cennet arzusu ve beklentisini hoş karşılamayıp aslolan şeyin Allah'ın rızası olduğunu kabul ederler.³⁰⁶

Don değiştirme inancına göre kişi; bu dünyada yaptığı iş ve amellere göre başka bir insanın, hayvanın veya bir bitkinin kalıbına girerek yaşamına devam eder.³⁰⁷ Er, tenasüh (ruh göçü) inancının Anadolu'daki Alevî ve Bektaşî topluluklarında görüldüğünü ifade etmiştir. Bu düşünceye göre, ölen insan iyi biriye dünyaya tekrar iyi bir insanın bedeninde geri döner. Zararlı ve kötü bir kişiye onun ruhunun kötü bir varlığın bedenine gireceğini ifade eder.³⁰⁸

³⁰² Birdoğan, *Alevilik İnancında Yol Ayrımı*, 375-376.

³⁰³ Ahmet Yaşar Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, 82.

³⁰⁴ Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 191.

³⁰⁵ Şenol Kaluç, "Alevilikte Allah-İnsan İlişkisine Bir Bakış", *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 19, 2010, 89-92.

³⁰⁶ Kaluç, *Alevilik, İnanç-Edep-Erkân*, 110-114.

³⁰⁷ Yusuf Ziya Yörükan, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006, 132-133.

³⁰⁸ Er, *Direnen Kültür Anadolu Aleviliği*, 239.

Bu inancı *devriye* olarak isimlendiren Çınar, bu evreyi ruhun asıl kaynak olan “vücut-u mutlaktan” ayrılıp, ona tekrar dönünceye kadar geçirdiği merhale olarak düşünmektedir. Ona göre kişi ancak olgunlaşma evrelerini aşarak asıl kaynağa ulaşabilir. İnsanın ruhu önce cansız maddede ortaya çıkar, daha sonra ise sırasıyla bitki, hayvan ve en son insan bedeninde var olarak *insan-ı kâmil* seviyesine ulaştığında ilk kaynağına geri döner. *İnsan-ı Kâmil* seviyesine ulaşan ruh yaradan ile birleşir ve onda erir. Bu şekilde insan ruhu *Vücut-u Mutlak* ile bütünleşerek devriyeyi tamamlamış olur.³⁰⁹

Benzer bir şekilde Tanrı’nın insana tecelli ettiği inancı da mevcuttur. Tasavvuf düşüncesinde var olan *sudur* anlayışıyla paralellik gösteren ve *hulul* olarak ifade edilen bu kavrama göre; Tanrı yarattıklarının bedenine girerek ortaya çıkabilir. Bu anlayış bazı Anadolu Alevîlerinde de görülen bir düşüncedir.³¹⁰ Mesela Allah’ın Ali’ye tecelli ettiği ve zaman zaman Hz. Ali’nin; peygamberlerin ve velîlerin suretine girdiği ifade edilirken, Hacı Bektaş’ın bizzat Hz. Ali olduğu ifade edilmektedir.³¹¹ Bu düşüncenin Alevî temel yazılı kaynaklarından Hatâyî Divânı’nda don değiştirme olarak güçlü bir şekilde vurgulandığı görülmektedir.³¹² Bu ulûhiyetin hulûlû fikrinin Hurufiliğin etkisiyle,³¹³ tenasühün ise Orta Asya’da Budizm’i kabul eden Türklerin etkisiyle Alevîliğe geçtiği söylenebilir.³¹⁴

Ahirete iman konusunda yöre Alevîlerinin çoğunlukla genel İslami anlayışa uygun bir inanca sahip oldukları görülmüştür. Buna göre; ahiret dünya hayatı boyunca yapılan tüm eylemlerin karşılığının ödeneceği bir yerdir. Dünya hayatı ise ahiret hayatının tarlası gibidir. Ahirete iman etmenin insanın davranışlarına büyük etkisi bulunmakta, yapılan her türlü iş ve davranışın karşılığını göreceği fikri, insanların bu dünyada daha dikkatli davranmasını sağlamaktadır.³¹⁵

Ahirette *Allah Muhammed Ali*’nin sahibi olduğu ulu divanın kurulacağı, sevap ve günahların mizan terazisinde tartılacağı, bunun sonucunda insanların şariat

³⁰⁹ Çınar, *Aleviliğin Gizli Tarihi*, 80-81.

³¹⁰ Er, *Direnen Kültür Anadolu Aleviliği*, 24.

³¹¹ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 43-44.

³¹² *Hatâyî Divânı*, 253, 375, 439, 505,

³¹³ Yörükan, *Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar*, 41.

³¹⁴ Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 226.

³¹⁵ Ali Sağlık, Karabey Mahallesi, 1932, İlkokul; Ali Cemal Gültekin, Tozluca Mahallesi, 1950, İlkokul; Ahmet Karanfil, Erduran Köyü, 1948, Ortaokul; Mahmut Edebali, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul.

köprüsünden (sırat köprüsü) geçerek cennet veya cehenneme gideceği belirtilmektedir. Ayrıca Hz. Muhammed (s.a.v) ve Ehl-i Beyt'in Müslümanlara şefaati olacağı, Allah'ın bu şefaet sebebiyle kul hakkı dışında Müslümanları affedeceği vurgulanmaktadır.³¹⁶

Bunun yanında yaygın olan inançtan farklı düşünen dede ve taliplerin olduğu da göze çarpmaktadır. Bu düşünceye sahip olan kişiler ahiret inancını tamamen reddetmekte ve şunları aktarmaktadırlar: “Ahiret ve aşamaları bu dünyada insanların kurallara uygun şekilde yaşamaları için bazı insan veya yöneticiler tarafından kurgulanmış gerçek dışı şeylerdir. Çünkü insanlar da tabiattaki diğer canlılar gibi var olur, yaşar ve sonunda ölerken ilk yaratıldıkları madde olan toprağa dönüşürler.”³¹⁷

Benzer şekilde hayatın bu dünya ile sınırlı olduğunu söyleyen bazı Alevîler, cennet ve cehennemin ahirette değil bu dünyada olduğunu düşünmektedirler. Bu inancı taşıyanlara göre, kişi bu dünyada güzel, mutlu ve iyi bir insan olarak yaşıyorsa zaten cenneti yaşıyor demektir. Kötü işlerle meşgul olup topluma zararlı işler yapıp, kendisini ve çevresini üzecek ve rahatsız edecek işlerle meşgul oluyorsa o kişi de cehennemi yaşıyor demektir.³¹⁸

Yörede ahiret inancıyla yakından ilgili olan ve çokça kullanılan önemli bir kavram da “don değiştirme”dir. Bu düşüncenin özellikle kırsal kesimlerde daha fazla görüldüğü söylenebilir. Yöre Alevîlerinde ölüm kelimesi asla kullanılmaz. Bunun yerine ölen kişi için “Hakka yürüdü.” veya “don değiştirdi.” terimleri kullanılır. Yöre Alevîlerinin bir kısmına göre ölen kişinin ruhu bu dünyada yaptığı amellere göre farklı kalıplara girmektedir. Hakka yürüyen kişi eğer bu dünyada diğer insanların razı olduğu iyi bir insan olarak yaşamışsa onun ruhu yine iyi bir insanın kalıbına girerek yaşamına devam eder. Kötü bir hayat sürmüş ve insanların hakkına girmiş biriye o kişinin ruhu yaptığı kötülüklerin cezasını çekmesi için kötü bir hayvan veya acı çekecek bir bitki kalıbına girerek yaşama devam eder.³¹⁹

Bu inançla ilgili yöre Alevîleri tarafından birçok örnek anlatılmaktadır. Anlatılan bu örneklerde günahkâr insanların ruhlarının çoğunlukla at, eşek ve köpeğe geçtiği ve

³¹⁶ Mahmut Edebali, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul; Çağla Şirin, Aşkale (Merkez), 2001, Lise; Özlem Keseci, Değirmenli Mahallesi (Alibey Mezrası), 1983, İlkokul.

³¹⁷ Cemal Durgun, Aktaş Mahallesi, 1949, İlkokul; Barış Kaya, Aktaş Mahallesi, 1954, Lisans; Giray Kamiloğlu, Kürkçü Mahallesi, 1940, Lisans.

³¹⁸ Hasan Göçer, Meydan Mahallesi, 1955, İlkokul; Ali Baba, Kuruca Mahallesi, 1949, Lise.

³¹⁹ Ali Cemal Gültekin, Tozluca Mahallesi, 1950, İlkokul; Akif Akbaba, Hacıhamza Mahallesi, 1941, İlkokul.

bu şekilde cezalarını çektikleri söylenir. Bu durumda olan kişileri dedelerin bazen tanıdığı ve dua ederek onları bu durumdan kurtardığı da ifade edilmektedir.³²⁰

Bazı Alevî dedeleri, Hz. Ali'nin her zaman farklı donlarda insanlar arasında yaşamaya devam ettiği ve bazen de bu durumun aşikâr olduğunu belirtmektedirler. Mesela Hz. Ali, Hacı Bektâş Velî donuna girerek yaşamış ancak bu durum o zamanın insanları tarafından aşikâr olmuştur.³²¹

İnsanların öldükten sonra ruhlarının farklı bir beden veya kalıpta hayata devam ettiği fikrine yöredeki bazı Alevîler şiddetle karşı çıkmakta, bu fikrin Alevî düşüncesine ve İslami inanca uymadığı ifade edilmektedir. Ayrıca Hz. Ali'nin ruhunun farklı donlarda Hz. Muhammed'in döneminden sonra da yaşadığı hatta Hacı Bektaş-ı Velî'nin aslında Hz. Ali olduğu düşüncesi de toplumun büyük bir kısmı tarafından reddedilmektedir.³²²

Netice olarak yöredeki Alevîlerin büyük çoğunluğunda güçlü bir ahiret inancının olduğu, bu dünyada yapılan amellerin karşılığının ahirette mutlaka alınacağı inancı hâkimdir. Yöre Alevîlerine göre ahirette kişinin durumunu belirleyecek temel amel ise insanların birbirlerine karşı davranışları, hak, hukuk ve adalet konularına karşı hassasiyetleri olacaktır. Az sayıda da olsa ahiret inancını kabul etmeyen, cennet ve cehennem bu dünyada olduğunu ifade eden Alevîler de bulunmaktadır. Ayrıca yöre Alevîleri arasında ahirete imanla birlikte özellikle kötü insanların ruhunun bazı hayvanlara geçtiğiyle ilgili olarak zayıf ve belirsiz bir düşüncenin olduğu da görülmüştür.

1.1.2.5. Kadere İman

Kader inancı, geçmişten günümüze kadar neredeyse tüm din ve mezheplerin tartıştığı, ancak nihai bir sonuca varamadığı bütün insanların müşterek bir sorunudur. İnsanlar, yaşamları süresince karşılaştıkları iyi veya kötü olayların sebebinin kendi tercihleri sonucu mu yoksa kaderinde yazılı olduğu için mi yaşadıklarını hep merak etmişlerdir. İslam dininin ortaya çıkışıyla beraber Hz. Peygamber döneminden itibaren

³²⁰ Metin Kayran, Bağlıca Mahallesi, 1974, İlkokul; Derviş İsmail Cambaz, Çatkale Mahallesi, 1960, İlkokul.

³²¹ Ali Baba, Kuruca Mahallesi, 1949, Lise; Hüseyin Güzelgöl, Arpaderesi Mahallesi, 1954, Lise.

³²² Barış Kaya, Aktaş Mahallesi, 1954, Lisans; Cemal Durgun, Aktaş Mahallesi, 1949, İlkokul; Ali Sağlık, Karabey Mahallesi, 1932, İlkokul; Dursun İrat, Yeşildemet Mahallesi, 1940, Lisans.

bu tartışmalar başlamış ve günümüzde de hala devam etmektedir. Buradaki asıl soru *hayır ve şerin Allah'tan mı geldiği yoksa insanların tercihleri mi* sorusudur. Daha açık bir ifadeyle *kulun fiillerini yaratan Allah'mı yoksa kişinin kendisi midir?* Bu sorular günümüze kadar cevabını bulamamış ve tartışma sürüp gitmiştir.³²³

Alevî yazılı kaynaklarında ve deyişlerinde rızık, ecel, ömür gibi konuların Allah tarafından bilinip takdir edilmesi, cem töreninde “kazaya bağlanıp kadere razı oldun mu” sorusunun yer alması, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit olacağının hem kendisi hem de Hz. Peygamber tarafından bilinmesi gibi kabuller Alevîlerdeki kader inancının varlığı noktasında önemlidir.³²⁴

Alevî olarak bilinen gruplarda ortak bir kader anlayışından söz etmek zor olsa da çoğunluğa göre kader Allah'ın ilmi, insanın ise iradesi olarak kabul edilmektedir. Ülkemizde yaşayan Alevîlerin kader inancı konusunda hayır ve şerrin yaratıcısı olarak Allah'ın kabul edilmesi noktasında genel İslami anlayıştan farklı düşündükleri görülmektedir. Onlara göre hayrın yaratıcısı Allah, şerrin yaratıcısı ise insanın kendisidir.³²⁵ Şerrin yaratıcısı olarak Allah'ı kabul etmek kişiyi yaptığı kötü amelinden sorumlu tutmamak ve kötülüğü Allah'a havale etmektir ki, Alevîlikte bu düşünce imansızlık olarak ifade edilmektedir.³²⁶

Diğer inanç esasları konusunda genellikle Sünnî düşünceye paralel bir görüşe sahip olan Alevîler, kader inancında Mu'tezile'ye yaklaşmış ve Şii-İmamiyye'nin *adalet* görüşünü benimsemişlerdir.³²⁷ Mu'tezile'nin adalet anlayışına göre Allah insanlara kendi fiillerini yapabilecekleri bir güç ve özgür irade vermiştir. Bundan dolayı insanların bu dünyada yaptıkları amellerinin karşılığını ahirette ceza veya mükâfat olarak görmeleri kendi tercihlerinin sonucudur. Ancak insanların kendi özgür iradeleri olmadan Allah'ın müdahalesiyle yaptıkları eylemlerden dolayı sorumlu tutulmalarının Allah'ın adalet sıfatına uygun olmayacağını düşünmektedirler. Bu yüzden insan hayır

³²³ Rençber, *Hakk Muhammed Ali Aşkı*, 84-85.

³²⁴ Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, 290.

³²⁵ Ahmet Turan-Metin Bozkuş, “Günümüzde Sivas ve Çevresinde Yaşayan Alevilerde İnanç Esasları”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24-25, 2007, 11-31.

³²⁶ Yeşilyurt, *Alevi-Bektaşiliğin İnanç Boyutu*, 13-30.

³²⁷ Fırlı, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, 232-233. Mu'tezile'nin kader görüşü için bkz. Eş'arî, *Makalatü'l-İslâmiyyin ve ihtilâfû'l-musallin*, 332-334, Ebû Mansûr el-Mâtûrîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (Çev: Bekir Topaloğlu), İsam Yayınları, İstanbul 2014, 355-370.

ve şerrin yaratıcısıdır. Bunun sonucu olarak insanlara Allah'tan ancak hayır gelir, şer gelmez. Çünkü Allah tüm fiilleriyle hikmet sahibi ve adildir.³²⁸

Alevîler; şerrin Allah tarafından yaratılmasının onun adalet sıfatına uygun düşmeyeceğini belirterek, aslında bu düşüncenin Kerbela olayından sonra ortaya atılmasının Yezid b. Muaviye'nin (ö. 64/983) işlediği suçun günahını Allah'a yükleme çabası³²⁹ olduğunu ifade etmişlerdir. Böyle bir düşüncenin Kur'an-ı Kerim'e de ters düşeceğini çünkü *Şûrâ* Suresinde "Başınıza gelen her musibet, kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir." diye buyurulduğunu vurgulamışlardır.³³⁰ Hayır ve şerrin Allah tarafından yaratıldığının kabul edildiği bir kader anlayışı bazı Alevîlere göre iktidar tarafından ortaya atılmış siyasî bir düşüncedir.³³¹ Bu düşüncenin temelinde Emevî ve Abbasiler döneminde Ehl-i Beyt'e yapılan zulüm ve kötülüklerin sorumluluğundan kurtulma çabası bulunmaktadır.³³²

Kaya, Sünnî düşüncede inanç esaslarından biri olarak kabul edilen *hayır ve şerrin Allah'tan olması* ilkesini kabul etmemekte, bu inancı kabul edenlerin inançsız olacağını belirtmektedir. Çünkü ona göre Kur'an-ı Kerim'de olmayan bir şeyi iman şartı olarak kabul etmek münafıklıktır. Kaya, iman şartlarının geçtiği Bakara suresinin 285. ayetinde diğer inanç esasları belirtilmişken *hayır ve şerrin Allah'tan olması* gibi bir iman esasının olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanında da bu tartışmaların olmadığını, Muaviye'nin yaptığı kötülükleri örtmek için kader düşüncesini ortaya attığını söylemiştir. Alevî toplumunun İslam dininin esaslarını ve tarihini iyi bildiklerinden dolayı *hayır ve şerrin Allah'tan olduğu* düşüncesini kabul etmediklerini ve onu iman şartı olarak saymadıklarını vurgulamıştır.³³³

Erzurum ve çevresinde yaşayan Alevîler kader inancını daha çok "alın yazısı" olarak telakki etmektedirler. Ancak aralarında kader inancı hakkında tam bir birlikteliğin olduğu söylenemez. Erzurum'da yaşayan Alevîlerin büyük çoğunluğu

³²⁸ Eş'arî, *Makalatü'l-İslâmiyyin ve ihtilâfî'l-musallin*, 332-334, el-Mâtûridî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 355-370.

³²⁹ İlk dönem kader tartışmalarında siyasetin etkisi konusunda detay için bkz. Hanifi Şahin, "İlk Dönem Kader Tartışmalarında Siyasetin Rolü, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*", 36, 2011, 47-70.

³³⁰ Bozkuş, *Sivas Aleviliği*, 183. Ayet için bkz. Şura: 42/30.

³³¹ Erkan Yar, "Alevi-Bektaşî İnanç Sisteminde Sorular ve Sorunlar", M. Y. Yaşar, H. İ. Delen (Haz.), *Halkın Soruları Bağlamında Günümüz İnanç Problemleri Sempozyumu* (171-175), Bağcılar Belediyesi, İstanbul 2016.

³³² Yıldız, "Türkiye Aleviliği'nin İnanç ve Ahlakî Değerleri", 405-455.

³³³ Haydar Kaya, *Alevî-Bektaşî Erkânı, Evrâdı ve Edebiyatı*, Engin Yayıncılık, İstanbul 1993, 138-150. Ayet için bkz. Bakara, 2/285.

kader inancına sahiptirler. Yörede kader inancıyla ilgili olarak genellikle şu düşüncelere rastlanmaktadır:

Yaşı ilerlemiş ve kırsal kesimde yaşayan Alevîlerin büyük çoğunluğuna göre kader, tamamen Allah'ın insanlar için belirlediği bir hayattır ve insanların yaşanan bu hayata hiçbir etkisi yoktur. Bu düşünceye sahip olan Alevîler, kadere inanmanın farz olduğunu belirterek, kişinin anne rahmine düştüğü anda başına gelecek her şeyin onun alınına yazıldığını ve o kişinin yazılan bu kadere hiçbir şekilde müdahale edemediğini vurgulamaktadırlar.³³⁴

Yöre Alevîlerinde görülen diğer bir kader anlayışı ise asıl sorumluluğun ve tercihin insanda olduğu düşüncesidir. Bu düşüncede olanlar teslimiyetçi ve sorumluluk almayan bir kader anlayışını reddetmektedirler. İnsanın evrendeki en değerli varlık olduğunu, Allah'ın ona kendi ruhundan üfleyip kutsal bir nitelik kattığını, onu akıl ve iradesiyle yeryüzünün yöneticisi yaptığını ifade ederler. Bundan dolayı insanın yaptığı iş ve eylemlerinden kendisinin sorumlu olacağını belirtirler.³³⁵

Sorumluluğun insana ait olduğunu düşünen yöredeki dede ve taliplere göre Allah bu dünyada en güzel varlık olarak insanı yarattı, ona akıl ve irade vererek mesuliyet yükledi. İnsanlar ahirette yaptığı her şeyden, sahip oldukları bu iradede dolayı hesaba çekilecektir. Aksi halde insanların tercih hakkının olmaması onların hesaba çekilmesini anlamsız hale getirecektir. Ancak bu dünyada kişinin gücünün yetmediği Allah'ın karar verdiği durumlar da vardır. Meselâ kişinin cinsiyeti, anne ve babasının kim olacağı, doğduğu coğrafya ve yaşayacağı ömür süresi insanoğlunun iradesinin dışında olan durumlardır. Ayrıca insanlara hiçbir tercih hakkı tanımadan kendisinin yazdığı bir alın yazısından dolayı onları cennete veya cehenneme koymasının Allah'ın adaletine uygun olmayacağı ifade edilmiştir.”³³⁶

Yöre Alevîleri içerisinde az da olsa kader inancını reddedenler de bulunmaktadır. Bu düşünceye sahip olan Alevîler, kader inancının hem tarihte hem de günümüzde bazı kişi ve gruplar tarafından kendi menfaatleri doğrultusunda kullanıldığını belirtmektedirler. Geçmişte Ehl-i Beyt'e ve onların soyuna yapılan

³³⁴ Yusuf Koçer, Gümüşlü Mahallesi, 1968, İlkokul; Nazim Tanyeri, Yazılı Mahallesi, 1938, İlkokul; Nurhayat Okur, Vaniefendi Mahallesi, 1964, Lise; Ethem Yeter, Tuzluca Mahallesi (Beşiktaş Mezrası), 1960, İlkokul.

³³⁵ Özlem Keseci, Değirmenli Mahallesi (Alibey Mezrası), 1983.

³³⁶ Mahmut Edebalı, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul; Çağla Şirin, Aşkale (Merkez), 2001, Lise.

haksızlıkların ve cinayetlerin sorumluluğundan kurtulmak isteyen kişiler *hayır ve şer Allah'tandır* sözünü ortaya atmışlardır. Böylece yaptıkları tüm kötülük ve zulümlerin sebebini Allah'ın yazgısı olarak göstermekte ve kendilerini temize çıkarmaya çalışmaktadırlar.³³⁷ Benzer şekilde dünyada nefesine uyararak veya farklı sebeplerden dolayı haram ve yasak olan işler yaparak günahkâr olanlar, suçu kadere atıp kendilerinin suçsuz olduklarını ifade etmektedirler.³³⁸

Sonuç olarak kader inancı, yöre Alevîleri arasında *alın yazısı* olarak ifade edilmektedir. Ancak bu konuda tam olarak görüş birliğinden söz etmek mümkün görünmemektedir. Daha çok kırsal kesimde yaşayan ve yaşı ilerlemiş olan Alevîlere göre insan anne rahmine düştüğü andan itibaren onun yaşayacağı hayat Allah tarafından o kişinin alınına yazılmıştır ve o kişi alınına yazılan bu hayatı yaşamak zorundadır. Eğitim seviyesi yüksek ve genellikle şehir merkezlerinde yaşayan genç yaştaki Alevîler ise Allah'ın insanları yaratıp onlara kendi hayatları ile ilgili tercihlerde bulunma iradesini verdiği kanaatindedirler.

1.1.3. Ehl-i Beyt, Tevellâ ve Teberrâ Anlayışı

Kelime olarak “ev halkı” anlamına gelen Ehl-i Beyt, Hz. Muhammed'in eşi, çocukları, torunları ve yakın akrabaları anlamına gelmektedir.³³⁹ Ehl-i Beyt kavramı İslam tarihinde ortaya çıkan farklı dinî anlayış mensupları ya da mezhebî ve meşrebî yapılar arasında tartışılan konuların başında gelmektedir. Hz. Peygamber ve onun vefatından sonraki dönemde İslam toplumu için saygı gösterilen topluluğun adı olan Ehl-i Beyt kavramının, Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinden sonra birçok topluluk tarafından siyasi bir argüman olarak kullanıldığı görülmektedir.³⁴⁰

Ehl-i Beyt için kullanılan diğer bir isim ise “Ehl-i Âbâ” veya “Pençe-i Âl-i Aba” kavramlarıdır. Bu kavramlarda geçen *âl* kelimesi Arapça kökenli olup tüm hane halkını içine alacak şekilde eşler, çocuklar ve torunlar için kullanılmıştır. “Âbâ” ise bir örtü demektir. “Penç/penc” kelimesi ise İran Şiilerinin etkisiyle kaynaklara giren Farsça ve

³³⁷ Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise, Ali Baba, Kuruca Mahallesi, 1949, Lise.

³³⁸ Barış Kaya, Aktaş Mahallesi, 1954, Lisans.

³³⁹ Mustafa Öz, “Ehl-i Beyt”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, X, İstanbul 1994, 498-501. Bkz. Eröz, *Türkiye’de Alevîlik ve Bektâşîlik*, 33; Fırlı, *Türkiye’de Alevîlik ve Bektâşîlik*, 190; Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, 249; Yıldız, *Anadolu Aleviliği*, Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme, 203.

³⁴⁰ Rençber, *Hakk Muhammed Ali Aşkı*, 93-94.

Kürtçe dillerinde *beş* anlamına gelmektedir. Ehl-i Beyt sözcüğü “Pençe-i Âl-i Âbâ” kavramıyla ifade edilerek peygamberin abası altında bulunan Hz. Ali, Fatma, Hasan ve Hüseyin öne çıkarılmaya çalışılmıştır. Ancak Ahzab Suresinde (32-33 ayetleri) Allah’ın sadece bu dört kişiye değil tüm hane halkına, özellikle de peygamberin eşlerine hitap ettiği görülmektedir.³⁴¹

Ehl-i Beyt’le ilgili olarak Ehl-i Sünnet âlimlerinden Taberî (ö.310/923), Hz. Peygamber’in eşi Ümmü Seleme’nin şöyle dediğini rivayet etmektedir: “Bir gün Hz. Peygamber benim yanımdayken Ali, Fatma, Hasan ve Hüseyin de yanımdaydı. Onlara *Hazire* pişirdim, yedikten sonra uyudular. Daha sonra peygamber onların üzerine bir örtü örttü ve şöyle dedi: *Allah’ım onlar benim Ehl-i Beyt’imdir. Onlardan kusuru gider ve onları tertemiz kıl.*”³⁴² Bu hadiste Ehl-i Beyt olarak sadece beş kişiden bahsedildiği görülmektedir. Ayrıca Alevî kültüründe farklı rivayetleri olan *sakaleyn* hadisinde kurtuluşa eren ve “Güruh-i Nâcî” olarak ifade edilen fırkanın Ehl-i Beyt olduğu da ifade edilmektedir.³⁴³

Özdemir’e göre Hz. Muhammed’in ölümünden sonra peygamberlik sona ermiş bundan sonra dinî muhafaza edecek, insanlığa yol gösterecek ve onları kurtuluşa götürecek olan Ehl-i Beyt ve onların soyundan gelenler olmuştur.³⁴⁴ Bozkuş ise eserinde Sünnî ve Şiîler arasında temel ayrılıklardan biri olan Ehl-i Beyt ve on iki imam anlayışının Şiîlikte bir inanç esası olarak kabul edildiğini, ancak Hz. Peygamberin vefatıyla birlikte dinî otoritenin ortadan kalktığı sonraki olayların siyasî olduğunu belirtmektedir.³⁴⁵

Ehl-i Beyt kavramı İslam tarihinde en çok tartışılan konulardan biridir. Bu kavramın Kur’ani mi yoksa kültürel mi olduğu hakkında farklı yorumlar ortaya atılmıştır. Kur’an-ı Kerim’de üç yerde değinilen Ehl-i Beyt kelimesi günümüzde kullanılan anlamın dışında, sosyolojik açıdan peygamberin ev halkı anlamında

³⁴¹ Faik Bulut, *Ali’siz Alevilik*, Berfin Yayınları, İstanbul 2011, 114-115. Bkz. (Ahzab: 33/32-33): Ey peygamber hanımları! Siz herhangi bir kadın gibi değilsiniz. Eğer günahtan sakınmak istiyorsanız sözü edalı bir tavırla söylemeyin ki, kalbinde çürüklük olan kimse ümide kapılmasın. Ayrıca düzgün söz söyleyin. Evlerinizde oturun ve daha önce Câhiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın, namazı güzelce kılın, zekâtı verin, Allah’a ve resulüne itaat edin. Ey peygamber ailesi! Allah sizi sadece günah kirlerinden arındırmak ve sizi tertemiz yapmak istiyor.

³⁴² Bkz. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Cami’u’l-Beyan ‘an Te’vili Ayi’l-Kur’an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turki, Kahire: Daru Hecr, 2001, XIX, 103.

³⁴³ Fırlı, *Türkiye’de Alevilik ve Bektâşilik*, 190-192.

³⁴⁴ Özdemir, *A’dan Z’ye Alevilik Başlangıç Kitabı*, 60.

³⁴⁵ Yıldız, *Anadolu Aleviliği, Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 190-191.

kullanılmıştır. *Ahzab Suresi* 33. ayette peygamberin evinde yaşayan tüm ev halkını ifade etmektedir. Ehl-i Beyt kavramı Kur'an-ı Kerim'de ayrıca Hz. Lut'un ve Hz. İbrahim'in aileleri için de kullanılmıştır.³⁴⁶

Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in hadislerine bakıldığında Ehl-i Beyt kavramı ile Hz. Muhammed'e soy açısından değil inanç bağıyla bağlı olanlar kastedilmiştir. Bu kavram İslam öncesi cahiliyye döneminde Kâbe'de putu ve Kâbe'nin yakınında evi olan varlıklı aile ve kabileler için kullanılmıştır. Cahiliyye dönemindeki bu anlayış ve asabiyet Hz. Osman'ın vefatından sonra biz Ehl-i Beytiz diyen bazı kabile ve gruplar tarafından siyasî bir kod olarak ortaya atılmıştır. Ancak tüm bu söylenenlerin aksine Ehl-i Beyt kavramının inanç birlikteliği olduğu ve müslümanların tamamını kapsadığı belirtilmiştir.³⁴⁷

Alevî düşüncesinin kurucusu ve piri olarak kabul edilen Hz. Ali ve onun soyundan gelen Ehl-i Beyt imamları için Anadolu coğrafyasında gerçek yaşayışları dışında anlamlar yüklenmiştir.³⁴⁸ Türk boyları arasında İslam dininin yayılmasından itibaren var olan Ehl-i Beyt anlayışı, Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail arasındaki siyasî iktidar mücadelesi, yerleşik hayata geçen ve geçmeyen Türkmenler arasındaki siyasî ve ekonomik anlaşmazlıklar gibi nedenlerden dolayı farklılaşmaya başladı.³⁴⁹ Safevîler Şîilikteki On İki İmam temelli Ehl-i Beyt anlayışını benimserken,³⁵⁰ Osmanlı Devleti ise; Sünnî bir tarikat olan Halvetilikteki Ehl-i Beyt anlayışını savunmuştur.³⁵¹ Tevellâ ve teberrâ kavramları aynı zamanda Safevî Devleti'nin Osmanlı Devleti ve diğer düşmanlarına karşı en temel propagandalarından biri olmuştur.³⁵²

Alevîliğin temel kabullerinden biri olan ve Kur'an-ı Kerim'de peygamberin yakınlarını tanımlayan Ehl-i Beyt'e³⁵³, Alevî yazılı kaynaklarında aşırı derecede sevgi beslendiği ve onların çokça yüceltildiği görülmektedir.³⁵⁴ Bu kaynaklara göre Allah, Ehl-i Beyt'i (Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin) tüm

³⁴⁶ Sönmez Kutlu, "Ehl-i Beyt Sembolik Kapitalinin Tarihi Süreç İçinde Semerelendirilmesi", *İslâmiyât Dergisi*, 3/3, 2000, 99-120; Ali evladını tanımlamada kullanılan kavramlar için bkz. Gülgün Uyar, *Ehl-i Beyt: İslam tarihinde Ali-Fatıma Evladı (260/873'e Kadar)*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2004, s.34 vd.

³⁴⁷ Kutlu, "Ehl-i Beyt Sembolik Kapitalinin Tarihi Süreç İçinde Semerelendirilmesi", 99-120.

³⁴⁸ Sarıkaya, "Alevilik-Bektaşiliğin Tasavvufi Boyutu", 9-23.

³⁴⁹ Kutlu, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*, 158.

³⁵⁰ Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, 254.

³⁵¹ Anton Josef Dierl, *Anadolu Aleviliği* (Çev.: Fahrettin Yiğit), Ant Yayınları, İstanbul 1991, 120-121.

³⁵² Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 125-126; Ayrıca bkz. Birdoğan, *Alevilik İnancında Yol Ayrımı*, 518.

³⁵³ Ahzab, 33/33.

³⁵⁴ Kutlu, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*, 24.

yaratılmışlardan önce ve hepsinden üstün yaratmış ve onlara nurundan özel bir parça vermiştir.³⁵⁵ Emevî zulmünden kaçan bu kutsal topluluk mensupları, Horasan bölgesindeki Türk kavimleri ile kaynaşarak Alevîliğin temelini oluşturan kültür-din birleşmesini meydana getirmiştir.³⁵⁶

Alevî düşüncesinde Ehl-i Beyt ve onların soyundan gelenleri sevmek anlamındaki *tevellâ* ve onları sevmeyenleri sevmemek anlamına gelen *teberrâ* kavramları önemli bir yer tutmaktadır.³⁵⁷ *Tevellâ* ve *Teberrâ* kavramları Şîî-İmamî düşünceden farklı olarak Alevî geleneğinde, Hz. Peygamberin ashabına lanet okuma şeklinde olmayıp, daha çok Ehl-i Beyt'i sevmek ve onları sevdirmeye yönelik çabalar olarak ifade edilir.³⁵⁸ Ayrıca Alevîlerde On İki İmama büyük saygı ve hürmet duyulmasına rağmen Şîî düşüncede olduğu gibi imamların masumiyeti düşüncesi bulunmamaktadır.³⁵⁹ Alevî yazılı kaynaklarının birçoğunda yer verilen *tevellâ* ve *teberrâ* ile ilgili olarak Hz. Muhammed'in Hz. Ali hakkında söylediği "Seni ancak mümin olanlar sever, senden ancak münafık olanlar nefret eder."³⁶⁰ hadisi bu kavramların önemini açıkça ortaya koymaktadır.³⁶¹

Bazı Alevî yazarlar *tevellâ* ve *teberrâyı* Alevî ve Bektaşî inancının temel inanç ve ibadet esaslarından biri olarak kabul etmektedirler. Kaya, *tevellâ* ve *teberrâ* kavramlarının Kur'an'da geçtiğini ve Allah'ın emri olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Kur'an'da *meveddet* olarak geçen *tevellâ* Hz. Muhammed ve onun Ehl-i Beyt'ini sevmek, onlara hürmet göstermek ve onların yolundan gitmektir. *Teberrâ* ise Ehl-i Beyt'i sevmeyenleri sevmemek, onlardan uzak durmak ve onlara lanet etmektir.³⁶² Benzer şekilde *tevellâ* ve *teberrâyı* Allah'ın emri ve ibadet esaslarından biri olarak kabul eden Özdemir, bu kavramların önemini *Erzurumlu Ceyhunî*'nin şu dörtlüğüyle ifade etmektedir:

³⁵⁵ Yıldırım, *Geleneksel Alevîlik*, 160.

³⁵⁶ Yıldırım, *Geleneksel Alevîlik*, 73.

³⁵⁷ Eröz, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, 35.

³⁵⁸ Kutlu, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*, 169.

³⁵⁹ Kaluç, *Alevilik, İnanç-Edep-Erkân*, 69.

³⁶⁰ Tirmizi, *Menâkıb*, 61.

³⁶¹ Hüseyin Dedekargınoğlu, Alevilikte *Tevellâ* ve *Teberrâ* Kavramları, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 93,2020, 163-191. Hadisin orijinali için bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, II, 316 (Hn: 1061).

³⁶² Kaya, *Alevî-Bektaşî Erkânı, Evrâdı ve Edebiyatı*, 167-168.

*Ruhi hakikate dil oldu bende
Biz sırrı illanın tevellâsıyız
Merdolan namerde olmaz sermende
Biz onların evvel teberrâsıyız.*³⁶³

Tevellâ ve *teberrâ* kavramlarının kökeninin tasavvufla ilgili olduğunu düşünen Birdoğan, Yesevîlikte var olan şeyhi seven ve ona dostluk edene dost olmak, şeyhi sevmeyen ve ona düşmanlık eden kişilere de düşmanlık etmek ilkesinin Alevîlikte yerini *tevellâ* ve *teberrâ* kavramlarına bıraktığını ifade etmiştir.³⁶⁴ Alman yazar Dierl, Ali sevgisi olarak ifade edilen *tevellâyı* sosyal, demokratik ve hümanist bir toplum anlayışına kavuşmak için verilen bir mücadele olarak tanımlamaktadır. Ali düşmanlığı olarak ifade edilen *teberrâ* ise bazı toplumların aşağılanmasına, hakir görülmesine ve baskı altında kalmasına karşı çıkmak için verilen mücadeleyi anlatan kavramdır.³⁶⁵

Kaluç, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt hakkında Sünnî çevrelerin genel olarak üç farklı düşünce etrafında gruplaştıklarını belirtmiştir. Yazara göre Ebu Hanife'nin de içinde olduğu birinci grup Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'in mücadelesini haklı gören ekonomik ve manevi olarak onları destekleyen zümredir. Bu zümre Şîa'dan farklı olarak ilk üç halifeyi meşru görüp tartışma konusu yapmaz. İkinci ve çoğunluk olan grup Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'i mücadelesinde haklı görmekle beraber taraf olmayıp işi Allah'a bırakan kesimdir. Üçüncü grup ise zihin ve kalplerinde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi olsa da bunlara yapılan zulümleri geçmişte yaşanan üzücü olaylar olarak görmekte ve bazı zayıf hadislerle bu olaylara karışan kişileri aklamaya çalışmaktadır.³⁶⁶

Erzurum yöresinde yaşayan Alevîlerde Ehl-i Beyt anlayışı önemli bir yer tutmaktadır. Yörede Sünnî ve Alevîler arasında Ehl-i Beyt'in kimlerden oluştuğu hakkında görüş ayrılıkları olduğu gibi, Alevîlerin kendileri arasında da bu konuda farklılıklar görülmektedir. Çoğunlukla Ehl-i Beyt Hz. Muhammed'in ailesi olarak ifade

³⁶³ Özdemir, *Aleviliğin Yazılmayan Tarihi*, 245-246.

³⁶⁴ Birdoğan, *Alevilik İnancında Yol Ayrımı*, 143.

³⁶⁵ Dierl, *Anadolu Aleviliği*, 121.

³⁶⁶ Kaluç, *Alevilik, İnanç-Edep-Erkân*, 49-51.

edilmektedir.³⁶⁷ Fakat bu düşüncenin yanında Ehl-i Beyt, Hz. Ali'nin soyu, on iki imam ve onların soyundan gelen dedeler olarak da ifade edilmektedir.³⁶⁸

Ayrıca tüm Alevîleri Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin soyundan geldikleri için Ehl-i Beyt kabul eden Alevîler de bulunmaktadır.³⁶⁹ Fakat bazı Alevîler ise bu düşüncenin tam tersini iddia etmektedirler. Bu düşünceye sahip olan kişilere göre Ehl-i Beyt Hz. Muhammed ve onun soyundan gelenlerdir. Ancak kendilerinin Türk olduklarını ve Ehl-i Beyt'le herhangi bir kan bağlarının olmadığını belirtmektedirler. Buna rağmen Ehl-i Beyt'e gönülden bağlı olduklarını ve onların yolundan gittiklerini ifade etmektedirler.³⁷⁰

Kureyşan Ocağı pirlerinden Ahmet Dede, Ehl-i Beyt'i "Pençe-i Âl-i Abâ" altında olan beş kişi olarak ifade etmektedir. Bu kişilerin nurdan yaratıldığını, onları günahattan korunmuş tertemiz bir nesil olarak tanımlamaktadır.³⁷¹ Hınıs İlçesi'nde ikâmet eden Kureyşan Ocağı dedelerinden ve Türkiye Alevî-Bektaşî Federasyonu eski başkanı Hüseyin Güzelgöl ise şunları aktarmıştır: "Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.), Hz. Aliyyül Murtaza, Hz. Fatimatüz-Zehra, Hz. İmam Hasanü'l Mücteba ve Hz. İmam Hüseyin-i Deşti Kerbela *Pençe-i âl-i Aba'nın* altında olan ve Ehl-i Beyt'i oluşturan kişilerdir. Seçilmiş olan bu kişiler insanların en hayırlıları olup İslam dinini tebliğ etmek ve Müslümanlara önder olmak için Allah tarafından görevlendirilmişlerdir. Ehl-i Beyt'ten sonra İslam'ı yayma ve Müslümanlara önderlik etme görevleri bunların soyu olan on iki imama verilmiştir. Ancak Emevîler ve Abbasîler On İki İmamın on birini şehit etmişlerdir, son imam olan Muhammed Mehdi ise sır olmuştur. Bunlardan sonra bu kutsal görev Hz. Muhammed ve on iki imamın soyundan gelen ocak sahibi dedelere verilmiştir."³⁷²

Dede Garkın Ocağı mensubu dedelerinden biri Ehl-i Beyt'i oluşturan Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in aynı nurdan

³⁶⁷ Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise; Yusuf Koçer, Gümüşlü Mahallesi, 1968, İlkokul; Yazgül İlhan, Rabia Ana Mahallesi, 1974, Ortaokul; Hasan Göçer, Meydan Mahallesi, 1955, İlkokul.

³⁶⁸ Dursun İrat, Yeşildemet Mahallesi, 1940, Lisans.

³⁶⁹ Metin Ocak, Atıolu Mahallesi, 1985, İlkokul.

³⁷⁰ Cemal Durgun, Aktaş Mahallesi, 1949, İlkokul.

³⁷¹ Ahmet Karanfil, Erduran Köyü, 1948, Ortaokul.

³⁷² Hüseyin Güzelgöl, Arpadere Mahallesi, 1954, Lise.

yaratıldıklarını ve hepsinin bir olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca bu kişilerin bir gömlek altına girip beş baş, bir beden şeklinde insanlara göründüklerini belirtmiştir.³⁷³

Alevîlikte önemli bir yeri olan *tevellâ* ve *teberrâ* kavramları yöre Alevîleri tarafından çok fazla bilinmemekle beraber bu kavramların taşıdıkları anlam itibariyle önemli bir yeri olduğu görülmüştür. Bu kavramların taşıdığı anlamlarla ilgili dedelerden biri; Hz. Muhammed ve onun ailesini sevmenin Alevîlik yolunun temeli olduğunu ifade etmiştir. Aksi bir düşünceye sahip olan kişilerin hem Müslümanlığına hem de Alevîliğine şüphe ile bakılacağını vurgulamıştır.³⁷⁴

Farklı bir bakış açısına sahip olan Kereyşan ocağı pirlerinden Binali Dede ise bu kavramlara yüklenen anlamın İslami düşünceye uygun olmadığını, çünkü Hz. Muhammed'in dışındaki diğer Ehl-i Beyt mensuplarını sevmenin dinî bir zorunluluk taşımadığını, dolayısıyla herkesin özgür olduğunu ifade etmiştir.³⁷⁵ Şimşek ise *tevellâ* ve *teberrâ* kavramlarının Alevîlikle bir bağının olmadığını, bunların Safevîlerin etkisiyle Anadolu Alevîlerinin düşünce dünyasına sokulduğunu belirtmiştir.³⁷⁶

Yöre Alevîleri arasında Ehl-i Beyt inancının önemli bir yeri olmasına rağmen kimlerin Ehl-i Beyt'ten olduğu konusunda bir kafa karışıklığı görülmüştür. Yörede çoğunlukla Hz. Muhammed (s.a.v.), Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Ehl-i Beyt olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte Hz. Ali ve onun soyundan gelenler, On İki İmam ve onların soyundan geldiğine inanılan dedeler ve tüm Alevîleri de Ehl-i Beyt olarak kabul eden Alevîler de bulunmaktadır. *Tevellâ* ve *teberrâ* anlayışı noktasında yöre Alevîleri Hz. Ali ve onun soyundan gelenleri çok sevdiklerini ifade ederek büyük saygı duymaktadırlar. Diğer halifelerle ilgili olarak herhangi bir nefret veya hakaret söyleminde bulunmadıkları, aksine halifeleri peygamberin arkadaşları olarak gördükleri ve onları hürmetle andıkları tespit edilmiştir. Sadece ilk halifenin Hz. Ali olmamasıyla ilgili olarak bazı sitemlerde bulundukları görülmüştür.

³⁷³ Veli yıldız, Yanıkaval Mahallesi, 1944, İlkokul.

³⁷⁴ Ali Baba, Kuruca Mahallesi, 1949, Lise.

³⁷⁵ Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise; Çağla Şirin, Aşkale (Merkez), 2001, Lise.

³⁷⁶ M. Ş, Lisans.

1.2. ERZURUM'DA YAŞAYAN ALEVÎLERİN İBADET HAYATIYLA İLGİLİ TELAKKİLERİ VE UYGULAMALARI

İbadet, sözlük anlamı olarak Tanrının emirlerini yerine getirmek, ona yönelmek, kulluk etmek ve tapınmak anlamlarına gelmektedir. Dinin esası iman olsa da kişi inançla yetinmeyip inandığına yaklaşabilmek için inançlarını söz ve davranışlarına yansıtır. Böylece inanan kişinin inanç dünyasındaki subjektif olgular, dinî düşünce ve tecrübeler davranış şeklinde dışa yansır ki bunlara ibadet denir.³⁷⁷ İbadetlerin dindeki önemini Allah Kur'an-ı Kerim'de şöyle belirtmiştir: “Ben insanları ve cinleri ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”³⁷⁸ İslam dininde namaz, oruç, zekât, hac, kurban, zikir, tehlil, tefekkür, zikir, şükür, umre, adak gibi birçok ibadet bulunmaktadır.³⁷⁹

Dinî uygulamalar (ibadetler), inanan insanların Tanrı ile iletişime geçme yolu olarak ifade edilmektedir. Çünkü ilahi olan tam bilinemediğinden ve riskli olabileceğinden onunla ancak dinî tören aracılığıyla iletişime geçilebilmektedir. Günümüzde yapılan bu törenler ise dinin ilk ortaya çıkışında dinî önderin (peygamberin) Tanrı'yla kurduğu iletişimin bir nevi taklidini yapmaktır. Bazı antropologlara göre toplumun yapısını düzenleyen ve onu gelecek nesillere taşıyan en önemli uygulama ibadetlerdir. İbadetler ise gerçek anlamını dinî ayinlerde bulmaktadır. İnsanların dinî ayinler dışındaki tavır ve davranışları ibadetlerin bir yansımasıdır. Çinli bir düşünür'e göre “ibadetler yığınları bir arada tutan bağlardır; eğer onlar olmaz ve bu bağlar ortadan kaldırılırsa yığınlar kargaşa içine düşer.”³⁸⁰

Alevîlerin ibadetleri üç temel esas üzerine kuruludur. Bunlardan birincisi, insanlık tarihi boyunca Allah, gönderdiği tüm peygamberlere aynı emir ve yasakları bildirmiştir. Bundan dolayı bütün ilahi dinlerde ibadetler aynıdır.³⁸¹ Alevîlerin ibadetlerindeki ikinci esas kişinin ibadetinde gösterişten uzak olması ve kendi evinde gizlice yapmasıdır. Diğer bir ibadet esası ise kişinin ibadetlerini kendi dilinde yapmasıdır. Çünkü insan Allah'a olan sevgi ve saygısını kendi dilinde daha rahat ve

³⁷⁷ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2003, 116.

³⁷⁸ Zariyat, 51/56.

³⁷⁹ Kaya, *Alevî-Bektaşî Erkânı, Evrâdı ve Edebiyatı*, 64.

³⁸⁰ Yıldırım, *Geleneksel Alevîlik*, 257-260.

³⁸¹ “Senden önce gönderdiğimiz peygamberler hakkındaki kanun da budur. Bizim kanunumuzda hiçbir değişiklik bulmazsın.” İsra, 17/77.

düzgün bir şekilde sunabilir.³⁸² Ayrıca Alevî ibadetlerinde müzik (dûvaz-deyiş, bağlama) ve kurbanın bulunması, ibadetlerin kadın ve erkekler tarafından birlikte yapılması gibi esaslar Alevî ibadetlerinin kendine has özelliklerindendir.³⁸³

Alevî ibadetlerinde gizlilik ve bireysellik ilkesi hakkında farklı düşünen Yıldırım, Alevîlikte bireysel ritüellerin dinî öneminin sınırlı olduğunu, dinî hayatın komünal ritüellerin egemenliği altında olduğunu ifade etmektedir. Mesela Alevî yoluna girmek isteyen biri evvela bir pire bağlanmalı, yola girmeli ve talip grubuna dahil olmalıdır. Bunun olması için de mutlaka bir cem ayini yapılmalıdır. Cem ayinleri ise toplumsal aktivitenin en zirve noktasıdır.³⁸⁴

Alevîlikte ibadetlerle ilgili olarak diğer bir düşünce ise Tanrı'ya kulluk etmenin belirli bir şeklinin, zamanının ve mekanının olmadığıdır. Bu kanaate göre önemli olan şekil değil Tanrı'yı düşünerek ona ulaşmaktır.³⁸⁵ Dierl'e göre Alevîlikte gerçek ibadet kişinin kendisi üzerinde çok fazla düşünmesidir. Çünkü Alevî düşüncesine göre Tanrı zaten insanın içindedir. Bu yüzden insanın kendisi dışında olan bir varlığa sürekli ve düzenli bir şekilde ibadet etmesine gerek yoktur.³⁸⁶

Dinî teorik yanını oluşturan inançlarla pratik yanını oluşturan ibadetler arasında birbirini tamamlayan sıkı bir bağ bulunmaktadır. Dinî yaşamın bu iki unsurundan biri olan ibadet, var olan inancın eyleme dönüşmüş şeklidir.³⁸⁷ İbadetlerin Alevî zümreler arasında önemli bir yeri olmasına rağmen genel İslami ibadetler olan namaz, oruç, zekât, hac gibi ibadetler noktasında farklı sebeplerden dolayı belli bir esneklik ve farklılık olduğu görülmektedir.³⁸⁸

Alevî zümrelerin genel İslami ibadetler noktasında farklı ve esnek tutumlarının çeşitli sebepleri olduğu görülmektedir. Bu sebeplerden biri Türkiye'deki Alevî zümrelerin İslam'ı tanıdıkları zaman diliminde, göçebe bir hayat sürmeleri ve bu hayatın getirdiği sıkıntılar sebebiyle ibadetleri yerine getirmedeki zorluklardır. İslam'ı

³⁸² Doğan, *Türklük ve Alevilik*, 62; Alevilerin ibadetlerinde gizlilik konusuyla ilgili olarak bkz. M. Tefik Oytan, *Bektaşiliğin İç Yüzü*, İstanbul Maarif Kütüphanesi Matbaası, İstanbul 1945, 223.

³⁸³ Er, *Direnen Kültür Anadolu Aleviliği*, 203.

³⁸⁴ Yıldırım, *Geleneksel Alevilik*, 257-260.

³⁸⁵ Hacı Bektaş Belediyesi, *Sorularla Alevilik-Bektaşilik*, Hacı Bektaş Belediyesi Yayınları, Nevşehir 2005, 62; Ayrıca bkz. Danimarka Alevi Birlikleri Federasyonu, *Alevi-Bektaşî İnancının Esasları*, Danimarka Alevi Birlikleri Federasyonu Yayınları, Danimarka 2008, 12.

³⁸⁶ Dierl, *Anadolu Aleviliği*, 37.

³⁸⁷ Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, 305.

³⁸⁸ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 136.

yeni kabul etmiş bu grupların merkezi otorite ile yaşadıkları sorunlar yüzünden medrese gibi eğitim kurumlarından uzak kalarak bu ibadetleri öğrenme konusunda eksik olmaları da diğer sebeplerdendir.³⁸⁹

İslamlaşma sürecinde Alevî grupların Mürcie ve Kerramiye gibi temel düşüncesini iman-amel ayrımı üzerine kuran mezhepler ve ibadetler hakkında bâtinî yorumlar getiren İsmaililik gibi hareketlerin tesiri altında kalmaları da ibadetler noktasında farklı düşünmelerine sebep olmuştur.³⁹⁰ Ayrıca Tasavvuf sitemini dört kapı üzerine temellendiren Alevî gruplardan bir kısmı arasında bazı belirsizliklerin bulunduğu, namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetlerin içerisinde ifade edildiği şariat kapısı geçildikten sonra artık o kapının yükümlülüklerinden sorumlu olunmadığı ifade edilmektedir.³⁹¹

Alevîler, modernleşmeyle beraber yolun öğretilerinden uzaklaşmaları, Sünnî toplum tarafından ötelenmeleri, geleneği yeni nesle aktaramamaları, sıkı takibata uğramaları ve merkezden uzaklaşmaları gibi sebeplerden dolayı ibadetlere karşı ilgisiz kalmışlardır. Ancak bu ilgisizliğin inkâr anlamına gelmediğini, çünkü Sünniler arasında da namaz, oruç, hac ve zekât gibi temel ibadetleri tam anlamıyla yerine getirmeyen kişilerin olduğunu da ifade etmişlerdir. Ayrıca bu ibadetlerin Sünnilikle özdeşleştirilmesinin Alevîlerin bunları yapamayacağı inancını ortaya çıkarmış ve bu ibadetleri yapan Alevîler, mensup oldukları toplum tarafından dışlanırken Sünniler açısından da şüpheyile karşılanmışlardır.³⁹² Tüm bu sebeplerden dolayı Alevî zümrelerin büyük bir kısmı bu ibadetleri kabul etmekle beraber, çoğunu yerine getirmedikleri bilinmektedir.³⁹³ Bu bölümdeki hedefimiz Erzurum'da yaşayan Alevî zümrelerde daha çok erkân olarak ifade edilen ibadetlere karşı tutum ve uygulamaları ortaya koymaktır.

1.2.1. Namaz Abdesti ve Gusül Abdesti

İslam dininin temel kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in hadislerinde önemli bir yeri olan konulardan biri de temizliktir. Temizlik konusu bu kaynaklarda genellikle maddi ve manevi temizlik olmak üzere iki şekilde ele alınmıştır.

³⁸⁹ Rençber, *Hakk Muhammed Ali Aşkı*, 102-103.

³⁹⁰ Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, 307.

³⁹¹ Şahin, *Alevi Yazılı Kaynaklarındaki Dört Kapı Kırk Makam*, 274-288.

³⁹² Kaluç, *Alevilik, İnanç-Edep-Erkân*, 177-179.

³⁹³ Fırlı, *Türkiye'de Alevilik ve Bektâşilik*, 235.

Müslümanlar açısından manevi temizliğin daha fazla önemli olduğu vurgulanmakla birlikte, maddi temizliğin de üzerinde durulmuş ve bu anlayış tüm ibadetler için bir ön şart olarak kabul edilmiştir.

Anadolu Alevîliğinde bâtinî ve zahiri olmak üzere iki tür temizlikten bahsedilmektedir. Zahiri veya maddi temizlik, Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de bahsettiği gibi bedenî, elbisenin ve çevrenin maddi pisliklerden temizlenmesidir. Bâtinî temizlik ise, kişinin ruhunu, kalbini ve nefsini her türlü kötü düşünceden temizlemesidir. Bâtinî temizlik Alevîler için temel kural olmakla beraber, zahiri temizlik ise tüm ibadetler için bir ön koşuldur.³⁹⁴

Klasik Alevî yazılı kaynaklarında abdest, teyemmüm ve gusül abdesti gibi belirli kalıplarda yapılması gereken ibadetlere karşı bir duruşun olmamasına rağmen, bir takım batınî yorumların getirildiğini görmekteyiz. Alevî düşüncesinde abdest, şeriat ve tarikat olmak üzere iki şekilde ifade edilmektedir. Şeriat abdesti, Kur'an-ı Kerim'in Maide Suresi altıncı ayetinde emredildiği şekilde alınırken, tarikat abdesti ise; kişinin tarikat yoluna girerken yaptığı hatalarından dolayı tövbe etmesi ve ömür boyu tarikat kurallarına bağlı yaşayacağına söz vermesi demektir.³⁹⁵

Alevîliğin temel yazılı kaynaklarında daha çok tarikat abdestine değinilirken, şeriat abdesti olarak ifade edilen abdeste az da olsa yer verildiği ve şeriat abdestinin namazla birlikte zikredildiği görülmektedir.³⁹⁶ Bektaşî Erkânâmeleri'nde ibadetlerin yapılmasının ön şartı olarak gösterilen abdestin Hanefî mezhebine göre alındığı ifade edilmektedir. Ayrıca bu eserlerde abdestin farzının dört, gusül abdestinin farzının üç ve teyemmüm abdestinin farzının ise iki olduğu belirtilmiştir.³⁹⁷ Birge, abdestte azaların üçer defa yıkanmasının farz olduğunu, ellerin, ağzın, burnun, yüzün, kolların ve ayakların üçer defa, başın ve boynun bir defa yıkanması gerektiğini vurgulamıştır.³⁹⁸ Baha Said, Doğu Anadolu bölgesinde, özellikle Erzurum taraflarında ceme katılacak

³⁹⁴ Rençber, *Hakk Muhammed Ali Aşkı*, 105.

³⁹⁵ Kaya, *Alevî-Bektaşî, Erkânî, Evrâdî ve Edebiyatı*, 90-91; Bkz. Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın). Eğer cünüp olursanız temizlenin. (Maide: 5/6).

³⁹⁶ Hacı Bektaş Veli, *Velayetnâme*, 402, 461, 521; *Kitab-ı Cabbâr Kulu*, 352, 581, 590; İmam Cafer-i Sadık, *Buyruk*, 96, 182,

³⁹⁷ Teber, *Bektâşî Erkânâmelerinde Mezhebi Unsurlar*, 19-20.

³⁹⁸ Birge, *Bektaşîlik Tarihi*, 285.

olan Alevîlere rehber tarafından abdest aldırıldığını ve o şekilde törene kabul edildiğini belirtmiştir.³⁹⁹

Bu temel unsurlarla beraber şeriat abdestinin alınmasına gerek olmadığı, hakiki abdestin tarikat abdesti (ruh veya gönül abdesti) olduğu da ifade edilmektedir.⁴⁰⁰ Bu düşünceyi savunanlara göre abdestle namaz arasında sıkı bir ilişki vardır. Alevîler namaz kılmadıkları için abdest almalarına da gerek yoktur. Çünkü abdest ve namaz daha çok şekilciliği öne çıkaran ibadetlerdir. Oysa Alevîlikte önemli olan ruhun temizlenmesidir. Kalbin ve ruhun arınmadan bedeninin temizliğinin bir anlamı yoktur.⁴⁰¹

Eski Türk inançlarında yer ve suya tapınma vardı. Bundan dolayı Alevîlerin abdest almamalarında eski Türk inançlarının etkisinin olduğu da düşünülmektedir. İbn Fadlan (ö. 310/922)'a göre su kutsal sayıldığından Eski Türkler büyük ve küçük abdestten sonra yıkanmadıkları gibi, cenabet olduktan sonra da temizlenmezlerdi.⁴⁰² Ancak bu düşünceye katılmayan Öz, Alevîlerin suyu kutsal kabul etmelerinden kullanmadıkları fikrinin Alevîlere atılan bir iftira olduğunu savunmaktadır. Ona göre su, Alevîlikte kutsal kabul edilen dört maddeden biridir. Çünkü su başta insanlar olmak üzere tüm canlıların hayat kaynağıdır. Bu nedenle suyu kullanmama değil, onu kirletmemek için suya saygı ve hürmet gösterilir.⁴⁰³

Benzer şekilde Er, Alevîlerin çok az kısmının genel İslamî anlayışa uygun abdest alıp namaz kıldıklarını, abdest uygulamasının Alevîler arasında çok yaygın olmamakla beraber abdest alırken her aza için dua edildiğini belirtmiştir. Alevîler ellerini yıkarken harama uzatmayacağına, ayaklarını yıkarken kötü yola gitmeyeceğine, ağzını yıkarken kötü söz söylemeyeceğine ve yüzünü yıkarken kimseye kötü gözle bakmayacağına dair Allah'a söz verirler. Alınan bu abdestler Sünnî inancındaki gibi kişinin eşiyle yaklaşması, tuvalet ihtiyacını gidermesi veya benzer sebeplerden dolayı

³⁹⁹ Baha Said Bey, *Türkiye'de Alevi-Bektaşî, Ahi ve Nusayri Zümreleri* (Haz: İsmail Görkem), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, 127.

⁴⁰⁰ Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, 312-313; Hacı Bektaş Veli, *Velayetnâme*, 458. İmam Cafer-i Sadık, *Buyruk*, 190.

⁴⁰¹ Bozkurt, *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*, 155.

⁴⁰² Ahmed b. Fadlan b. Abbas İbn Fadlan, *İbn Fazlan Seyahatnamesi* (Çev. Ramazan Şeşen), İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975, s.31; Bozkurt, *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*, 134.

⁴⁰³ Baki Öz, *Aleviliğe İftiralar Cevaplar*, Can Yayınları, İstanbul 2005, 139.

bozulmaz. Alevîlikte abdest ancak verdiği sözlerden dönülünce ve yolun yasakladığı işleri yapılıncaya bozulur.⁴⁰⁴

Alevîlerde gusûl abdesti, ele alınması gereken diğer önemli bir ibadettir. Gusûl abdestinin alınma şekli ve hangi durumlarda alınması gerektiği konusunda çoğu Alevîlerde İslamî kaynaklara paralel bir uygulama söz konusuyken bazı farklı görüşlerin de olduğu görülmüştür. Genel İslamî anlayışta gusûl gerektiren her türlü birlikte olma/ilişki hali/inzal vaki olması durumunda olduğu gibi Alevîlikte de gusûl abdestini gerektirir. Ayrıca Alevîlik-Bektaşîlikte ceme katılacak ve nasip alacak olan Alevîler bedenlerini yüz kızartıcı suçlardan ve tüm kötülüklerden arındırmak amacıyla şeriat makamında yer verilen boy abdestini alırlar.⁴⁰⁵

Alevî toplumunda diğer ibadetlerde olduğu gibi gusûl abdestinin batını yönüne de dikkat çekilmiştir. Tarikat makamında bulunanlar için kişinin koline Allah'tan başka bir şeyi koyması ve haktan gafil olması durumunda boy abdesti alması gerekir. Bu durumdaki kişi boy abdesti aldıktan sonra kalbini haktan gayri her şeyden uzak tutmak için tövbe etmeli ve bağışlanma dilemelidir. Çünkü şeriat makamının gusûl bedeni maddi kirlerden arındırmak, tarikat makamının gusûl ise tövbe ederek dünya hayatını bırakıp, ahireti istemektir.⁴⁰⁶

Alevîlerin bazısına göre kişinin eşi, helali olduğundan dolayı onunla yaklaşması durumunda gusûl abdesti almasına gerek yoktur. Ancak haram olan bir kadınla birlikte olursa cünüp sayılır ve o durumda gusûl abdesti alması gerekir.⁴⁰⁷ Gusûl abdesti alırken vücudun tamamının değil sadece avret yerlerinin yıkanmasının yeterli olacağını ileri süren Alevî gruplar da bulunmaktadır. Bu durumu da sepetten bir elma düştüğünde tüm elmaların pis olmayacağı, yalnız yere düşen elmanın pis olduğu ve sadece onun yıkanması gerektiği sözü ile ilişkilendirdikleri görülmektedir.⁴⁰⁸

Yöre Alevîlerinin temizlik ve abdestle ilgili düşünceleri Anadolu Alevîliğindeki anlayışla paralellik arz etmektedir. Temizlik ve abdestin Allah'ın emri olduğunu ve mutlaka yapılması gerektiğini düşünen Alevîler şunları aktarmışlardır: “Temizlik ve abdest imanın nuru ve İslam'ın ilk şartıdır. İslami bir emir olmasa da temiz olmak

⁴⁰⁴ Er, *Direnen Kültür Anadolu Aleviliği*, 91-92.

⁴⁰⁵ Baki Yaşa Altınok, *Alevilik, Hacı Bektaş Veli-Bektaşîlik*, Helke Yayıncılık, Ankara 2012, 331.

⁴⁰⁶ Soyer, *Hünkâr-Ansiklopedik Bektaşîlik Sözlüğü*, 186-187.

⁴⁰⁷ Kaya, *Alevî-Bektaşî, Erkânî, Evrâdî ve Edebiyatı*, 132.

⁴⁰⁸ Yıldız, *Anadolu Aleviliği, Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 225.

insanın fitratında olan bir gerekliliktir. Yöredeki Sünnîler bize abdest almıyor diye iftira atmaktadırlar. Oysaki biz cenazelere katıldığımızda, cemaatlere gittiğimizde, Kur'an-ı Kerim okuduğumuzda, türbelere ve cemevine gittiğimizde, kabir ziyaretlerinde ve bayram namazlarını kılmak için camiye gittiğimizde mutlaka abdestimizi alırız.⁴⁰⁹

“Ab” sözcüğü su, “dest” ise el anlamına gelmektedir. Buradan hareketle abdest alırken önce ellerimizi, sonra ağzımızı, burnumuzu, yüzümüzü, kollarımızı üçer defa yıkarız. Başımızı, kulaklarımızı ve boynumuzu mesh ettikten sonra ayaklarımızı topuklarla beraber yıkarız.⁴¹⁰ Bu düşünce ve uygulamaların Sünnî toplumdaki temizlik ve abdest anlayışıyla örtüşmekle beraber bazı farklılıkların olduğu da görülmektedir.

Kureyşan Ocağı pirlerinden Nazim Dede Müslüman olmanın şartının şariat kurallarını yerine getirmek olduğunu belirterek, şeriatın ilk kuralının da abdest almak olduğunu vurgulamaktadır. Alevîlerin abdest konusunda çok hassas olmalarına rağmen çevredeki Sünnîlerin, bazı Alevîlerin söylediği “Abdestimiz alınmış, namazımız kılınmış.” sözüne dayanarak Alevîlerin abdest almadığına inandıklarını ve bu düşüncenin kendilerini üzdüğünü ifade etmektedir. Çünkü böyle bir düşünce insanın sorumluluk hakkını elinden almaktadır ki, bunun İslam düşüncesine uygun olmadığını belirtmektedir. Yöredeki Alevîlerin hem abdest hem de gusül abdesti aldıklarını, almasalar da iddia edildiği gibi pis kokmayacaklarını, çünkü kendilerinin Hz. Ali'nin soyundan geldiklerini ve temiz olduklarını söylemektedir. Aksine Sünnîlerin Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın soyundan geldiklerini, yıkanmadıkları zaman koktuklarını aktarmıştır.⁴¹¹

Yöre Alevîleri arasında temizlik bütün Alevîler için vazgeçilmez bir gereklilik olarak kabul edilmektedir. Burada ortaya çıkan farklılığın temel sebebi temizliğin veya abdestin dinî bir zorunluluk olup olmaması ve abdestin belli kalıplar içerisine sokulmasıdır. Yöredeki bazı Alevîler, temizliğin insani bir ihtiyaç olduğunu ve mutlaka yapılması gerektiğini vurgulamakta ancak bunun belli zamanlarda ve belli kalıplar

⁴⁰⁹ Ethem Yeter, Tuzluca Mahallesi (Beşiktaş Mezrası), 1960, İlkokul; Ali Sağlık, Karabey Mahallesi, 1932, İlkokul; Tekin Sonuç, Bağlıca Mahallesi, 1978, İlkokul; Giray Kamiloğlu, Kürkçü Mahallesi, 1940, Lisans; İlhami Kocaali, Karaca Mahallesi, 1964, İlkokul; Metin Ocak, Atıyolu Mahallesi, 1985, İlkokul; Özlem Keseci, Değirmenli Mahallesi (Alibey Mezrası), 1983, İlkokul.

⁴¹⁰ Yusuf Koçer, Gümüşlü Mahallesi, 1968, İlkokul; Çağla Şirin, Aşkale (Merkez), 2001, Lise.

⁴¹¹ Nazim Tanyeri, Yazılı Mahallesi, 1938, İlkokul.

içerisinde Allah'ın bir emri olduğu için yapılmadığını ifade etmektedirler.⁴¹² Çünkü onlara göre Allah için önemli olan maddi değil manevi temizlik yani kalp temizliğidir.

Yöredeki dedelerden biri temizlik ile ilgili şunları aktarmıştır: “Temizlik Alevîler için çok önemlidir, ancak Sünnîlerdeki gibi bir abdest anlayışı yoktur. Bizim için önemli olan tarikat abdestidir ki, yılda bir defa pirin huzuruna çıkar yıl boyu yaptığımız hata ve kusurlarımızı itiraf ederiz. Pirimizin bizim için uygun gördüğü cezayı kabul eder ve gerekenleri yerine getiririz. Böylece biz manevi olarak temizlenmiş ve tarikat abdestimizi almış oluruz.”⁴¹³ Dedeler tarafından sıklıkla tarikat abdestine değinilmesine rağmen yöredeki Alevîlerin bir kısmının ifadelerinden tarikat abdestini sadece isim olarak bildikleri ancak nasıl yapılacağı konusunda bir bilgilerinin olmadığı anlaşılmıştır.

Yöre Alevîleri arasında gusül abdestinin çoğunluk tarafından alındığı ancak cünüplüğe sebep olan konularda farklı yorumların olduğu tespit edilmiştir. Bu farklılıkların başında gusül abdestinin alınışı gelmektedir. Baba Mansur Ocağına mensup dedelerden biri gusül abdestinin alınışını şöyle tarif etmektedir: “Biz her banyodan sonra mutlaka gusül abdesti alırız. Ağzımıza ve burnumuza üçer defa su verdikten sonra, başımızı, sonra sağ omuzumuzu ve sol omuzumuzu yıkarız. Daha sonra tüm vücudumuzu kuru kalmayacak şekilde yıkayarak abdestimizi tamamlarız.”⁴¹⁴

Alevîler arasında var olan diğer bir farklılık ise kişinin hangi durumlarda gusül abdesti alması gerektiği konusudur. Yöre Alevîlerinin çoğunluğuna göre kişi eşi dahil bir kadına yaklaştığı zaman veya benzer sonuç doğuracak durumlardan dolayı cünüp olmuştur ve mutlaka gusül abdesti alması gerekmektedir.⁴¹⁵ Bu düşünceden farklı olarak kişinin eşiyle birlikte olduktan sonra gusül abdestine gerek olmadığı inancı da bulunmaktadır. Ortaya konulan bu düşünceye göre kişinin hanımı onun helalidir ve temizdir. Bu yüzden gusül abdesti almasına gerek yoktur. Ancak kişi kendisine haram olan biriyle beraber olursa cünüp sayılır ve yıkanması gerekmektedir.⁴¹⁶

⁴¹² Yazgül İlhan, Rabia Ana Mahallesi, 1974, Ortaokul; Hayrani Aygün, Ketenci Mahallesi, 1960, Ortaokul; Hayrani Aygün, Ketenci Mahallesi, 1960, Ortaokul.

⁴¹³ Hüseyin Güzelgöl, Arpadere Mahallesi, 1954, Lise.

⁴¹⁴ Mahmut Edebali, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul.

⁴¹⁵ Veli yıldız, Yanıkaval Mahallesi, 1944, İlkokul; Özlem Keseci, Değirmenli Mahallesi (Alibey Mezrası), 1983, İlkokul; Mahmut Edebali, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul; Akif Akbaba, Hacıhamza Mahallesi, 1941, İlkokul.

⁴¹⁶ Ahmet Karanfil, Erduran Köyü, 1948, Ortaokul; Ali Cemal Gültekin, Tozluca Mahallesi, 1950, İlkokul.

Bu farklılıkların dışında gusûl abdestinin dinî bir zorunluluktan değil, insani bir ihtiyaçtan yıkandıklarını söyleyen Alevîler de bulunmaktadır.⁴¹⁷ Bu düşüncenin aksine normal abdestin olmadığını sadece gusûl abdestinin olduğunu, onu alırken avret yerinin yıkanmasının yeterli olduğunu söyleyen yöre Alevîleri de bulunmaktadır.⁴¹⁸

Yöre Alevîleri arasındaki genel İslamî ibadetlerden ilki olan temizliğin, ibadet yönünden çok insani yönüne değinildiği görülmüştür. Yöredeki Alevîlerde temizliğin önemli bir yönü olmasıyla beraber genellikle cenaze törenlerinde, cem ayinlerinde, kabir ziyaretlerinde, bayram namazlarında ve Kur'an-ı Kerim okuduklarında abdest aldıkları tespit edilmiştir. Ayrıca gusûl abdesti genellikle dinî bir mecburiyet olmaksızın gerekli hallerde yapılması gereken bir temizlik olarak kabul görmektedir.

1.2.2. Namaz

Farsça bir kelime olan namaz, kulluk etmek, tâzimde bulunmak, dua etmek ve bağışlanma dilemek anlamlarına gelen Arapça salât kelimesinin karşılığıdır. Dinî terim olarak ise tekbirle başlayan, belirli söz ve fiillerden oluşan ve selam ile biten bedeni bir ibadettir.⁴¹⁹ Kur'an-ı Kerim, İslam Dinî'nin en temel ibadetlerinden biri olan namazın, insanlığın ilk var oluşundan itibaren Allah tarafından emredildiğini belirtmektedir.⁴²⁰ Diğer dinlere ve peygamberlere emrolunduğu gibi namaz ibadeti, Hz. Muhammed (s.a.v.) ve onun ümmetine de farz kılınmıştır.⁴²¹ Ayrıca Hz. Muhammed'in (s.a.v.) dinînin direği olarak ifade ettiği namazın, önemini ve kılınışını eksiksiz olarak anlattığı birçok hadisi bulunmaktadır.⁴²²

Alevîliğin klasik yazılı kaynaklarında, bazı farklılıklarla beraber, yapılması gereken önemli bir ibadet olarak İslam dinînin temel uygulamalarından biri olan namazın üzerinde durulduğu görülmektedir.⁴²³ Alevî zümreler arasında namaz uygulamasının Kaygusuz Abdal'ın *Salatnâme*'sinde ifade edildiğine göre tamamen

⁴¹⁷ Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise; Yazgül İlhan, Rabia Ana Mahallesi, 1974, Ortaokul.

⁴¹⁸ Ali Baba, Kuruca Mahallesi, 1949, Lise.

⁴¹⁹ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Namaz", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, 32, 350-357.

⁴²⁰ (Lokman: 31/17); (Meryem: 19/55,58,59); (Kehf:18:21).

⁴²¹ (Beyyine: 98/5); (Nisa: 4/103).

⁴²² Buhârî, Tevhîd: 48; Nesâî, Muhârebe:2; Tirmizî, Taharet:1.

⁴²³ Hacı Bektaş Veli, *Velayetnâme*, 370, 429, 434, 458; bkz. İmam Cafer-i Sadık, *Buyruk*, 22, 33, 43, 50, 140; *Cabbâr Kulu*, 86, 92, 137, 167; *Demir Baba Velayetnâmesi*, 114, 121.

Hanefî fihhına göre yapıldığı vurgulanmaktadır.⁴²⁴ Benzer şekilde *Saltuknâme*'nin genelinde Sünnî düşüncenin ön planda tutulduğu, ameli konularda ise Hanefiliğin etkileri görülmektedir. Özellikle abdest, namaz ve hac ibadetlerinde Hanefî mezhebine uygun yapıldığı vurgulanmaktadır. Ayrıca Hanefî mezhebinin Râfîzîlere karşı korunması gerektiği çünkü mezheplerin en üstünü ve en doğrusunun Hanefilik olduğu belirtilmektedir.⁴²⁵

Alevî-Bektaşî toplumunda önemli bir yeri olan Erkannâmeler'e göre namaz ibadeti İslam dininin temel esas ve hükümlerinden biridir. Bu kaynaklara göre namaz şariat makamında bir yükümlülük, tarikat makamında Allah'a yakınlaşma, hakikat makamında ise Allah ile bir ve beraber olma demektir. Erkannâmeler'de beş vakit namazın dışında, Cuma, bayram, cenaze ve teravih namazlarının da kılınması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu eserlerde namazların genel olarak Hanefî fihhı üzerine kılındığına değinilirken, vitr-i vacip namazının hükmüyle ilgili bir farklılığın olduğu göze çarpmaktadır. Buna göre üç rekât olan bu namazın ilk rekâtı farz, ikinci rekâtı sünnet, üçüncü rekâtı ise vacip olarak belirtilmiştir.⁴²⁶

Namaz ibadetinin klasik Alevî kaynaklarında şu an kılınan şekliyle şüpheye yer bırakmayacak şekilde geçmesine rağmen bazı yazarlar Kur'an-ı Kerim'de namaz kelimesinin geçmediğini, dua anlamına gelen *salat* kelimesinin geçtiğini belirtmişlerdir. Özellikle Alevî şairlerinden Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde namazın varlığından açık ve sarıh bir şekilde bahsedildiği, ayrıca Osmanlı devleti zamanında basılan *Buyruk* kitapları ile Cumhuriyetin ilk yıllarında baskısı yapılan *Buyruk* kitaplarında namazla ilgili bir problemin olmadığı ve namazın eda edilmesi gereken bir ibadet olduğu vurgulanmıştır. Ancak daha sonra baskısı yapılan *Buyruklar*'da namaz ibadetine yer verilmeyip yerine farklı şeylerin konulduğu, bu kaynaklarda özellikle namaz ibadetine karşı menfi duruşları olan Halil Öztoprak ve Şinasi Koç gibi yazarlardan alıntı yapılmasının da dikkat çekici olduğu ifade edilmiştir.⁴²⁷

Alevî yazılı kaynaklarda namaz ibadeti üzerinde önemli bir şekilde durulmasına karşın homojen bir yaklaşımdan bahsetmek mümkün değildir. Bazı Alevîlerin namazın Kur'an ve hadislerde olmadığını, Peygamberin ölümünden sonra Hz. Ömer ve Emevîler

⁴²⁴ Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları*, 49.

⁴²⁵ Şahin-Kılavuz, "Saltuknâme'de Dini ve Mezhebi Unsurlar", 99, 2021, 143-171.

⁴²⁶ Teber, *Bektâşî Erkannâmelerinde Mezhebi Unsurlar*, 74-78.

⁴²⁷ Özdemir, *Aleviliğin Yazılmayan Tarihi*, 258-262.

tarafından ortaya atıldığını iddia edip, Hz. Ali'nin camide namaz esnasında öldürülmesini de ileri sürerek namaz kılmadıkları ifade edilir.⁴²⁸ Alevîlerin bir kısmı ise kendilerinin dört kapıdan biri olan tarikat kapısının temsilcileri olduğunu bu yüzden namazdan sorumlu olmadıklarını, namazın şariat kapısının bir makamı olduğunu ve bu kapıdaki insanların yapması gereken bir ibadet olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁴²⁹

Namaz ibadetinin peygamber döneminde olmayıp Abbasiler döneminde ortaya çıktığını düşünen Er'e göre, Alevî-Bektaşî düşüncesinde gerçekte olan şey namaz değil niyazdır. Niyaz ise Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt'in yolundan gitmek ve onların adı anıldığında sembolik olarak sağ elin baş parmağını öpüp göğsüne götürmektir. Ayrıca talibin, pirinin göğsünü, dizlerini ve yenini öpmesi de niyaz olarak ifade edilmektedir. Er'e göre, Hz. Ali'nin camide şehit edilmesi, Emevîler döneminde cami minberlerinden On İki İmam ve Ehl-i Beyt'e hakaretler edilmesi, camilerde Ehl-i Beyt soyundan olmayan imamların mihraplarda bulunması gibi sebeplerden dolayı Alevîler camilerden uzaklaşıp Hz. Peygamber gibi gizlice evlerinde geceleri ibadet etmişlerdir. Bundan dolayı Alevîler beş vakit namaz kılmayıp cemlerde yapılan halka namazını kılmaktadırlar.⁴³⁰

Benzer şekilde “Evkâtı Hamse”, veya “Salatı Hamse” kavramlarının Kur'an-ı Kerim'de olmadığını ifade eden Birdoğan şunları belirtmiştir: “Hz. Ömer döneminde Müslüman olmuş ancak putperestliği tam unutamayan bazı kişiler İslam'dan önce çok saygın bir yeri olan beş putun özlemini Hz. Ömer'e bildirmişlerdir. Hz. Ömer bunların isteklerini geri çevirmiş ancak bunun yerine beş vakit namazı getirmiştir. İlk zamanlarda her vakit için ikişer rekât farz namaz kılınıyorken, sonraki zamanlarda bu namaz vakitleri çoğalarak günümüzdeki rekât sayısı ile kılınmaya devam edilmiştir.”⁴³¹

Baba Mansur evlatlarından İsmail Dede, Erzurum'a bağlı Aşkale İlçesi'nin Hacıhamza Köyü doğumlu ve Üryan Hızır Ocağı mensubu Mehmet Ertrugay'dan aldığı, Erzurum'daki en büyük ocaklardan biri olan ve mürşit makamında bulunan Baba Mansur'a ait olduğu düşünülen yazılı bir nüshada namazla ilgili olarak şunlara ulaştığını aktarmıştır: “Namaz ibadeti Hz. Ömer zamanına kadar yoktu. Hz. Ömer'in İran'ı İslam topraklarına katana kadar namaz, Zerdüştlük inancında bir merasimin adıdır. Hz. Ömer

⁴²⁸ Rençber, *Hakk Muhammed Ali Aşkı*, 108.

⁴²⁹ Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, 316.

⁴³⁰ Er, *Direnen Kültür Anadolu Aleviliği*, 88-91.

⁴³¹ Birdoğan, *Alevilik İnancında Yol Ayrımı*, 196.

bu merasimi onlardan gördü ve Müslümanların da böyle yapmalarını istedi. Türklerde de Müslüman olduktan sonra İranlılardan bu şekilde gördü ve aynı şekilde uyguladılar.”⁴³²

Alevî toplumunda namaz ibadetinin inkâr edilmediği ancak uygulama noktasında bazı farklılıkların ve çelişkilerin olduğu, Alevîlerin bir kısmının diğer inanç ve ibadetlerde olduğu gibi namaz ibadetinde de bâtını yönü üzerinde durdukları ifade edilmiştir. Ayrıca Alevî yazarların bir kısmının namaz olarak halka namazını kastettikleri, Sünnîlerde uygulanan beş vakit namazın Kur'an-ı Kerim'de olmadığı ve Emevîler döneminde icat edildiği belirtilmiştir.⁴³³

Menâkıbnâme'lerde namaz ibadetine genellikle iki şekilde yer verilmiştir. İlk olarak namazdan, belirli kalıplar içerisinde ve günümüzde kılınan şekliyle bahsedilmiştir. Bazı yerlerde ise namazın bâtını yönüne dikkat çekilmiş ve yorumlanmış şekline yer verilmiştir. Yıldırım'a göre *Menâkıbnâmeler*de namazla ilgili olarak asıl vurgulanmak istenen kişinin dünya meşakkati ve kötü düşüncelerden kalbini temizleyerek yerine Allah, peygamber ve evliyaların muhabbeti ile doldurmasıdır. Bu yüceliğe ulaşan kişinin durumu secde hâlinde duran kişiye benzemektedir. Zira secde hâli kişinin her türlü kötü düşünce ve kibirli davranışları geride bırakarak Hakk'a yönelmesidir. Bir insanın samimi bir şekilde Hakk'a yönelmesine ise niyaz denir. *Menâkıbnâmeler*de niyazı olmayan, kötülükleri bırakmayan kişiler için *Bînamaz* yani namazsız kavramı kullanılır.⁴³⁴

Bazı Alevî gruplarına göre bir tapınma biçimi olan namazın belli kurallar içerisinde ve muayyen vakitlerde yapılması doğru değildir. Sünnî gruplar için şu an kılınan namaz doğru ve kutsal olduğu gibi Alevîler açısından da cem törenlerinde kılınan halka namazı kutsal ve değerlidir. Ayrıca namaz ve abdest maddi ve manevi kirlilerden temizlenme ibadetidir. Sünnîler bu ibadeti sürekli yapmalarına rağmen gereği gibi arınamamaktadırlar.⁴³⁵

Kaya, Alevî toplumunda kabul edilmekle beraber namaza Sünnîlikteki kadar ehemmiyet verilmediğini, namazın sabah öğle ve akşam olmak üzere üç vakit olarak ve

⁴³² Seyit Baba Mansur, *Baba Mansur ve Makalatı Lütfiye'si*, 162-163.

⁴³³ Bozkuş, *Sivas Aleviliği*, 206-208.

⁴³⁴ Rıza Yıldırım, *Menâkıb-ı Evliya (Buyruk)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020, 493.

⁴³⁵ Bozkurt, *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*, 155-165.

sadece farzlarının kılındığını ifade etmektedir.⁴³⁶ Öz ise; namazın salat olarak Kur'an'da geçtiğini ve bunun da herhangi bir şeklinin ya da zamanının olmadığını ifade ederek, Alevîlerin yoksul olup sürekli çalışmaları gerektiğinden bu ibadetleri yerine getiremediğini vurgulamıştır. Tüm bu sebeplerden dolayı Alevîler namaz ibadeti yerine Cem erkanını ortaya koymuşlardır.⁴³⁷

Bununla beraber Alevî toplumun önemli erkanlarından biri olan cem ve niyaz, namazla çok fazla formel benzerliklerinin olmasına rağmen mitsel referans farklılığı açısından yorumlanarak Alevîliği Sünnîlikten ayıran temel bir sembol haline getirilmiştir.⁴³⁸ Fığlalı, Alevîlerin konar göçer bir hayat yaşadıklarından dolayı namaz ve abdest gibi uygulamaları yerine getirmedeki güçlükler sebebiyle bu ibadetlere alışamadıkları ve zaman sonra bu durumu örtmek için farklı müdafaa yolları ileri sürdüklerini vurgulamaktadır.⁴³⁹

Alevî-Bektaşî gruplar üzerinde derin etkileri olan Kalenderiler ve Rum Abdalları'nın abdest almadıkları, namaz kılmadıkları ve imamlara uymadıkları ifade edilmiştir. Bu dervişlerin çoğunun namaz vakitlerinde sadece dört tekbir getirmekle yetindikleri belirtilmiştir. Bunun sebebi olarak ise kendi namazlarının çoktan kılındığını, kefenlerinin dikilip bağlandığını düşünmeleridir. İspanyol gezgin Ruy Gonzales De Clavijo Doğu Anadolu'da Erzurum yakınlarındaki Delilarkent'ten (bugünün Delibabası) geçerken bu şekilde düşünen ve yaşayan dervişlerin burada yaşadığını görmüştür.⁴⁴⁰ Ayrıca Hacı Bektaş Velî'nin eserlerinde sıkça namaz ibadetine yer verilmesine rağmen Hacı Bektaş'ın camiye gitmediği, abdallarıyla birlikte ardıc ağaçları altında namazlarını kıldığını belirtilmektedir.⁴⁴¹

Alevîlerin içinde namazların kılınmadığını kabul etmeyen ve namazlarını kılan gruplar da bulunmaktadır. Bu düşünceye sahip olan Alevîler “namaz da bizim niyaz da bizim, kabahat de gizlidir, ibadet de gizlidir.” derler. Alevîler genellikle ibadetlerini geceleri gizli bir şekilde yaparlar. Alevîlerin namaz kılmama ve camiye gitmeme

⁴³⁶ Kaya, *Alevî-Bektaşî, Erkânı, Evrâdı ve Edebiyatı*, 97.

⁴³⁷ Öz, *Alevîliğe İftiralara Cevaplar*, 112-115.

⁴³⁸ İ. Şahin, *Online Alevî Topluluklar*, 260.

⁴³⁹ Fığlalı, *Türkiye'de Alevîlik ve Bektaşîlik*, 236.

⁴⁴⁰ Ruy Gonzales de Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Ses Yayınları, İstanbul 1993, 88; Ayrıca Rum Abdalları hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet T. Karamustafa, *Tanrının Kuraltanmaz Kulları*, (Çev: Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, 12-93.

⁴⁴¹ Melikoff, *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, 134-139.

sebeplerini ise Emevîlerin Ehl-i Beyt'e karşı tutumları ve Alevîlerin halı, kilim ve seccade gibi şeyler üzerine secde etmeyip Kerbela'dan getirilen taşların üzerine secde etmeleri olarak ifade ederler.⁴⁴² Ancak namazın mezhepler üstü bir ibadet olduğu, bu ibadeti Sünniler yaptığı için biz yapmayız demenin doğru bir anlayış olmayacağı, ayrıca namaz kılan Alevîleri asimilasyona uğramış kişiler olarak ifade etmenin de doğru olmadığı önemli ve yerinde bir tepit⁴⁴³ olarak kaydedilmelidir.

Yöre Alevîlerinin İslam dininin temel ibadetlerinden biri olan namaz hakkında farklı düşüncelere sahip oldukları görülmüştür. Namaz ibadeti hakkında Sünnî düşüncüyü kabul edenlerin yanında, bu ibadeti tamamen reddeden veya farklı şekillerde yorumlayanlar da bulunmaktadır. Namazla ilgili ortaya konulan bu farklı düşüncelerin Anadolu Alevîliğiyle paralellik gösterdiği, ayrıca Sünnîlerle olan ilişkiler, yaşanan coğrafya ve sahip olunan eğitim durumunun da bu ibadete bakışı etkilediği söylenebilir.

Yöre Alevîleri tarafından namaz ibadetiyle ilgili olarak ortaya konulan en baskın düşünce namazın kılınma/eda şekliyle ilgilidir. Bu düşünceye sahip olanlar namazın Kur'an-ı Kerim'de "salât" olarak geçtiğini, bu kelimenin de dua etmek anlamına geldiğini vurgulamaktadır. Bu şekliyle namaz olarak ifade edilen ibadetin herhangi bir zamanda ve belirli şekillerde yapılması diye bir gerekliliğin olmadığı vurgulamış ve namaz ibadeti hakkında şunları aktarmışlardır: "Farsça bir kelime olan namaz, saygı göstermek ve ibadet etmek anlamlarına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de namaz diye bir kelime olmayıp salât kelimesi geçmektedir. Salât kelimesinin ise günümüzde belirli zamanlarda ve belirli hareketlerle yapılan namaz ibadeti değil; dua, yapılan her güzel iş ve eylem olarak tanımlanmaktadır."⁴⁴⁴

Namazın herhangi bir zamanı, mekânı, sayısı veya şekli olmadığı ifade edilerek, eğer öyle olsaydı Allah Kur'an-ı Kerim'de namazlarınızı ayakta, oturarak, yatarak ve gözünüzle kılın ayetini göndermezdi denilmektedir.⁴⁴⁵ Yöre Alevîleri Kur'an-ı Kerim'de beş vakit namazın belirtilmediğini ancak sabah ve akşam olmak üzere iki defa temizlik ve diğer hazırlıklar yapıldıktan sonra Allah'a yönelip dua ettiklerini

⁴⁴² Oytan, *Bektaşiliğin İç Yüzü*, 223.

⁴⁴³ Onat, "Açılım Arayışlarının Gölgesinde Alevilik-Bektaşilik ve Kimlik Tartışmaları", 37-46.

⁴⁴⁴ Derviş İsmail Cambaz, Çatkale Mahallesi, 1960, İlkokul.

⁴⁴⁵ Hayrani Aygün, Ketenci Mahallesi, 1960, Ortaokul.

belirtmektedirler. Hz. Muhammed'in de sabah ve akşamları bu şekilde dua ederek ibadet ettiğini söylemektedirler.⁴⁴⁶

Alevîlerin namaz ibadetiyle ilgili olarak ileri sürdükleri diğer bir düşünce ise namazların kılındığı yerlerle ilgilidir. Bu düşünceye göre Hz. Peygamber döneminde camiler yoktu mescitler vardı. Bu mescitlerde, bugün cemevlerinde yapılan erkânların aynısı yapılıyordu. Ayrıca Hz. Peygamber döneminde mescitler, devlet işlerinin konuşulduğu, eğitimin verildiği, fakir ve yoksulların barındığı hatta eğlencelerin düzenlendiği yerlerdi. Günümüz camilerinde sadece namaz kılınmakta ve hocalar tarafından vaaz adı altında siyaset yapılmaktadır. Hz. Peygamber döneminde cami yapma teşebbüsleri olmuşsa da bizzat Allah'ın emriyle Peygamber tarafından yıktırılmıştır. Fakat günümüzde camilerde kılınan bu beş vakit namaz uygulamasının Emevîler tarafından Müslümanlara kendi propagandalarını yaparak onları itaat altına almak ve Ehl-i Beyt düşmanlığı aşılama için ortaya konulan bir ibadet olduğu iddia edilmektedir.⁴⁴⁷

Yöre Alevîleri tarafından namaz ibadeti ile ilgili ifade dilen diğer önemli bir düşünce ise namaz ibadetinin genel İslami anlayıştaki gibi var olduğu ancak Hz. Muhammed'in vefatından sonra ilk üç halife, Emevîler ve Abbasîler dönemlerinde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e camilerde yapılan hakaretlerden dolayı camilere ve namaza küstükleri düşüncesidir. Hz. Ali ve soyunun camilerde maruz kaldığı bu durumdan dolayı Alevîlerin camilerden koptuğu ve evlerinde namazlarını kılmaya başladıkları vurgulanmaktadır.⁴⁴⁸

Kureyşan Ocağı dedelerinden biri şunları aktarmıştır: “Emevî idarecileri camiye namaz kılmak için gelen herkesin Hz. Ali ve onun ailesine hakaret etmesini emrettiler. İşte Sünnîler Emevîlerin dediklerini yapıp, Hz. Ali'ye hakaretler ettiler. Ancak Hz. Ali'yi sevenler ve onun yolundan gidenler bunu reddederek camilerden uzaklaştılar. Bir dede olarak benim ceddin olan Hz. Ali ve onun soyuna hakaret ve küfürler edilen bir

⁴⁴⁶ Metin Ocak, Atyolu Mahallesi, 1985, İlkokul; Veli yıldız, Yanıkaval Mahallesi, 1944, İlkokul; Ali Baba, Kuruca Mahallesi, 1949, Lise; Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise; Özlem Keseci, Değirmenli Mahallesi (Alibey Mezrası), 1983, İlkokul.

⁴⁴⁷ Ali Cemal Gültekin, Tozluca Mahallesi, 1950, İlkokul; Giray Kamiloğlu, Kürkçü Mahallesi, 1940, Lisans; İlhami Kocaeli, Karaca Mahallesi, 1964, İlkokul.

⁴⁴⁸ Yusuf Koçer, Gümüşlü Mahallesi, 1968, İlkokul; Mahmut Edebali, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul; İlhami Kocaeli, Karaca Mahallesi, 1964, İlkokul; Hasan Göçer, Meydan Mahallesi, 1955, İlkokul; Barış Kaya, Aktaş Mahallesi, 1954, Lisans; Metin Kayran, Bağlıca Mahallesi, 1974, İlkokul.

yere gitmeyi doğru bulmuyorum. Alevîlerin içinde camiye gidip namazlarını kılan birçok kişi var. Bu kişilerin yaptığı davranışı iki yüzlülük olarak görüyorum.”⁴⁴⁹

Namazla ilgili olarak ortaya atılan başka bir düşünce ise camilerde imamlık yapan kişiler hakkındadır. Yörede yaşayan Alevîlerin bazıları camiler eğer Allah’ın evi ise orada imamlık yapacak insanların ancak mihrabın sahibi olan Hz. Muhammed’in soyundan gelen kişiler olan dedelerin olması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Günümüzde İmam Hatip Lisesini bitiren herkesin imam olabileceğini, bunun doğru olmadığını ve herkesin arkasında namaz kılınamayacağını söylemektedirler. Ancak Alevîler dedelerin imam olup namaz kıldıracakları camilere giderek namazlarını kılabilirlerini ifade etmektedirler.⁴⁵⁰

Baba Mansur Ocağına mensup Mahmut Dede şunları aktarmıştır: “Camilerdeki mihraplar benim ceddin olan Hz. Muhammed’in yeridir. Bundan dolayı o mihraplarda bizim görev yapmamız gerekir. Ancak biz camilere gidince kimse bize öncelik tanımıyor, bizler de bu yüzden camilere gitmiyoruz.”⁴⁵¹

Namaz kılan insanların Mekke’de bulunan ve Müslümanların kıblesi olarak kabul edilen Kâbe’ye doğru yönelmesi de diğer bir tartışma konusudur. Bir kısım yöre Alevî’si Kâbe’nin Allah’ın evi olarak kabul edilmesini ve namaz kılarken o tarafa yönelmeyi doğru bulmamaktadır. Çünkü Allah’ın her yerde olduğunu ve onun herhangi bir mekanla sınırlandırmanın çok büyük bir hata olduğunu vurgulamaktadırlar. Alevî düşüncesine göre Allah her yerdedir ve bu yüzden ne tarafa doğru yönelirse Allah orada olacaktır. Bundan dolayı ibadetlerde belli bir tarafa dönmenin gerekli olmadığı ifade edilmektedir. Ayrıca Alevîlikte Allah insanın kalbinde olduğundan cem ibadetindeki halka namazının cemaletinde yapıldığı belirtilmektedir.⁴⁵²

Yöre Alevîlerinin bazıları beş vakit namazın olmadığını bunun sonradan Kur’an-ı Kerim’e sokulduğunu iddia etmektedir.⁴⁵³ Namazın yerine Alevîlikte temizlik, kalp kırmamak, kul hakkı yememek gibi insani sorumluluklara dikkat etmenin daha önemli olduğunu söylemektedirler. Asıl namazın cemlerde yapılan halka namazı olduğunu

⁴⁴⁹ Ali Baba, Kuruca Mahallesi, 1949, Lise.

⁴⁵⁰ Turabi Sonuç, Bağlıca Mahallesi, 1979, İlkokul; Metin Kayran, Bağlıca Mahallesi, 1974, İlkokul; Tekin Sonuç, Bağlıca Mahallesi, 1978, İlkokul.

⁴⁵¹ Mahmut Edebali, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul.

⁴⁵² Hüseyin Güzelgöl, Arpaderesi Mahallesi, 1954, Lise; Ali Baba, Kuruca Mahallesi, 1949, Lise.

⁴⁵³ Hasan Göçer, Meydan Mahallesi, 1955, İlkokul.

belirterek, halka namazında insanların cemaletine Allah'ı andıklarını, rûku ve secde ettiklerini ifade etmektedirler.⁴⁵⁴ Ayrıca Alevîlikte namazın olmadığı, namaz kılanların ise çevredeki Sünnî baskıdan kurtulmak ve kendilerini/kimliklerini gizlemek için namaz kıldıklarını ileri sürülmektedir.⁴⁵⁵

Kureyşan Ocağına mensup dedelerden biri şunları aktarmıştır: “Benim çocukluğumda babam, dedem ve amcalarım çevre baskısından namazlarını kılarlardı. Ama şu an böyle bir baskı olmadığından hiçbiri kılmıyor, çünkü böyle bir ibadet Kur'an-ı Kerim'de yoktur. Çocukluğumda Alevîler cuma ve bayram namazları için Sünnî köylerdeki camilere giderlerdi ve orada hor görülür, aşağılanırlardı. Şu an ise Alevîleri tekrar camilere götürmek için her türlü çalışmayı yapıyorlar ama bizler gitmiyoruz. Ayrıca bazı kaynaklar Hz. Ali'nin camide şehit olduğu yalanını söyleyerek Alevîleri camilere çekmeye çalışıyorlar. Ama biz biliyoruz ki Hz. Ali camide değil evinin önünde şehit edilmiştir.”⁴⁵⁶

Erzurum ve çevresinde yaşayan Alevîlerin büyük bir kısmı namaz ibadetinin yapılmasının Allah tarafından emredildiği ve bunun Kur'an-ı Kerim'de sabit olduğunu vurgulamaktadırlar. Bazı Alevî talip ve dedeleri beş vakit namazın Hz. Muhammed ve Hz. Ali tarafından kılındığını, dolayısıyla kendilerinin de bu ibadeti eksiksiz yerine getirmek için çalıştıklarını ifade etmektedirler.⁴⁵⁷

Benzer şekilde yöredeki bir grup Alevî ise namaz ibadetinin yapılması gerektiğini ancak tembellik ve bazı dünyalık meşguliyetlerden dolayı namazlarını kılamadıklarını belirtmektedirler.⁴⁵⁸ Ayrıca bazı Alevîler devletin yetkili kurumları ve Alevî dedelerinin kendilerine namaz ve diğer ibadetler hakkında herhangi bir eğitim vermediklerinden dolayı bu ibadetleri bilmediklerini de açıklamaktadırlar.⁴⁵⁹ Yörede Alevîler cenaze namazını, bayram namazlarını ve bazen de cuma namazlarını camisi olan köylere giderek kıldıklarını ifade etmektedirler.⁴⁶⁰

⁴⁵⁴ Ali Sağlık, Karabey Mahallesi, 1932, İlkokul; Hüseyin Güzelgöl, Arpaderesi Mahallesi, 1954, Lise; Özlem Keseci, Değirmenli Mahallesi (Alibey Mezrası), 1983, İlkokul.

⁴⁵⁵ M. Ş, Lisans.

⁴⁵⁶ Hüseyin Güzelgöl, Arpaderesi Mahallesi, 1954, Lise.

⁴⁵⁷ Ethem Yeter, Tuzluca Mahallesi (Beşiktaş Mezrası), 1960, İlkokul; Nazim Tanyeri, Yazılı Mahallesi, 1938, İlkokul; Yusuf Koçer, Gümüşlü Mahallesi, 1968, İlkokul.

⁴⁵⁸ Mehmet Akgöl, Murat Çayırı Mahallesi, 1942, Okur Yazar; Dursun İrat, Yeşildemet Mahallesi, 1940, Lisans.

⁴⁵⁹ Mehmet Can Tarğay, Ilıcak Mahallesi, 1952, İlkokul

⁴⁶⁰ Metin Ocak, Atyolu Mahallesi, 1985, İlkokul.

Genç kuşak Alevîlerden bir katılımcı namazla ilgili olarak şunları aktarmıştır: “Namaz Allah’ın Kur’an-ı Kerim’de bize farz kıldığı bir emirdir. Mutlaka yapılması gereken bir ibadettir. Ben de elimden geldiği kadar kılmaya çalışıyorum. Namazın dinî bir emir olmakla beraber sağlık açısından da birçok faydası bulunmaktadır. Şu an çevremizde yaşayan Alevîler arasında namaz ibadetini yerine getiren çok fazla kimse bulunmamaktadır. Hatta Alevîler arasında namaz kılanlara karşı bir ön yargının olduğunu düşünüyorum. Bu durum bizim temel inanç felsefemize uygun düşmemektedir. Çünkü Alevîliğin tartışmasız önderi olan Hz. Ali camide namaz kılarken şehit edilmiştir. Öyleyse bizler de onun emanetine sahip çıkmalı ve onun yolundan gitmeliyiz. Camilerden ve namazdan uzaklaşmak veya küsmek yerine biz camilere ve namaza daha çok sarılmalıyız.”⁴⁶¹

Yöre Alevîleri arasında özellikle Erzurum il merkezinde ikâmet eden bazı Alevîlerin düzenli bir şekilde üç vakit namaz kıldıkları vurgulanmaktadır. Bu kişilerle yaptığımız mülakatlar sonucu tespit ettiğimiz kadarıyla İran bağlantılı olarak Erzurum merkezde faaliyet gösteren Ehl-i Beyt vakfına giden Alevîler, Şîî-İmamiyye’nin etkisiyle sabah namazını yalnız, öğle ve ikindiye birlikte öğle vaktinde, akşam ve yatsı manazını da akşam vaktinde olmak üzere beş vakit namazı üç vakitte kıldıklarını ifade etmektedirler. Ayrıca Ehl-i Beyt vakfına giden yöredeki bazı Alevîlerin zaman zaman eşleriyle birlikte Irak’a kutsal yerleri ziyaret için gittikleri tespit edilmiştir.⁴⁶²

Namazla ilgili olarak yöre Alevîlerinin diğer dinî gruplarla ilişkileri, eğitim durumları ve yaşadıkları çevrenin etkileriyle farklı düşüncelere sahip oldukları görülmüştür. Yörede yaşayan Alevîlerin çoğunluğuna göre *namaz* kavramı Kur’an-ı Kerim’de geçmemektedir; Kur’an-ı Kerim’de yer alan *salat* kavramı ise dua demektir. Duanın da belli bir şekli, zamanı ve mekânı bulunmamaktadır. Yöre Alevîleri içinde bir günde kılınan beş vakit namazın bir dayanağı yoktur. Namazın, Emeviler zamanında Hz. Ali ve Ehl-i Beyt’e hakaret edilmesi için tertip edilen bir ibadet olduğu kanaatini taşıyanlar da bulunmaktadır.

⁴⁶¹ Çağla Şirin, Aşkale (Merkez), 2001, Lise.

⁴⁶² Nurhayat Okur, Vaniefendi Mahallesi, 1964, Lise.

1.2.3. Oruç

İslam dininin temel ibadetlerinden biri olan oruç, tüm İslam aleminde kabul edilen ve yerine getirilen bedeni bir ibadettir. Oruç, güneşin doğuşundan batışına kadar geçen sürede yememek, içmemek ve cinsi münasebetten uzak durmaktır. Kur'an-ı Kerim'de üzerinde önemle durulan oruçla ilgili olarak şöyle buyurulmaktadır "Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç tutmak sizin üzerinize de farz kılınmıştır. Umulur ki bu şekilde günah ve fenalıklardan korunursunuz."⁴⁶³ Diğer bir ayette ise "O (sayılı günler), doğruyu eğriden ayırma, gidilecek yolu bulma konusunda açıklamalar ve insanlara rehber olarak Kur'an'ın indirildiği Ramazan ayıdır. Artık içinizden kim bu aya yetişirse onu oruçlu geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, başka günlerden sayısınca tutar..."⁴⁶⁴ buyurulmaktadır.

İslam'ın beş şartından biri olan oruç ibadetine Alevîlerin kültürel kaynaklarında yer verildiği görülmektedir. Kitab-ı Cabbâr Kulu'nda oruç ibadeti namaz, zekât ve hac gibi İslam'ın diğer temel ibadetleri ile birlikte verilerek yapılması gereken farz bir emir olarak kabul edilmektedir.⁴⁶⁵ Erkânâmeler'e göre tarikatın kilidi olarak kabul edilen oruç ibadetinin farzı üçtür. Niyet etmek, niyetin hangi zaman aralığında geçerli olduğunu bilmek ve orucu bozan durumlardan uzak kalmaktır.⁴⁶⁶

Velayetnâme'de Ehl-i Beyt imamlarından birinin oruçlu olduğu ve ısrar üzerine orucunu açtığı⁴⁶⁷, ayrıca bazı dileklerin yerine gelmesi için oruç tutulduğu ifade edilmektedir⁴⁶⁸. Buyruk'ta ise dinî bir emir olan orucun Muhammed-Ali'den kaldığı,⁴⁶⁹ nefis-i levvameye ulaştıran bir amel⁴⁷⁰ ve şariat kapısının bir makamı olduğu vurgulanır.⁴⁷¹ Ancak oruç ibadetini kendi düşünce dünyalarında var olan tasavvufî kalıplar içerisinde ele alan Alevîler, önemli olanın beden değil nefis terbiyesi olduğunu ileri sürerek oruç ibadetine de farklı bir yorum getirmişlerdir.

⁴⁶³ Bakara, 2/183.

⁴⁶⁴ Bakara, 2:185.

⁴⁶⁵ *Kitab-ı Cabbâr Kulu*, 86, 167, 251, 272.

⁴⁶⁶ Teber, *Bektâşi Erkânâmelerinde Mezhebi Unsurlar*, 84.

⁴⁶⁷ Hacı Bektaş Veli, *Velayetnâme*, 66.

⁴⁶⁸ Hacı Bektaş veli, *Velayetnâme*, 265.

⁴⁶⁹ İmam Cafer-i Sadık, *Buyruk*, 33.

⁴⁷⁰ İmam Cafer-i Sadık, *Buyruk*, 140.

⁴⁷¹ İmam Cafer-i Sadık, *Buyruk*, 177.

Alevîler için oruç ibadetinin asıl önemi kişinin bedenini değil nefsini terbiye etmesidir. Oruç, akıl-baliğ olan herkesin hayatı boyunca dürüst yaşaması ve haramlardan uzak durmasıdır. Oruç, el orucu, bel orucu, dil orucu ve göz orucu olmak üzere dört kısma ayrılmaktadır. El orucu, harama el uzatmama; bel orucu, zina ve haramdan uzak durma; dil orucu, kötü söz ve gıybetten sakınma; göz orucu ise harama bakmama anlamlarına gelmektedir.⁴⁷²

Başka bir yazara göre orucun şariat ve tarikat makamlarında farklı anlamları vardır. Orucun şeriattaki anlamı belirlenen zaman dilimlerinde yememe, içmeme ve diğer beden ihtiyaçlarından uzak durmaktır. Tarikatta anlamı ise, hırsızlık etmeme, hakka girmeme, kötüyü görmeme ve işitmeme, diğer insanlara zarar vermemektir.⁴⁷³ Kısaca oruç, bütün azaların ve duyu organlarının dinen yasaklanmış şeylerden muhafaza edilmesi demektir.⁴⁷⁴

Alevî zümrelerin Ramazan orucuyla ilgili farklı bir duruş sergiledikleri, bazı istisnalar dışında genel olarak Ramazan ayını otuz gün olarak tutmayıp, Kadir Gecesiyle beraber son üç gün tuttıkları ifade edilmektedir.⁴⁷⁵ Bazı Alevîlerin ise Ramazan orucunu sadece Allah'a karşı gelenlerin tutması gerektiğini, dolayısıyla herkesin tutmasına gerek olmadığı düşüncesini taşıdıkları belirtilmektedir.⁴⁷⁶

Ramazan ayında Hz. Ali'nin şehit olması, bu ayın Muharrem ayından daha kutsal kabul edilmesi, Alevîlerin yaşam şartlarının bir ay boyunca aç ve susuz kalmalarına uygun olmaması, ayrıca Hz. Peygamber döneminde üç gün oruç tutulurken ondan sonraki devirlerde bunun otuza çıkarıldığı inancı gibi sebeplerden bu ayda oruç tutulmadığı belirtilmektedir.⁴⁷⁷

Alevîlikte Hicri Takvimin birinci ayı olan Muharrem ayının ve bu ayda tutulan Muharrem orucunun önemli bir yeri bulunmaktadır. Alevî düşünceye göre Muharrem

⁴⁷² Süleyman Yıldız, *Seyyid Kureyş, Kureyşan Ocağı ve Aleviliği*, İmam Rıza Dergahı Yayınları, İstanbul 2021, 107.

⁴⁷³ Birge, *Bektaşîlik Tarihi*, 123.

⁴⁷⁴ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutsavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1976, 103.

⁴⁷⁵ Cenksu Üçer, Geleneksel Alevîlikte İbadet Hayatı ve Alevîlerin Genel İslâmî İbadetlere Yaklaşımları, *Din Bilimleri Akâdemik Araştırma Dergisi*, 5/2, 2005, 161-189.

⁴⁷⁶ Doğan, *Türklük ve Alevilik*, 185; Bkz. Bozkurt, *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*, 156.

⁴⁷⁷ Kaya, *Alevi-Bektaşî, Erkânı, Evrâdı ve Edebiyatı*, 123-124; Piri Er, Anadolu Alevilerinde Ramazan ayında Sünnilerin tuttuğu gibi otuz gün oruç tutulmadığını, sadece Hz. Ali'nin yaralanıp şehit olduğu bu ayın 19,20 ve 21. günlerinde tutulduğunu belirtmiştir. Bkz. Er, *Direnen Kültür Anadolu Aleviliği*, 103-106.

ayını özel kılan hususlar; Hz. Âdem'in Allah tarafından affedilmesi, Hz. Nuh ve beraberindekilerin sel tufanından kurtulması, Hz. Yunus'un balığın karnından çıkarak karaya ulaşması, Hz. İbrahim'in Nemrut'un ateşinden yanmadan çıkması, Hz. Yusuf'un ise kuyudan kurtulmasıdır.⁴⁷⁸

Muharrem ayının onuncu gününde Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin ve yanındakilerin büyük bir kısmının acımasızca şehit edilmesi, bu ayı Alevîler için daha önemli kılmıştır.⁴⁷⁹ Bundan dolayı Alevîlerin büyük çoğunluğu bu ayın ilk on veya on iki gününü matem orucu tutarlar. Bazı yörelerde bu oruçtan üç gün önce “Mâsûm-u Pâk” diye bilinen Müslim b. Akil ve onun çocukları için oruç tutulur.⁴⁸⁰

Muharrem orucu süresince su içilmez, katı ve bıçakla kesilen gıdalar ile et tüketilmez. Ayrıca bu günlere özel tıraş olunmaz, banyo yapılmaz, yumuşak döşeklerde yatılmaz, açık renkli kıyafetler giyilmez düğün ve eğlence yapılmaz.⁴⁸¹ Bu orucun bitişiyle Hz. Hüseyin'in oğlu Zeynel Abidin'in Kerbela'dan kurtulması sebebiyle aşure pişirilir ve şükür kurbanları kesilir.⁴⁸² Muharrem orucunun tutulduğu günlerin akşamlarında dedeler tarafından Fuzuli'nin “Saadete Ermişlerin Bahçesi” veya Alevî ozanlar tarafından yazılmış hüznü “mersiye” denen şiirler okunur. Bu mersiyele arasında en çok söylenen şudur:

Bugün matem günü geldi
Ah Hüseyin vah Hüseyin
Senin derdin bağrım deldi
Ah Hüseyin vah Hüseyin

Kerbela'nın yazıları
Şehit düşmüş gazileri
Fatma ana kuzuları
Ah Hüseyin vah Hüseyin.⁴⁸³

⁴⁷⁸ Kaya, *Alevilik ve Dersim Üzerine Seçme Yazılar*, 295.

⁴⁷⁹ Kaleli, *Binbir Çiçek Mozaiki Alevilik*, 257.

⁴⁸⁰ Ali Kaya, *Alevilikte İnanç Sohbetleri*, Can Yayınları, İstanbul 2008, 131.

⁴⁸¹ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 80; Bkz. Er, *Direnen Kültür Anadolu Aleviliği*, 103-106.

⁴⁸² Mehmet Yaman, *Alevilik; İnanç, İbadet, Erkan*, Garip Dede Türbesi Koruma Onarma ve Yaşatma Derneği, İstanbul 2007, 265. Bkz: Er, *Direnen Kültür Anadolu Aleviliği*, 112-114.

⁴⁸³ Danimarka Alevi Birlikleri Federasyonu, *Alevi-Bektaşî İncasının Esasları*, 52-53.

Alevîler arasında bilinen ve uygulanan önemli bir ibadet de Hızır orucudur. Bu oruç genellikle şubat ayının 13,14 ve 15. günlerinde tutulur. Bakara Suresi'nin 203. ayetine⁴⁸⁴ dayanılarak tutulan hızır orucunun kaynağı Hz. Muhammed'in torunlarının hastalandığı bir olayla temellendirilmektedir. Bazı Alevî kaynaklarda anlatılanlara göre Hz. Hasan ve Hüseyin hastalanmışlardır. Anneleri bu durumu Hz. Muhammed'e anlatınca o, Hz. Ali ve ailesinin üç gün oruç tutmalarını tavsiye etmiştir. Oruç tutulan üç gün boyunca iftar saatinde biri gelip onların yiyeceklerini istemiştir. Hz. Ali ve ailesi de yiyeceklerini onlara vererek üç gün aç kalmışlardır. Bu üç günün sonunda Allah onların dualarını kabul etmiştir ve çocukları iyileşmiştir. Hz. Muhammed üç gün boyunca gelip onların yiyeceklerini isteyen kişinin Hızır olduğunu ve onları imtihan ettiğini söylemiştir. İşte Alevî toplumunda zor durumda kalanlar da Hızır orucunu tutarak Hızır'ın yardımlarına geleceğine inanırlar. Başka bir rivayete göre Hz. Nuh, gemisinin tufandan kurtulması için Hızır'dan yardım istemiştir. Hızır onun yardımına gelmiş ve gemisinin sulardan kurtulmasına vesile olmuştur. Bunun üzerine Hz. Nuh ve yanındakiler şükür amacıyla üç gün oruç tutmuşlardır.⁴⁸⁵ Bu orucun genelde şubat ayında tutulmasıyla beraber hangi haftada ve ne kadar tutulacağı yöreden yöreye değişebilmektedir. Bu orucun bitişini takip eden ilk perşembe akşamı Cem ayini yapılır ve kurbanlar kesilir.⁴⁸⁶

Anadolu Alevîleri arasında özellikle bazı yaşlı kadınlar her perşembe oruç tutarlar. Alevî zümreler arasında tutulan ve 48 perşembe orucu olarak adlandırılan bu oruç, Ramazan ve Muharrem ayı ile Kurban bayramlarına denk gelenler hariç haftanın her perşembe günü Hz. Peygamber'in Mirac'a yükselmesine duyulan saygı için tutulan diğer bir oruçtur.⁴⁸⁷ Birdoğan'a göre bu oruç Zerdüştlükten geçmiş "Horde-Avesta" olarak bilinen yılın dönen belli günlerinde tutulan ve perşembe olarak İslami kılıf giydirilen oruçtur.⁴⁸⁸

Yöre Alevîleri arasında oruç ibadetiyle ilgili olarak olumlu bir tavır olmakla beraber namaz ibadetinde olduğu gibi bazı farklı düşünceler ve uygulamalar göze

⁴⁸⁴ Bakara: 2/203. Ayetin meali şöyledir: "Belirlenmiş günlerde Allah'ı zikredin. Allah'a saygılı olan için iki günde (dönmekte) acele edene günah yoktur; daha uzun kalana da günah yoktur. Allah'a saygılı olun. Bilin ki sizler O'nun huzurunda toplanacaksınız!"

⁴⁸⁵ Kaya, *Alevilik ve Dersim Üzerine Seçme Yazılar*, 288-290.

⁴⁸⁶ Yıldırım, *Geleneksel Alevilik*, 283.

⁴⁸⁷ Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, 324.

⁴⁸⁸ Birdoğan, *Alevilik İnancında Yol Ayrımı*, 188.

çarpmaktadır. Yöre Alevîlerine göre oruç zahiri ve bâtını olmak üzere iki kısımdır. Güneşin doğumundan batışına kadar hiçbir şey yiyip içmemek ve eşlerden uzak durmak oruç ibadetinin zahiri şeklidir. Aslında önemli olan gün boyu midenin aç kalması değil nefsin terbiye edilmesidir. Bir insan sadece belli zamanlarda değil yılın her günü bedeninin tüm azalarını haramdan sakınmalıdır. Kişi gözünü harama bakmaktan, kulağını gıybetten ve haram olan sözlerden, nefsini hırs ve şehvetten, kalbini geçici sevgiden, ruhunu ise dünya malına meyletmekten korumalıdır. Kısacası bâtının orucu, kişinin gözünün ve gönlünün haktan başka hiçbir şeyi görmemesi demektir.⁴⁸⁹

Yöre Alevîlerinde oruç ibadetiyle özdeşleşen ay Muharrem ayıdır. Çünkü bu ayda Alevîler için önemli olan birçok olay meydana gelmiştir. Hz. Âdem'in bağışlanması, Hz. Nuh ve ona inanların tufandan kurtulması, Hz. Yunus'un balığın karnından kurtulması, Hz. İbrahim'in ateşten kurtulması, Hz. Eyup'un iyileşmesi, Hz. Musa'nın Kızıl Deniz'den geçmesi, Hz. İsa'nın göğe yükselmesi ve Hz. Muhammed'in Medine'ye hicreti bu ayda olmuştur. Muharrem ayını yöre Alevîleri açısından önemli kılan asıl olay ise Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hüseyin'in bu ayın onuncu gününde Muaviye'nin oğlu olan Yezid'in askerleri tarafından Kerbela'da şehit edilmesidir. Bu sebepten Muharrem ayına matem ayı, bu ayda tutulan oruca da matem orucu denilmektedir.⁴⁹⁰

Yöre Alevîleri arasında Muharrem orucunun hükmü hakkında farklı düşüncelerin olduğu görülmektedir. Yörede yaşayan bazı Alevîlere göre Muharrem orucu İslam dininden önce insanlara farz olduğu gibi İslam dinî geldikten sonra da farz kılınmıştır. Bu aya ulaşan herkesin on gün boyunca mutlaka oruç tutması gerekmektedir.⁴⁹¹ Başka bir düşünceye göre ise muharrem orucu da dahil hiçbir orucu tutmak mecburi değildir. Oruçta önemli olan nefsin terbiye etmektir. Bu nedenle herkes nefsin terbiye edecek kadar oruç tutabilir.⁴⁹²

Muharrem orucunun hükmü hakkında oldukça yaygın olan diğer bir görüş ise bu orucun on iki yıl boyunca tutulmasının şart olduğu, on iki yıl tamamlandıktan sonra ise kişinin isteğine bağlı olduğu düşüncesidir. Kureyşan Ocağı'ndan bir dede şunları

⁴⁸⁹ Derviş İsmail Cambaz, Çatkale Mahallesi, 1960, İlkokul; Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise; Yazgül İlhan, Rabia Ana Mahallesi, 1974, Ortaokul.

⁴⁹⁰ Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise.

⁴⁹¹ Özlem Keseci, Değirmenli Mahallesi (Alibey Mezrası), 1983, İlkokul.

⁴⁹² Hüseyin Güzelgül, Arpadere Mahallesi, 1954, Lise.

aktarmıştır: “Alevî düşüncesine göre Matem Orucu’nu on iki yıl boyunca aralıksız olarak tutan bir kişi görevini tamamlamış olmaktadır. Bu görevi tamamlayan kişi kurbanını keser çevresindeki insanlara ikramda bulunur ve Alevîlerin nazarında hacı olarak kabul edilir. Bundan sonraki yıllarda Matem Orucu’nu tutmak onun tercihinin kalmıştır ve artık tutma zorunluluğu yoktur.”⁴⁹³

Yöre Alevîleri arasındaki bir diğer tartışılan konu ise Muharrem Orucu’nun ne zaman ve kaç gün tutulması gerektiği konusudur. Matem orucuna Kurban Bayramından on sekiz gün sonra başlandığı⁴⁹⁴ iddia edildiği gibi, yirmi gün sonra başlanması gerektiğini ileri sürenler de bulunmaktadır.⁴⁹⁵ Ama yöre Alevîleri daha çok Muharrem ayının birinci gününden itibaren matem orucunu tutmaya başladıklarını ifade etmektedirler.⁴⁹⁶

Muharrem ayında tutulan matem orucunun gün sayısı konusunda yöre Alevîleri arasında farklılıkların olduğu görülmektedir. Bu konudaki inançlardan biri matem orucunun on gün tutulması gerektiği, yani Muharrem ayının ilk günü başlayıp onuncu gününde sona ermesidir. Ancak mülakat yaptığımız Alevîlerin büyük çoğunluğunun Muharrem orucunu on gün olarak değil oniki imama hürmeten, on iki gün tuttukları tespit edilmiştir.⁴⁹⁷

Ayrıca yörede Muharrem orucunu on üç gün veya on beş gün tutan Alevîler de bulunmaktadır. Matem orucunu on üç gün tutan Alevîler on iki gününü, on iki imam hayrına diğer bir gününü ise peygamberin kızı Hz. Fatma’nın hayrına tuttuklarını ifade etmektedirler. Hz. Fatma için tutulan orucu daha çok kadınların tuttuğu belirtilmektedir.⁴⁹⁸ Matem orucunu on beş gün tutanlar, on iki gününü on iki imamlar için, bir gününü Hz. Fatma için ve son iki gününü ise Müslim b. Akıl ve çocukları için tuttuklarını açıklamışlardır.⁴⁹⁹

⁴⁹³ Hüseyin Güzelgöl, Arpadere Mahallesi, 1954, Lise; Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise.

⁴⁹⁴ Nazim Tanyeri, Yazılı Mahallesi, 1938, İlkokul.

⁴⁹⁵ Nurhayat Okur, Vaniefendi Mahallesi, 1964, Lise.

⁴⁹⁶ Tekin Sonuç, Bağlıca Mahallesi, 1978, İlkokul; Hanifi Aydın, Murat Çayırı Mahallesi, 1972, Ortaokul; Mehmet Akgöl, Murat Çayırı Mahallesi, 1942, Okur Yazar; Hüseyin Uğurlu, Gümüşsere Mahallesi, 1959, İlkokul.

⁴⁹⁷ Ali Sağlık, Karabey Mahallesi, 1932, İlkokul; Ali Cemal Gültekin, Tozluca Mahallesi, 1950, İlkokul; Cemal Durgun, Aktaş Mahallesi, 1949, İlkokul; Yusuf Koçer, Gümüşlü Mahallesi, 1968, İlkokul.

⁴⁹⁸ Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise; Ali Baba, Kuruca Mahallesi, 1949, Lise; Hüseyin Güzelgöl, Arpadere Mahallesi, 1954, Lise.

⁴⁹⁹ Veli Yıldız, Yanıkaval Mahallesi, 1944, İlkokul; Akif Akbaba, Hacıhamza Mahallesi, 1941, İlkokul.

Geleneksel Alevîlikte olduğu gibi yörede yaşayan Alevîler arasında tutulan oruçlardan Muharrem ayındaki matem (yas) orucunu tutarken farklı uygulamaların olduğu görülmüştür. Bu ayda tutulan oruç ibadetindeki asıl gaye çile ve zorluk çekerek Hz. Hüseyin ve diğer şehitlerin çektikleri acıyı ve ızdırabı anlamaktır.⁵⁰⁰

Yöre Alevîleri matem orucuyla ilgili olarak şunları aktarmışlardır: Muharrem ayına girildiğinde akşama doğru gusül abdesti alınır, Matem orucu için niyet edilir ve gece on ikiden sonra hiçbir şey yenmez. Çünkü Sünnîlerin tuttukları oruçlarda olduğu gibi oruç için gece yarısı sahura kalkmanın olmadığını, muharrem orucu süresince insanlar için zevk, eğlence ve rahatlık anlamına gelebilecek her şeyden uzak olunması gerektiğini vurgulamışlardır. Bu süreçte kişi hiçbir eğlenceye katılamaz, eşiyle yaklaşamaz, su içemez, tıraş olamaz, kan akıtamaz, bıçak kullanamaz, tırnak kesemez ve dünyalık işlerden zaruri durumlar dışında uzak durur.⁵⁰¹

Alevî taliplerden İlhami Kocaeli matem orucu süresince Alevîlerin düğün, nişan gibi eğlenceleri yapmadığını, hiçbir hayvan ve bitkiye zarar vermediğini belirterek şunları aktarmıştır: Hz. Hüseyin'i şehit eden Yezid'in askerlerinin Hz. Hüseyin'in başını alıp top oynadıkları ve mübarek başına kelle dedikleri için yörede kelle olarak bilinen soğanın da oruç süresi boyunca kesilmediğini ve yenilmediğini ifade etmektedir. Ayrıca içerisinden canlı bir varlık çıktığından dolayı bu süre boyunca yumurtanın da yenmediği söylemektedir. İftarlarda çok sade sayılacak şekilde yemekler yediklerini, suyun yerine sıvı ihtiyaçlarını giderecek çay veya ayran gibi içecekler kullandıklarını vurgulamaktadır. Matem orucu süresince siyah kıyafetler giymeye özen gösterildiği ve kıyafet değiştirmemeye dikkat edildiğini de belirtmektedir.⁵⁰²

Kureyşan ocağına bağlı dedelerden biri matem orucuyla ilgili şunları aktarmıştır: “Muharrem ayının birinde orucumuza başlarız ve altıncı günü dede olarak ben iftar saati evimde bulunan Mekke'den getirttiğim zemzem suyunu iftar saati köyde oruç tutanlara dağıtarak bununla oruçlarını açmalarını sağlarım. Orucun sekizinci gününde ise köyümüzde bir cemaat oluşturulur ve on iki imam aşkına saz vurularak deyiş ve gülbenkler söylenir. On ikinci günün öğlen saatlerinde malzemesi on iki çeşitten az

⁵⁰⁰ Ali Cemal Gültekin, Tozluca Mahallesi, 1950, İlkokul.

⁵⁰¹ Akif Akbaba, Hacıhamza Mahallesi, 1941, İlkokul; Ali Cemal Gültekin, Tozluca Mahallesi, 1950, İlkokul; Özlem Keseci, Değirmenli Mahallesi (Alibey Mezrası), 1983, İlkokul; Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise.

⁵⁰² İlhami Kocaeli, Karaca Mahallesi, 1964, İlkokul.

olmamak şartıyla aşure çorbası yapılır ve komşulara dağıtılır. Eğer aşure çorbası on iki çeşitten az nevaleden yapılırsa kesinlikle kabul edilmez. Bunlar yapıldıktan sonra matemimizi bitirir, banyo yapar ve tıraş oluruz. Daha sonra Hz. Hüseyin'in oğlu olan Zeynelabidin'in Kerbela'dan sağ kurtulmasından dolayı şükür kurbanı keser ve komşularımıza dağıtırız.”⁵⁰³

Yöre Alevîleri arasında oruç, farz olarak görülmeyip Allah'a şükür amacıyla insanların tercihiine bağı bir ibadet olarak düşünölmektedir. Çünkü muharrem ayındaki orucun ve matemın önemeine değinilmesine rağmen matem orucunun çok fazla tutulmadığı ve ifade edilen matem kurallarına uyulmadığı tespit edilmiştir. Matem orucunun daha çok yaşlı olan az sayıdaki dede ve talip tarafından yerine getirildiğı, gençlerin büyük bir kısmının ise bu orucu tutmadıkları görölmüştür. Ayrıca mülakatımıza katılan dede ve taliplerden birçoğunun bu orucu önceden tuttıkları ancak şu an tutmadıklarını ve önceleri uygulanan matem kurallarını günümüzde çok fazla uygulamadıklarını belirtmektedirler.⁵⁰⁴

Kureyşan ocağı dedelerinden biri akşam ezanıyla birlikte şu duayı yaparak orucunu açtığını ifade etmiştir: “Bismi Şah Allah Allah, Yarabbi ellerimizi açtık, boynumuzu büktük sana yalvarıyoruz dualarımızı ve tuttuğumuz orucumuzu kabul eyle. Alemlerin Rabbi olan Allah, onu habibi olan Hz. Muhammed Mustafa ve Ehl-i Beyt'i için matem tuttuk. Yarabbi gönüllerimizi Ehl-i Beyt sevgisiyle nurlandır ve onları bizlerden hoşnut eyle. İlahi Yarabbi alemlere rahmet olarak yarattığın ve pak olduğuna şahadet ettiğın Ehl-i Bet'in yüzü suyu hürmetine birlik ve beraberliğimiz daim eyle. Yarabbi Bedir'den Kerbela'ya, Kerbela'dan Çanakkale'ye kadar tüm şehitlerimize rahmet eyle. Nimeti celil, bereketi halil, habibi Hüda Resulu Kibriya serveri enbiya Muhammed Mustafa, Şahı Aliyyel Murteza, Şehidi Hüseyini deşti Kerbela'nın dostlarına sabır ver. Yezid ve yandaşlarına lanet olsun. Hz. Muhammed ve Ehl-i Beyt için matem tuttuk sen kabul eyle Allah'ım. Allah'tan ola cümlemizin ölenleri için ve Allah rızası için el Fatiha.”⁵⁰⁵

Yöre Alevîleri arasında Ramazan ayı ve Ramazan orucuyla ilgili olarak geleneksel İslam anlayışından farklı bir düşüncenin hâkim olduğu görölmüştür. Kur'an-

⁵⁰³ Nazim Tanyeri, Yazılı Mahallesi, 1938, İlkokul.

⁵⁰⁴ Dursun İrat, Yeşildemet Mahallesi, 1940, Lisans; Giray Kamiloğlu, Kürkçü Mahallesi, 1940, Lisans; Metin Ocak, Atyolu Mahallesi, 1985, İlkokul.

⁵⁰⁵ Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise.

1 Kerim’de Ramazan ayında otuz gün oruç tutulması gerektiğiyle ilgili olarak herhangi bir emir bulunmadığı ve Ramazan ayının kutsal bir ay olmadığı sadece Kur’an-ı Kerim’in bu ayda indiği için Alevîler tarafından üç gün oruç tutulduğu belirtilmiştir.⁵⁰⁶

Hız. Peygamber zamanında da böyle bir uygulamanın olmadığı, Ramazan ayında otuz gün oruç tutma geleneğinin halifeler döneminde ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Yöre Alevleri Ramazan ayında genellikle üç gün oruç tuttıklarını belirterek, bu üç gün tutulan orucu isteğe bağlı olarak Ramazan ayının başında, ortasında veya sonunda tuttıklarını ancak çoğunluğun Ramazan ayının sonuna doğru Kadir gecesini, arefe ve şerefe gününü tuttıklarını belirtmişlerdir.⁵⁰⁷

Ramazan ayında şariat ehlinin otuz gün oruç tuttuğu, tarikat ehlinin ise üç gün oruç tuttuğu ifade edilmektedir. Bunun sebebi ise yöre Alevîlerinin nerdeyse tamamının anlattığı şu olaya dayandırılmaktadır: “Hız. Ali ve ailesi Ramazan ayında oruç tutmaya başlarlar. Ancak üç gün boyunca iftar saati kapılarına bir fakir gelir ve onlardan yardım ister. Onlar da üç gün boyunca iftar edecekleri yemeklerini ona verirler ve kendileri aç kalırlar. Üçüncü gün Hız. Ali ve ailesinin vücutları yeşil renge döner. Daha sonra Allah tarafından yeşil bir el gökyüzünden Hız. Ali’nin ailesine muhteşem bir sofrayı indirir. Bundan haberdar olan diğer üç halife Hız. Ali’yi kıskanır ve onlar da üç gün oruç tutar ve Allah’ın kendilerine de böyle bir sofrayı indirmesini beklerler. Ancak beklenen sofrayı otuz gün oruç tutulmasına rağmen gelmez. Bunun üzerine halifeler kendilerine güzel bir sofrayı hazırlayarak bugünü de bayram ilan ederler. Alevîlere göre Sünnîler tarafından tutulan otuz günlük Ramazan orucu böyle ortaya çıkmıştır. Bazı Alevîlere göre ise halifeler üç ay boyunca oruç tutup beklemesine rağmen gökyüzünden Allah tarafından sofrayı gelmemiştir. İşte genellikle Sünnîler tarafından tutulan ve üç aylar olarak bilinen oruç da buradan gelmektedir.”⁵⁰⁸

Yöre Alevîleri Ramazan ayında oruç tutmadıklarını çünkü böyle bir ibadetin Kur’an-ı Kerim’de olmadığını ifade etmektedirler. Ancak Ramazan Bayramı’nı kutladıklarını belirtmektedirler.⁵⁰⁹ Ramazan Bayramı ile ilgili olarak farklı bir

⁵⁰⁶ Ahmet Karanfil, Erduran Köyü, 1948, Ortaokul; İlhami Kocaeli, Karaca Mahallesi, 1964, İlkokul.

⁵⁰⁷ Özlem Keseci, Değirmenli Mahallesi (Alibey Mezrası), 1983, İlkokul.

⁵⁰⁸ Akif Akbaba, Hacıhamza Mahallesi, 1941, İlkokul; Ali Sağlık, Karabey Mahallesi, 1932, İlkokul; Derviş İsmail Cambaz, Çatkale Mahallesi, 1960, İlkokul; Ali Baba, Kuruca Mahallesi, 1949, Lise, Nazim Tanyeri, Yazılı Mahallesi, 1938, İlkokul.

⁵⁰⁹ Mahmut Edebali, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul; Metin Ocak, Atyolu Mahallesi, 1985, İlkokul; Tekin Sonuç, Bağlıca Mahallesi, 1978, İlkokul.

düşünceye sahip olan Hüseyin dede şunları aktarmıştır: “Hz. Ali Ramazan ayında şehit olduğu için Muaviye bu duruma sevinerek herkese şeker dağıtmış ve bugünü bayram ilan etmiştir. Ancak sonra bu durum ortaya çıkınca Müslümanları kandırmak için Ramazan orucu ve şeker bayramını ortaya atmıştır. Bu sebepten Ramazan ayında oruç tutmak Hz. Ali’nin kemiklerini sızlatır.”⁵¹⁰

Alevîler Ramazan ayının Sünnîler tarafından farklı şekillerde algılandığını söyleyerek onları eleştirmektedirler. Alevîlere göre Ramazan, bereket ayı olmayıp aksine fakirlerin daha çok fakirleştiği, zenginlerin kendilerine ziyafetler verdiği bir aydır. Orucun fakir insanların halini anlamak için tutulması gerekirken, Sünnîlerin bu ayda en büyük harcamalarını yaptıklarını ve en güzel sofralarını hazırladıklarını, fakat fakirler için hiçbir şeyin yapılmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca Erzurum ve çevresinde oruç tutan insanların Ramazan ayında çok gergin olduklarını, oruç tutmayan insanlara karşı sert davrandıklarını vurgulamışlardır. Kendilerinin Ramazan ayında oruç tutan insanlara saygıdan dolayı yiyip içmek konusunda hassas davrandıklarını, ancak Sünnîlerin Muharrem ayında oruç tutan Alevîlere karşı hassas davranmadıklarını açıklamışlardır⁵¹¹

Yöre Alevîleri arasında Ramazan orucunu Allah’ın bir emri olarak kabul eden ve tutmaya çalışan kişiler de bulunmaktadır. Bazıları ise Ramazan orucunun tutulması gereken bir zorunluluk olduğunu ancak dünyalık işler ve tembellikten dolayı tutamadıklarını ifade etmektedirler. Ayrıca diğer oruçlarla beraber Ramazan orucunun da eskiden daha fazla tutulduğu televizyon ve internetin etkisiyle özellikle gençlerin bu ibadetleri terk ettiğini vurgulamaktadırlar.⁵¹²

Yöre Alevîleri tarafından tutulan diğer bir oruç ise Hızır orucudur. Bu oruç genellikle şubatın ikinci haftası tutulmaktadır. Hızır orucunun tutulduğu gün sayısı kişiden kişiye farklılık göstermektedir. Yörede Hızır orucunu çoğunlukla üç gün olmak üzere, beş veya yedi gün tutanlar da bulunmaktadır. Hızır orucundan bir hafta önce musahibi olan Alevîler birbirlerini ziyaret eder, hediyeler götürür ve birbirlerinden helâllik alırlar. Hızır orucuna başlanırken önemli olan orucun bitişini şubatın ikinci

⁵¹⁰ Hüseyin Güzelgöl, Arpaderesi Mahallesi, 1954, Lise.

⁵¹¹ Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise; Yazgül İlhan, Rabia Ana Mahallesi, 1974, Ortaokul.

⁵¹² Ethem Yeter, Tuzluca Mahallesi (Beşiktaş Mezrası), 1960, İlkokul; Giray Kamiloğlu, Kürkcü Mahallesi, 1940, Lisans; Çağla Şirin, Aşkale (Merkez), 2001, Lise.

haftasındaki perşembe gününe denk getirmektir. Hızır orucunu tutanlar sonraki gün, kurban keserek veya lokma yapıp dağıtarak bu ibadeti tamamlamış olurlar.⁵¹³

Hızır orucuyla ilgili olarak şunlar da aktarılmıştır: “Hızır orucu mutlaka tutulması gereken bir oruç olmadığından yörede bu ibadeti çok fazla kimse yapmaz. Hızır orucunu çoğunlukla evlenme çağındaki gençler tutarlar. Üçüncü gün gençler tuzlu şeyler yiyerek uyurlar. Rüyalarında onlara kim su ikram ederse onunla evleneceğine inanırlar.”⁵¹⁴

Yöre Alevîleri arasında çok fazla bahsedilen oruçlardan biri de Nevruz orucudur. Bu oruç genellikle 21 Mart’ta başlanarak dokuz gün tutulur. Ancak üç gün, beş gün veya yedi gün tutanlar da vardır. Nevruz orucunun bu tarihlerde tutulmasının sebebi Hz. Ali’nin doğum ve ölümünün mart ayı içerisinde olduğuna inanılmasıdır. Ancak bu orucun eskiden çoğu Alevî tarafından tutulduğu, günümüzde çok fazla bu ibadetin yerine getirilmediği ifade edilmektedir.⁵¹⁵

Ayrıca 48 Perşembe Orucu denilen ve Ramazan ayının içindekiler hariç her perşembe oruç tutan Alevîler de bulunmaktadır.⁵¹⁶ Bu oruçların dışında Alevîler arasında adak (vaad) ve şükür oruçlarından ayrı cuma günleri oruç tutanlar da bulunmaktadır.⁵¹⁷

Yörede yaşayan Alevîler için oruç ibadetine zahiri ve batını olmak üzere iki anlamı bulunmaktadır. Kişinin sabahtan akşama kadar hiçbir şey yiyip içmemek ve cinsi münasebetten uzak durması orucun zahiri yönü iken, nefsini terbiye edip gözünü haramdan, kulağını gıybetten ve diğer organlarını da benzer diğer kötülüklerden korumak da batını yönüdür. Yöre Alevîleri arasında Muharrem ayı oruç ile özdeşleşmiştir. Bu ayda Hz. Âdem’den günümüze kadar birçok önemli olayın meydana gelmesi, Hz. Hüseyin’in şehit edilmesi bu ayı önemli kılmaktadır. Yörede Muharrem ayında Alevîler arasında on gün, on iki gün ve on beş gün oruç tutanların varlığı tespit edilmiştir. Ancak yöredeki mülakatlarımıza göre, başta gençler olmak üzere, büyük

⁵¹³ Ahmet Karanfil, Erduran Köyü, 1948, Ortaokul, Akif Akbaba, Hacıhamza Mahallesi, 1941, İlkokul; Ali Cemal Gültekin, Tozluca Mahallesi, 1950, İlkokul; Cemal Durgun, Aktaş Mahallesi, 1949, İlkokul.

⁵¹⁴ İlhami Kocaeli, Karaca Mahallesi, 1964, İlkokul.

⁵¹⁵ Nurhayat Okur, Vaniefendi Mahallesi, 1964, Lise, Ali Baba, Kuruca Mahallesi, 1949, Lise; İlhami Kocaeli, Karaca Mahallesi, 1964, İlkokul.

⁵¹⁶ Özlem Keseci, Değirmenli Mahallesi (Alibey Mezrası), 1983, İlkokul; Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise.

⁵¹⁷ Veli Yıldız, Yanıkaval Mahallesi, 1944, İlkokul; Ali Cemal Gültekin, Tozluca Mahallesi, 1950, İlkokul; Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise.

çoğunluğun oruç tutmayı bir mecburiyet olarak görmediği ve oruç tutmadıkları görülmüştür. Ramazan ayında Kur'an-ı Kerim'in nuzülü ve Hz. Ali'nin şehit edilmesi nedenlerinden dolayı bu ayda üç gün oruç tutulduğu, Sünnîlerin tuttuğu otuz günlük orucun Hz. Peygamber döneminde olmayıp halifeler döneminde ortaya çıktığı düşüncesinin olduğu, yöre Alevîleri arasında, çok az olmakla beraber, *Hızır orucu*, *Nevruz orucu*, *Kırk sekiz perşembe orucu*, *Adak ve şükür orucu* gibi çeşitli oruçları tutanların varlığı görülmüştür.

1.2.4. Hac

İslam dininin temel ibadetlerinden biri olan hac, hem mali hem de bedeni bir ibadettir. Hac ibadeti dinen belirlenmiş nisap miktarı mala sahip olan ve bu ibadeti yerine getirebilecek sağlıklı her Müslümana farzdır. Yüce Allah bu konuyla ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur: “Orada apaçık deliller, İbrahim’in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki Allah hiçbir şeye muhtaç değildir.”⁵¹⁸

Alevî kültürel kaynaklarında yer verilen temel İslamî ibadetlerinden biri de hac konusudur. Velayetnâme’de Hacı Bektaş Veli’nin hocası Lokmân-ı Perende’nin hac ibadetini yaparken Kâbe’de Hacı Bektaş Veli’yi gördüğü ve bu yüzden ona hacı unvanını verdiği anlatılır.⁵¹⁹ Kitab-ı Cabbâr Kulu’nda hac ibadeti birçok yerde namaz, oruç ve zekât gibi ibadetlerle birlikte genel İslami anlayışa uygun bir şekilde yapılması gereken bir ibadet olarak ifade edilmektedir.⁵²⁰ Erkannâmeler’de haccın yapılması gereken Allah’ın bir emri olarak bahsedilmiş ve haccın farzlarına şu şekilde yer verilmiştir: Hac niyetiyle ihrama girmek, Arafat’ta vakfe yapmak ve Kâbe’yi tavaf etmek.⁵²¹

Buyruk’ta ise Nefs-i Levvame’nin yedinci uzantısı,⁵²² şariat makamının üçüncü kapısı⁵²³ olarak yer verilen hac ibadeti ile ilgili, genel İslami anlayışla beraber talipler

⁵¹⁸ (Al-i İmrân: 3/97)

⁵¹⁹ Hacı Bektaş Veli, *Velayetnâme*, 85-86.

⁵²⁰ *Kitab-ı Cabbâr Kulu*, 167, 251, 272, 291.

⁵²¹ Teber, Bektâşi Erkânâmelerinde Mezhebi Unsurlar, 84.

⁵²² İmam Cafer-i Sadık, *Buyruk*, 140.

⁵²³ İmam Cafer-i Sadık, *Buyruk*, 177.

tarafından mürşidin veya pirin ziyaret edilmesi de hac olarak tanımlanarak farklı bir bakış açısı ortaya konulmuştur.⁵²⁴

Bir yaklaşıma göre Kâbe, Hz. Âdem zamanında inşa edilmeden önce kızıl bir tepe görünümündeydi ve melekler orayı tavaf ediyorlardı. Hz. Âdem burayı inşa ettikten sonra bunun karşılığında Allah'tan bir ihsan bekledi. Allah ise Hz. Âdem'e iki ihsanda bulundu. Birinci ihsan Hz. Âdem'in soyundan kim orayı ziyaret ederse Allah onların tüm günahlarını bağışlayacaktır. İkinci ihsan ise burayı ziyaret etmek istemesine rağmen bazı mazeretlerden dolayı ziyaret edemeyip onun yerine çevresinde bulunan yoksul insanların ihtiyacını gideren kişilerin de Allah tüm günahlarını bağışlayacaktır. Ayrıca Hz. İbrahim'in Kâbe'nin tamirini Ebu Kubeys, Tur-i Sina, Tur-i Zeyna, Lübnan, Cudi ve Hira gibi bazı peygamberler için özel olan dağlardan Cebrail'in yardımıyla taş getirterek tamamladığını, bunun için buranın kutsal olduğu ifade edilmektedir.⁵²⁵

Alevî toplumunda hac ibadetini yerine getirmek için Mekke ve Medine'ye gitmek yok denecek kadar azdır. Alevîler bu ibadet için daha çok Hz. Ali'nin Kufe'de bulunan kabrine ve Hz. Hüseyin'in Kerbela'da bulunan türbesine gitmektedirler. Osmanlı Devleti döneminde Kızılbaşların hac ibadeti için Erdebil'e gittikleri bilinmektedir. Aslında Alevî toplumunda hac ibadeti için belli mekanları ziyaret etmektense insanların gönlüne girmenin veya pir kapısına varmanın daha makbul olduğu düşünülmektedir. Bir görüşe göre Alevîler hac konusunda akılcı bir yaklaşım sergileyerek Anadolu insanının parasının ve gücünün Arap çöllerinde harcanmasının önüne geçmiş, bu güç ve parayı kendi insanları için harcamalarına vesile olmuştur. Bu durumu anlatırken de çoğu zaman Hacı Bektaş Velî'ye ait olduğu düşünülen şu dörtlük örnek verilmiştir:

Hararet nardadır, sacda değildir
Akıl baştadır, tacda değildir
Her ne arar isen kendinde ara
Mekke'de Kudüs'te hacda değildir.⁵²⁶

Birdoğan'a göre, Hacı Bektaş Velî'nin hacca gitmesinin amacı, bu ibadeti yerine getirmek değil, bu ibadetin mistik ve ulusal yönlerini inceleyerek hac coğrafyasını

⁵²⁴ İmam Cafer-i Sadık, *Buyruk*, 47-48.

⁵²⁵ Lütfi Kaleli, *Mitolojide İnanç ve Peygamberler*, Can Yayınları, İstanbul 1996, 160-162.

⁵²⁶ Öz, *Aleviliğe İftiralar Cevaplar*, 124-125.

Anadolu'ya taşımak istemesidir. Hacı Bektaş Velî bu ziyaretle günümüzde Hacı Bektaş ilçesinde uygulanan hac ibadetinin temellerini atmıştır.⁵²⁷

Alevîler kendi düşüncelerine uygun olarak hac ibadetinin zahiri anlamı yanında bâtını yorumlar getirerek ibadetin özgün halini değiştirmişlerdir.⁵²⁸ Günümüzde Alevî gruplar hac ibadetinin varlığına inanmakla beraber ekseriyetle hac ibadetini yerine getirmek için Mekke'ye gitmemektedirler. Bunların bir kısmına göre insan kalbi Allah'ın evi olduğundan, insanların gönüllerini kazanacak ameller yapmak, Kâbe'yi ziyaret etmekten daha makbuldür.⁵²⁹ Diğer bir kısma göre; Alevîler zor coğrafi şartlarda yaşamaya mecbur bırakıldığından ekonomik olarak zayıf düşmüş ve bu ibadeti yapacak zenginliğe sahip olamamışlardır.⁵³⁰

Alevîler hac ibadeti için Mekke'ye gitmemelerine rağmen orada yapılan bazı uygulamaları ülkemizde başta Hacı Bektaş Velî türbesi olmak üzere bazı ziyaret yerlerinde icra ederek hac ibadetini yerine getirdiklerini ifade ederler.⁵³¹ Bu düşüncelerin dışında hac ibadetinin Allah'ın kesin bir emri olduğunu ve ekonomik gücü yeterli olan Alevîlerin bu ibadeti yerine getirdiklerini ifade eden görüşler de mevcuttur.⁵³²

Bazı Alevîlere göre insanın gönlü Allah'ın tecelligâhı olmasından dolayı bir talibin, pirinin kapısına varması ve onu ziyaret etmesi fiziki hac ile aynıdır. Çünkü hac ibadeti eğer Allah'a yakınlaşmak ise pir ve evliyaların huzuruna varıp onların sohbetlerini dinlemek de Allah'ın makamını ziyaret etmek gibidir.⁵³³

Hac ibadeti hakkında geleneksel Alevî düşüncesinin yörede yaşayan Alevîler üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Diğer ibadetlere olduğu gibi hac ibadetine de farklı bir pencereden bakan yöre Alevîleri, bu ibadet hakkında gönüllülük esasıyla beraber batını bir anlayışa sahiptirler. Buna rağmen yöre Alevîlerinin hac ile ilgili homojen bir düşünceye sahip oldukları söylenemez. Genellikle hac ibadetinin Allah'ın emri ve

⁵²⁷ Birdoğan, *Alevilik İnancında Yol Ayrımı*, 303.

⁵²⁸ Rençber, *Hakk Muhammed Ali Aşkı*, 125.

⁵²⁹ Üçer, *Anadolu'da Alevi Ocakları ve Grupları*, 327.

⁵³⁰ Kaya, *Alevi-Bektaşî, Erkânî, Evrâdî ve Edebiyatı*, 124.

⁵³¹ Üçer, *Anadolu'da Alevi Ocakları ve Grupları*, 328; bkz. Bozkurt, *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*, 157-158; Er, *Direnen Kültür Anadolu Aleviliği*, 288-289; Mehmet Bayrak, *Alevilik ve Kürtler*, Özge Yayınları, Ankara 1997, 360,

⁵³² Özdemir, *A'dan Z'ye Alevilik Başlangıç Kitabı*, 139-140.

⁵³³ Kaluç, *Alevilik, İnanç-Edep-Erkân*, 143.

İslam'ın beş şartından biri olduğu ifade edilmesine rağmen yerine getirme noktasında kayıtsız bir tavrın olduğu söylenebilir.

Yöre Alevîlerinin hac ibadetine karşı olan bu ilgisiz tavırlarının en önemli sebeplerinden biri ekonomik şartlarının elverişli olmamasıdır. Kureyşan ocağı dedelerinden biri şunları aktarmıştır: “Hac ibadeti Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de yapılmasını farz kıldığı bir emirdir. Ekonomik durumu uygun olan herkesin mutlaka hacca gitmesi gerekir. Benim ekonomik durumum iyi olsa mutlaka giderim. Çünkü Mekke ve Medine benim ecdadımın kabirlerinin olduğu mübarek yerlerdir. Alevîler hac ibadeti adına Kerbela veya Hacı Bektaş Velî'nin türbesine gidiyorlar. Ancak bu gibi yerleri ziyaret asla hac ibadetinin yerini tutamaz.”⁵³⁴

Yörede bazı dede ve talipler tarafından hac ibadetinin Hz. İbrahim zamanından beri yapıldığı, Hz. Muhammed zamanında Kâbe putlardan temizlendikten sonra aynı şekilde devam ettiği ifade edilmektedir. Hz. Muhammed döneminde yapılan hac ibadeti gelirlerinin yoksul Müslümanlara pay edildiği ancak günümüzde aynı şartların olmadığı belirtilmektedir. Şu an hac ibadetinin yapıldığı kutsal topraklara hükmeden ve Arap olan devlet yöneticilerinin hac ibadetinden gelen bu paraları sadece kendi menfaatlerine uygun şekilde harcadıklarını vurgulamaktadırlar. Bu nedenlerle hac ibadeti için de olsa bu kişilere para kazandırmanın doğru olmadığını ve hacca gitmediklerini söylemektedirler.⁵³⁵

Hac ibadetinin dinî bir zorunluluk olmadığını, sadece Arapların para kazanması için icad edilen bir ibadet olduğunu söyleyen Alevîler de bulunmaktadır. Onlar, genel İslami inanca göre Müslümanların kiblesi ve Allah'ın evi olarak Kâbe'nin kabul edilmesinin doğru bir düşünce olmadığını ileri sürmektedirler. Allah'ın sınırsız bir varlık olduğu ve bu yüzden onun belli bir mekanla sınırlandırılmasının akla uygun olamayacağını da belirtmektedirler.⁵³⁶

Başta namaz ve hac ibadeti olmak üzere bazı ibadet ve uygulamalarda kible olarak kabul edilen Kâbe'ye doğru yönelmenin doğru olmadığı, bu dünyada en kutsal varlık olan insan oğlunun asıl kible olduğu ifade edilmektedir. İslam dinî gelmeden önce Kâbe'nin putlarla dolu olduğunu, oradaki Arapların bundan çok büyük paralar

⁵³⁴ Ali Baba, Kuruca Mahallesi, 1949, Lise.

⁵³⁵ Turabi Sonuç, Bağlıca Mahallesi, 1979, İlkokul; Turabi Sonuç, Bağlıca Mahallesi, 1979, İlkokul.

⁵³⁶ Giray Kamiloğlu, Kürkcü Mahallesi, 1940, Lisans.

kazandığını söylemektedirler. İslam dinî geldikten sonra da Arapların bu kazancı elde etmek için Kâbe'ye Allah'ın evi ve buraları ziyaret etmeye de hac ibadeti dediklerini vurgulamaktadırlar. Onlara göre hac, Allah için yapılan bir ibadet değil Arapların para kazanması için çok güzel organize edilmiş bir turizm etkinliğidir.⁵³⁷

Hac ibadeti hakkında yöre Alevîlerinin diğer bir düşüncesine göre bu ibadet Allah'ın bir emri olmayıp Hz. Muhammed'in bir tavsiyesidir. Bundan dolayı bu kadar uzak ve meşakkatli bir yola gitmektense kapımızın önündeki fakir ve yoksul insanları görüp, gözetmek daha makbuldür.⁵³⁸ Çünkü Allah'ın en değerli varlık olarak yarattığı insanoğlunu mutlu etmek Allah nazarında tüm ibadetlerden daha hayırlıdır. Bu düşünceye göre asıl kible Mekke'de bulunan Kâbe değil insanın kalbidir. Asıl hac ibadeti ise hacda yapılan bazı uygulamalar değil, kendi kapımızın önünde bulunan fakir fukaranın ihtiyaçlarını karşılayarak onların kalbini kazanmaktır. İşte Allah katında asıl hacılar bu işi yapanlardır.⁵³⁹

Yöre Alevîlerine göre eğer hac ibadeti bir arınma ise kişi önce kendi nefsinden başlamalıdır. Hac ibadetini yapmak için o yerlere gitmeden önce kişi kalbini ve nefsini her türlü dünyalık işlerden uzak tutmalıdır. Anne, baba, akraba, dost ve komşular ziyaret edilerek onların gönülleri alınmalı ve imkân dahilinde bu kişilerin varsa ihtiyaçları giderilmelidir.⁵⁴⁰

Bazı yöre Alevîlerine göre hac ibadeti kendi inançları açısından önemli yerleri ziyaret etmektir. Mekke, Medine ve Kâbe Alevîler için önemli yerler olmakla birlikte hac ibadeti için buralara gitmek şart değildir. Yöre Alevîleri için Hacı Bektaş Velî türbesini ve Kerbela'yı ziyaret etmenin hac ibadeti için gidilen Arabistan'daki yerlerden daha öncelikli olarak kabul edildiği tespit edilmiştir.

Üryan Hızır Ocağı'na mensup Akif Dede hac ibadetinin yapılması gerektiğini fakat gönlünün Mekke'ye değil Kerbela'ya giderek hacı olmak olduğunu belirtmiştir.⁵⁴¹ Ali Cemal Dede ise Hz. Muhammed'in yaşadığı yerlerin kendileri için değerli olduğunu ancak Kerbelâ ve Hacı Bektaş Velî türbesine gitmenin Alevîler için daha önemli

⁵³⁷ Binalı Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise.

⁵³⁸ Derviş İsmail Cambaz, Çatkale Mahallesi, 1960, İlkokul; Cemal Durgun, Aktaş Mahallesi, 1949, İlkokul.

⁵³⁹ Özlem Keseci, Değirmenli Mahallesi (Alibey Mezrası), 1983, İlkokul.

⁵⁴⁰ Ahmet Karanfil, Erduran Köyü, 1948, Ortaokul; Hanifi Aydın, Murat Çayırı Mahallesi, 1972, Ortaokul; Hasan Göçer, Meydan Mahallesi, 1955, İlkokul.

⁵⁴¹ Akif Akbaba, Hacıhamza Mahallesi, 1941, İlkokul.

olduğunu vurgulamıştır.⁵⁴² Yöre Alevîleri hac ibadeti için Arabistan dışında başta Kerbela ve Hacı Bektaş Velî Türbesi olmak üzere Tunceli ve Erzurum'daki bazı yerlerin isimlerini belirtmişlerdir.⁵⁴³

Kureyşan Ocağı'na mensup dedelerden biri şunları aktarmıştır: “Biz Alevîler Zilhicce ayında Hacı Bektaş Velî Türbesi'ni ziyaret eder orada Kabe'de yapılan uygulamaların aynısını yaparız. Oradaki en önemli uygulama ise delikli taştan geçmektir. Çünkü o taş kutsaldır, günahkâr olanların o taşın içerisinden geçmesi mümkün değildir. Ben çok kilolu olmama rağmen rahatlıkla geçtim ama benden zayıf olan birçok kişi onun içinden geçemedi. Bu durum onların çok günahkâr olduğunu göstermektedir. Ayrıca bizler orada kurban keser ve dualarımızla Allah'tan yardım dileriz.”⁵⁴⁴

Hac ibadeti yöre Alevîleri tarafından farz bir ibadet olarak kabul edilmesine rağmen bu ibadete karşı kayıtsız bir tutum takındıkları görülmüştür. Yöre Alevîleri Hac ibadetini bir arınma olarak kabul ettiğinden Mekke ve Medine'ye gitmeye gerek olmadığı, yaşadıkları yerlerde yapacakları amellerle de nefislerini temizleyebileceklerini belirtmişlerdir. Ayrıca yöredeki bazı Alevîlerin Hacı Bektâş Velî'nin türbesini, Kerbela'yı ve Tunceli sınırları içerisinde bulunan Düzgün Baba türbesini ziyaret etmenin hac yerine geçeceğini ifade etmişlerdir.

1.2.5. Zekât

Zekât, sözlükte artma, arıtma, çoğalma, bereketlenme ve övgü anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise, nisap miktarı mala sahip olan Müslümanların, Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de belirlediği kişilere belirli miktarda pay vermesine denir.⁵⁴⁵ Zekâtla ilgili olarak Allah şöyle buyurmaktadır: “Sadakalar (zekâtlar) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazandırılacak olanlar, azat edilecek olan köleler, borçlular ve Allah yolunda olanlar...”⁵⁴⁶

⁵⁴² Ali Cemal Gültekin, Tozluca Mahallesi, 1950, İlkokul.

⁵⁴³ Yöre Alevîleri için kutsal kabul edilen ziyaret yerleri ikinci bölümde *Önemli Ziyaret Yerleri ve Ritüeller* başlığı altında ayrıntılı olarak verilmiştir.

⁵⁴⁴ Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise.

⁵⁴⁵ Mehmet Erkal, *Günümüzde Bilgi ve Uygulamasıyla Zekât*, Kampanya Kitapları Yayınları, İstanbul 2014, 1-5.

⁵⁴⁶ (Tevbe: 9/60); Zekâtla ilgili olarak ayrıca bkz. (Bakara: 2/43,110); (Mü'min: 23/4)

Zekât ibadeti, Alevî yazılı kaynaklarında diğer İslami ibadetlerle birlikte ve çoğunlukla genel İslami anlayışa uygun bir şekilde ele alınmıştır.⁵⁴⁷ Bununla beraber bazı kaynaklarda bu ibadetin dört kapıdan biri olan *tarikât* sınırları içerisinde bâtını yorumları yapılarak zekâtın yol kardeşlerinin birbirlerini veya pirlerini anması ve ziyaret etmesi şeklinde ifade edildiği görülür.⁵⁴⁸ Alevîler, zekât ibadetinin miktarı ve cinsi konusunda herhangi bir sınırlamanın olamayacağını ileri sürerek, her kişinin imkanı dahilinde zekât vermesi gerektiğini savunmaktadırlar.⁵⁴⁹

Alevî yazılı kaynaklarında genel İslamî anlayışa uygun bir düşünce olsa da Alevîlerin günümüzdeki uygulamaları farklıdır. Alevî düşüncesinde zekât ibadeti farz olmaktan ziyade kültürel ve sosyal bir yardımlaşma olarak kabul edilmektedir.⁵⁵⁰ Zekât ibadetiyle ilgili “Biliniz ki ganimet olarak elde ettiğiniz malların beşte biri Allah’a, peygamberine, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir.” ayetini referans alan bazı Alevîler, gelirlerinin beşte birini Ehl-i Beyt hakkı olarak Hacı Bektaş Velî Dergâhına, Anadolu’daki Kızılbaşların bir kısmı ise talibi oldukları dede ve ocaklara verirler. Alevîlerin verdiği bu yardım Şiiilikteki “humus” gibi olmayıp daha çok “hakkullah, lokma ve karakazan hakkı” adıyla bilinen ve herkesin kendi imkanları ölçüsünde yaptığı yardımlardır.⁵⁵¹

Alevîlerde verilen zekât ve sadakalar daha çok Hakkullah olarak dede ve ocaklara, “Kara Kazan Hakkı” olarak dergâh harcamaları için mürşide, “Çerağ Hakkı” olarak da fakir ve yoksullara verilir.⁵⁵²

Alevîlerin zekât ibadetini genel İslami anlayışa göre vermemelerinin sebeplerinden biri, zekât ibadetinin Arapça kökenli olması ve Türklerin önceki

⁵⁴⁷ İmam Cafer-i Sadık, *Buyruk*, 33, 186; *Kitab-ı Cabbâr Kulu*, 167, 172, 240, 408; Kaya, *Alevi-Bektaşî, Erkânı, Evrâdı ve Edebiyatı*, 117.

⁵⁴⁸ İmam Cafer-i Sadık, *Buyruk*, 48; Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 144.

⁵⁴⁹ Üçer, *Anadolu’da Alevi Ocakları ve Grupları*, 331; H. Yıldız, *Anadolu Aleviliği, Amasya Yöresi Bağlamında Bir Deneme*, 265.

⁵⁵⁰ Hüseyin Doğan, “Muş-Varto Alevilerinde Dini Anlayış ve Sosyal Yaşantı”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, XII/1, 2014, 61-90.

⁵⁵¹ Fevzi Rençber, “Alevi Nitelemeli Gruplarda Zekât ve Lokma Anlayışı”, *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Tam Metin Kitabı*, Mayıs 2-4, 2019, 254-257; Ayet için bkz. (Enfal: 8/41)

⁵⁵² Fırlıklı, *Türkiye’de Alevilik ve Bektâşîlik*, 237; H. Yıldız, *Anadolu Aleviliği, Amasya Yöresi Bağlamında Bir Deneme*, 265; Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 145; Rençber, *Hakk Muhammed Ali Aşk*, 229.

dinlerinde bulunmamasıdır.⁵⁵³ Alevîlerin eksiksiz bir şekilde devlete vergi vermeleri ve bu vergilerin devlet eliyle fakirlere geri dönmesi de diğer bir sebep olarak gösterilir.⁵⁵⁴

Bazı yazarlara göre zekât ibadetinin camiler vasıtasıyla organize edilmesi, Alevîlerin bu ibadetten uzaklaşarak kendi düşüncelerine uygun bir yardımlaşma mekanizması oluşturmalarına sebep olmuştur.⁵⁵⁵ Alevîlikte bu ibadetin yerine daha çok yol kardeşliği (musahiplik) kurumu aracılığıyla yardımlaşmalar yapılmaktadır.⁵⁵⁶

Yöre Alevîleri arasında İslam'ın beş şartından biri olan zekât ibadetinin bilinmesine rağmen farklı düşünce ve inanışlardan dolayı uygulanmadığı görülmüştür. Yöre Alevîleri açısından çok önemli bir yeri olan yardımlaşmanın İslami anlayıştaki zekât ibadeti gibi belirli şartları taşıma gibi bir zorunluluğu yoktur. Mülakatımıza katılan Alevîler zekât ibadeti ile ilgili olarak şunları aktarmışlardır: “Alevîler arasında zekât adında bir yardımlaşma ibadeti yoktur ve hiçbir Alevî bu ibadeti yerine getirmez. Ancak Alevîlerin kendi aralarında oluşturduğu yardım kurumları bulunmaktadır. Bu yardım kurumlarının başında “lokma” ve “hakkullah” gibi yardımlaşma müesseseleri gelmektedir. Bu yardımlar verilirken herhangi bir ölçü veya kural bulunmamaktadır.”⁵⁵⁷

Hakkullah olarak ifade edilen yardımlaşma şekli yöre Alevîleri arasında oldukça yaygındır. *Hakkullah*, Alevîlere göre Allah lokması anlamına gelmektedir. Bazı yörelerde buna “kara kazan hakkı” veya “çıralık” da denilmektedir. Alevî dedeleri Alevîliğin edep ve erkânını taliplerine öğretmek için müritlerinin bulunduğu yöreleri gezer, onlara nasihatler verir. Bunun karşılığında dedeye bağlı olan talipler de sahip oldukları imkân dahilinde dedeye para veya onun ihtiyacını karşılayacak hediyeler verirler. Dedeye verilen bu para veya hediyeler için belirlenmiş herhangi bir sınır yoktur. Herkes kendi bütçesine ve gönlünden geçene göre verir. Dedelerin taliplerinden *hakkullah* alabilmesi için mutlaka o taliplerini eğitmiş, yola ve erkâna davet etmiş olması gerekmektedir. Eğer dede bunları yerine getirmemişse aldığı *hakkullah* ona haram olur.⁵⁵⁸

⁵⁵³ Öz, *Aleviliğe İftiralara Cevaplar*, 124.

⁵⁵⁴ Kaya, *Alevî-Bektaşî, Erkânı, Evrâdı ve Edebiyatı*, 117.

⁵⁵⁵ Öz, *Aleviliğe İftiralara Cevaplar*, 124.

⁵⁵⁶ Bozkurt, *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*, 157.

⁵⁵⁷ Nurhayat Okur, Vaniefendi Mahallesi, 1964, Lise; Çağla Şirin, Aşkale (Merkez), 2001, Lise; Ahmet Karanfil, Erduran Köyü, 1948, Ortaokul.

⁵⁵⁸ Ali Cemal Gültekin, Tozluca Mahallesi, 1950, İlkokul; İlhami Kocaeli, Karaca Mahallesi, 1964, İlkokul; Nazim Tanyeri, Yazılı Mahallesi, 1938, İlkokul; Özlem Keseci, Değirmenli Mahallesi (Alibey

Dedeler tarafından *hakkullah* olarak toplanan yardımlar belli bir düzen çerçevesinde Hacı Bektaş Velî dergâhına, yoksul ve fakir Alevî ailelerine verilirken bu yardımların belli bir miktarını da dedeler kendileri için ayırırlar. Üryan Hızır ocağı dedelerinden biri bu yardımlaşmayla ilgili olarak şunları aktarmıştır: “Her talip bağlı olduğu dedesine yılda bir kereye mahsus olmak üzere on iki kuruş para verir. Dede ise topladığı bu paranın yarısını Hacı Bektaş Velî dergâhına gönderir. Geriye kalan paranın yarısını da yoksul ailelere dağıtır. Diğer geri kalan kısmını ise eğer ihtiyacı varsa kendi için ayırabilir. Ama ekonomik durumu iyi ise onu da fakirlere dağıtır.”⁵⁵⁹ Burada dedeye verilen ve on iki kuruş olarak söylenen miktar sadece sembolik bir rakam olup verilen *hakkullah* miktarı zamanın şartlarına uygun bir paradır.

Yöredeki bazı dedeler eskiden taliplerini her yıl ziyaret ettiklerini ve onların da kendilerine *hakkullah* verdiklerini belirtmektedirler. Ancak günümüzde bu yardımlaşma kurumunun geçerliliğini yitirdiğini, dedelerin taliplere gitmediği gibi, taliplerin de dedelere bu yardımı yapmadıklarını ifade etmektedirler.⁵⁶⁰ Yörede yaşayan taliplerin bir kısmı ise bazı dedelerin bu yardımları gereği gibi harcamadığı ve suistimal ettiklerini, onların bu yardımları sadece kendi menfaatleri doğrultusunda kullandıklarını ileri sürmektedirler.⁵⁶¹

Yöre Alevîleri arasında çok yaygın olarak bilinen ve uygulanan diğer bir yardımlaşma türü ise *lokmadır*. Genellikle cem törenleri ve diğer bazı önemli günlerde bir araya gelen kişiler tarafından hazırlanan yağlı kete için bu isim kullanılmaktadır. Ancak Alevîlerin yardım olarak ve Allah rızası için verdikleri her şey için de lokma kelimesi kullanılmaktadır. Alevî toplumunda sevinçli bir haber alındığında veya güzel bir olay yaşandığında Allah’a teşekkür etmek için yoksullara, çocuklara veya komşulara büyük küçük her türden hediyeler dağıtılır. Ayrıca kötü bir olay meydana geldiğinde Allah’tan yardım gelmesi için de aynı şekilde yardım edilir. Alevî toplumunda yapılan bu yardımların hepsine birden lokma denir.⁵⁶²

Mezrası), 1983, İlkokul; Veli Yıldız, Yanıkaval Mahallesi, 1944, İlkokul, Yusuf Koçer, Gümüşlü Mahallesi, 1968, İlkokul.

⁵⁵⁹ Akif Akbaba, Hacıhamza Mahallesi, 1941, İlkokul.

⁵⁶⁰ Ali Cemal Gültekin, Tozluca Mahallesi, 1950, İlkokul.

⁵⁶¹ Giray Kamiloğlu, Kürkcü Mahallesi, 1940, Lisans; Yazgül İlhan, Rabia Ana Mahallesi, 1974, Ortaokul.

⁵⁶² Çağla Şirin, Aşkale (Merkez), 2001, Lise; Yazgül İlhan, Rabia Ana Mahallesi, 1974, Ortaokul.

Yörede yaşayan dedelerden biri yardımlaşmayla ilgili olarak şunları aktarmıştır: “Zekât ibadeti toplum tarafından yanlış uygulanmakta ve bu da insanlar arasında ayrımcılığa sebep olmaktadır. Çünkü zenginlerin zekâtını verip cenneti kazandığına, fakirlerin böyle bir şansının olmadığına inanılmaktadır. Oysa bu durum Allah’ın adaletine uymamaktadır. Alevîlerde ise zenginler ve fakirler gücünün yettiği ölçüde zekâtını veya lokmasını verirler. Zekât illa para veya benzeri bir şeyle yapılan bir ibadet değildir. Ekonomik gücü olmayan kişilerin zekâtı ise peygamberi anmak, insanlara karşı güler yüzlü olmak ve Allah’a yapacakları dualarıdır.”⁵⁶³

Yöre Alevîlerinin zekât ibadetini bilmelerine rağmen uygulamada genel İslami anlayıştan farklı bir uygulamaya yöneldikleri görülmüştür. Alevîler arasında önemli bir yeri olan yardımlaşmanın zekât gibi belirli şartları taşıma zorunluluğu yoktur. Herkes sahip olduğu ekonomik güce göre istediği kadar yardımda bulunabilir. Yörede önemli yardımlaşma ibadetleri olarak *lokma* ve *hakkulah* vardır ki, bunları verirken herhangi bir sınır olmayıp herkes istediği miktarda verebilir.

1.2.6. Kurban

Allah’a yakınlaşmak amacıyla yılın belirli vakitlerinde, belirli şartları taşıyan hayvanları ibadet niyetiyle kesmeye kurban denir.⁵⁶⁴ Yüce Allah kurban ibadetiyle ilgili olarak Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyurmaktadır: “Rabbin için namaz kıl ve kurban kes.”⁵⁶⁵ Bu ayette Müslümanların Allah rızası için kurban kesmeleri emredilmektedir. İslam dinî bu ibadetle Müslümanlarla Allah arasında bir bağ ve yakınlık kurmayı hedeflemiştir.⁵⁶⁶

Kurban inancı Paleolitik (Taş Devri) çağdan beridir insanların doğa üstü güçlere yakınlaşmak, onların gazabından korunmak ve yardımlarını alabilmek için uygulanan dinî bir uygulamadır. Kurban ibadeti daha çok adak uygulaması ile ortaya çıkmıştır. İnsanların bir dileğinin olması veya kötülüklerden korunması sonucu vaat edilen şeyin

⁵⁶³ Binalı Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise.

⁵⁶⁴ Ahmet Güç, “Kurban”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, 26, 433-435.

⁵⁶⁵ (Kevser: 108/2); Ayrıca kurban ibadetiyle ilgili olarak şu ayetlere bakınız: (Mâide: 5/27); (Sâffât: 37/107); (Bakara: 2/196); (Hac: 22/28,33,34)

⁵⁶⁶ Harun Yıldız, “Anadolu Alevi-Bektaşî İnanç Dünyasında Kurban Anlayışı ve Kurbanla İlgili Ritüeller”, *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*, 20, 2019, 135-151.

inanılan kutsal varlığa sunulmasıdır ki bu sunum genellikle kurbanla olmuştur.⁵⁶⁷ Kurban ibadeti ilk olarak Hz. Âdem'in çocukları olan Habil ve Kabil ile başlayıp günümüze kadar devam etmiştir. Günümüzde ise sadece Müslümanların yerine getirdiği bir ibadet olarak bilinse de farklı inanç topluluklarında da değişik şekillerde varlığını devam ettirmektedir.⁵⁶⁸

Alevîliğin temel öğelerinden biri kurban ibadetidir. Çünkü Alevîliğin neredeyse hiçbir dinî uygulaması kurban olmadan yapılamaz. Kurban kesmedeki asıl gaye ise başta Allahu Teâla olmak üzere evliya ve erenlerle iletişime geçebilmektir. Bunun en etkin yolu ise onlar için kurban kesmektir.⁵⁶⁹ Alevî toplumunda kurban, “lokma”, tercüman” veya “rıza lokması” gibi terimlerle isimlendirilirken kurban kesme işlemine ise “tığlamak” denilmektedir.⁵⁷⁰ Kurban için “tercüman” kavramının kullanılmasının sebebi, ahirette kurban olarak kesilen hayvanın sahibine yol gösterecek, hayır ve dualarının kabulünde aracılık edecek olmasıdır.⁵⁷¹

Alevîlikte diğer ibadetlerde olduğu gibi kurban ibadetinin batını yönüne vurgu yapılmaktadır. Bu düşünceye göre bedenler yaratılmadan önce ruhlar aleminde Allah tarafından “Hak Kurbanı” olarak Hz. Hüseyin seçilmiştir. Günümüzde kesilen kurbanlar tıpkı Hz. Hüseyin gibi kesen kişilerin Allah’a kurban olmaya hazır olduğunun sembolik ifadeleridir. Kâbe’nin siyah örtüler içinde olması ve ona “kara donlu Beytullah” denmesinin sebebi Hz. Hüseyin ve diğer kurbanlar için yas tutmasıdır. Ayrıca bağrında Hacerü’ül-Esved gibi siyah bir taşı bulundurması, bu kurbanların acısını içinde yaşayan insanların sembolik ifadesidir.⁵⁷²

Alevîlerde kurban ibadetinin ilk ortaya çıkış Hz. İbrahim zamanına götürülmekle birlikte, kurbanlık hayvanın kesiminden yenmesine kadar olan uygulamalarda birçok farklılık görülmektedir.⁵⁷³ Kurban tığlama olarak ifade edilen bu ibadette kurban kesildikten sonra kanının önceden hazırlanmış bir çukura akıtılması, kemiklerinin kırılmadan ve iç organlarının bir kefene veya kurbanın derisine sarılarak dualarla

⁵⁶⁷ Bozkuş, *Sivas Aleviliği*, 230-231.

⁵⁶⁸ H. Yıldız, “Anadolu Alevi-Bektaşî İnanç Dünyasında Kurban Anlayışı ve Kurbanla İlgili Ritüeller”, 135-151.

⁵⁶⁹ Yıldırım, *Geleneksel Alevîlik*, 293.

⁵⁷⁰ Er, *Direnen Kültür Anadolu Aleviliği*, 165-175.

⁵⁷¹ Orhan Türkdoğan, *Alevi Bektaşî Kimliği*, Timaş Yayınları, İstanbul 2004, 84.

⁵⁷² Oytan, *Bektaşîliğin İç Yüzü*, 264.

⁵⁷³ Fuat Bozkurt, *Toplumsal Boyutlarıyla Alevîlik*, Kapı Yayınları, İstanbul 2005, 164-166.

gömülmesi eski Türk inançlarını akıllara getirmektedir.⁵⁷⁴ Çünkü İslam'dan önce kurban, Türkler arasında oldukça yaygın bir uygulamaydı. Türkler İslam'dan önce kestikleri kurbanlarını genellikle atalarının ruhuna, güneşe, aya, ziyaretlere ve yatırlara, bazı kutsal dağlara, ağaçlara ve ırmaklara adamaktaydılar.⁵⁷⁵

İslam öncesi dönemde Türkler ve Moğollar kurbanın kemiklerini kırmaz, köpeklere atmaz ve kaybetmezlerdi. Kurbanın kemikleri dikkatli bir şekilde muhafaza edilir, daha sonra kurbanın derisine sarılarak insanların ayaklarıyla basmayacağı hassas bir yere gömülürdü. Çünkü kurban edilen hayvanların bu kemiklerle birlikte tekrar dirilerek Tanrı'ya ulaşacağına inanılırdı. Bu inancın etkisiyle eskiden Türklerin düşmanlarını öldürdükten sonra tekrar dirilip kendilerine zarar vermemeleri için bedenlerini yaktıkları bilinmektedir.⁵⁷⁶

Bulut, Alevî toplumunda yapılan kurban kemiklerinin kırılmadan gömülmesinin Zerdüşî inançlarında var olan bir uygulamanın devamı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Alevîlerdeki bu uygulamanın Alevî toplumunun liderlerinden biri olan Ebu Müslim Horasânî'nin (öl:755) inanç dünyasında var olan “ruh göçü”, (öldükten sonra geri dönme) veya Alevî toplumundaki karşılığıyla “devir” veya “don değiştirme” inançlarının kaynağı olduğunu da ifade etmektedir.⁵⁷⁷

Alevîlerde kurbanlar genellikle canlı ve cansız, içeri ve dışarı kurbanları olarak isimlendirilir. Kesilen hayvanlar için canlı kurban, törenlere getirilen yiyecekler için ise cansız kurban ifadeleri kullanılır. Cem törenlerinde kesilen kurbanlara içeri, bunların dışında Kurban Bayramı ve ziyaret gibi yerlerde kesilen kurbanlara ise dışarı kurbanları adı verilir.⁵⁷⁸

Alevîlerde kurban olarak kesilecek inek, koç, koyun, horoz ve tavuk gibi hayvanlara önce abdest aldırılır, daha sonra tuz ve su verilerek kibleye doğru yatırılır ve kurban duası okunduktan sonra kesilir. Kesilen kurban eti dağıtılmaz tamamı pişirilerek oradakilere ikram edilir.⁵⁷⁹ Bunun sebebi ise Alevî toplumu arasında birlik ve beraberlik ruhunu artırmak ve kurban kemiklerinin kaybolmasına engel olmaktır. Sadece hasta ve

⁵⁷⁴ Birdoğan, *Alevilik, Anadolunun Gizli Kültürü*, 331.

⁵⁷⁵ Ocak, *Alevi-Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 62-130.

⁵⁷⁶ Ocak, *Alevi-Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 171.

⁵⁷⁷ Bulut, *Ali'siz Alevilik*, 497.

⁵⁷⁸ Üçer, *Anadolu'da Alevi Ocakları ve Grupları*, 332.

⁵⁷⁹ H. Yıldız, *Anadolu Aleviliği, Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 272-273.

yaşlı olup ceme katılamayan kişilere kurbanın kemiksiz kısmından pay gönderilebilir.⁵⁸⁰ Ayrıca Alevîlerin kurbanlıkları genellikle hayvanların erkeklerinden kesilir. Benzer şekilde Kırğızların dişi hayvanları kurban kesmedikleri ve eski Türk destanlarında da kurban olarak koç gibi erkek hayvanların seçildiği kaydedilir.⁵⁸¹

Genel İslami anlayıştan farklı olarak bazı Alevî gruplarında horoz ve tavuk gibi kümes hayvanlarının kurban olarak kabul edilmesi dikkat çekmektedir.⁵⁸² Anadolu Alevîleri arasında adak kurbanı olarak kesilen horoz ve tavuklar “Cebrail” olarak isimlendirilir. Bunun kaynağı olarak şu olay anlatılır: Cebrail yaratıldıktan sonra seksen bin yıl uçar ve nurdan yaratılmış bir kandilin üzerine konar. Yorgunluğundan dolayı kendisinde terler akar ve bu terlerinden beyaz köpükler oluşur. Oluşan bu beyaz köpüklerden de horoz ve tavuklar meydana gelir. İşte bu nedenle bazı Alevîler horoz ve tavukları adak kurbanı olarak kesmektedirler.⁵⁸³

Alevî gruplarda Kurban Bayramında kesilen kurban, Muharrem ayında kesilen Matem Kurbanı ve Nevruz Kurbanı başta olmak üzere; ikrar ceminde, musahiplik ceminde ve görgü ceminde de kurbanlar kesilir.⁵⁸⁴ Ayrıca Abdal Musa (Birlik) kurbanı, düşkün kaldırma kurbanı, adak kurbanı, dardan indirme kurbanı ve Hızır ayında kurbanlar kesilir.⁵⁸⁵ Kurban edilecek hayvanların hasta, sakat, hamile ve yaşının küçük olmaması gerekir.⁵⁸⁶ Kurban, kesilmeden birkaç gün önce özel besiye alınır, sevilir ve ona özel bir ilgi gösterilir. Cem meydanına getirilerek onun için üç düvaz okunur, ona su ve tuz verilir. Kurban edilecek hayvanın titreyerek veya üç kere meleyerek hazır olduğuna dair işaret vermesi gerekir.⁵⁸⁷

Kurban edilecek hayvan için şu dua okunur: “Allah-Allah, Allah-Allah, kurbanlarımız kabul muradımız hasıl ola, lokmanız hak dergâhına yazıla, kaza ve belaya kalkan ola. Üçlerin, beşlerin, yedilerin, kırkların, Hak Muhammed Ali’nin şefaatinde

⁵⁸⁰ Er, *Direnen Kültür Anadolu Aleviliği*, 165-175.

⁵⁸¹ Hamza Karaoğlu, “Anadolu Türlerinde Kurban: Aleviler Örneği”, *Dini Araştırmalar*, 2007, IX (27), 133-149.

⁵⁸² Erdal Gezik, *Dinsel Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevi Kürtler*, Kalan Yayınları, Ankara 2000, 206-207; Bkz. Melikoff, *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, 126, 254; Danimarka Alevi Birlikleri Federasyonu, *Alevi-Bektaşî İnancının Esasları*, 56.

⁵⁸³ Er, *Direnen Kültür Anadolu Aleviliği*, 165-175.

⁵⁸⁴ Haydar Kaya, *Alevi-Bektaşî, Erkânı, Evrâdı ve Edebiyatı*, 118.

⁵⁸⁵ Özdemir, *Aleviliğin Yazılmayan Tarihi*, 265.

⁵⁸⁶ Danimarka Alevi Birlikleri Federasyonu, *Alevi-Bektaşî İnancının Esasları*, 56.

⁵⁸⁷ Krisztina Kehl-Bodrogi, *Kızılbaşlar/Aleviler*, (çev: Oktay Değirmenci-Bilge Ege Aybudak), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012, 191.

mahrum eylemeye. Şah'ı Merdan yardımcımız ola, gerçeğe hü mümine ya Ali. Allah'u Ekber, Allah'u Ekber Lailahe İllallahu Vallahu Ekber, Allah'u Ekber Velillahil hamd.”⁵⁸⁸

Yöre Alevîleri arasında en yaygın olarak yapılan ibadetlerin başında Kurban uygulaması gelmektedir. İslam dininde olduğu gibi diğer dinlerde de önemli bir yeri olan kurban ibadetinin yöredeki Alevîlere göre Hz. İbrahim zamanından başlayarak günümüze kadar devam ettiği kabul edilmektedir. Kurban ibadeti daha çok yöre Alevîleri için özel ve kutsal sayılan zaman ve mekânlarda yaratanın hoşnutluğunu kazanmak, ondan dua ve isteklerde bulunmak için sahip oldukları maddi imkanlar çerçevesinde bir hayvan kesip onu diğer insanlarla paylaşma etkinliğidir. Ayrıca kişilerin içinde bulundukları zor zamanlardan kurtulmak, doğal felaketlerden korunmak ve ölmüş olan geçmişlerinin ahirette kurtuluşa ermesi için kurban ibadeti Tanrı ile insanlar arasındaki en önemli iletişim yollarından biridir.⁵⁸⁹

Geleneksel İslami anlayıştaki kurban ibadeti ile Erzurum'da yaşayan Alevîler arasında bulunan kurban anlayışı bazı küçük farklılıklar dışında büyük benzerlikler göstermektedir. Hatta Alevîler arasında kurban ibadetinin Sünnî kesime göre daha fazla yaygın olduğu ve bu ibadete çok daha fazla ehemmiyet gösterildiğini söyleyebiliriz. Kurban ibadeti ile ilgili olarak yörede yaşayan Sünnî ve Alevîler arasındaki farklılıklardan biri bu ibadetinin kökeni ile ilgilidir. Genel İslami düşüncedeki anlayışa göre Hz. İbrahim'in Allah için kurban etmek istediği oğlu Hz. İsmail'dir. Ancak yöre Alevîleri bunun doğru olmadığını Hz. İbrahim'in, oğlu Hz. İshak'ı kurban etmek istediğini, Allah'ın Hz. İshak yerine gökten bir koç indirdiğini ifade ederek kurban ibadetinin başlangıcı olarak bu olayı kabul etmektedirler.⁵⁹⁰

Yöredeki bazı Alevîler ise kurban ibadetinin kaynağı hakkında farklı bir düşünce ortaya koyarak Alevî yolunun ve İslam dininin ilk kurbanının Hz. Hüseyin olduğunu ve kendilerinin de bu yolu takip ettikleri için kurban kestiklerini ifade etmektedirler.⁵⁹¹

Yöre Alevîlerin bir kısmına göre kurban ibadeti farz değildir. Kişinin kendi isteğine bağlı olarak belli ekonomik duruma sahip olan kişilerin Allah'ın rızasını

⁵⁸⁸ Yıldız, *Seyyid Kureyş, Kureyşan Ocağı ve Aleviliği*, 107-108.

⁵⁸⁹ Barış Kaya, Aktaş Mahallesi, 1954, Lisans.

⁵⁹⁰ Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise.

⁵⁹¹ Hanifi Aydın, Murat Çayırı Mahallesi, 1972, Ortaokul.

kazanmak için yaptığı bir ibadettir. Ancak kurban olacak hayvanların bazı şartları taşınması gerekmektedir. Yörede kurban edilecek büyükbaş hayvanlar için “burak” kavramı kullanılırken küçükbaş hayvanlar için “kurban” kelimesi kullanılmaktadır. Büyükbaş hayvanın kurban olabilmesi için üç Kurban Bayramı’nı görmesi, küçükbaş hayvanların kurban olabilmesi için de üç yaşına girmesi gerekmektedir.⁵⁹²

Kurban kesecek kişi hayvanın en güzelini ve en süslüsünü tercih etmelidir. Çünkü bu kurban her türlü nimeti veren Tanrı için kesilmektedir.⁵⁹³ Büyükbaş ve küçükbaş hayvanların dışında özellikle tavuk ve horoz gibi hayvanların kesinlikle kurban olmadığı, bunu kabul edenlerin İslam dinine iftira attıkları bazı Alevîlerce ifade edilmektedir.⁵⁹⁴

Erzurum’da yaşayan Alevîlerin kurban hayvanını keserken uyguladıkları bazı kurallar vardır. Bu kurallar yerine getirilmezse kesilen hayvanın kurban olarak kabul edilmeyeceğine inanılmaktadır. Bu kurallar üzerinde ciddi şekilde durmalarının önemli sebeplerinden biri Sünnîlerin Alevîlerle ilgili olarak bu konuda ileri sürdükleri iddialardır. Yöre Alevîlerine göre, Sünnîlerin büyük bir kısmının Alevîlerin herhangi bir hayvanı keserken Allah’ın adını anmadıklarını, dolayısıyla kestikleri hayvanın etini yemeyi helal görmediklerini iddia etmektedirler.⁵⁹⁵

Bu konuyla ilgili olarak dedelerden biri şunları aktarmıştır: “Ben kurban eti dağıttığım zaman Sünnî kardeşlerimize soruyorum eğer yiyecekseniz alın diye. Çünkü bazıları yüzümüze karşı hayır demezler ancak arkamızdan kurban etini götürüp çöpe atarlar. Biz bu duruma gerçekten çok üzülüyoruz. Sebep olarak da bizim kurbanımızı keserken Allah’ın adını anmadığımızı ve besmele çekmediğimizi öne sürerler. Bu tamamen yanlış bir düşünce çünkü biz *tekbir* almadan hiçbir hayvanı kesmeyiz.”⁵⁹⁶

Yörede Alevî toplumu için Kurban Bayramı üç gündür ve kurbanlar ancak bu üç gün içinde kesilebilir. Kurban olacak hayvana çok güzel davranılmalı ve asla incitilmemelidir. Kurban olmadan önce hayvan temizlenmeli ve karnı doyurulmalıdır. Özellikle görgü cemlerinde kesilen kurbanlara abdest aldırılmaktadır. Kurban kesecek olan kişi eğer kurban duasını bilmiyorsa mutlaka bir dede veya bilen birini kurbanın

⁵⁹² Mehmet Can Tarğay, Ilıcak Mahallesi, 1952, İlkokul

⁵⁹³ Hüseyin Güzelgöl, Arpadere Mahallesi, 1954, Lise.

⁵⁹⁴ Ali Baba, Kuruca Mahallesi, 1949, Lise.

⁵⁹⁵ Akif Akbaba, Hacıhamza Mahallesi, 1941, İlkokul.

⁵⁹⁶ Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise.

başına götürmelidir. Hayvan kesilmeden önce kurban duası okunmalı ve tekbir getirilerek kurban kesilmelidir.⁵⁹⁷ Bazı köylerde ise kurban kesilmeden önce kurbanın bir kulağına ezan, diğer kulağına *Ayetel Kürsi* okunup daha sonra tekbir getirilerek kurban kesilmektedir.⁵⁹⁸

Çat ilçesindeki Alevî köylerinde özellikle cenaze merasimlerinde hocalık yapan taliplerden biri kurban kesimiyle ilgili olarak şunları aktarmıştır: “Bu köylerde hiç kimse hoca veya dede olmadan kurban kesmez. Mesela yan köyde dede veya hoca olmazsa bayram günü beni gelip arabayla götürüler. Orada kurbanın başında Enam Suresi’nin 79. ayetinin Arapçasını okur, duasını yapar ve kurbanı keseriz. Bu şekilde herkesin kurbanını keseriz. Daha sonra da köylüler bana hediye olarak kurban payı gönderirler.”⁵⁹⁹

Dede Garkın Ocağı dedelerinden biri kurbanın duasını şöyle vermektedir: Allah Allah, Tekbiri Halil, Fermanı Celil, Gerdanı Mikail, Canı İsmail, Delili Cebrail. Lailahe illallah, Muhammed Resulullah, Aliyyen Velîyyullah, Allahu Ekber, Allahu Ekber Lailahe illallahu Allhu Ekber, Bismillahi Allahu Ekber.⁶⁰⁰

Yörede Alevî ve Sünnîler arasında kurban ibadeti uygulamasındaki diğer bir farklılık ise *burak* olarak adlandırılan büyükbaş hayvanın hisse meselesidir. Sünnîler arasında iki yaşını doldurmuş olan büyükbaş hayvanı yedi kişi ortak olabilir. Ancak yöredeki Alevîler arasında bu uygulama farklı şekilde uygulanmaktadır. Alevîlerde büyükbaş hayvanı yedi kişi ortak kesemez. Ancak kesen kişi bu dünyadan göç etmiş inanç önderleri, akrabaları ve istediği kişileri niyet ederek onlar adına hisse kesebilir.

Konuyla ilgili olarak taliplerden biri şunları aktarmıştır: “Alevîlerde kurbanı gücü yeten kişilerin kesmesi gerekir. Gücü yetmeyenler için böyle bir zorunluluk yoktur. Ben genellikle büyükbaş hayvan keserim. Sünnîler gibi ortaklaşarak kesmeyiz. Ben kurbanımı keserken dünyadan göç etmiş kişiler için niyet ederim. Mesela kurbanımın bir hissesini Hz. Muhammed Mustafa için, bir hissesini Hz. Hüseyin için, başka bir hissesini vefat etmiş babam için niyet ederim. Bu şekilde kurbanımı yedi kişi

⁵⁹⁷ Nazim Tanyeri, Yazılı Mahallesi, 1938, İlkokul.

⁵⁹⁸ Yusuf Koçer, Gümüşlü Mahallesi, 1968, İlkokul.

⁵⁹⁹ Ali Sağlık, Karabey Mahallesi, 1932, İlkokul.

⁶⁰⁰ İlhami Kocaeli, Karaca Mahallesi, 1964, İlkokul.

⁶⁰⁰ Dursun Ali Yıldız, Yanıkaval Mahallesi, 1944, İlkokul.

için niyet ederek keserim.”⁶⁰¹ Yörede Sünnî toplulukla yakın ilişkide bulunan bazı Alevî köylerinde Sünnîlikteki uygulamanın yapıldığı, büyükbaş hayvanların ortaklaşa kesildiği de ifade edilmiştir.⁶⁰²

Yöre Alevîleri arasında kesilen kurban etinin paylaşımında da önemli bazı hassasiyetler gözetilmektedir. Kurban etinden ilk önce kesen aile bireylerinin yemesi gerekir. Daha sonra hastalar, yaşlılar, hamileler ve yetimlerin payı ayrılarak gönderilir.⁶⁰³ Kurban eti yaşanan yerdeki hane sayısına göre tartılarak poşetlenir. Zengin veya fakir ayrımı yapılmadan kesilen kurbanın eti herkese dağıtılır. Bu konuda Sünnîleri eleştiren Kureyşan Ocağı pirlerinden Yusuf Dede şunları aktarmıştır: “Kurban fakirler için kesilmeli ancak Sünnîler kestikleri kurbanı alıp poşetleyip dolaplara dolduruyorlar ve sadece kendileri yiyorlar. Bu şekilde Allah’ın rızasını kazandıklarını iddia ediyorlar. Ama biz kurban kestiğimizde *hak kantarı* adını verdiğimiz tartı ile tüm köy halkına eşit bir şekilde paylaştırırız. Komşularımızla kūs olsak da onların paylarını teslim ederiz.”⁶⁰⁴ Alevî geleneklerine göre kesilen kurban eti en fazla üç gün evde kalabilir. Üç günün sonunda tüm kurban etinin dağıtılmış olması gerekmektedir.⁶⁰⁵

Erzurum yöresinde yaşayan Alevîlerde farklı zamanlarda ve farklı gayelerle kesilen birçok kurban bulunmaktadır. Bunların başlıcaları şunlardır:

Yöre Alevîleri arasında en yaygın olan kurban, Kurban Bayramı günü kesilendir. Bayram günü Alevîlerin çoğunluğu yaşadıkları yerlerdeki camilere, yoksa en yakında bulunan Sünnî köylerdeki camilere giderek bayram namazını kılarlar. Az sayıda da olsa cemevi bulunan özellikle Hınıs ilçesinin köylerinde cemevine giderek dedenin yaptığı sohbeti ve kurban ibadetiyle ilgili bilgilendirmeyi dinledikten sonra kurbanlarını keserler. Özellikle bazı yaşlı Alevîler Kurban Bayramının birinci günü sabah kahvaltı yapmayıp oruç tuttuklarını, kurban etiyle orucun açılmasının büyük sevap olduğunu ifade ederler. Kurban Bayramının sadece ilk üç gününde kurbanlar kesilebilir.⁶⁰⁶

⁶⁰¹ İlhami Kocaeli, Karaca Mahallesi, 1964, İlkokul.

⁶⁰² Dursun İrat, Yeşildemet Mahallesi, 1940, Lisans.

⁶⁰³ Nazim Tanyeri, Yazılı Mahallesi, 1938, İlkokul.

⁶⁰⁴ Yusuf Koçer, Gümüşlü Mahallesi, 1968, İlkokul.

⁶⁰⁵ Ali Cemal Gültekin, Tozluca Mahallesi, 1950, İlkokul; İlhami Kocaeli, Karaca Mahallesi, 1964, İlkokul; Yusuf Koçer, Gümüşlü Mahallesi, 1968, İlkokul.

⁶⁰⁶ Turabi Sonuç, Bağlıca Mahallesi, 1979, İlkokul; Dursun İrat, Yeşildemet Mahallesi, 1940, Lisans; Metin Kayran, Bağlıca Mahallesi, 1974, İlkokul.

Yöre Alevîleri arasında uygulanan diğer bir kurban ise Muharrem orucundan sonra kesilen kurbandır. Bu kurban Kerbelâ'dan canlı kurtulan ve on iki imamın soyunu sürdüren Hz. Hüseyin'in oğlu Zeynelabidin'in sağ kurtulması hatırına kesilen şükür kurbanıdır.⁶⁰⁷ Bu kurbanla ilgili diğer kurbanlardan farklı bir uygulama yapılmaktadır. Yörede bu kurbanı genellikle ekonomik durumu iyi olan dedeler kendi imkanları dahilinde evlerinde keserler. O akşam taliplerine haber vererek dedenin evinde bir cem töreni düzenlenir, gelen taliplere ikram edilir. Cem törenine gelemeyen yaşlı ve hastalara pay ayrılarak gönderilir. Kurban edilen hayvanın kanı da kutsal olduğundan bir çukur açılarak oraya akması sağlanır ve derisiyle birlikte üstü kapatılır. Kesilen kurbanın kemikleri kesinlikle kırılmaz. Kurban eti suda haşlanarak ve çok hassas davranılarak kemikler etten ayrılır. Kurbanın tüm kemikleri bir araya getirilir, hatta kendisine pay gönderilen kişilerin etinde kemik varsa onlar da gelene kadar beklenir. Daha sonra kırılmayan bu kemikler bir kefene sarılır, dede taliplerle birlikte bu kefenlenmiş kemikleri bir mezar açtırarak sanki bir cenaze defnediliyor gibi dua ve deyişlerle üstünü toprakla kapattırır.⁶⁰⁸

Erzurum Alevîleri arasında kesilen kurbanlardan biri de adak kurbanıdır. Bu kurbanın kesilmesinin herhangi bir zamanı yoktur. Bu kurban daha çok bahar ve yaz aylarında Alevîler için kutsal sayılan türbelerin olduğu yerlerde kesilir, dualar edilir ve ikramlarda bulunulur. Türbeler dışında kişiler evlerinde veya farklı yerlerde bu kurbanı kesebilirler. Adak kurbanı kişinin herhangi bir dileğinin meydana gelmesi halinde Allah için kurban kesmeye söz vermesidir. Sünnî anlayıştaki düşüncenin aksine Alevîlikte kesilen adak kurbanının etinden kesen kişi yiyebilir.

Alevî taliplerden biri adak kurbanı ile ilgili olarak şunları aktarmıştır: “Adak kurbanı kesecek kişi bir gün önceden komşu ve akrabalarına yarın kurban keseceğini müsait olan herkesi davet ettiğini haber verir. Katılmak isteyen kişiler de imkanları dahilinde lokmalarını hazırlayarak bu kurban uygulamasına giderler. Türbe veya benzer yerlerde kurban kesilir, dualar edilir ve bazı zamanlar eğlenceler de yapılabilir.”⁶⁰⁹

Erzurum'da yaşayan Alevîlerin bahsettiği diğer iki kurban türü de Hızır kurbanı ve Nevruz kurbanıdır. Hızır kurbanı, hızır orucunun tutulduğu haftanın perşembe günü

⁶⁰⁷ Ali Cemal Gültekin, Tozluca Mahallesi, 1950, İlkokul.

⁶⁰⁸ Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise.

⁶⁰⁹ Giray Kamiloğlu, Kürkcü Mahallesi, 1940, Lisans.

kesilir. Eğer yer müsaitse ve dede varsa cem töreni düzenlenir, kesilen kurban eti törene katılanlara ikram edilir. Nevruz kurbanı ise Hz. Ali'nin doğduğu zaman olarak kabul edilen mart ayında tutulan dokuz günlük orucun sonunda kesilen kurbandır.⁶¹⁰ Erzurum'da Alevîlerin yaşadığı bazı yerlerde cem yapılacak cemevi veya benzer yerlerinin olmaması veya cemi yönetecek yeterliliğe sahip dedelerin eksikliğinden dolayı cem törenleri ve bu törenlerde kesilen kurban uygulamaları yapılamamaktadır.

Yöre Alevîleri arasında en yaygın ibadet olan kurban, ekonomik durumu iyi olan kişilerin isteğine bağlı olarak bir dua ve istekte bulunmak veya kötülükten korunmak amacıyla üzerine Allah'ın ismi anılarak kesilir. Kurban ibadeti Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İshak'ı kurban etmek istemesiyle başladığına inanılır. Alevîler kendileri için önemli sayılan günlerde, bazı cem törenlerinde, türbe ziyaretlerinde ve özellikle Kurban Bayramı günlerinde kurbanlarını keserler. Büyükbaş hayvanları yedi hisse olarak kesmek yöre Alevîleri arasında farklı şekilde uygulandığı, kurbanı kesen kişinin ölmüş olan kişileri hisseye katarak onların niyetine kestiği görülmüştür. Ayrıca yöre Alevîleri kurban etinin tamamının dağıtıldığını çünkü bu etin evde üç günden fazla kalmasının haram olduğunu ifade etmişlerdir. Yöre Alevîleri Hz. Hüseyin'i İslam'ın ilk kurbanı olarak kabul etmektedirler.

1.3. ERZURUM'DA YAŞAYAN ALEVÎLERİN ADAB-ERKAN'A DAİR TEMEL UNSURLARI VE AHLÂK ANLAYIŞLARI

1.3.1. Dört Kapı-Kırk Makam

Alevî düşüncesindeki dört kapı-kırk makam anlayışı tasavvufi bir görünüme sahiptir.⁶¹¹ Bu kavram doğru yolda yürüyen tarikat yolcusunun Hakk'a ulaşması için geçmesi gereken manevi ve ruhi merhaleleri ifade etmektedir.⁶¹² Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kapıları ahlak esaslarının temellerini oluştururken, bu kapıların kırk makamı

⁶¹⁰ Ali Cemal Gültekin, Tozluca Mahallesi, 1950, İlkokul; Ali Baba, Kuruca Mahallesi, 1949, Lise.

⁶¹¹ Yıldız, *Anadolu Aleviliği, Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 215

⁶¹² Esat Korkmaz, "Hacı Bektaş Veli Öğretisi Dört kapı-kırkmakam", (ss. 207-240), A. Yalçın (Haz.), *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri*, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Ankara 1999.

ise kişiyi insanı kâmil seviyesine ulaştıran, yaratan ile yaratılan arasındaki mesafeyi yok eden “aşk” olarak ifade edilmektedir.⁶¹³

Alevî-Bektaşî yazılı kaynaklarının birçoğunda dört kapı-kırk makam kavramı zikredilse de bunları belli bir düzen içerisinde ele alan kişi Ahmet Yesevî'dir. Yesevî tarafından sistemleştirilen dört kapı-kırk makam düşüncesi Hacı Bektaş Velî tarafından küçük farklılıklar dışında benzer bir şekilde işlenmiştir.⁶¹⁴ Ahmed Yesevî ve Hacı Bektaş Velî'nin eserlerinde şeriat kapsının makamları aynı şekilde verilmiştir. Tek fark ise Hacı Bektaş Velî, namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetleri tek maddede toplamış, ilave olarak nikah, haram, şefkat, temizlik ve helal kazanç maddelerini eklemiştir. Hacı Bektaş Velî tarafından eklenen bu maddeler Ahmed Yesevî'de “Emr-i bi'l Ma'ruf nehy-i ani'l münker” makamında birleştirilmiştir. Bu benzerlikler Ahmed Yesevî, Hacı Bektaş Velî, Yunus Emre ve Kaygusuz Abdal gibi fikir insanlarının aynı kültür ve geleneğin temsilcileri olduğunu göstermektedir.⁶¹⁵

Dört kapı-kırk makamın ana kaynağı olarak Alevî yazılı kaynakları başta Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed (s.a.v.) olmak üzere Hz. Ali ve Cafer-i Sadık gibi islam önderlerinin söz ve uygulamaları olduğunu belirtmektedir. Bazı kaynaklara göre bu dört kapı ve makamları Hz. Peygamber'in vefatı yaklaşınca Hz. Ali'ye yaptığı nasihatler ve miraçta Allah'ın bildirdiği emirlerden oluşmaktadır. Dört kapı ve kırk makam emirleri Allah'tan Cebrail aracılığıyla Hz. Muhammed'e, ondan Hz. Ali ve evlatlarına ulaştırılmıştır. Daha sonra on iki imam vesilesiyle Ahmed Yesevî ve ondan da Hacı Bektaş Velî'ye aktarılmıştır.⁶¹⁶

Hacı Bektaş Velî, “Makâlât” adlı eserinde dört kapı ve kırk makamı İslam dininin temeli olarak ifade etmekte ve her Müslümanın yerine getirmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Hacı Bektaş Velî'ye göre bu kapı ve makamlar şunlardır:

a. Şeriat Kapsı: (1) Allah'ın varlığına ve birliğine inanmak; (2) İlim Öğrenmek; (3) Namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmek, zekât vermek, cihat etmek ve cenabetten

⁶¹³ Melikoff, *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*, 339-340.

⁶¹⁴ Şahin, *Alevi Yazılı Kaynaklarındaki Dört kapı-kırk makam*, 274-288.

⁶¹⁵ Abdurrahman Güzel, “Yunus Emre'nin Eserlerinde Tasavvufi Unsurlar (Dört kapı-kırkmakam Kısa Bir Değerlendirmesi)”, *Yunus Emre'nin Vefatının 700. Yıl Dönümü Anısına Uluslararası Türkçenin Anadolu'da Yazı Dili Oluşu Sempozyumu*, 12-14 Temmuz 2021, 2021, (ss. 199-252), Türk Dil Kurumu Yayınları.

⁶¹⁶ Ali Rıza Özdemir, “Alevi Bektaşî Yolunda Dört Kapının Makamları”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, 13(2), 2020, 713-742.

temizlenmek; (4) Helal kazanmak ve haramdan uzaklaşmak; (5) Evlenmek ve gerekliliklerini yapmak; (6) Zinadan uzak durmak; (7) Toplumun koyduğu kurallara uymak; (8) Şefkat ve merhametli olmak; (9) Temiz Olmak; (10) İlahi emirlere uymak.⁶¹⁷

b. Tarikat Kapısı: (1) Tövbe etmek; (2) Mürşide bağlanmak; (3) Temizlenip giyinmek; (4) Nefis Terbiyesi; (5) Mürşide hizmet etmek; (6) Takva sahibi olmak; (7) Ümit tutmak; (8) hırka, tesbih, zenbil, seccade, makas; (9) Muhabbet, sevgi; (10) İlahi aşk, gönül zenginliği.⁶¹⁸

c. Marifet Kapısı: (1) Edep; (2) Tanrıya yaklaşma; (3) Nefse karşı çıkma; (4) Sabır; (5) Utanmak; (6) Cömertlik; (7) İlim öğrenmek; (8) Kötü huyları terk etme; (9) Marifet; (10) Özünü bilmek.⁶¹⁹

d. Hakikat Kapısı: (1) Tevazu; (2) Kimseyi ayıplamamak; (3) Elinden geleni esirgememek; (4) Allah'ın lütfundan emin olmak; (5) Allah'a aşkla yönelmek; (6) İlahi gizlilik hakkında bilgi sahibi olma; (7) Varlıktaki ilahi şeyleri görmek (seyir); (8) Sırrı öğrenmek; (9) İbadete ara vermemek (Mücabebe); (10) Müşahede (Tanrıya ulaşmak).⁶²⁰

İmam Cafer-i Sadık Buyruğu'nda dört kapı-kırk makam düşüncesinin önemli bir yer tutmasına ve tarikat esaslarının ana dayanağı olarak ifade edilmesine rağmen sistemli ve genel bir anlayıştan söz etmek zordur.⁶²¹ Velayetnâmeler ve Buyruklar başta olmak üzere birçok Alevî yazılı kaynağında yer alan dört kapı-kırk makam düşüncesinin temel gayesi Allah'a ulaşma ve kemale erme çabasıdır.⁶²² Ancak son dönemlerde dört kapıdan biri olan şeriat kapısı ile hakikat kapısı arasında bir aykırılık varmış gibi durum ortaya konularak İslam kültüründen farklı bir anlayış yaratılmaya çalışılmaktadır.⁶²³

Makâlât ve Buyruk gibi eserlerde dört kapı-kırk makam sayılırken genel olarak ayetlerle temellendirilmiştir. Ancak günümüzdeki bazı yazarlar bu makamları ayetlerle değil bir kısım şairlerin şiir ve nefesleriyle delillendirme yoluna gitmişler ve özellikle şeriat kapısı delillendirilirken Kur'an'ı yok saymaya çalışmışlardır. Hatta “şeriat”

⁶¹⁷ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2007, 29.

⁶¹⁸ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 30.

⁶¹⁹ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 31.

⁶²⁰ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 31.

⁶²¹ Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, 226.

⁶²² Şahin, *Alevi Yazılı Kaynaklarındaki Dört kapı-kırk makam*, 274-288.

⁶²³ Fırlı, *Türkiye'de Alevilik ve Bektâşilik*, 238.

kelimesine olumsuz anlamlar yüklenerek bu kapının makamları dikkate alınmamış ve bazen de bu kapıda yapılması gereken uygulamalara düşmanlık edilmiştir.⁶²⁴ Yörükân ise dört kapı-kırk makamın bütün Alevî-Baktaşî topluluklarında teorik olarak var olduğu, ancak bu kapı ve makamların pratikte karşılığının çok fazla olmadığını ifade etmiştir.⁶²⁵

İslam dinînin temel ilkelerinin öğretildiği şeriat kapısı bir yasa niteliğinde olup aynı zamanda diğer kapılara giden anahtar rolündedir. Bu kapıyı layıkıyla tamamlayamayan kişiler için diğer kapılar kapalı olur. Ayrıca şeriat kapısını usulüne göre geçen kimseler sonradan şeriata bağlılığını bozarsa tarikat, marifet ve hakikati de bozmuş olur. Tarikat kapısında bir pire veya mürşide bağlanma kaideleri ve Bektaşîliğe katılma yolları öğretilir. Marifet kapısında kişi Allah'tan gayrisine yüz çeviren kişi iç dünyasına yönelir ve nefsin tuzaklarından arınır. Hakikat makamında kişi Tanrıya ulaşan kimse tevazu sahibi olur ve tüm insanları bir görür.⁶²⁶

Şeriat kapısı tüm kullar için geçerli olan, tarikat kapısıyla da iç içe geçmiş ve Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.v.) sahibi olduğu kapıdır. Bu kapının ilkeleri tartışmaya açık olmayan ve her kişinin yapmakla yükümlü olduğu hususlardır. Ancak Alevîlerin bu ilkeleri yerine getirme noktasında fıkıh ehline göre daha serbest davranmaları şeriat ilkelerini inkâr anlamı taşımamaktadır. Ayrıca tüm inananların bu şeriat hususlarından mutlaka haberdar olması gerekmektedir.⁶²⁷

Tasavvuf ehline göre şeriat nâsût âlemi, tarikat ceberut âlemi, marifet melekût âlemi ve hakikat lâhût⁶²⁸ âlemdir. Zaman açısından bakıldığında ise Hz. Âdem'den başlayıp Hz. Muhammed'e (s.a.v.) kadar geçen zaman şeriat devri, Hz. Ali'nin dünyaya gelmesiyle şeriat devri devam etmekle beraber tarikat devrinin kapıları da açılmıştır. Tarikat devrinde keramet gösteren birçok velî zuhur etmiş ve günümüze kadar devam

⁶²⁴ Bozkuş, *Sivas Aleviliği*, 287.

⁶²⁵ Yörükân, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, 48,310.

⁶²⁶ Gündoğdu, "Hacı Bektaş Veli", 251-265.

⁶²⁷ Kaluç, *Alevilik, İnanç-Edep-Erkân*, 175.

⁶²⁸ Hallâc-ı Mansur insanın beşerî yönü için *nâsût*, manevî yönü için ise *lâhût* kavramlarını kullanmıştır. Hallâc, *Allah Hz. Âdem'i kendi suretinde yaratmıştır*, hadisinden yola çıkarak Allah'ın kendisinde bulunan, kimsenin bilmediği güzelliğini ve sırlarını ortaya koymak için insanı kendisinden çıkarmıştır. İnsan nâsût ve lâhut olan bu iki tabiatın bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Geniş Bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, "Nâsût", *İslam Ansiklopedisi, DİA*, İstanbul 2006, 32, 431-432; *Cebr kökünden gelen ceberût* kavramı Arap dilcilerle göre zorlama, kahr ve zorlama anlamlarına gelmektedir. Bazı mutasavvıflara göre üç âlemin en yükseği Ceberût, ortası *melekût* ve en altı ise mülktür. Bkz. İrfan Gündüz, "Ceberût" *İslam Ansiklopedisi, DİA*, VII, İstanbul 1993, 193-194.

etmiştir. İçinde bulunduğumuz zaman marifet devridir. Çünkü günümüzde modern teknolojiyle birlikte denize dalıp, havada uçup, dünyanın diğer ucundaki insanlarla iletişime geçebilmekteyiz. Bu devirden sonra tüm insanlığın rahat edebileceği bir dönem gelecek ki buna hakikat devri denilmektedir.⁶²⁹

Kendisinde tanrısal bir parça taşıyan insanın temel hedefi Hakka ulaşmaktır. Bu hedefe varabilmek için insanın geçmesi gereken dört merhale bulunmaktadır. Bunlar şeriat, tarikat, marifet ve hakikattir. Şeriat kapsı kabuktur ve burada Tanrı ile insan arasında net çizgiler bulunmaktadır. Şeriat kapısında tek hükümdar olan Allah'ın emirlerini yerine getirenler mükâfat görecektir, yasakları yapanlar ise cezasını çekeceklerdir. Şeriat kapısında insan ve yaratan arasındaki ilişki emir ve yasaklara dayanırken diğer üç kapıda radikal bir değişiklik göze çarpmaktadır. Şeriat kapısında insan ve Allah arasında ontolojik bir uzaklık esas iken, diğer üç kapıda esas olan, Allah ile yakınlaşmak ve nihayet birleşmektir.⁶³⁰

Hız. Muhammed ve Hız. Ali aynı cevherden olan nübüvvet ve velâyet nurunu taşımaktaydılar. Nübüvvet nuru şeriatı, velâyet nuru tarikatı temsil etmektedir. Hız. Peygamber Gadir Hum'da Hız. Ali'yi halife değil vasî tayin etmiştir. Çünkü halifelik şeriatı, vasilik tarikatı temsil etmektedir. Hız. Peygamber Kur'an ve hadislerde şeriatı zahiri bir şekilde ortaya koymuştur. Ancak tarikat ilmini sadece Hız. Ali'ye vermiş, o da kendisinden sonra gelen imamlara aktarmıştır. Peygamberin vefatından sonra tarikat ehli olan seçkin insanlar Hız. Ali'yi takip etmişlerdir. Ancak şeriat ehli olanlar ise diğer halifelerin peşinden gitmişlerdir. Hız. Ali'nin yolundan giden ve tarikat ehli olan insanlar doğru yola girmişlerdir. Şeriat ehli olanlar ise halifeleri takip ederek yanlış yola sapmışlardır. Çünkü Hız. Muhammed doğru yolu sadece Hız. Ali'ye bildirmiştir.⁶³¹

Dört kapı-kırk makam anlayışı Alevî ve Bektaşîler açısından önemli bir inançsal farklılığı ortaya koyar. Bektaşîlikte bu kapılar sırasıyla ve eğitimle geçilmesi gerekirken, Alevî anlayışında bu durum statik bir durum arz eder ve din adamlarıyla özdeşleştirilir. Mesela Sünnî düşüncenin temel yapısını oluşturan şeriat kapısı Bektaşîlikte tekkeye kabul edilmesi için gerekli olan bilgileri bilmesi anlamını taşıyorken, Alevîlerde ise kendilerini doğuştan tarikat ehli saydıklarından şeriat kapısı

⁶²⁹ Oytan, *Bektaşîliğin İç Yüzü*, 83-84; Ayrıca bilgi için bkz. Sarıkaya, *Anadolu Aleviliğinin Tarihi arka Planı*, 155; Dierl, *Anadolu Aleviliği*, 123; Kutlu, *Alevilik-Bektaşîlik Yazıları*, 156-157.

⁶³⁰ Yıldırım, *Geleneksel Alevilik*, 179-180.

⁶³¹ Yıldırım, *Geleneksel Alevilik*, 181-182.

önemsenmez Alevî düşüncede rehber, şeriat kapısını; pir, tarikat kapısını; musahip, marifet kapısını; mürşit hakikat kapısını temsil eder. Alevî açısından kendilerini temsil eden bu dinî kişiliklere bağlı kalındığında dinî sorumluluklar yerine getirilmiş kabul edilir.⁶³²

Temelinde Hak-Muhammed-Ali sevgisi bulunan ve vahdet-i vücud anlayışına sahip olan Alevîliğin ana esaslarını dört kapı ve kırk makam oluşturmaktadır. Bir talibin bu kapılara varabilmesi için mutlaka bir mürşit, pir ve rehber ihtiyacı vardır. Bu kişilerin yardımıyla insan hakikat kapısında Hak-Muhammed-Ali'ye ulaşır ve Tanrı ile bütünleşir.⁶³³ Başka bir düşünceye göre Alevî ve Bektaşîliğin eğitim sistemini oluşturan dört kapı ve kırk makamı, insanın kökenini oluşturan ve “anasır-ı erbaa” olarak ifade edilen hava, ateş, su ve toprakla özdeşleştirmiştir. Hava şeriat kapısını, ateş tarikat kapısını, su marifet kapısını, toprak hakikat kapısını temsil etmektedir.⁶³⁴

Dört Kapı-Kırk Makam ile ilgili olarak Kureyşan Ocağı dedelerinden biri şunları aktarmıştır: “Evvel şeriat kapısıdır. Zahirî yaşamın olduğu bu kapıda herkes eşittir ve Âdemoğludur. İslam’ın şartları olan namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve hacca gitmek gibi ibadetler bu kapıdadır ve herkes bunları yapmakla görevlidir. Dede, şeyh, pir ve talip hepsi eşittir ve birbirinden üstün değillerdir. İkinci kapı tarikat kapısıdır. Bu kapıda talip bir pire bağlanır, ondan tövbe alır ve çiraklık etmeye başlar. Tarikat kapısında dede uludur ve talip onun öğrencisidir. Üçüncü kapı marifet kapısıdır. Kişi burada yolun düsturunu öğrenmiş, usta ve ehil bir konuma gelmiştir. Dördüncü kapı ise hakikat kapısıdır. Bu kapıya varan kişi dünyalık her şeyi aşmış, sırrı hakikate ulaşmış ve hak ile hak olmuştur.”⁶³⁵

Dört kapı-kırk makam öğretisi ile ilgili olarak taliplerden İlhami Kocaeli şunları aktarmıştır: “Bu kapılar ve onların makamları Alevîlerin doğumundan ölümüne kadar öğrenmesi ve aşması gereken temel eğitim kademeleridir. Dört kapı-kırk makam doktrinindeki eğitim kademeleri, okullarda çocukların bulunduğu yaş ve seviyelerine göre verilen eğitim sürecinin benzeridir. Çocukların okuma, yazma ve temel bilgileri öğrendiği ilkokulun karşılığı Alevî yolundaki şeriat kapısına denk gelmektedir. Bu

⁶³² Gezik, *Dinsel Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevi Kürtler*, 158-159; Ayrıca bkz. Bayrak, *Alevilik ve Kürtler*, 422; Yılmaz Soyzer, *Sosyolojik Açıdan Alevi Bektaşî Geleneği*, Seyran Yayınları, İstanbul 1996, 97.

⁶³³ Rıza Zelyut, *Dersim İsyanları, Seyit Rıza Gerçeği*, Kripto Yayınları, Ankara 2019, 117.

⁶³⁴ Esat Korkmaz, *Alevi Felsefesi*, Pencere Yayınları, İstanbul 2014, 59-66.

⁶³⁵ Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise.

kapıda bulunan kişiler hiçbir şey bilmeyen, ne yapması gerektiği konusunda Allah'ın kendisine kitap ve peygamber gönderdiği ve ona yol gösterdiği bilgisiz kimselerdir. Kişinin bu kapıyı aşması için buradaki makamların tamamını yerine getirmesi gerekmektedir. Nasıl ki eğitimde ortaokula başlayabilmek için ilkokulu bitirme şartı varsa; tarikat kapısına geçebilmek için de şeriat kapısının tüm makamlarını yerine getirme zorunluluğu bulunmaktadır. Diğer kapılar olan tarikat kapısı ortaokula, marifet kapısı liseye ve hakikat kapısı ise üniversite eğitim seviyelerine benzemektedir. Üniversite nasıl ki eğitimin zirvesi ise hakikat kapısı da Alevî yolunun ulaşılabilir son noktasıdır. Gerçek Alevî dedeleri bu seviyeye ulaşmışlardır.”⁶³⁶

Derviş İsmail Dede dört kapı-kırk makam kademelerinde bazı ibadet ve uygulamaların birbirinden tamamen farklı olduğunu vurgulayarak şunları aktarmıştır: “Şeriat kapısının kıblesi Kâbe’dir. Bu yüzden şeriat kapısında yerine getirilmesi gereken namaz ibadetini yaparken Kâbe’ye doğru yöneliriz. Tarikat kapısının kıblesi pirdir. Çünkü bu kapıda bulunan kişi bir pire yönelir, ona bağlanır ve ondan yolun inceliklerini öğrenir. Cem ayinlerinde kible olarak pirin postunun olduğu tarafa dönülür. Marifet kapısının kıblesi kişinin kendi özüne dönmesidir. Hakikat kapısının kıblesi ise her yerdir. Bu kapıya varan kişi Hakk’a ulaşmıştır ve ne tarafa dönerse orada Hakk’ı bulacaktır.”⁶³⁷

Şeriat kapısının semahı tavaf etmektir. Bu kapıda bulunan kişiler semah yapmak için Mekke’de bulunan Kâbe’nin etrafında dönerler. Tarikat kapısının semahı cemde dönülür. Bu kapıda bulunan kişiler cem ayininde pirin huzurunda semaha kalkan diğer kişilerle birlikte cemal cemale dönerler. Marifet kapısında bulunan kişi kendi özüyle birlikte dönerek semahını yerine getirir. Hakikat kapısına ulaşan kişi bütün varlıkla birleşerek döner ve semahı bu şekilde tamamlamış olur.⁶³⁸

Kureyşan Ocağı’na mensup Mahmut Dede dört kapı-kırk makamla ilgili olarak şunları aktarmıştır: “Dört kapı ve kırk makam insanı, kâmil mertebesine ulaştıran, kişiyi ham halinden alıp has seviyesine çıkaran ve her bir kapısı ahlaki açıdan farklı seviyelerde bulunan insanlara hitap eden ahlaki öğretilerdir. Şeriat kapısının makamları avam, tarikat kapısının makamları ibtida, marifet kapısının makamları idrak, hakikat

⁶³⁶ İlhami Kocaeli, Karaca Mahallesi, 1964, İlkokul.

⁶³⁷ Derviş İsmail Cambaz, Çatkale Mahallesi, 1960, İlkokul.

⁶³⁸ Derviş İsmail Cambaz, Çatkale Mahallesi, 1960, İlkokul.

kapısının makamları ise münteha seviyesinde olan insanlar için geçerlidir. Her insan bulunduğu kapının makamlarında belirtilen emirleri yerine getirmekle yükümlü olup, diğer kapıların makamlarından sorumlu değildir.”⁶³⁹

Mahmut Dedeye göre Hz. Muhammed’in (s.a.v) miraçta Allah ile konuştuğu doksan bin kelâmın otuz binini şeriat kapısına, otuz binini tarikat kapısına ve otuz binini de marifet kapısına bildirmiştir. Ancak hakikat kapısı sır olduğu için o kapıya ne kadar kelâm getirdiği bilinmemektedir. Şeriat kapısında otuz bin kelâm kanun, nizam, emirler, yasaklar ve suçlulara verilecek cezalar hakkındadır. Tarikat kapısındaki otuz bin kelâm kişinin nefsini ıslah etmesiyle ilgilidir. Marifet kapısında otuz bin kelâm ise; Allah’ın cemalini müşahade etmek ve kendi özünün farkına varmakla alakalıdır. Her kişi bu noktada kendi bulunduğu mertebesinin farkında olmalı ve ona göre sohbet etmelidir. Tanımadığı ve halini bilmediği kişiyle hakikat hakkında konuşup sır vermemelidir.⁶⁴⁰

Üryan Hızır ocağı dedelerinden biri dört kapı-kırk makamla ilgili olarak şunları aktarmıştır: “Şeriat kapısında insanlara emirler ve yasaklar veren bir güç bulunmaktadır. Bu güç onların nasıl yaşaması gerektiği konusunda yol göstermesi için kitaplar ve peygamberler göndermiştir. Çünkü bu kapıda bulunan insanlar, eğitim seviyeleri çok düşük olan ve sadece kendilerini düşünenlerdir. Kısacası şeriat kapısında bulunan insanlar cahil durumdadırlar. Tarikat kapısında bir pire bağlanılarak onun gösterdiği yol üzere hareket edilir. Bu kapıda pir usta kişi ise onun çırağı durumundadır. Marifet kapısında olan kişi ise çıraklığı başarıyla tamamlamış, pirin istediği şekilde yolun tüm gerekliliklerini öğrenmiş kişidir. Marifet kapısındaki kişi pir olmadan da hakikat kapısına doğru yolculuğunu tamamlayabilir. Hakikat kapısı kişinin ustalık dönemidir. Bu kapıya varan kişi yolun tüm inceliklerini geçerek öğretici konumuna gelmiştir.”⁶⁴¹

Dört Kapı-Kırk Makam öğretisi hakkında yöre Alevîleri arasında farklı tanımlamalar ve benzetmeler yapıldığı görülmüştür. Bu tanımlar şöyledir: Şeriat kapısı ilim, tarikat kapısı iman, marifet kapısı din, hakikat kapısı ameldir.⁶⁴² Şeriat duymak, tarikat görmek, marifet anlamak ve hakikat bilmektir.⁶⁴³ Şeriat; ten, tarikat; et, marifet;

⁶³⁹ Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise.

⁶⁴⁰ Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise.

⁶⁴¹ Akif Akbaba, Hacıhamza Mahallesi, 1941, İlkokul.

⁶⁴² Giray Kamiloğlu, Kürkcü Mahallesi, 1940, Lisans.

⁶⁴³ Şenol Bayraktar, Aktaş Mahallesi, 1950, Ortaokul.

ilik, hakikat; candır.⁶⁴⁴ Şeriat kapı, tarikat eşik, marifet söve, hakikat kilittir.⁶⁴⁵ Şeriat kapısında Hz. Musa, tarikat kapısında Hz. Davut, marifet kapısında Hz. İsa ve sırrı hakikat kapısında Hz. Muhammed (s.a.v) bulunmaktadır.⁶⁴⁶ Şeriat kapısı gemiye binmek, tarikat kapısı denize açılmak, marifet kapısı dalgıç olmak ve hakikat kapısı ise inciyi kendimizde bulmaktır.⁶⁴⁷

Dört kapı-kırk makam öğretisi yöre Alevîleri açısından genel olarak insanı Allah'a ve kemâlâta götüren aşamalar olarak kabul edilmektedir. Bundan dolayı bütün Alevîlerin bu kapıları ve makamlarını bilmeleri ve onlara göre yaşamaları gerektiği ifade edilmiştir. Ancak mülakat yaptığımız Alevîlerin çoğunluğunun dört kapıyı bilip sayarken, bunlara ait makamlar hakkında bilgi sahibi olmadıkları görülmüştür. Bir kısım Alevî ise dört kapı-kırk makamı duymadıklarını ve bu konuda bilgilerinin olmadığını söylemişlerdir. Ayrıca yörede dört kapı-kırk makam öğretisi hakkında bazı dede ve talipler arasında farklı düşüncelerin olduğu da tespit edilmiştir.

1.3.2. Üç Sünnet-Yedi Farz

Alevî düşüncesinde dört kapı kırk makam haricinde diğer bir ahlaki öğreti üç sünnet yedi farzdır. Alevîlikte kesin olarak yerine getirilmesi gereken ve ilk olarak Cafer-i Sadık tarafından uygulandığına inanılan ilkeler “Üç Sünnet-Yedi Farz” olarak belirtilmektedir.⁶⁴⁸ Buyruklarda üç sünnet ve yedi farz olarak ifade edilen bu ilkeler Safevi-Kızılbaş tarikatının da üzerine kurulduğu temel esasları ifade etmektedir. Bu esasların yer verildiği Buyruk risalelerinde üç sünnet ve yedi farzı yerine getirmeyenlere verilen tarık çalma ve akçe ödeme gibi cezalar ayrıntılarıyla anlatılmaktadır.⁶⁴⁹

Buyrukların farklı nüshalarında *Üç Sünnet-Yedi Farz* esaslarında değişik kaideler olmasına rağmen bu esasların uygulanmaması durumunda verilecek cezalarda müşterek bir anlayışın olduğu görülmektedir. Modern dönem Alevî yazarları ise eserlerinde üç sünnet ve yedi farz kavramlarına sınırlı şekilde yer vermişlerdir. Çünkü bu esasların daha çok kapalı topluma hitap etmesinden ve köyden büyük kentlere göç

⁶⁴⁴ Nazim Tanyeri, Yazılı Mahallesi, 1938, İlkokul.

⁶⁴⁵ Durak Tokar, Kürkçü Mahallesi, 1970, Lise.

⁶⁴⁶ Kali Gül, Ilıcak Mahallesi, 1948, İlkokul.

⁶⁴⁷ Kemal Kuruçeren, Meydan Mahallesi, 1975, İlkokul.

⁶⁴⁸ Fırlıklı, *Türkiye’de Alevîlik ve Bektâşîlik*, 240.

⁶⁴⁹ Yıldırım, *Menâkıb-ı Evliyâ (Buyruk)*, 154-155.

sonucu bu durumun değişmesinden dolayı günümüz Alevî toplumunda bu esaslar uygulanabilirliğini kaybetmeye başlamıştır.⁶⁵⁰

Üç Sünnet ve Yedi Farz şunlardır:

Üç Sünnet:

1. Her zaman Allah'ın varlığı ve birliğini anma (Tevhid);
2. Gönülden düşmanlığı ve büyüklenmeyi atma;
3. Tarikatın her emrini yerine getirme.

Yedi Farz:

1. Ehl-i Tarikat yolunu şeriat kavminden (halktan) saklama;
2. Dört kapıda da kâmil insan olduğunu ispatlaya;
3. Nefsani isteklerden kurtulup Hakk'a itaatkâr olma;
4. Mürebbinin emirlerine itaat etme;
5. Musahip olma ve musahip hakkını hak bilme;
6. Halifeden el alıp hırka giyme;
7. Halifeden taç giyinme.⁶⁵¹

Anadolu Aleviliği daha çok sözlü kültüre dayalı olmasından dolayı *Üç Sünnet Yedi Farz* gibi dinî kurallarda ve ahlak ilkelerinde bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Alevî yazılı kaynak türlerinden biri olarak kabul edilen *Buyruk* risalelerinin bazılarında yedi farz yerine on iki farz geçmektedir. Bu sayının on iki olarak ifade edilmesinde başta on iki imam inancı olmak üzere, Hurufiliğin ve ebced hesabının etkileri olduğu düşünülmektedir.⁶⁵² Alevî yolunun temel esaslarını oluşturan farz, sünnet, dört kapı kırk makam gibi esaslar günlük hayattaki durumlara göre farklı yorumlanabilmekte ve dinî otorite olarak kabul edilen dinî kişiliklerin tefsirlerine göre de değişebilmektedir.⁶⁵³ Yörükan'a göre yedi farz Alevî bir talibin mutlaka yerine getirmesi gereken şartlardır. Alevî erkânlarının temelini oluşturan bu farzları yerine getirmeyenler cem erkanına katılamazlar. Ayrıca bunları yerine getirmeyen kişilere çeşitli cezalar verilir.⁶⁵⁴

⁶⁵⁰ İlyas Üzüm, "Buyruk'ta 'Üç Sünnet-Yedi Farz' Kavramı ve Alevi Yazarların Tutumu" *İslam Araştırmalar Dergisi*, 5, 2001, 157-174.

⁶⁵¹ Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, 247-251.

⁶⁵² Rençber, *Hakk Muhammed Ali Aşkı*, 182.

⁶⁵³ Krisztina Kehl-Bodrogi, *Kızılbaşlar/Aleviler*, 134.

⁶⁵⁴ Yörükan, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, 304.

Üç Sünnet Yedi Farz ile ilgili olarak Kureyşan Ocağı pirlerinden biri üç sünnet yedi farzın Alevîler için, ahlaki kuralların yer aldığı bir inanç sistemi olduğunu vurgulamıştır. Üç sünnet yedi farz öğretisinin tüm maddelerinin zaten Dört Kapı-Kırk Makamın içinde olduğunu, bu nedenle bunları yerine getirmenin kişiyi ahlaki olgunluğa götüreceğini ifade etmiştir.⁶⁵⁵

Netice olarak yöre Alevîleri arasında Üç Sünnet Yedi Farz öğretisi hakkında dede ve taliplerin çok fazla bilgilerinin olmadığı görülmüştür. Bazı dedeler bu öğretinin sadece ismini duyduklarını ama ne olduğunu bilmediklerini ifade etmişlerdir.

1.3.3. Eline, Diline, Beline Sahip Olma

Alevî zümrelerde var olan güçlü ahlak anlayışının temeli “Eline, beline, diline sahip ol.” şeklinde sembolize edilen kurallar ekseninde oluşturulmuştur. Alevî toplumlarda yaşatılan bu ahlaki ilke İslami gelenekte mevcut olan ahlak kuralları çerçevesinde ele alınırken, özelde ise tasavvufi bir açıdan uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir.⁶⁵⁶ Alevîliğin ahlaki temelini meydana getiren bu kurala göre; Alevî olan biri eli ile koymadığını almamalı, hırsızlık etmemeli ve hiç kimseye zarar vermemelidir. Dili ile kimsenin arkasından konuşmamalı, yalan, dedikodu ve gıybetten uzak durmalıdır. Beline sahip olmalı, başkasının namusuna göz dikmemeli ve haram olan ilişkilerden uzak durmalıdır.⁶⁵⁷ Bu üç kavram bazı kaynaklarda *Edeb* kelimesiyle ifade edilmiştir. *Elin tek, dilin pek, belin berk tut* sözüyle Yunus Emre *edep* ilkesini somut bir hale sokmuştur.⁶⁵⁸

Alevîlikte “elin, belin ve dilin mührü” ifadesinin Alevîlikteki yasaklarla örtüştüğü ifade edilmektedir. *El, bel ve dil* kelimelerine zamanla *işine, aşına ve eşine* sahip çıkma manaları da yüklenmiştir. Alevî kültürde kemikleşen bu inancın zamanla *el, bel, dil* kavramlarının *yurt, kültür, lisan* olarak genişletildiği görülmüştür. *El* kelimesinin aslının *il* olduğu, kişinin vatanına ve yurduna sahip çıkması anlamına geldiği, *dil* kelimesinin, kişinin konuştuğu Türkçe diline sahip çıkması ve yabancı

⁶⁵⁵ Hüseyin Güzelgöl, Arpadere Mahallesi, 1954, Lise.

⁶⁵⁶ Üçer, *Anadolu'da Alevi Ocakları ve Grupları*, 357-360.

⁶⁵⁷ Bozkurt, *Toplumsal Boyutlarıyla Alevilik*, 98; Bkz. Danimarka Alevi Birlikleri Federasyonu, *Alevi-Bektaşî İnancının Esasları*, 15.

⁶⁵⁸ Bülent Arı, “Alevi-Bektaşîlik ve Karacaoğlan'da Bektaşî İzleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 59, 2011, 301-312.

dillere karşı korunması gerektiği, *bel* kelimesinin ise çoğalmak, kültürünü ve ulusal varlığını korumak olarak zamanla farklı yorumlandığı ifade edilmektedir.⁶⁵⁹

Ahlaki düşünce yapısını *eline, beline, diline sahip olma* ilkesi üzerine temellendiren Alevî düşüncenin temel ayin ve törenlerinde asıl amaç insân-ı kâmil yetiştirmektir. Tasavvuf anlayışında insân-ı kâmil yetiştirmek için yapılması gerekenler, Alevî yazılı kaynaklarında bir sufinin uymakla yükümlü olduğu prensipler olarak ifade edilmiştir. Alevî düşüncede yola giren herkesin tarikat kapısının bir üyesi olduğundan tasavvufta bulunan her kurala sosyal hayatlarında da uymak zorunluluğu getirilmiştir. Bu kurallara uyulmadığı takdirde kişinin düşkün ilan edilerek cezalandırılması gerektiği vurgulanmıştır.⁶⁶⁰

Bazı araştırmacılar ise “eline, beline, diline sahip olmak” ahlak kuralının farklı inançlara mal edilmesinin doğru olmadığı, bu kuralın İslam dininin temel kaynakları olan Kur’an ayetleri ile Hz. Muhammed ve on iki imamın hadislerinde defalarca yer aldığını söylemektedir.⁶⁶¹ “Eline, beline ve diline sahip olma” ahlaki kuralının Alevî toplumuna Asya inançlarından biri olan Maniheizm dininden geçtiği de ileri sürülmektedir. Ancak Şener bu düşünceye karşı çıkarak *Eline, beline ve diline sahip olma* ahlaki ilkesinin yedinci yüzyılda Hz. Ali’nin oğlu Hz. Hasan’a yaptığı vasiyetinde mevcut olduğunu iddia etmektedir.⁶⁶²

Yörede yaşayan Alevîlere göre yolun temel ahlaki prensiplerinden ilki olarak kişinin eline sahip olması gelmektedir. Bu ilkeye göre kişi eliyle koymadığı şeyleri almamalı, insanları incitmemeli ve kul hakkına girmeme konusunda dikkatli olmalıdır. Kur’an-ı Kerim’in yasakladığı hırsızlıktan uzak durmalı ve en büyük günahlardan biri olarak kabul edilen adam öldürmeden şiddetle kaçınmalıdır.⁶⁶³

Bu prensiplerden ikincisi diline sahip olmaktır. Diline sahip olmak, kişinin her zaman doğru ve hakkı söyleyerek yalandan kaçınmasıdır. Kişi gözüyle görmediği ve doğruluğunu kesin olarak bilmediği sözlerden uzak durmalı, insanları incitecek kötü

⁶⁵⁹ Öz, *Aleviliğe İftiralara Cevaplar*, 64-65.

⁶⁶⁰ Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, 367-373.

⁶⁶¹ Özdemir, *Aleviliğin Yazılmayan Tarihi*, 249.

⁶⁶² Şener, *Aleviliğin Etnik Kimliği, Aleviler Kürt mü? Türk mü?*, 13.

⁶⁶³ Cemal Durgun, Aktaş Mahallesi, 1949, İlkokul; Ethem Yeter, Tuzluca Mahallesi (Beşiktaş Mezrası), 1960, İlkokul.

sözden, gıybet etmekten sakınmalıdır. Ayrıca insanlar arasında laf taşıyarak onların arasını bozacak söylemlerden kaçınmalıdır.⁶⁶⁴

Bu prensiplerden sonuncusu ise beline sahip olmaktır. Yöre Alevîlerine göre kişi nefesine hâkim olmalı, gözünü haramdan sakınmalı ve zinadan uzak durmalıdır. Toplumun aile yapısının temeli bu prensibe bağlı olduğundan diğerlerine göre daha hassas bir konudur.⁶⁶⁵

“Eline, diline ve beline sahip olma” ahlaki prensibinin Bektaşîlikten Alevîliğe geçtiğini söyleyen Alevîlerden biri şunları aktarmıştır: “Bu prensipteki ilk kavram olan eline sahip olma, aslında kişinin düşmana karşı iline yani vatanına, toprağına sahip olması anlamındadır. Kişi vatanını her türlü tehlikeye karşı korumalı, onu geliştirmek ve güzelleştirmek için sürekli çaba harcamalıdır. İkinci prensip olan diline sahip olmak, konuştuğu Türkçe’ye sahip olması onu diğer dillere karşı koruması ve geliştirmesi demektir. Diğer prensip olan beline sahip olmak ise kişinin işine sahip olup onu geliştirmesi, güçlü ve zengin bir toplum oluşturmak için çaba göstermesi anlamında kullanılmıştır.”⁶⁶⁶

“Eline, diline beline sahip olmak” sözü Erzurum’da yaşayan Alevîler arasında mülakatımız boyunca çok fazla duyduğumuz ve yöre Alevîlerinin üzerinde ittifak ettikleri ahlaki prensiplerdendir. Bu ahlaki prensibin mülakat yaptığımız Alevîlerin evlerinin duvarlarında ve birçok cemevinde dede postunun üzerinde asılı olduğu görülmüştür. Alevî dede ve talipleri, Alevî yolunun temel düsturunun ve erenliğe giriş kapısının eline, diline ve beline sahip olmaktan geçtiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca eline, diline ve beline sahip olma prensibinin Kur’an-ı Kerim’in bir özeti olduğunu, mutlaka uyulması gerektiğini vurgulanarak aksini yapan kişiler için düşkünlük gibi bazı cezaların uygulandığı belirtilmiştir.

⁶⁶⁴ Giray Kamiloğlu, Kürkçü Mahallesi, 1940, Lisans; Hasan Göçer, Meydan Mahallesi, 1955, İlkokul.

⁶⁶⁵ Hüseyin Güzelgöl, Arpadere Mahallesi, 1954, Lise; İlhami Kocaeli, Karaca Mahallesi, 1964, İlkokul; Yusuf Koçer, Gümüşlü Mahallesi, 1968, İlkokul.

⁶⁶⁶ M. Ş, Lisans.

1.3.4. Ayin-i Cem

Cem sözcüğünün köken olarak Arapça olduğunu ileri sürenlere göre bu terim, toplamak, toplanmak ve biriktirilmek anlamlarına gelmektedir.⁶⁶⁷ Alevî yazılı kaynakları ve nefeslerinde toplantı töresi, bir araya getirme yolu, görgü ve süreklilik gibi kelimelerle ifade edilmektedir.⁶⁶⁸ Bu kaynaklarda cem ayininin ilk çıkış noktası Hz. Peygamber'in miraç dönüşü uğradığı "Kırkların Cemi" olarak kabul edilmektedir. Klasik Alevî eserlerine göre cem ibadeti Hz. Muhammed ve Hz. Ali zamanında bizzat onların uygulamaları ile başlamıştır⁶⁶⁹ ve günümüzde bu erkân devam etmektedir.

Cem ayininin kökeniyle ilgili olarak günümüz yazarları da farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Örneğin Bozkuş, cem erkânının İslam'dan önce belirli kaide ve kurallar çerçevesinde yapılan kırmızı inançsal toplantılar olduğunu, ancak İslam'la birlikte yeni bazı öğeler katılarak İslami bir hale getirildiğini ifade etmiştir.⁶⁷⁰ Bozkurt ise Oğuzların şöenlerinde törenin on iki sayısına göre düzenlenmesi (on iki çadır), törenlerde kimlerin nerede ve nasıl oturacağı, kesilen kurbanın parçalarının kimlere sunulacağı gibi pratikler cem erkânının eski Türk uygulamalarıyla benzer olduğunu belirtmiştir.⁶⁷¹ Benzer şekilde Birdoğan da törensel şarkı ve oyunlar, alkol kullanımları, kurban kesimleri, kadınların törene serbestçe katılmaları gibi uygulamalara bakarak "ayin-i cem" ve Şaman merasimleri arasındaki benzerliklere dikkat çekmiştir.⁶⁷²

Alevî toplumunun en önemli ibadetlerinden biri olan cem ayinini, Sünnî tarikatların yaptığı zikir ibadetinin karşılığı olduğu ve bu uygulamada eski Türk kültüründen birçok izlerin bulunduğu ifade edilmiştir.⁶⁷³ Dierl, *daire* anlamına geldiğini belirttiği cemin Sünnîlik'teki namazın yerini alan ve yüz yüze yapılan bir ibadet olduğunu; cem törenlerindeki yemek, müzik, içki, şiir ve hareketlerin dinî birer anlamının olduğunu, bu ritüellerin tamamının Hristiyan inancıyla bir ilgisinin olmayıp Şamanlıkla yakın bir benzerliğinin bulunduğu belirtilmektedir.⁶⁷⁴ Cem ayininin geneline

⁶⁶⁷ Birdoğan, *Alevilik, Anadolu'nun Gizli Kültürü*, 289.

⁶⁶⁸ Eröz, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, 99; Fırlıklı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, 265.

⁶⁶⁹ İmam Cafer-i Sadık, *Buyruk*, 16-21.

⁶⁷⁰ Bozkuş, *Sivas Aleviliği*, 244.

⁶⁷¹ Bozkurt, *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*, 82-84.

⁶⁷² Birdoğan, *Alevilik İnancında Yol Ayrımı*, 513.

⁶⁷³ Özdemir, *Aleviliğin Yazılmayan Tarihi*, 255.

⁶⁷⁴ Dierl, *Anadolu Aleviliği*, 46.

bakıldığında Hz. Muhammed'in miraç olayı, kırklar meclisi ve Hz. Hüseyin'in susuz bir şekilde şehitliğe kavuşma olaylarının canlandırıldığı da görülmektedir.⁶⁷⁵

Menâkıbu'l-Kudsîye ve Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî'de cem ayinlerine benzer eski Türk Şaman geleneğine benzer iki pasaj yer almaktadır. Bunlardan birincisinde Baba İlyas'ın Amasya yakınlarında bulunan Çat köyüne yerleştikten sonra burada kadın ve erkek talipleriyle karışık olarak ayin yaptığı ve bunların birbirine nefis lezzeti duymadıkları belirtilmektedir. İkinci pasajda ise Hacı Bektaş Velî'nin Rum diyarına ilk geldiğinde gıyaben Rum erenlerine selam verdiği, o sırada erenlerle birlikte olan Fatma Bacı'nın ayağa kalkarak selamını aldığı ifade edilmektedir.⁶⁷⁶

Cem ayininin ilk çıkışıyla ilgili olarak farklı bir düşünceye sahip olan Eyupoğlu, cem kelimesinin Farsçada ayin, tören anlamına geldiğini ifade ederek, özellikle İran mitolojisinde şarabı icat eden *Cemşid* ile Alevî toplantılarındaki *dem* erkânının esnasında içilen içki arasında bir bağ kurarak açıklamaya çalışmaktadır.⁶⁷⁷

Geleneksel Alevîliğin dinî toplumsal yapısını meydana getiren esas ilkelerin sistemli bir hale gelmesinde cem ibadeti merkezi konumda yer almaktadır. Alevîliğin temel ibadeti olan cem ayini, aynı zamanda adaletin sağlandığı, suçlulara ceza verildiği, toplumsal açıdan kardeşliğin pekiştirildiği ve yapılan yardımlarla ekonomik hayata katkı sağlayan dinî, siyasî, hukuki ve ekonomik erkânların birleşimidir.⁶⁷⁸ Ancak son dönemlerde icra edilen cemlerde özellikle hukuki işlevin geri planda kaldığı, ibadet yönünün ağırlık kazandığı görülmektedir.⁶⁷⁹ Ayrıca günümüzde yapılan Kızılbaş Cemlerinde büyük oranda Bektaşî izlerinin ön planda olduğu ve Cem Vakfı'nın çabalarıyla esasa dokunulmadan yerel renklerin ortadan kaldırılarak tek tip bir hale getirilmeye çalışıldığı ifade edilmiştir.⁶⁸⁰

Alevî zümreler açısından sadece bir ibadet değil dinî-toplumsal bir sistem olarak hayatın tüm bileşenlerini içine alan cem ayini Alevîlik yapısının tüm kodlarını içinde taşıyan bir uygulama kompozisyonudur. Her şeyden önce bir ibadet olan cem; dinî, hukuki, siyasî, ekonomik, kültürel ve toplumsal yönleriyle Alevî sisteminin merkezi

⁶⁷⁵ Turan, "Anadolu Alevileri-Kızılbaşlar", 45-59.

⁶⁷⁶ Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 175.

⁶⁷⁷ İsmet Zeki Eyupoğlu, *Günümüzde Alevilik*, Pencere Yayınları, İstanbul 1997, 43.

⁶⁷⁸ Yıldırım, *Geleneksel Alevilik*, 260-261; Ayrıca bkz. Bozkurt, *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*, 82.

⁶⁷⁹ Özdemir, *Aleviliğin Yazılmayan Tarihi*, 255.

⁶⁸⁰ Kaluç, *Alevilik, İnanç-Edep-Erkân*, 12.

kurumudur.⁶⁸¹ Bu erkândaki on iki hizmet diye isimlendirilen iş bölümünün inançsal yönünün yanında insanlar arasındaki sorumluluk ve düzeni sağlayan önemli bir sosyal örgütlenme işlevi de bulunmaktadır. Ayrıca bu kurallara uymayan ya da sınırları aşan kişilerin cezalandırılması bu hizmetin bağlayıcılığını ve hukuki yönünü ortaya koymaktadır.⁶⁸²

Kırklar cemiyle ilgili Alevî yazılı kaynaklarında yer alan tahkiyeler bütünüyle sembolik bir anlatım tarzıyla tasvir edilmiştir. Mesela aslan, cesaret ve kahramanlığın; birinin elinin kanamasıyla hepsinden bir anda kan gelmesi ise Vahdet-i Vücut anlayışının bir sembolüdür. Ayrıca bir üzüm tanesi suyu ile sarhoşluk, Allah aşkı veya tasavvuftaki “sekr” halinin bir simgesidir.⁶⁸³ Başka bir düşünceye göre cem ayini Hz. Hüseyin’in Kerbela’da şehit edilmesinin sembolüdür. Bu ayinde edep ve ahlaki ilkeler temelde olmakla birlikte, sohbet, nasihat ve müzik de yer almaktadır. İnsanlar arasında dargınlık ve küskünlükler halledildikten sonra bu törene başlanabilir. Bu durum Alevî erkânlarının özgün halini ortaya koymaktadır. Çünkü bir kişi cinayet işlemiş biriyle namazda yan yana durabiliyorken, cem erkânında böyle bir ihtimal yoktur.⁶⁸⁴

Cem ayinlerine Alevî olmayan, musahip tutmayan ve yola uygun olarak yaşamayan kişiler katılamamaktadır.⁶⁸⁵ Bu törenlere erkelerle beraber kadınların katılması Alevîliği Sünnî düşünceden net bir şekilde ayıran diğer bir uygulamadır. Cem ayinlerine Alevî olmayan kişilerin katılmasına izin verilmemesi ve Osmanlı-Safevi mücadelesinde Kızılbaşların Safevi devletini desteklemesi sebepleriyle Kızılbaşlara “mum söndü” iftirası atılmıştır.⁶⁸⁶ Eröz’e göre, bu törenlere katılan kadınların namusu cemaatin namusu olarak kabul edilmekte ve muhafaza edilmektedir. Bu kapalı cem ayinleri ahlaksızlığın değil namus ve iffetin öğretildiği toplantılardır.⁶⁸⁷

Alevî zümrelerin yerine getirdikleri İkrar Cemi ve Görgü Cemi gibi temel cemlerin dışında Abdal Musa Cemi, Koldan Kopma Cemi, Dardan İndirme Cemi ve

⁶⁸¹ Yıldırım, *Geleneksel Alevilik*, 260-261.

⁶⁸² Hacı Bektaş Belediyesi, *Sorularla Alevilik-Bektaşilik*, 42-44.

⁶⁸³ H. Yıldız, *Anadolu Aleviliği, Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 231-232.

⁶⁸⁴ T. Olson, E. Özdalga, C. Raudvere, *Alevi Kimliği* (Çev.: B. K. Torun, H. Torun), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, 28-29.

⁶⁸⁵ Eröz, *Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik*, 111.

⁶⁸⁶ Bozkurt, *Toplumsal Boyutlarıyla Alevilik*, 82-84; Bu iddiayla ilgili müstakil bir çalışma için bkz. Doğan Kaplan, “Alevilere Atılan “Mum Söndü” İftirasının Tarihsel Kökenleri Üzerine”, *Hünkâr Alevilik Bektaşilik Akademik Araştırmalar Dergisi*, I/2, 2014, 41-53.

⁶⁸⁷ Eröz, *Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik*, 111.

Muharrem Cemleri de icra edilmektedir.⁶⁸⁸ Cem Ayini on iki hizmetten oluşur ve bu hizmetleri yerine getiren on iki ayrı kişi bulunmaktadır. Dede, rehber, gözcü, çerağcı, zakir, süpürgeci, sakka, sofracı, pervane, peyik, iznikçi ve kapıcı on iki hizmeti yürüten kişilerdir.⁶⁸⁹ Bu on iki hizmet yer ve zamana göre bazen değişiklik göstermekte ve farklı isimlerle anılmaktadır. Modern dönem tekniklerinden dolayı aydınlatma erkânını icra eden çerağcı gibi bazı uygulamalar fonksiyonunu kaybederken, kahveci gibi yeni hizmet kavramları kullanılmaya başlanmıştır.⁶⁹⁰

Cem ibadeti esnasında icra edilen diğer bir uygulama ise semahtır. Dinî müzik eşliğinde dönülerek yapılan semahın kaynağını Kırklar Meclisine dayandıranların yanı sıra onu Şamanlıktan kalan bir uygulama olarak görenler de vardır.⁶⁹¹ Kırklar Meclisi'ne ilk defa Hoca Ahmet Yesevî Hikmetler'inde ve Yunus Emre ise Divan'ında daha açık bir şekilde değinmiştir.⁶⁹² Alevî düşüncesinde kutsallığına inanılan ve miracı sembolize eden semah, irşad makamına sırt çevrilmeden ve ayakta dönerek yapılan bir erkândır.⁶⁹³ Bu törenlerde bağlama çalıp deyiş ve düvazlar eşliğinde sema edilmesi bir eğlence veya şenlik değil ibadettir.⁶⁹⁴

Erzurum yöresinde yaşayan Alevîlerin temel ibadet olarak ifade ettikleri cem ayini, toplanmak, bir ve beraber olmak anlamlarına gelmektedir. Allah'ı, Hz. Peygamberi ve onun Ehl-i Beyt'ini zikrederek kişinin kendi nefsinin terbiye etme yeridir. Hakkın rızasını kazanmak ve canların gönlünü alarak arınma ve temizlenme mekânıdır. Cahil girip ilimle aydınlanma, haklıyla haksızı ayırma ve her şeyi hakta görme makamıdır. Cem, helal kazanılan rızkın kardeşçe paylaşıldığı, insana ve insanlığa yapılan hizmetin adıdır. İnsanın içindeki kötü duygularından kurtulup, kalbinin ve gönlünün sevgi ve muhabbetle taşıdığı yerdir. Cem kadın ve erkeğin sadece birbirinden ayrı düşünüldüğü yer değil, ayrıca insan olma özelliklerinin vurgulandığı, bir bakıma aykırılıkların ortadan kalktığı vahdet yurduur.⁶⁹⁵

⁶⁸⁸ Fıglalı, *Türkiye'de Alevilik ve Bektâşilik*, 267-268.

⁶⁸⁹ Yaman, *Alevilik; İnanç, İbadet, Erkan*, 191-192.

⁶⁹⁰ Özdemir, *Aleviliğin Yazılmayan Tarihi*, 256-257.

⁶⁹¹ Rençber, *Hakk Muhammed Ali Aşkı*, 160.

⁶⁹² Kaluç, *Alevilik, İnanç-Edep-Erkân*, 223.

⁶⁹³ Kaya, *Alevi-Bektaşî, Erkânı, Evrâdı ve Edebiyatı*, 348.

⁶⁹⁴ Eröz, *Türkiye'de Alevilik ve Bektâşilik*, 125.

⁶⁹⁵ Veli yıldız, Yanıkaval Mahallesi, 1944, İlkokul; Yazgül İlhan, Rabia Ana Mahallesi, 1974, Ortaokul; Mahmut Edebalı, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul.

Cem ayninin kökeni yöre Alevîlerinin çoğunluğu tarafından sıkça anlatılan “Kırklar Cemi” olayına dayandırılmaktadır. Baba Mansur ocağı pirlerinden Hüseyin dede Kırklar Cemini şöyle aktarmıştır: “Hz. Muhammed (s.a.v) miraç yolunda bir aslanla karşılaşır ve çok korkar. Ancak gaipten bir ses parmağındaki hâtemi aslanın ağzına atmasını söyler. Hz. Muhammed (s.a.v) hatemini aslanın ağzına atınca, aslan sakinleşir ve Hz. Muhammed de (s.a.v) oradan geçerek Allah’ın huzuruna çıkar ve onunla doksan bin kelim konuşur.”⁶⁹⁶

Hz. Peygamber miraçtan dönerken göğün yedinci katında bir yer görür ve oranın kapısını çalar. İçeriden kapıyı kimin çaldığı sorulunca peygamber, ben Allah’ın son peygamberiyim diyerek kapıyı açmalarını ister. Ancak bizim bir peygambere ihtiyacımız yok cevabı verilerek Hz. Muhammed’in isteği geri çevrilir ve kapı açılmaz. Bu cevap üzerine peygamber geri dönerken gaipten bir ses onun tekrar o kapıya varıp kapıyı çalmasını ister. O, tekrar kapıyı çalar ve içeriden gelen soruya karşılık kendisinin Allah’ın Resulü ve ahirette on sekiz bin âlemin şefaathçisi olacağını söyleyerek kapıyı tekrar açmalarını ister. Fakat kendilerinin bir şefaathçiye ihtiyaçları olmadığı ve gidip kendi ümmetine şefaath etmesi gerektiği söylenerek isteği reddedilir ve kapı yine açılmaz. Hz. Muhammed tekrar geri dönmek üzereyken gaipten bir ses tekrar o kapıya yönelmesini ve kendisini “el-Fakir, el- Fukara” olarak tanıtmalarını ister. Hz. Muhammed kendisini bu şekilde tanıttınca kapı açılır ve içeriye davet edilir.⁶⁹⁷

Hz. Muhammed (s.a.v) kırklar kapısından içeri girince orda bulunan herkes ayağa kalkar ve ona yer gösterir. Hz. Peygamber Hz. Ali’nin yanına oturur ama onu tanımaz. O esnada kırklar meclisinde 23 kadın ve 16 erkek bulunmaktadır. Daha sonra onların kim olduğunu sorar. Onlar da kendilerinin kırklar olduğunu söylerler ama içlerinden bir kişi eksiktir. Hz. Muhammed (s.a.v) içlerinden eksik olanın kim olduğunu ve nerede olduğunu sorar. Onlar eksik olanın Selman-ı Farisi olduğunu ve taam (yiyecek) toplamaya gittiğini söylerler. Peygamber onlara “büyüğünüz kimdir, küçüğünüz kimdir” diye sorar. Onlar, büyüklerinin de küçüklerinin de ulu olduğunu, birinin kırk, kırkının da bir olduklarını söylerler. Ancak Hz. Muhammed (s.a.v) bunun için onlardan bir delil ister. Hz. Ali kolunu hafifçe kanatır ve orada bulunan otuz dokuz

⁶⁹⁶ Hasan Göçer, Meydan Mahallesi, 1955, İlkokul.

⁶⁹⁷ Hasan Göçer, Meydan Mahallesi, 1955, İlkokul.

kişinin birden kolundan kan akar. Bir damla kan da camdan içeri düşer. Bu camdan içeri gelen kan Selman-i Farisi'nin kanıdır.⁶⁹⁸

Selman-i Farisi sadece bir üzüm tanesi ile geri döner ve onu Hz. Muhammed (s.a.v)'in önüne koyarak kırk kişiye pay etmesini ister. Hz. Muhammed'in (s.a.v) zor durumda kaldığını gören Allah, Cebrail'i onun yardımına gönderir. Cebrail Hz. Muhammed'e (s.a.v) üzümü bir tabakta ezmesini ve suyla birlikte onlara ikram etmesini söyler. Peygamber onlara bu üzüm suyunu ikram ettikten sonra, kırklar semaha kalkarlar. Hz. Muhammed de (s.a.v) onlarla beraber semaha katılır. Semah esnasında Hz. Muhammed'in (s.a.v) başından sarığı düşer ve kırklar onu kırk parçaya bölerek kemerbest olarak bellerine bağlarlar.

Semahtan sonra Hz. Muhammed (s.a.v) onların pirini ve rehberini sorar. Onlar da pirlerinin Hz. Ali, rehberlerinin ise Cebrail olduğunu söyler. Bunu üzerine Hz. Ali yerinden kalkar ve Hz. Muhammed'in (s.a.v) yanına gelerek ona hatemini teslim eder. Bu duruma çok şaşırın Hz. Muhammed (s.a.v) "Ey Ali senin bir anadan doğduğunu görmeseydim sana Allah diye tapardım" diyerek onun sırrına ermiş olur.⁶⁹⁹

Yöre Alevîleri arasında cem ayninin kökeniyle ilgili olarak farklı düşüncelere sahip olanlar da bulunmaktadır. Onlardan biri olan Baba Mansur Ocağı pirlerinden Hayrani Dede şunları aktarmıştır: "Alevîlerin temel ibadeti olan cem ayininin ilk ortaya çıkışı Hititler ve Sümerler zamanına kadar uzanır. Çünkü önemli kaynaklar ve bazı arkeolojik kazılarda bu ispatlanmıştır. Günümüzde Alevîlerin icra ettiği cem ayini ve orada sunulan on iki hizmetin benzeri Hititlerde de vardı. Bu benzerlik Alevîlerin kökeninin Hititlere dayandığını gösterir. Cem ayinindeki İslami semboller İslam dininin Anadolu'ya yayıldıktan sonra burada yaşayan Alevîlerin inançlarını etkilediğini göstermektedir."⁷⁰⁰

Cem ayiniyle ilgili olarak farklı bir düşünceye sahip olan yöre Alevîlerinden biri şunları aktarmıştır: "Cem aynine sadece inançsal bir açıdan bakmak yanlıştır. Güçlü bir inançsal yanı olmakla beraber cem ayininin sosyal ve hukuksal yönü de çok önemlidir. Ayrıca cem ayini Alevîler arasında geçmişten günümüze kadar devam eden

⁶⁹⁸ Hasan Göçer, Meydan Mahallesi, 1955, İlkokul.

⁶⁹⁹ Hasan Göçer, Meydan Mahallesi, 1955, İlkokul.

⁷⁰⁰ Hayrani Aygün, Ketenci Mahallesi, 1960, Ortaokul.

yardımlaşma ve paylaşmanın en önemli sembollerinden biridir. Bunlarla beraber Alevîlikte bulunan cem ayini var oluşu sembolize etmektedir.”⁷⁰¹

Alevîliğin temel ibadet ve erkânlarından biri olan cem ayininin, geleneksel Alevîlikte olduğu gibi yöre Alevîleri arasında da önemli bir yeri vardır. Ancak bu erkân yörede çok fazla yerine getirilmemektedir. Erzurum ve çevresindeki birçok Alevî yerleşim yerinde cemi yönetecek dede veya cem yapılacak uygun mekanların olmamasından dolayı uzun zamandır cem erkânı yapılmamaktadır. Yörede yaşayan ve mülakat yaptığımız Alevîlerin çok büyük bir kısmı cem ayinine hiç katılmamış veya büyük şehirlere gidip oralarda katılmışlardır. Cem törenleri Erzurum’un Hınıs ilçesi başta olmak üzere Tekman ve Şenkaya ilçelerinde bulunan Cem evlerinde önemli gün ve gecelerde son zamanlarda yapılmaya başlanmıştır.⁷⁰²

Cem ayininin düzenli bir şekilde gerçekleştirilmesi için yapılması gereken on iki hizmet ve bunları yerine getirmekle görevli kişiler bulunmaktadır. Önceki tarihlerde daha çok köy evlerinde yapılan cem törenlerinde bu on iki hizmet dedenin köy ahalisinden rastgele seçtiği kişiler tarafından yürütülürdü. Ancak günümüzde on iki hizmeti yerine getiren kişiler, cemevleri veya halk eğitim merkezlerinde bu işin eğitimini almakta ve daha profesyonel olarak yerine getirmektedirler.

2022 Yılıının ağustos ayında Aşkale İlçesi’nin Gümüşseren Köyü’nde bulunan Aşkale Kültür Merkezi ve Cemevi’nde Muharrem ayı vesilesiyle cem töreni düzenlenmiştir. Bu töreni Erzincan’dan gelen Ulalar Cemevi pirlerinden Hüseyin Uğurlu dedenin idaresindeki bir semah ekibi icra etmiştir. Bu çalışma için katılım sağladığımız cem törenindeki gözlemlerimiz ve Hüseyin Uğurlu Dede’nin verdiği bilgilere göre cem ayini ve on iki hizmet uygulamaları şöyledir:

Alevîler cemevinin kapısına geldiklerinde ellerini göğüslerinin üstüne koyar ve daha sonra şehadet parmaklarını öperler. Niyaz olarak adlandırılan bu erkânın kökeni Hz. Âdem’e dayandırılmaktadır. Rivayete göre Hz. Âdem yaratıldıktan sonra cennette gezinirken melekler onun arkasından yürür ve salavat getirir. Bunu gören Hz. Âdem Allah’a bunun sebebini sormuş. Allah “Ey Âdem senin sırtında iki küreğinin arasında

⁷⁰¹ M. Ş, Lisans.

⁷⁰² Özlem Keseci, Değirmenli Mahallesi (Alibey Mezrası), 1983, İlkokul; Giray Kamiloğlu, Kürkcü Mahallesi, 1940, Lisans; Mehmet Akgül, Murat Çayırı Mahallesi, 1942, Okur Yazar; Metin Kayran, Bağlıca Mahallesi, 1974, İlkokul.

Hız. Muhammed'in (s.a.v) nuru var. Bu nedenle melekler seni takip edip salavat getiriyor." demiştir. Hız. Âdem "Ey Allah'ım o nura ben de niyaz etmek istiyorum." deyince Allah onun şehadet parmağına o nuru vermiştir. İşte bu yüzden Alevîler şehadet parmağını öperek niyaz ederler.⁷⁰³

Cem ayinine gelen kişiler törenin yapılacağı yerin eşliğinden içeri girmeden önce saygı göstergesi olarak kapıya niyaz olur. Çünkü yöre Alevîleri için eşik kutsal sayılmaktadır. Kapının kendisi Hız. Ali'yi, üst eşiği Hız. Muhammed'i (s.a.v), sağ ve sol eşikler Hız. Hasan ve Hız. Hüseyin'i, alt eşik ise Hız. Fatma'yı temsil etmektedir. İçeri giren herkes kapının sağ veya sol eşiğini öper ve kesinlikle alt eşiğe basmadan içeri girer.⁷⁰⁴

İçeri giren kişi meydana gelir, ellerini çapraz bir şekilde kalbin üzerine koyar ve dedenin postunun olduğu tarafa doğru saygıyla niyaz eder. Dedenin postunun olduğu taraf Alevîlerce kible olarak kabul edilir ve hep o tarafa doğru dönülür. Kişi dedenin huzurunda ayaktayken elleri göğsünde bağlı olur, sağ ayak baş parmağını, sol ayak baş parmağının üzerine koyar. Alevî düşüncesinde bu duruş kıyamı ifade eder. Arap harfleri içerisinde de kıyamda durmak elif harfine karşılık gelmektedir. Bu duruşun diğer bir adı "dâra durmak" veya "ayak mühürlemektir." Daha sonra kişi posta doğru secdeye kapanır. Alevîlikte secde iki el, iki diz, iki ayak ucu ve bir alın olmak üzere yedi aza ile yapılır.⁷⁰⁵

Cem ayinlerinde pirin huzurunda farklı duruş şekilleri vardır ve bunlara dâr çeşitleri denilmektedir. Pirin huzurunda başın öne doğru olduğu, kolların iki yana salıp asıldığı şekilde durmaya "Mansur Dârı" denilmektedir. Pirin huzurunda dârdaki kişinin hızlı bir şekilde kendisini secdeye atması ki buna da "Fazlı Dârı" denir. Pirin huzurunda edepli bir şekilde dizlerin üstüne oturarak durulan şekle ise "Nesimi Dârı" denir.⁷⁰⁶

Yöre Alevîleri arasında yaygın olan diğer bir dâr duruşu ise "Dârı Fatma" dır. Bir rivayete göre Hız. Muhammed (s.a.v) torunları Hız. Hasan ve Hız. Hüseyin'den su istemiştir. Hızlı davranıp dedesine su vermek isteyen Hız. Hüseyin ayağını taşa vurmuş ve sol ayağının başparmağını kanatmıştır. Suyu getiren Hız. Hüseyin dedesinin

⁷⁰³ Hüseyin Uğurlu, Erzincan, 1959, İlkokul.

⁷⁰⁴ Hüseyin Uğurlu, Erzincan, 1959, İlkokul.

⁷⁰⁵ Hüseyin Uğurlu, Erzincan, 1959, İlkokul.

⁷⁰⁶ Hüseyin Uğurlu, Erzincan, 1959, İlkokul.

huzurunda edeple durmak ve kanı gizlemek için sağ ayağının başparmağını sol ayağının baş parmağının üzerine koyarak Hz. Muhammed'in (s.a.v) karşısında durmuştur. Hz. Fatma annemiz onun kanayan başparmağını yıkayıp sardığı için bu duruş, Dârı Fatma olarak isimlendirilmiştir.⁷⁰⁷

Cem ayninde önemli erkânlardan biri semahtır. Semah, zakirin çaldığı bağlama ve söylediği deyişler eşliğinde kadın ve erkekten oluşan bir grubun manevi bir aşkla ve belirli hareketler yaparak dönmesidir. Semah bir oyun değil Hakk'a gönül veren canların onunla bütünleşmesidir. Semah, Kur'an-ı Kerim'in Saffat Suresi 1,2,3. ayetlerinde haber verilen kutsal bir erkândır.⁷⁰⁸ Çünkü ilk semahı Hz. Muhammed (s.a.v) Miraç dönüşü kırklar ceminde yapmıştır. Günümüzde semah grupları, cemevlerinde belirli bir eğitimden geçen gençler tarafından icra edilmektedir. Önceki zamanlarda köylerde yapılan cem ayinlerinde talipler içlerinden geldiği gibi semah dönerlermiş. Ancak günümüzde cemlerde talipler semaha kalkmaz sadece eğitim almış ve görevli olan kişiler semaha kalkarlar.⁷⁰⁹

Cem ayninde on iki hizmeti yapan kişilerin görevleri şunlardır:

Dede: Mürşid veya pir de denir. Hz. Muhammed'in (s.a.v) soyundan gelen, Alevîlik inancını bilen ve bu bilgileri diğer taliplere de öğreten bilge ve kutsal kişilerdir. Cem töreninin yöneticisi ve Alevî toplumunun lideridir. Cem törenlerinde kible olarak kabul edilen post makamının da sahibidir. Dedeler cem törenlerinin yöneticisi olarak her şeyden sorumludurlar.⁷¹⁰

Cemi yöneten Hüseyin Dede şöyle dua ederek ceme başlamıştır: “Bismişah Allah Allah, vakitlerimiz hayrola, hayırlar feth ola, şerler def ola, münkir münafık ıslah ola, her ne gelirse haktan hayırlısı gele, gelen ayaklarınız dert görmeye, bir adımınıza bin bir sevap ihsan eyleye, üçler, beşler, yediler, kırklar, on iki imam, on dört masumu pakların, erenlerin, evliyanın, enbiyanın, hizmetleri üzerimizde hazır ve nazır ola. Korktuğumuz yerlerden emin, umduklarımızı nazır eyleye, kem söz ve kem gözden, yalan ve iftiradan, bütün insanlık dışı davranışlardan saklaya bekleye. Nuru nebi, keremi

⁷⁰⁷ Hüseyin Uğurlu, Erzincan, 1959, İlkokul.

⁷⁰⁸ (Sâffât: 37/1,2,3)

⁷⁰⁹ Hüseyin Uğurlu, Erzincan, 1959, İlkokul.

⁷¹⁰ Hüseyin Uğurlu, Erzincan, 1959, İlkokul.

Ali, pirimiz pir tarikat Hünkâr Hacı Bektaş Velî demi devran her daim yürüye. Dil bizden nefes hünkârı pirden ola, keremi evliya gerçeğe hû, medet ya Ali.”⁷¹¹

Rehber: Cem törenlerinde dedenin yardımcısıdır. Rehber, müritleri yol erkânına hazırlayan, yola girmek isteyenlere yolun değerlerini öğreten ve onları pirin huzuruna çıkmaya hazır eden kişidir. Rehberin diğer bir görevi de cem törenlerinde dede olmadığı zaman onun yerine vekâleten bakmak ve cemi yönetmektir. Rehber ikrar veren taliplerin verdikleri ikrara bağlı olup olmadıklarını takip eder ve dedeye bilgi verir. Ayrıca yola giren canların varsa hata ve kusurlarını düzeltmeleri için onlara yol gösterir ve onları eğitir.⁷¹²

Gözcü: Pirin veya rehberin yardımcısıdır. Cem törenlerinin düzenli bir şekilde yapılmasından ve sükûnetin sağlanmasından sorumludur. Cem’in düzenini bozan kişileri uyarır, ilk defa ceme katılan kişilerin nerede nasıl oturması ve nasıl davranması konusunda gerekli talimatları söyler. Ayrıca Cem ayini için dışarıdan problem olabilecek olaylara müdahale eder ve kendinî aşan durumlarda pire veya rehberine haber verir.⁷¹³

Çerağcı: Cem töreninde bulunan Allah, Hz. Muhammed (s.a.v) ve Hz. Ali’yi temsil den üç kandili yakar. Bu kandilleri yakmanın diğer bir adı da delil uyandırmadır. Ayrıca cem yapılan yerin ışıklandırılmasından sorumlu olan kişidir.⁷¹⁴

Zakir/Âşık: Cem törenlerinde bağlama eşliğinde tevhit, düvaz, deyiş, miraçlama ve mersiye söylemekle görevli kişilerdir. Bu kişiler genelde bağlama çalmayı bilen ve sesi güzel olanlardan seçilir. Zakir dedenin emriyle cemdeki zikri yönetir.⁷¹⁵

Ferraş/Süpürgeci: Cem töreni yapılacak yerin ve o yerde bulunan halı ve kilimlerin temizliğinden sorumlu olan kişi veya kişilerdir. Bu hizmeti cemin bazı bölümlerinde üç bayan şu beyti okuyarak ve cem alanına süpürge çalarak icra ederler: “Bismi Şah, Allah Allah, Biz üç bacıydık, güruhu naciydık, Kırklar Cemi’nde süpürgeciydik, Süpürgeyi selman kör olsun Mervan, Yetişe mehdi Sahib-i Zaman, Allah eyvallah nefes pirimdir, Hü Pirim.” Aslında bu sadece fiziki ortamın temizlenmesi değil

⁷¹¹ Hüseyin Uğurlu, Erzincan, 1959, İlkokul.

⁷¹² Hüseyin Uğurlu, Erzincan, 1959, İlkokul.

⁷¹³ Hüseyin Uğurlu, Erzincan, 1959, İlkokul.

⁷¹⁴ Hüseyin Uğurlu, Erzincan, 1959, İlkokul.

⁷¹⁵ Hüseyin Uğurlu, Erzincan, 1959, İlkokul.

kişinin aklında ve kalbinde olan her türlü pisliği ve kiri temizlemesi anlamına da gelmektedir.⁷¹⁶

Sâkî: Cem esnasında su dağıtan, İmam Hüseyin aşkına susayan kişiye su veren hizmetlidir. Saki meydana gelir, dara durur ve şunu okur: “Nur ola içene, rahmet olsun ehli mümin göçüne. Seydi saki Hüda Baki. Seydi Şah, Selmani pak. Tığıyla tebe, erenler meydanına geldi. Hasan’la Hüseyin yüzü güldü. Gökten Zülfikâr indi. Yezidin boynuna deydi. Yezid’e lanet Hüseyin’e rahmet.” der ve salavat getirir. Daha sonra dede İnsan Suresi’nin 21 ve 22 ayetlerini⁷¹⁷ okur ve sakacının sunduğu suyu tekbirler. Sâkî ise tekbirlenen suyu biraz daha su eklemek suretiyle çoğaltıp ceme katılanlara ikram eder. Geri kalan az bir suyu ise orada bulunanların üstüne serper. Suyu taliplere sunarken “Ya İmam Hüseyin nur iman ola” der. Bu esnada zakirler tesirli Kербela mersiyeleleri okur ve birçok talip göz yaşları içinde Hz. Hüseyin’i anar.⁷¹⁸

Kurbancı/Sofracı: Cem törenine gelirken canların getirdikleri lokmaları toplayan ve sonra da onları karıştırıp adil bir şekilde pay ederek dağıtan hizmetlidir. Eğer kurban kesilecekse onu kesip pişiren ve sofrada ceme katılanlara ikram eden kişidir. Kurbancı lokmalar yendikten sonra diğer bazı on iki hizmetlilerin de yardımıyla sofrayı toplar. Kurbancı aldığı lokmaları meydana getirir dara duru ve şöyle der: “Evvel Allah diyelim, kadim illallah diyelim. Geldi meydana hak lokması. Şah versin biz yiyelim. Allah eyvallah nefes pirden.” Pir şöyle cevap verir: “Niyaz nur ola Şah zuhur ola. Yiyeyene helal yedirene delil ola. Gittiği yer gam görmeye. Erenler kerem eyleye.” Kurbancı lokmaları dağıttıktan sonra meydanda durur ve üç defa şöyle der: “Dağıttım hak niyazı, elimde yoktur terazi, mümin müslüm hakkınıza oldunuz mu razı.” Orada bulunan talipler Allah eyvallah diyerek razı olduklarını bildirirler.⁷¹⁹

Peyikçi/Kapıcı: Dede ile talipler arasında elçilik yapan kişidir. Peyikçi cemin yapılacağı zaman ve mekânı taliplere haber verir. Cem başladıktan sonra da kapıda bekçilik yaparak cem töreni yapılan yerin dışardan güvenliğini sağlar. Herhangi olumsuz bir durumda dede veya rehberle haber verir. Peyikçi yaptığı hizmetten dolayı

⁷¹⁶ Hüseyin Uğurlu, Erzincan, 1959, İlkokul.

⁷¹⁷ İnsan: 76/21, 22. Ayetin meali şöyledir: “Oradakilerin üzerinde yeşil renkli, ince ve kalın ipek elbiseler vardır; gümüş bileziklerle süslenmişlerdir, rableri onlara tertemiz içecekler verir; bunlar sizin ödülünüzdür, çabanız boşa gitmemiştir.”

⁷¹⁸ Hüseyin Uğurlu, Erzincan, 1959, İlkokul.

⁷¹⁹ Hüseyin Uğurlu, Erzincan, 1959, İlkokul.

peygamberlere benzetilmektedir. Çünkü onlar da Allah ile insanlar arasında habercidirler.⁷²⁰

Pervane/Semahçı: Cem töreninde semah yapacak olan kişilere yol gösteren kişidir. Semahın çalınan bağlamaya göre nasıl dönülmesi gerektiği konusunda bilgi sahibidir. Günümüzde cemevlerinin özel olarak yetiştirdiği semah ekipleri bulunmaktadır. Ancak eskiden insanlar içlerinden geldiği gibi semah yapmışlardır.⁷²¹

Meydancı/İznikçi: Cem töreninin yapılacağı alanın düzeni ve ihtiyaçlarını karşılamaktan sorumlu hizmetlidir. Ceme katılan canların bu meydanda nasıl ve nerede oturmaları konusunda yardımcı olur.⁷²²

İbrikçi: Sembolik olarak elinde ibrik ve leğen, omzunda havlu ile hizmet eder. Cemde bulunan kişilerin sembolik olarak abdest almalarına yardımcı olur. Bu hizmetle asıl vurgulanmak istenen kalbin ve gönüllerin su gibi temiz olmasıdır. Alevilikte su marifeti, ilmi, irfanı ve pak olmayı temsil eder.⁷²³

On iki hizmet bittikten sonra bu hizmeti yapan kişilerin dualarını alması için zakir Mehmet Ali İpek şu beyitleri okuyarak onları meydana çağırmıştır. İsmi okunan hizmetli gelip dara durarak duasını almıştır:

Hakdan bize nida geldi
Pirim sana haber olsun
Şahdan bize elçi geldi
Rehber sana ayan olsun

Hak yoluna giden hacıdır
Evliyalar güruhu nacidir
Cemin kilidi kapıcıdır
Kapıcıya haber olsun

Hak kulunu kıldı nazar
Gerçek olan irfan düzer
Zağal gelir cemi bozar
Gözcüye haber olsun

⁷²⁰ Hüseyin Uğurlu, Erzincan, 1959, İlkokul.

⁷²¹ Hüseyin Uğurlu, Erzincan, 1959, İlkokul.

⁷²² Hüseyin Uğurlu, Erzincan, 1959, İlkokul.

⁷²³ Hüseyin Uğurlu, Erzincan, 1959, İlkokul.

Hak yoluna giden hasların hası
 Geyinir hakların libası
 Doldur getir engür tası
 Sakacıya haber olsun

Gel varalım Reyhane
 Temenna edek erkana
 Hizmet verildi kurbana
 Kurbancıya haber olsun

Hak kuluna nazar eyler
 Hakkın kelamını söyler
 Mümin gelmiş müslüm diler
 Peyikçiye haber olsun

Şıda bülbul bağın ister
 Hakdan yolun sağıın ister
 Delil Yanmaz yağın ister
 Delilciye haber olsun

Ey kalbi dolu kişi
 Daima hakladır işi
 Kimdir halkanın başı
 Zakirciye haber olsun

Zakirin zikri sazdır
 Okur Kuranı beyazdır
 Mümün müslüm hakka niyazdır
 Niyazcıya haber olsun

Gel varalım reyhane
 Temenna edek erkana
 Hizmet verildi Selmana
 Süpürgeciye haber olsun

Şah Hatayı zara geldi
 Cümle cihan vara geldi
 Bu yol bize belgüzar kaldı
 İznikçiye haber olsun.⁷²⁴

Cem ayinlerinde sunulan on iki hizmetin bazılarının günümüzde değişen şartlar ve teknolojik gelişmelerle birlikte asıl işlevini kaybettiği sadece sembolik olarak yapıldığı ifade edilmektedir. Kureyşan Ocağı pirlerinden Ali Dede şunları aktarmıştır: “Cem töreni sadece bir ibadet değil aynı zamanda Alevî gençlerinin eğitildiği, bilinçlendirildiği, yol ve erkânın tanıtıldığı çok yönlü bir uygulamadır. Ancak değişen şartlarla birlikte cem töreninde yapılan on iki hizmetin uygulamalarında bazı şeyler değişmiştir. Mesela on iki hizmetten biri olan *bekçi* günümüzde işlevini yitirmiş sadece sembolik olarak temsil edilmektedir. Bu hizmeti yapan kişi özellikle Osmanlı Devleti döneminde gizli bir şekilde cem ayini yapılırken askerlerin baskınından kurtulmak ve ceme katılanları haberdar etmek için bekçilik yapardı. Günümüzde böyle bir durum olmadığından bu hizmet de asıl işlevini kaybetmiştir. Yine on iki hizmetten biri olan ve *çerağcı* adı verilen kişinin cem yapılan yerin aydınlatılması ile beraber cem meydanında bulunan ve Allah, Hz. Muhammed (s.a.v), Hz. Ali’yi temsil eden çıraları yakma görevleri bulunmaktaydı. Ayrıca teknolojik çağla birlikte bu çıraların yerine elektrikli kandillerin kullanılması bu hizmeti yapan kişinin görevini sembolik hale getirmiştir.”⁷²⁵

Cem ayininin en önemli fonksiyonlarından biri hukuki yönünün de olmasıdır. Bu törene suç işleyen, başkalarının hakkını yiyen, komşu ve akrabasının razı olmayacağı işleri yapan hiç kimse giremez. Bu konuyla ilgili olarak bir katılımcı şunları aktarmıştır: “Cem töreni başlamadan önce töreni yönetecek olan dede herkesten rızalık ister. Herkes birbirinden razıysa törene başlanabilir. Eğer biri çıkıp cem törenine gelmiş olan başka birinden razı olmadığını söylerse dede bu kişilerin arasındaki problemi çözene kadar cem törenini başlatamaz. Bu kişiler arasındaki problem için her iki kişi de dara gelir dede ile orada bulunan kişiler haksız olan kişi için bir ceza verir ve problem çözüme kavuşturulur. Bu kişiler arasındaki problem dede ve ceme katılanlar tarafından çözülmezse o kişiler cemden atılır.”⁷²⁶

⁷²⁴ Mehmet Ali İpek, Erzincan, 1978, İlkokul.

⁷²⁵ Ali Baba, Kuruca Mahallesi, 1949, Lise.

⁷²⁶ Nurhayat Okur, Vaniefendi Mahallesi, 1964, Lise.

Cem ayninin diğerk önemli bir fonksiyonu ise insanlar arasında kadın erkek eşitliğinin sağlanmasıdır. Bu düşünceye göre ceme katılanlar kadın veya erkek değil hepsi candır. Bu canların birbirinden zengin, fakir, genç, yaşlı, kadın, erkek gibi hiçbir farkı yoktur. Bu konuyla ilgili bir katılımcı şunları aktarmıştır: “Biz Alevîler cemlerimize kadın erkek olarak değil bacı-kardeş olarak katılırız. Orası hakkın huzurudur kimse kimseye kötü bir gözle bakmaz. Orada bulunan tüm canların tek gayesi Allah’ın rızasını kazanmaktır. Ancak bizim cemlerimize birlikte katılmamızı bazı art niyetli insanlar farklı algıladı ve bize mum söndü iftirasını attılar. Günümüzde Alevî veya Sünnî fark etmez herkes cem törenlerine katılabiliyor. Bu iftiraları atanları cemlerde neler yapıldığını görmeleri için cem törenlerine davet ediyorum. Eminim ki cem törenlerine katıldıktan sonra bu düşüncelerinden vazgeçip hatalarını anlayacaklardır.”⁷²⁷

Yöre Alevîlerinden bir talip, cem ayninin temizliğin ve paylaşmanın bir sembolü olduğunu söyleyip şunları aktarmıştır: “Bizler ceme hazırlanırken mutlaka gusül abdesti alır ve en güzel giysilerimizi giyeriz. Çünkü orası hakkın huzurudur. Cem törenine asla pis kıyafetlerle ve abdest alınmadan girilmez. Ayrıca cem törenine giderken maddi imkânlarımız ölçüsünde yiyecek ve içecek götürürüz. Cemevindeki görevliler getirilen bu yiyeceklerin hepsini birbirine karıştırır. Daha sonra bunlar herkese eşit şekilde pay edilerek paketlenir ve dağıtılır. Böylece fakir zenginin, zengin de fakirin helal malından yemiş olur.”⁷²⁸

Cem ayini, Hz. Hüseyin’in Kerbelâ’da çektiklerini hatırlayıp anma, ağlama ve psikolojik olarak rahatlama yeridir. Cem töreninin belirli kısımlarında zakir Kerbela olayını anlatan düvaz ve mersiyeler söylerken ceme katılan kişiler ayağa kalkar herkes el ele tutuşur ve yarı öne eğik bir şekilde dururlar. Bu duruş sırasında Kerbelâ şehitleri için ve Hak aşkına gözden yaşlar dökülür. Hak aşkıyla gözden gelen yaşlar kişinin içindeki kötülük ve günahları temizlerken, su ise insanın dışındaki kirleri temizler. Bu durumu Kur’an-ı Kerim’in İsra suresinin 109. ayetiyle⁷²⁹ ilişkilendirirler.

Erzurum yöresinde cem ayinleri Alevîler için önemli gün ve gecelerde cemevlerinde, eğer cemevi yoksa dedenin uygun göreceği yerlerde yapılmaktadır. Yöre

⁷²⁷ Yazgül İlhan, Rabia Ana Mahallesi, 1974, Ortaokul.

⁷²⁸ Kali Gül, Ilıcak Mahallesi, 1948, İlkokul.

⁷²⁹ İsra, 17/109.

Alevîleri arasında yapılan cemlerden biri görgü cemi veya sorgu cemidir. Görgü cemi, yılda bir kere taliplerin, dedenin huzuruna çıkarak yaptığı hata ve kusurları anlatıp kesilen cezaya razı oldukları cemdir. Talip kendisine verilen bu cezayı kabul edip yerine getirirse günahlarından temizlenmiş ve tövbe etmiş sayılır. Yöre Alevîleri görgü ceminden geçenler için tarikat abdesti almış derler. Dede ise mutlaka her yıl taliplerini ziyaret edip nasihat etmeli ve onlara yol göstermelidir. Ancak yöre Alevîleri bu cemin çok fazla yapılmadığını ve dedelerin kendileriyle çok fazla ilgilenmediklerini ifade etmektedirler. Görgü ceminde on iki hizmetin tamamının uygulanmasının şart olmayıp bu cemin genellikle doğaçlama yapıldığı belirtilmektedir.⁷³⁰

Erzurum yöresinde yaşayan Alevîler şubat ayının ikinci haftasına denk gelen perşembe gününü Hızır Bayramı olarak kabul ederler. Perşembe gününden önce üç gün, beş gün ya da yedi gün oruç tutulur. Perşembe günü kurbanlar kesilir ve akşam da Hızır Cemi düzenlenir. Hızır Cemi'nde yılın bolluk ve bereket içinde geçmesi için dualar edilir, sazlar çalınır ve deyişler söylenir.⁷³¹

Musahiplik Cemi yöre Alevîlerine göre şartları en ağır olan ve en önemli cemlerden biridir. Bu cem musahip olmak isteyen ailelerin isteği üzerine ve dedenin uygun gördüğü bir zamanda yapılır. Musahip olacak aileler hazırlıklarını yapar ve kurbanlarını keserek ceme katılan herkese ikramda bulunurlar. Ancak mülakat yapılan Alevîlerden çok az kişinin musahibi bulunmaktaydı. Yöre Alevîleri günümüzde musahiplik kurumunun artık çok zayıfladığını, kimsenin kendine musahip tutmadığını ifade etmektedirler. Bu nedenle yörede Musahiplik Cemi de çok fazla yapılmamaktadır.

Yöre Alevîleri arasında en çok yapılan cemlerden biri Muharrem Cemi'dir. Genellikle yörede Muharrem orucu on iki gün tutulduğundan Muharrem Cemi de bu ayın on ikinci günü yapılmaktadır. Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in oğlu Zeynelabidin'in sağ kurtulmasından dolayı şükür amacıyla Muharrem ayının on ikinci günü kurbanlar kesilir, o akşam da Muharrem Cemi yapılır. Ayrıca Muharrem ayında meydana gelen önemli olaylardan dolayı aşure pişirilir, ceme katılan herkese ikram edilir.⁷³²

Cem ayinlerinde yapılan önemli uygulamalardan biri de *tarıktan geçmedir*. Alevî yazılı kaynaklarının birçoğunda ve sözlü kültürde "tarıktan geçme" erkanına sıkça

⁷³⁰ Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise.

⁷³¹ Nurhayat Okur, Vaniefendi Mahallesi, 1964, Lise.

⁷³² Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise.

değinilmiştir. Eski Türk inançları ve Şamanlıkta var olan kayın veya meşe ağacından yapılan bir değnektir. Alevî düşüncesine göre cem törenlerinde yapılan bu uygulama sonucu “tarık ağacının” altından geçen kişilerin tüm günahları silinmektedir.⁷³³ Ancak çalışmamız boyunca hem çalışma alanımızda yapılan cemlerde hem de alanımız dışındaki cem ayinlerinde böyle bir uygulamaya rastlamadık.

Bazı kaynaklarda özellikle doğu bölgelerinde talibi bulunan Kureyşan, Baba Mansur ve Ağu İçen ocaklarının yaptıkları cem ayini ve diğer ibadetlerinde çoğunlukla Zazaca ve Kürtçe'nin kullanıldığını, Türkçe'nin çok az ya da hiç kullanılmadığını belirtmişlerdir.⁷³⁴ Bu iddianın aksine Erzurum yöresinde özellikle Kürtçe ve Zazaca dillerinin yoğun olarak konuşulduğu Hınıs, Tekman ve Çat ilçelerinde yapılan, çoğunlukla Kureyşan ve Baba Mansur Ocağına bağlı Alevîlerin katıldığı cem ayini ve cenaze gibi diğer erkanlarda tamamen Türkçe'nin kullanıldığını tespit ettik. Bu ocak mensupları günlük hayatlarında Zazaca ve Kürtçe konuşmaktadırlar. Ancak cem ayini ve diğer erkanlarda Türkçe deyiş ve düvazlar okurken, cenaze namazı gibi ibadetlerde Arapça dualar okumaktadırlar.

Sonuç olarak yörede yaşayan Alevîler için temel ibadet olarak kabul edilen cem ayini, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Miraç olayı ve dönüş sırasında bazı Alevî kaynaklarda var olduğu ifade edilen Kırkların Cemiyle ilişkilendirilmektedir. Cem ayinleri eskiden köylerde büyük evlerde yapılırken günümüzde inşa edilen modern cemevlerinde yapılmaktadır. Yöre Alevîleri cem ayinin sadece bir ibadet değil gençlerin Alevî yolunu öğrendiği, davahıların mahkemelerinin görüldüğü, taliplerin helal mallarını birbirleriyle paylaştığı, kadın ve erkeklerin eşitlendiği *hak meydanı* olarak tanımlanmaktadır.

⁷³³ Birdoğan, *Alevilik İnancında Yol Ayrımı*, 292.

⁷³⁴ Yıldız, *Seyyid Kureyş, Kureyşan Ocağı ve Aleviliği*, 108.

İKİNCİ BÖLÜM

ERZURUM'DA YAŞAYAN ALEVÎLERİN GEÇİŞ DÖNEMİ VE DOĞA KÜLTÜ İLE İLGİLİ UYGULAMALARI

2.1. GEÇİŞ DÖNEMİ UYGULAMALARI

İnsanlar hayatlarının bazı evrelerinde kişisel ve toplumsal konumlarının değiştiği önemli dönemlerden geçerler. Kişilerin konumlarının değiştiği bu dönemler, toplumdan topluma değişmekle birlikte, gaye ve özün aynı kaldığı bazı tören ve uygulamalar yapılıır. Kişilerin bir toplumdan diğerine geçişinin bir simgesi veya imtihanı olan geçiş törenleri oldukça fazla ögeyi ve öğretiyi içinde barındırır.⁷³⁵

Bir insanın hayatında önemli geçiş dönemleri vardır. Doğum, evlilik ve ölüm bu geçiş dönemlerinin kritik aşamalarıdır. Hepsi kendi bünyesinde birkaç alt bölüme ve aşamaya ayrılmışlardır. Birçok inanç, örf, adet, görenek, tören, dinsel ve büyüsel yoğun süreçler, bu üç önemli evre etrafında gruplanmakta, bu geçişleri ait oldukları kültürlerin beklenti ve kalıplarına göre yönlendirmektedir. Tüm bunların hedefi ise bu dönemde bireyi artması beklenen tehlike ve olumsuzluktan korumak ve bu geçiş dönemiyle birlikte kişi için yeni bir konum oluşturarak onu kutsallaştırmaktır. Geçiş dönemlerinde uygulanan örf, adet, tören ve bunlara bağlı pratikler bir ülkenin veya belirli bir bölgenin geleneksel kültürünün ana bölümünü meydana getirmektedir.⁷³⁶

2.1.1. Doğum ve Ad Koyma

Geçiş dönemlerinin ilki olan doğum, her devirde ve dünyanın her köşesinde sevindirici bir olay olarak kabul edilmektedir. Dünyaya gelen bebeğin varlığı, aile ve akrabaların çoğalması ve güçlenmesi anlamına geldiği için özellikle daha küçük ve etnik gruplarda sevinçle karşılanmaktadır. Doğum yapan annenin aile içindeki değeri artmakta, toplum içindeki konumu sağlamlaşmaktadır. Dünyaya yeni gelen çocuk vesilesiyle baba, soyunun devamını sağladığı için akrabaları ve yaşadığı toplumdan daha fazla saygı ve hürmet görmektedir. Nerdeyse tüm toplumlarda doğum, hayatın

⁷³⁵ Yılmaz Yeşil, "Türk Dünyası'nda Geçiş Dönemi Ritüelleri Üzerine Tespitler", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 3 (9), 2014, 117-136.

⁷³⁶ Sedat Veyis Örne, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971, 11.

önemli bir evresi olduğundan dinî inanç ve gelenekler, bebeğin anne rahmine düşmesinden başlayarak belirli bir yaşa gelene kadar doğum yapacak kadına ve yakın çevresine bazı uygulamaları yapmayı zaruri kılmıştır.⁷³⁷

Eski Türklerde çocuk sahibi olmak isteyenler atalarının ve kamların mezarlarına giderek bez bağlar, kurban keser ve saçını sunarlardı. Ayrıca ekonomik durumu iyi olanlar açları doyurur, çıplakları giydirir ve kutlu olan kişilerin dualarını/alkışlarını alırlardı. Bu uygulamaların günümüzde Doğu Anadolu Bölgesi'nin birçok yerinde olduğu gibi Erzurum'da da hala uygulanmaktadır. Erzurum'da çocuğu olmayanların bu dileklerinin yerine gelmesi için ziyaret ettikleri önemli yerler şuralardır: Güvit Ziyareti (Tortum), Bacı-Kardeş Ziyareti (Uzundere), Güzel Baba Ziyareti (Karayazı), Gökbel Ziyareti (Tekman), Arap Dede Ziyareti (Narman), Huri Baba Ziyareti (Tekman), Güreşken Baba Ziyareti (Horasan), Öğle Tepesi Ziyareti (Çat).⁷³⁸

Doğumdan sonra yeni doğum yapan kadını ve bebeğini kötü ruhlardan veya nazar gibi olumsuz şeylerden korumak için bazı uygulamalar yapılmaktadır. Erzurum'da yapılan uygulamalardan biri ise doğum yapan kadının yastığının altına küçük bir parça kurt derisi koymaktır. Bu uygulama daha çok Eski Türlerde var olan kurttan türeme inancına dayanmaktadır. Buradaki düşünce şudur: Türklerin atası olan kurdun ruhu, bebeği ve annesini her türlü kötülükten korumaktadır.⁷³⁹

Eski Türler çocuğun ismini doğumundan hemen sonra değil, 13-14 yaşlarına kadar herhangi bir kahramanlık ve yiğitlik göstermesi sonucu koymuşlardır. Daha çok göçebe bir yaşam tarzına sahip olan Türkler isim verirken doğada gördükleri unsurların isimlerini kullanmışlardır. Eski Türklerdeki bu uygulamalar Doğu Anadolu'daki diğer yörelerle beraber Erzurum'da da görülmektedir. Bu yörelerde çocukların renklerine göre *Akkız*, *Karaoğlan*, *Sarıkız*; yer ve gök cisimlerine göre *Çiçek*, *Yağmur*, *Güneş*, *Yıldız* gibi isimler verilmiştir. Ayrıca çocuğu ölen kişilerin *Dursun*, *Durdu*; çok fazla olanların *Yeter*, herhangi bir türbeye gittikten sonra çocuğu olanların ise *Satı* veya *Satılmış* isimlerini çocuklarına verdikleri görülmektedir.⁷⁴⁰

⁷³⁷ Sedat Veyis Örnek, *Türk Halk Bilimi*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, Ankara 1997, 131-132.

⁷³⁸ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2010, 243-251.

⁷³⁹ Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 243-251.

⁷⁴⁰ Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 281-283.

Günümüz Türkiye’indeki teknolojik gelişmeler, toplumumuzda bazı sosyal ve kültürel tutum ve davranışlarda değişikliklere sebep olsa da kapalı bir toplum özelliği taşıyan Alevî zümrelerin bu durumdan daha az etkilendiği söylenebilir.⁷⁴¹ Doğum gerçekleşikten sonra yapılan ilk uygulama çocuğa ad vermedir. Alevîlerde genel olarak ad, aile büyüğü veya bir dede tarafından ezan ve dua okunarak verilir. İsim verilirken daha çok Ehl-i Beyt ve on iki imamın isimleri tercih edilir.⁷⁴²

Alevî toplumunda doğum yapan kadınların lohusalık boyunca her türlü iş ve yorgunluk verecek davranışlardan uzak tutulduğu, ev işlerinin, temizliğinin ve yemeğinin ise komşuları tarafından yapıldığı ifade edilir. Ayrıca çocuğun doğumundan sonra üç ve yedinci günler arasında mürşid, rehber veya bir derviş tarafından merasim düzenlenerek ismi verilir. Mürşid çocuğu kucağına aldıktan sonra sırasıyla İbrahim suresinin 39. ayetini, daha sonra sağ kulağına ezanı ve sol kulağına kameti okur. Akabinde mürşid kendisine niyaz eden anne, baba ve bebeğin duasını vererek ad koyma törenini tamamlamaktadır. Törenden sonra ekonomik durumu iyi olan aileler, çocukları için *nesike* kurbanı kesmektedirler.⁷⁴³

Doğum olayı ve isim koyma yöre Alevîleri arasında önemli bir uygulama olarak kabul edilmektedir. Erzurum’un il merkezi ve kırsal yerlerinde yaşayan Alevîler arasında doğum ve ad koyma uygulamasıyla ilgili bazı farklılıklar olmasına rağmen genel olarak benzerlikler görülmektedir. Yörede doğum yapacak olan kadınların kendisine ve bebeğe zarar verebilecek ağır işleri yapmalarına izin verilmez. Kadınların hamilelik süreci boyunca birlikte zaman geçirdikleri kişiler çok önemlidir. Çünkü yörede yaşayan Alevîlerin büyük çoğunluğuna göre hamile kadınlar kimlerle çok zaman geçirir ve kimin yüzüne çok bakarsa çocuğunun huyu ve dış görünüşü ona benzer. Bundan dolayı yöredeki Alevî kadınlar hamilelik süreci boyunca kötü davranışları olan ve çirkin insanlardan uzak durmaya çalışırlar. Ayrıca hamilelik sürecinin rahat geçmesi

⁷⁴¹ Y. Mustafa Keskin, “Kırsal Kesimde Yaşayan Alevilerde Doğum Geleneğine İlişkin İnanç ve Uygulamalar (Elazığ Sün ve Sedeftepe Köyleri Örneği)”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 2001, 41-54.

⁷⁴² Mehmet Yaman, *Alevîlik; İnanç, İbadet, Erkan*, 318. Ayrıca bkz: Kaleli, *Binbir Çiçek Mozaîği Alevîlik*, 329.

⁷⁴³ Kaya, *Alevi-Bektaşî Erkânı, Evrâdı ve Edebiyatı*, 64; Murat Küçük, *Horasan’dan İzmir kıyılarına, Cemaat-ı Tahtacıyan*, Horasan Yayınları, İstanbul 2009, 117-118. Nesike Kurbanı: Yeni doğan çocuklar için Allah’a şükretmek amacıyla kesilen kurbandır. Hz. Muhammed ana babaya karşı gelme anlamına gelen *ukûk* kelimesiyle aynı kökten geldiğinden dolayı bu kurbanı *akika* demeyip *nesike* demiştir. Bkz. Fahrettin Atar, “Akika”, *İslam Ansiklopedisi, DİA*, II, İstanbul 1989, 263-264.

ve çocuğun sağlıklı bir şekilde doğması için kadına kutsal yerlerden getirilen veya dedelerin okuduğu sular içirilir ve o suyla banyo yaptırılır.⁷⁴⁴

Doğum vakti gelen kadınlar şehir merkezlerinde genellikle hastanelerde doğumu yaparlar. Kırsal kesimde ise il veya ilçe merkezlerine yakın yerlerde doğum için hastanelere giderler. Ancak imkânı olmayan ve uzak yerlerde yaşayanlar ise köyde bu işle meşgul olan tecrübe sahibi kadınların yardımıyla doğumlarını yaparlar. Bu konuyla ilgili olarak Ali Dost ocağı taliplerinden biri şunları aktarmıştır: “Eskiden bu yörelerde en fazla kadın ölümleri çocuk doğumu esnasında olurdu. Çünkü köyümüz hem il merkezine hem de ilçeye uzaktı ve yollarımız iyi değildi. Ayrıca ulaşım imkânlarımız da yoktu. Köydeki yaşlı kadınlar doğum yapan kadınlara yardımcı olurdu ama yine de birçok ölürdü. Ama şimdi devletimiz sağlık konusunda çok iyi işler yaptı. Hastamız olduğunda ambulanslar hemen geliyorlar. Köyümüz dağlık olduğundan bazen yollar kapalı olabiliyor. Böyle durumlarda ise helikopter gelip götürüyor.”⁷⁴⁵

Doğum gerçekleşikten sonra bebeğin göbeği ebeler tarafından kesilir yıkanıp giydirildikten sonra bebek annesine teslim edilir. Doğum yapan kadın hem fiziksel hem de ruhsal olarak yardıma ihtiyacı olduğu için yalnız bırakılmaz. Yöre Alevîlerine göre yeni doğum yapan kadının ve bebeğinin kırk gün boyunca dışarı çıkması hoş karşılanmaz. Kırk gün boyunca komşuları doğum yapan kadını ve bebeğini ziyarete giderler ve onlara hediyeler götürürler. Kırk günü tamamlayan kadın komşularına bir davet verir ve daha sonra dışarı çıkabilir. Çocuğuyla birlikte ziyarete gittiğinde ise komşuları ilk ziyareti olduğundan dolayı bebeğe hediyeler verirler.⁷⁴⁶

Yöre Alevîlerinden biri doğumla ilgili şunları aktarmıştır: “Köyümüzde tüm komşular arasında doğum heyecanla beklenir. Doğum sağlıklı bir şekilde gerçekleşikten sonra havaya ateş edilir, alkışlanır ve halaylar çekilir. Daha sonra köyümüzün diğer kadınları hem kadına hem de bebeğine hediyeler götürürler. Ayrıca doğum yapan kadın rahatsızlığından yemek yapamadığı için kadınlar iyileşene kadar onun evine yemek götürürler. Doğum yapan kadına komşuları genelde yöresel bir

⁷⁴⁴ Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise.

⁷⁴⁵ Turabi Sonuç, Bağlıca Mahallesi, 1979, İlkokul; Havva Kayıran, Bağlıca Mahallesi, 1977, İlkokul.

⁷⁴⁶ İlhami Kocaeli, Karaca Mahallesi, 1964, İlkokul.

yemek olan *hasıda* veya *dut* yemeği götürüler. Bizim buralarda buna lohusa görmek denir.”⁷⁴⁷

Yöre Alevîlerinin bazıları doğum yapan kadının yalnız bırakıldığında cinlerin gelip o kadına ve bebeğine zarar vereceğine inanmaktadırlar. Bu konuda taliplerden biri şunları aktarmıştır: “Yeni evlenen genç bir kadının çocuğu olmadan baba evine gitmesi hoş karşılanmaz. Yeni doğum yapmış bir kadına ve bebeğine cinlerin zarar vereceği düşünüldüğünden dolayı asla yalnız bırakılmaz. Ayrıca doğum yapan kadını ve bebeğini korumak için kadının yastığına büyük bir iğne batırılır, yastığın altına ekmek veya Kur’an-ı Kerim konulur. Bazı yerlerde ise doğum yapan kadının yanına süpürge konur veya duvara erkek elbisesi asılır. Cinler bunlardan korktuğu için kadına ve bebeğe yaklaşamaz.”⁷⁴⁸

Başka bir talip, köylerde yaşayan Alevîlerin, doğum yapan kadınların ahıra ve terk edilmiş yerlere gitmelerine izin vermediklerini, al karısının buralarda yaşadığını ve kadına zarar vereceğine inandıklarını belirtmiştir. Ancak kendisinin bunlara inanmadığını çünkü yeni doğum yapmış kadınların hormonlarında çok fazla artış olduğunu dolayısıyla bu kadınların depresyona girebileceğini veya halüsinasyonlar görebileceğini söylemiştir.⁷⁴⁹

Yeni doğmuş bebeklerin yüzü ince bir bezle sürekli kapatılır ve onun yüzüne bakılmasına izin verilmez. Çünkü yeni doğmuş bebeğin yüzü açık olursa o eve melekler gelmez ve günah yazılır. Ayrıca bazı Alevîler, yeni doğan çocuğun mutluluğunu yaşamak için yedi gün boyunca evlerinde davul çaldırıp halaylar çekerler.⁷⁵⁰

Yöre Alevîleri arasında yeni doğan çocuğa isim vermek önemlidir. Günümüzde çocuğa verilecek isim genellikle anne, baba tarafından belirlenir. Fakat eskiden aile büyüklerine sorulurdu ve onların düşündükleri bir isim varsa o verilirdi.⁷⁵¹

Kırsal kesimlerde eğer ailenin ekonomik durumu iyiye yeni doğan çocuk için kurban kesilir ve komşulara davet verilir. Davete, bağlı oldukları dedeler de çağrılır. Dede bebeği kucağına alır bir kulağına ezan ve diğer kulağına on iki imamın isimlerini

⁷⁴⁷ Giray Kamiloğlu, Kürkcü Mahallesi, 1940, Lisans.

⁷⁴⁸ Yazgül İlhan, Rabia Ana Mahallesi, 1974; Zozan Kaya, Meydan Mahallesi, 1970, İlkokul; Refika İlhan, Rabia Ana Mahallesi, 1950, Okur yazar değil.

⁷⁴⁹ Türkan Tan, Kızılören Mahallesi, 1957, İlkokul.

⁷⁵⁰ Yazgül İlhan, Rabia Ana Mahallesi, 1974, Ortaokul; Türkan Tan, Kızılören Mahallesi, 1957, İlkokul.

⁷⁵¹ Şenol Bayraktar, Aktaş Mahallesi, 1950, Ortaokul.

söyler. Daha sonra dede, Alevî düşüncesine uygun bir isim koyar ve herkese ilan eder.⁷⁵²

Yöre Alevîleri isim koyarken çok hassas davranırlar ve çoğunlukla on iki imamın isimlerini koymaya dikkat ederler. On iki imam isimleri dışında Hz. Muhammed'in (s.a.v) isimleri olan Ahmet, Mehmet ve Mahmut isimleri de çokça verilen isimlerdir. Bunların dışında televizyon ve sosyal medyada kullanılan isimler de çok fazla verilmektedir.⁷⁵³

Yörede Alevîler arasında geçmişte yaşanmış olaylardan dolayı bazı isimler çocuklara verilmemektedir. Bu düşünceye sahip olan bir dede şunları aktarmıştır: “Alevîlere göre ilk üç halife Ebubekir, Ömer ve Osman Ehl-i Beyt'in hakkını yediler ve onlara zulmettiler. Bu sebepten onların isimleri çocuklara verilmez.”⁷⁵⁴ Bu isimlerin dışında Hz. Hüseyin'i şehit eden Yezid ve onun babası Muaviye b. Ebu Süfyan'ın isimleri de kullanılmaz.⁷⁵⁵

İlk üç halifenin isimlerini Alevî çocuklarına vermeme durumuna farklı bir açıdan bakan Kureyşan ocağı dedelerinden biri şunları ifade etmiştir: “Biz çocuklarımıza Ebubekir, Ömer ve Osman ismini veremeyiz. Çünkü biz Alevîler tarikat kapısı ehliyiz. Onlar ise şeriat kapısındadırlar. Tarikat ehli olan kişiler şeriat kapısında olan kişilerin isimlerini çocuklarına veremez. Yoksa bizim için halifeler peygamberimizin arkadaşları ve değerli kişilerdir. Onlara karşı olumsuz bir bakışımız asla olamaz.”⁷⁵⁶

Yöre Alevîlerinin bazıları ise halife isimlerini çocuklarına vermemelerinin herhangi bir sebebi olmadığını bu adların çevrelerinde çok kullanılan isimler olmadığından dolayı bu isimleri vermediklerini ifade etmektedirler.⁷⁵⁷ Halifelerin isimlerini çocuklara vermeme durumu yöre Alevîleri arasında genel bir anlayış değildir.

⁷⁵² Veli yıldız, Yanıkaval Mahallesi, 1944, İlkokul; Ahmet Karanfil, Erduran Köyü, 1948, Ortaokul.

⁷⁵³ Çağla Şirin, Aşkale (Merkez), 2001, Lise; Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise; Akif Akbaba, Hacıhamza Mahallesi, 1941, İlkokul.

⁷⁵⁴ Ahmet Karanfil, Erduran Köyü, 1948, Ortaokul.

⁷⁵⁵ Cemal Durgun, Aktaş Mahallesi, 1949, İlkokul; Özlem Keseci, Değirmenli Mahallesi (Alibey Mezrası), 1983, İlkokul.

⁷⁵⁶ Nazim Tanyeri, Yazılı Mahallesi, 1938, İlkokul.

⁷⁵⁷ Mahmut Edebali, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul; Turabi Sonuç, Bağlıca Mahallesi, 1979, İlkokul.

Çünkü halifelerin hepsini Hz. Ali gibi değerli gören ve onların isimlerini çocuklarına vermenin kıymetli olduğunu düşünen Alevîler de bulunmaktadır.⁷⁵⁸

2.1.2. Sünnet ve Kirvelik

İnsanların hayatlarında tıpkı doğum gibi sünnet uygulaması da önemli bir yere sahip olan geleneklerden biridir. Erkek çocukların hayatlarında ergenliğe geçişin bir başlangıcı olarak kabul edildiğinden sünnet uygulaması düğün ve farklı uygulamalarla kutlanır. Ayrıca bazı toplumlarda bu uygulama dinî bir gereklilik olması hasebiyle inançsal bir yöne sahiptir.⁷⁵⁹

Eski Türk uygulamalarında sünnet olma geleneği yoktur. Türklerde bu geleneğin ne zaman başladığına dair bir bilgi olmamakla beraber, Yahudi inancını kabul etmiş olan bazı Türk topluluklarında bu uygulamanın görüldüğü belirtilmiştir. Türklerde sünnet geleneği İslam dininin kabulüyle birlikte görünür hale gelmiş ve dinî bir yükümlülük olarak kabul edilmiştir.⁷⁶⁰

İslâm dinî gelmeden önce Arabistan’da “hitan” uygulaması olarak ifade edilen erkeklerin sünnet derisinin kesilme uygulaması, İslam dininin kabul edilmesiyle birlikte Türk toplumuna sünnet olarak geçmiş ve günümüze kadar devam etmiştir.⁷⁶¹ İslâm dinî ile beraber diğer bazı dinlerde de farklı şekillerde uygulanan sünnet uygulamasının Hz. İbrahim’den itibaren uygulandığı ifade edilmektedir.⁷⁶²

Eskiden beri uygulanan ve İslam toplumunda önemli bir yeri olan sünnet düğünleri ve kirveliğin Alevî toplumundaki değeri büyüktür. Doğu Anadolu’da yaşayan Alevî aşiret mensupları kendi ailelerine uygun olan sevdikleri başka bir aileyi kirve olarak seçer ve bunu bir eğlence düzenleyerek herkese duyururlardı. Sünnet zamanı geldiğinde çocuklar kirvenin kucağında oturur, kirve ise çocuklara para ve kıyafet gibi şeyler hediye ederdi. Çocukların babası da kirveye, getirdiği hediyelerin neredeyse iki katını takdim ederdi. Daha sonra tüm köye ziyafetler verilir ve bu törenler yaklaşık bir hafta sürerdi. Sünnet ve kirvelik uygulaması, komşu ve akrabalar arasında sevgiyi

⁷⁵⁸ Ethem Yeter, Tuzluca Mahallesi (Beşiktaş Mezrası), 1960, İlkokul.

⁷⁵⁹ H. Yıldız, *Anadolu Aleviliği, Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 284.

⁷⁶⁰ Bozkuş, *Sivas Aleviliği*, 294.

⁷⁶¹ Orhan Türkdogan, “Türklerde Kirvelik ve Sünnet Geleneği”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, III, VI, V, VI, 1966-1969, 197-213.

⁷⁶² Erdal Yıldırım, “Tunceli Alevilerinde Sünnet ve Kirvelik Geleneği Uygulamaları”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI/2, 2011, 83-99.

pekiştirirken, düşman aile ve aşiretler arasındaki husumeti kaldıran bir barış kurumu misyonu da yerine getirirdi.⁷⁶³ Bazı Alevî yörelerinde ekonomik durumu iyi olan aileler sünnet olan çocukları için *izir* kurbanı keserler. Hz. Muhammed de (s.a.v.) torunları Hasan ve Hüseyin sünnet olduklarında bu kurbanı kesmiştir.⁷⁶⁴

Alevî toplumunda kirvelik bağı kurulan aileler arasında bu akrabalık yaklaşık olarak on iki nesil devam eder. Bu süre boyunca kirve olan ailenin çocukları kardeş sayıldığı için evlenemezler. Aileler kendilerine kirve seçerken dedenin izniyle belirli bir süre birbirlerini tanıma imkânı bulurlar. Bu süre sonunda iki aile birbirlerine uygun olduklarına karar verirler ise dede huzurunda rızalık alırlar ve kirvelik ikrarı verirler. Ancak tanıma sürecindeki aileyle kirvelik kurmaktan vazgeçerlerse karşı tarafı rencide etmeden uygun bir sebep ortaya sunarak kirvelikten vazgeçerler.⁷⁶⁵

Sünnet olacak çocuğun her türlü ihtiyacını karşılayan ve sünnet esnasında ona yardımcı olan kirvelik kurumunun da sünnet uygulaması ile işlevsel bir ilişkisi bulunmaktadır.⁷⁶⁶ Anadolu Alevîliğinde ise önemli bir yere sahip olan kirvelik kurumunun daha çok Hz. Muhammed'e (s.a.v) dayandırıldığı ve torunları Hz. Hasan ve Hüseyin'i sünnet ettirerek onların kirvesi olduğu vurgulanmaktadır.⁷⁶⁷ Alevîlikte kirvelik kurumu, Ehl-i Beyt ve Hz. Muhammed (s.a.v) dostluğuna dayandırıldığından kutsal sayılır ve musahiplikteki gibi kirve çocukları evlenemezler.⁷⁶⁸

Sünnet geleneğinin yıllar boyunca ülkemizde sıkı ve kat'î bir şekilde uygulanmasında bazı inanç ve düşüncelerin etkisi bulunmaktadır. Bu düşünceler toplumsal, dinsel, cinsel ve sağlıkla ilgili içerikleri ihtiva etmektedir. Sünnet uygulaması İslam dinine girişi sembolize ettiğinden Müslüman olan çocuklarla olmayanları ayırt etmektedir. Müslüman bir kadın yabancı bir erkekle evlendiğinde ondan bazı isteklerle beraber sünnet olmasını da isteyebilmektedir. Bu durum sünnet uygulamasının dinselliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca Anadolu toplumunda sünnet olan kişilerin

⁷⁶³ Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, 158.

⁷⁶⁴ Kaya, *Alevi-Bektaşî Erkânı, Evrâdı ve Edebiyatı*, 362.

⁷⁶⁵ Filiz Kırbaçoğlu, *Erzincan Yöresi Alevileri, İnanç Sistemleri Dinsel-Geleneksel Yaşam Tarzları*, Zafer Yayınları, Erzurum 2019, 249.

⁷⁶⁶ Türkoğlu, "Türklerde Kirvelik ve Sünnet Geleneği", 197-213.

⁷⁶⁷ Mehmet Yaman, *Alevîlik; İnanç, İbadet, Erkan*, 319.

⁷⁶⁸ Yıldırım, "Tunceli Alevilerinde Sünnet ve Kirvelik Geleneği Uygulamaları", 83-89.

sünnetsizlerden daha temiz olarak düşünülmesi ve sünnet olmayanlar için bazı olumsuz yakıştırmaların yapılması bu geleneğin toplumdaki gücünü göstermektedir.⁷⁶⁹

Yöre Alevîleri arasında önemli bir yere sahip olan sünnet uygulamasının kökeni hakkında farklı düşüncelerin olduğu görülmüştür. Yöredeki Alevîlerin bir kısmı, bu uygulamanın Hz. İbrahim zamanından itibaren uygulandığını,⁷⁷⁰ diğer bir kısım ise Hz. Muhammed'in (s.a.v) sünnetli bir şekilde doğduğunu ve bu uygulamanın onunla başladığını savunmaktadır.⁷⁷¹ Her iki düşüncede de sünnet uygulaması dinî bir emir olarak kabul edilmektedir.⁷⁷²

Sünnet uygulamasının en önemli sembollerinden biri kirveliktir. Yöre Alevîlerine göre kirvelik, *ikrar bend* ile başka bir aileye dost olmak, kardeş olmak demektir. Baba Mansur ocağı pirlerinden Hüseyin Dede şunları aktarmıştır: Sünnet olacak çocuğun babası kirve olmasını istediği kişiye bu teklifi yapar ve kişi de kabul ederse kirvelik bağı oluşur. Kirve akrabalarından seçileceği gibi daha çok yabancı olan insanlar tercih edilir. Kirve olan aileler birbirlerini üzmemeli ve ölene kadar birbirlerine yardımcı olmalıdırlar. Kirve kişinin manevi babası sayıldığından iki aile arasında yedi göbek boyunca evlenmek haramdır. Kirve kişinin anne babasından daha yakın olur ve kişi evini, namusunu ona teslim edebilir. Kirvelik Hz. Muhammed (s.a.v) zamanından itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Hz. Muhammed (s.a.v) torunları Hz. Hasan ve Hüseyin'in kirveleri olmuştur.⁷⁷³

Baba Mansur ocağına mensup Mahmut Dede şunları aktarmıştır: “Kirveliliğin temelinde yeni akrabalıklar tesis etme ve Alevî toplumunu birbirlerine yaklaştırma olduğundan kirvelik kurulacak aileler arasında akrabalık olmamalıdır. Kirvelik makamı on iki imamı temsil etmektedir. On iki imam adına söz verip iki ailenin ölene kadar birbirine sadık kalıp, yardımcı olması demektir. Kirvelik sünnet olacak kişinin masraflarının bir kısmını paylaşarak akrabalık bağı kurmaktır. Kirve sünnet esnasında üstüne beyaz bir havlu serer ve çocuğu kucağına alır. Çocuk sünnet olup kanı havluya akınca kan kana karışmış olur, böylece kardeşlik bağı meydana gelir. Bu andan itibaren

⁷⁶⁹ Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 173-174.

⁷⁷⁰ Veli Yıldız, Yanıkaval Mahallesi, 1944, İlkokul; Hüseyin Güzelgöl, Arpadereesi Mahallesi, 1954, Lise.

⁷⁷¹ Ethem Yeter, Tuzluca Mahallesi (Beşiktaş Mezrası), 1960, İlkokul; Hasan Göçer, Meydan Mahallesi, 1955, İlkokul.

⁷⁷² Özlem Keseci, Değirmenli Mahallesi (Alibey Mezrası), 1983, İlkokul; Çağla Şirin, Aşkale (Merkez), 2001, Lise.

⁷⁷³ Hasan Göçer, Meydan Mahallesi, 1955, İlkokul.

kirve, o çocuğun manevi babasıdır ve ölene kadar ona uygun bir şekilde davranması gerekir.”⁷⁷⁴

Taliplerden birine göre kirve kelimesi Zazaca *kir* kökünden türemiştir ve erkeklik organı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla kirvelik de erkeklik organından meydana gelen akrabalıktır. Ayrıca kirvelik sosyal bir denge kurumudur ve ekonomik durumu iyi olanın diğer aileye sünnet esnasında ve daha sonraki zamanlarda yardım etmesi gerekir. Kirvelîğin diğer bir sosyal yönü ise ekonomik ve siyasî baskılar karşısında akrabalık dışında olan diğer Alevî toplumunu bir arada tutar.⁷⁷⁵

Yöre Alevîleri arasında sünnet olacak çocuklar için bazı farklı uygulamaların yapıldığı görülmüştür. Bu konuyla ilgili olarak Baba Mansur ocağı mensuplarından bir talip şunları aktarmıştır: “Sünnet olacak çocuklarımızı mutlaka Abdurrahman Gazi Türbesi’ne götürürüz ve orada kurban keser dualar ederiz. Sünnet yemeğini lokantalarda asla vermeyiz, evimizde veririz. Çünkü bu yapılan hayır Allah’ın emiridir ve evimiz bu hayırdan nasip almalıdır. Ayrıca evimizde başta Hz. Hüseyin’in türbesi başta olmak üzere birçok önemli ziyaretlerden getirdiğimiz on iki taş vardır ve biz onlara *teberrük* deriz. Sünnet olacak çocukların evinde bu taşları halka şeklinde dizer ve ortasında mum yakarız. Mumdan çıkan dumanın evin tüm odalarına gitmesini sağlayarak evi her türlü kötü varlıklardan ve pisliklerden arındırmış oluruz. Ayrıca bu teberrük taşlarını bir sürahinin içindeki suyun içine atarız. Biraz beklettikten sonra sünnet olacak çocuklara içiririz. Bu suyun sünnet olacak çocuklara şifa vereceğine inanırız. Bu teberrük taşlarını evimin en güzel yerinde muhafaza etmekteyim. Önemli gün ve gecelerde onları çıkarıp üzerine dua edip dilekte bulunurum.”⁷⁷⁶

Kureyşan Ocağı dedelerinden Binali Dede sünnet uygulamasının dinî değil tıbbî bir uygulama olduğunu vurgulayarak şunları aktarmıştır: “Kirve sadece bir insandan olmayıp bunun için cansız varlıklar da tercih edilebilir. Genellikle çocuğu olmayan kişiler bazı türbe ve yatırları ziyaret ederek oralardan dua ve dilekte bulunarak çocuğunun olmasını isterler. Duaları kabul olan kişilerin çocuğu erkek olursa o türbe ve yatırı çocuğuna kirve tutarlar. Mesela benim kirvem bir ziyaretir. Sünnetim sırasında babam o ziyaretten bir taş getirip arkama koydu ve o şekilde sünnet oldum. Ayrıca

⁷⁷⁴ Mahmut Edebalı, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul.

⁷⁷⁵ M. Ş, Lisans.

⁷⁷⁶ Nurhayat Okur, Vaniefendi Mahallesi, 1964, Lise; Nazlıcan Bağlan, Rabia Ana Mahallesi, 2001, Lise.

benim oğlumun kirvesi de Tekman ilçesinde bulunan şifalı bir sudur. Oğlumun sünnetinde o şifalı sudan biraz getirip oğlumun arkasına koyduk ve o şekilde sünneti tamamladık.⁷⁷⁷

Binali Dede türbe veya pınar gibi cansız olarak seçilen kirvelerin unutulması veya sonradan değiştirilmesi durumunda, cansız kirvelerin sünnet olacak çocuğa bir zarar vereceğini şu olayı örnek göstererek açıklamıştır: “Köyümüzde çocuğu olmayan birisi *Kuruş Baba* ziyaretine giderek çocuğunun olması için dua etmiş ve eğer çocuğu erkek olursa bu türbenin oğlunun kirvesi olacağına söz vermiş. Ancak bir oğlu olmasına rağmen bu sözünü unutmuş ve sünnet zamanı başka biriyle kirve olmuş. Çocuğu sünnet olduktan sonra kanaması durmamış ve yapılan tüm müdahaleler sonuçsuz kalmış. Çocuğun babası rüyasında Kuruş Baba’yı görmüş ve verdiği sözü hatırlamış. Hemen çocuğunu alarak türbeye gitmiş ve yaptığı hatayı anlayarak dua ve tövbede bulunmuş. Daha sonra çocuğunun sağlık durumu düzelmiş.”⁷⁷⁸

Yöre Alevîlerine göre kirve, Alevîlerden seçileceği gibi Sünnîlerden de olabilir. Ancak kirvenin Sünnîlerden seçilmesi bazı problemlerin ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Çünkü Alevî geleneklerine göre kişi kirvesinin çocuklarıyla kardeş sayıldığından kesinlikle evlenemez. Ancak Sünnîlikte böyle inanç olmadığından kirve çocukları arasında evlilik veya benzer durumların yaşanması gibi kötü durumların ortaya çıkmasına sebep olabilir. Alevî geleneğine göre kirve çocukları arasında yapılan evlilikler haramdır. Bunu yapanlar hem dünyada hem de ahirette büyük sıkıntılara uğrarlar.

Konuyla ilgili Kureyşan Ocağı dedelerinden biri şunları aktarmıştır: “Kirve çocukları kardeş sayıldığı için kesinlikle evlenemezler. Çevremizde bu hatayı yapanlar oldu. Komşu köylerden birinde tüm karşı çıkmalarımıza rağmen kirve olan iki aile çocuklarını evlendirdi. Kısa bir süre sonra bu çocukların babası hastalandı ve iki ayağı birden kesildi. Daha sonra bu evliliği yapanların çocukları da engelli doğdu.”⁷⁷⁹

Kureyşan Ocağı dedelerinden biri kirvelik erkânının yapılışını şöyle aktarmıştır: “Kirve olmaya karar verenler pirin huzurunda uygun bir yere karşılıklı oturtulur. Hizmet eden kişi bunların arasına bir leğen koyar, daha sonra eline bir ibrik ve sırtına da temiz

⁷⁷⁷ Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise.

⁷⁷⁸ Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise.

⁷⁷⁹ Nazim Tanyeri, Yazılı Mahallesi, 1938, İlkokul.

bir havlu alır “Hayır himmet pirim” diyerek dededen destur ister. Dede destur verdikten sonra hizmet eden yere niyaz eder ve daha sonra bu kişilerin yaşlısından başlayarak eline su döker. Her iki kişiye de su döktükten sonra bu kişiler sağ ellerini leğenin üzerinde üst üste koyarak uzatırlar. Hizmet eden kişi “Ya Allah Ya Muhammed Ya Ali” diyerek su döker. Bundan sonra kirve olan kişiler dedenin huzurunda dara dururlar. Darda duran bu kişilere dede şu duayı okur: “Bismi şah Allah Allah. Biz severiz Hak Muhammed şahı merdan Ali’yi, erleri, pirleri, onun ehli beytini. Mümin olan bozmaz hiçbir zaman akdinî. Bu erkanla alınır müminlerin ikrarı. Hak Muhammed daim kılsın bozmasın İbrahim’in sünnetini.” Daha sonra kirve olanlar dede ve orada bulunan diğerleri ile görüşür ve ikrar tamamlanmış olur.⁷⁸⁰

2.1.3. Evlilik

Geçiş dönemleri arasında önemli bir yere sahip olan evlilik, sağlıklı bir nesil meydana getiren ve akrabalık bağı ile toplum arasındaki dayanışmayı güçlendiren önemli toplumsal yapılardan biridir. Dünyanın dört bir yanında toplumların sahip olduğu gelenek ve göreneklere bağlı olarak yapılan evlenme törenleri oldukça zengin bir tablo ortaya koymaktadır. Toplumların sahip olduğu ekonomik durumları, tarihsel birikimleri, yerleşim şekilleri, üretim ve tüketim ilişkileri evlenme uygulamalarını etkilemiştir. Türkiye’nin bu özellikleri göz önüne alındığında ülkemizde genellikle *görücü usulü*, *kız kaçırma*, *beşik kertme*, *berder*, *taygeldi*, *kepir/yaban değişimi* ve *dezmal kaçırma* türü evlilikler yaşanmaktadır.⁷⁸¹

Erzurum ve çevresinde evlenme yaşına gelmesine rağmen kendilerine uygun bir kişi bulamayan kızlar kismetlerinin açılması için bazı uygulamalar yaparlar. Hıdırellez’de dilek tutmak, kilit açmak, yeni evlenen gelinin ayakkabısının altına ismini yazmak ve duvağını kapmak bu uygulamalardan bazılarıdır. Ayrıca bazı türbe ve yatırlar ziyaret edilerek kismetlerinin açılması için dua ve dileklerde bulunulur. Erzurum’da bulunan Recep Baba, Güzel Baba (Hınıs), Allahu Ekber (Şenkaya), Şallı (Tortum), Çarpi

⁷⁸⁰ Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise.

⁷⁸¹ Beşik Kertme, Çocuklar beşikteyken aileleri tarafından evlenme sözünün verilmesine denir. Berder, iki ailenin kız ve erkek çocuklarını aralarında anlaşılarak karşılıklı olarak evlendirmesidir. Dezmal Kaçırma: Kız yerine kıza ait olan bir eşyanın kaçırılması üzerine gerçekleşen evliliştir. Taygeldi: Çocukları olan dul bir kadın veya erkeğin başka dul biriyle evlenmesine denir. Kepir/Yaban Değiş: Ailelerden habersiz erkek çocukların karşılıklı olarak anlaşarak birbirlerinin kız kardeşleriyle kızlar üzerinde zor kullanarak evlenmeleridir. Bkz. Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 185-189.

(Karayazı) ve İnek Tepe (Tekman) gibi yerler kısmet açılması için sıkça ziyaret edilen türbe ve yatırlardır.⁷⁸²

Temel düşünce yapıları soy üzerine kurulu olan Alevî gruplarda evlilik önemli bir uygulama olarak görülmektedir.⁷⁸³ Alevîlerde evlilikler genel olarak görücü usulüyle evlenecek kişilerin isteğine bağlı olarak birbirlerini tanıdıktan sonra gerçekleştirilir.⁷⁸⁴

Alevî toplumunda görülen diğer bir evlenme çeşidi ise kız kaçırmadır. Erkek, kaçırdığı kızla birlikte tanıdık ve akrabalarından toplum içerisinde belirli bir saygınlığı olan birinin evine sığınır. Ev sahibi kızın gönüllü olduğunu anladıktan sonra bir pire nikâhlarını kıydırır. Daha sonra ev sahibi ve toplumun diğer ileri gelenleri araya girerek iki aileyi barıştırır ve düğün yapılarak olay kapatılmaya çalışılır. Ancak bazı zamanlar iki aile arasında sulh sağlanamaz büyük kavgalar ve ölümler yaşanabilir.⁷⁸⁵

Geleneksel Alevilikte kutsal bir kurum olarak ifade edilen evliliğin sona ermesine çok ayrıcalıklı olaylar dışında izin verilmemektedir.⁷⁸⁶ Boşanmaya zina, hırsızlık ve cinayet gibi büyük suçlar işlendiği sabit olduğunda bir mürşid başkanlığındaki topluluk tarafından karar verilir ve bunları yapan kişi düşkün ilan edilir.⁷⁸⁷ Doğu Anadolu'daki bazı Alevî gruplarına göre dinî nikâh İmam Cafer mezhebine göre kıyıldığından dolayı eşlerin zina suçu dışında boşanmak yasaktır.⁷⁸⁸

Alevî toplumu, nikâh akdinin korunması için bazı tedbirler almış, evli olan eşler arasında sevgi ve saygının, dinin bir gereği olduğunu belirterek birbirlerine sevgiyle yaklaşmayan ve kötü davranan kişileri toplumdan dışlamıştır. Zina eden kadın ve erkekler, başkasının eşini kaçıranlar asla ceme alınmamış ve köylerden kovulmuşlardır. Alevî düşüncesinde boşanmak hoş görülmediğinden eşini zina suçu isnadıyla boşayan erkekler bile düşkün sayılırken, boşanmış olan erkek veya kadınla evlenmek de düşkünlük sebebi olarak kabul edilmiştir.⁷⁸⁹

⁷⁸² Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 290-292.

⁷⁸³ Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, 377.

⁷⁸⁴ Kaya, *Alevi-Bektaşî, Erkânî, Evrâdı ve Edebiyatı*, 364

⁷⁸⁵ Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, 158.

⁷⁸⁶ Olson vd. *Alevi Kimliği*, 117.

⁷⁸⁷ Kaya, *Alevi-Bektaşî, Erkânî, Evrâdı ve Edebiyatı*, 367.

⁷⁸⁸ Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, 157.

⁷⁸⁹ Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, 157.

Alevî gruplar, kapalı toplum yapısını koruyabilmek için evlilikle ilgili bazı tedbirler almıştır. Bu tedbirlerin başında Alevîlerin Sünnî biriyle evlenmemesi gelmektedir ki bu durum Kızılbaş süreğine göre hem yasaktır hem de düşkünlük sebebidir.⁷⁹⁰

Alevîler, Sünnîlerin kendi aralarında yaptıkları evliliklerde gençlerin tercihlerine bakılmaksızın aile büyükleri tarafından evlilik kararı verildiğinden boşanmaların çok fazla olduğunu iddia etmektedirler. Ayrıca Alevîler, Sünnîler arasında var olduğunu iddia ettiği boşanmış eşin tekrar geri alınması amacıyla yapılan *hülle*⁷⁹¹ uygulamasının, kadının onurunu zedelediği için Alevîler tarafından reddedildiğini belirtmektedirler.⁷⁹²

Anadolu Alevîleri arasında tek eşle evlilik, yolun esas ilkelerindendir. Sadece herhangi bir mazeretten dolayı kadının çocuğu olmaz ise ikinci evlilik düşünülebilir. Ancak Anadolu’da az da olsa birden fazla kadınla evli olan Alevîler de bulunmaktadır. Ancak bu durum doğru bulunmaz, Alevîler tarafından reddedilir. Hatta Hz. Ali’nin oğlu Hz. Hasan çok fazla evlilik yaptığından dolayı bazı Alevîlerce eleştirilmiştir.⁷⁹³

Evlilik kurumu, Kızılbaşlık ve Bâbâgân Bektaşîleri arasında önemli bir ayrımı ortaya çıkarmıştır. Kızılbaşlık süreğinde ailenin temelini evlilik oluştururken Bektaşî önderlerinden Balım Sultan’ın (ö. 1517) ortaya koyduğu “Mücerred Dervişlik” uygulaması sonucu evlilik yasaklanmıştır. Balım Sultan’dan sonra bu dervişlerin kulağına küpe takılmış, evlenen veya herhangi bir kadınla gizli münasebeti olanların kulağı yırtılarak küpesi çıkarılmıştır. Hatta halk arasında söylenen “Eski Kulağı Kesik” deyiminin bundan ötürü söylendiği belirtilmiştir.⁷⁹⁴

Alevî topluluklarda evlilik ve düğün merasimlerinde bölgeden bölgeye değişiklikler görülmekle beraber soyun kutsallığının korunması adına çoğunluk tarafından kabul edilen kurallar da bulunmaktadır. Ocakzâde olan dede çocukları ancak başka bir dede çocuğu ile evlenebilirken, talip çocukları ile evlenemezler. Dede, taliplerin babası kabul edildiğinden onların kızları ya da Sünnî bir kız ile evlenirse düşkün sayılır. Ayrıca Alevî

⁷⁹⁰ Baha Said Bey, *Türkiye’de Alevi-Bektaşî, Ahi ve Nusayri Zümreleri*, (Haz: İsmail Görkem), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, 38-39.

⁷⁹¹ Hülle: Üç talakla boşanmış bir kadının eski eşiyle tekrar evlenebilmesi için başka bir erkekle evlenmesidir ki böyle bir nikâh hilelidir ve İslam hukukuna uygun değildir. Bkz. Saffet Köse, “Hülle ve Hüllecilik Konusuna İslam’ın Bakışı”, *Mehir*, 2, 1998, 43.

⁷⁹² Er, *Direnen Kültür Anadolu Aleviliği*, 203.

⁷⁹³ Er, *Direnen Kültür Anadolu Aleviliği*, 202.

⁷⁹⁴ Bozkurt, *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*, 161.

zümrelerde musahip ve kirve çocukları kardeş sayıldıklarından evlenemezler.⁷⁹⁵ Alevîler arasında yapılan evliliklerde dinî nikahtan önce resmi nikahın olması da önemli bir konudur.⁷⁹⁶

Günümüzde diğer toplumlarda olduğu gibi Alevîlerde de evlilikler mutlu yaşandığı sürece devam eden bir kurum haline gelmiştir. Aksi halde bu evlilikler sona ermektedir ki; son zamanlarda Alevî eşler arasında boşanmaların çok sık yaşandığı bilinmektedir. Artık cemlere boşanmış kişiler de katılabilmekte, düşkün sayılmamaktadır. Cem törenlerinde bu kişiler için sadece dede tarafından ailelerin dağılmaması ve eşlerin birleşmesi amacını taşıyan nasihatler verilmektedir. Günümüzdeki Alevî gruplar açısından boşanma toplumsal bir sorun olmaktan çıkmış, bireysel bir tercih haline gelmiştir.⁷⁹⁷

Yöre Alevîlerine göre evlilik kurumu ilk insan Hz. Âdem'in Hz. Havva ile evlenmesiyle başlayan ve kıyamete kadar devam etmesi gereken dinî bir uygulamadır. Bu nedenle yörede yapılan evlilik uygulamalarının tüm aşamalarında dinî ayin ve uygulamaların ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Evlilik kurumunda ilk aşama olan eş seçiminde farklı uygulamaların olduğu söylenebilir. Eş seçimi eskiden daha çok görücü usulüyle yapılırken şu anda bu uygulamanın çok fazla gerçekleşmediği ifade edilmektedir. Günümüzde görücü usulüyle evlilik büyük şehirlerde çok az görülmesine rağmen kırsal kesimlerde hala uygulanmaya devam etmektedir. Şehir merkezlerinde ise gençlerin birbirlerini beğenip karar vermesiyle evlilikler gerçekleşmektedir. Yöre Alevîleri arasında çokça görülen diğer bir evlenme uygulaması ise kız kaçırma'dır. Özellikle başlık alınan ve evlenme şartları ağır olan yerlerde kızla erkek birlikte kaçarlar. Daha sonra dede ve komşuların aracılığıyla aileleriyle barışarak nikâhlarını kıyarlar.⁷⁹⁸

Evlenecek olan gençler karar verdikten sonra aileler arasında kız isteme âdeti yerine getirilir. Kureyşan ocağı pirlerinden Binali Dede şunları aktarmıştır: “Kız ile erkek evlenme kararı aldıktan sonra erkek tarafı kız tarafına haber verir. Buna *Kapı Rızalığı* (Zazaca, Raye Çever) denir. Eğer kız tarafı kabul ederse erkek tarafının aile

⁷⁹⁵ Kaleli, *Binbir Çiçek Mozaiki Alevilik*, 331-332.

⁷⁹⁶ Ahmet İshak Demir-Yaşar Şanlı, (2017), “Cem Dergisi’ne Göre Alevilik’te Sosyal Hayat, Kurumlar ve Gelenekler”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, 2017, 7-51.

⁷⁹⁷ Olsson vd. *Alevi Kimliği*, 117.

⁷⁹⁸ Cemal Durgun, Aktaş Mahallesi, 1949, İlkokul; Hasan Göçer, Meydan Mahallesi, 1955, İlkokul; Mahmut Edebalı, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul.

büyükleri kızın evine gider ve yedi kavil üzere kızı isterler. Allah'ın emri, peygamberimiz Hz. Muhammed'in sünneti, Hz. Âdem'in zürriyeti, Hz. İbrahim'in milleti, kitabımız Kur'an, dinimiz İslam ve yolumuz *Sırat-i Müstakim* üzere kız istenir. Kız tarafı tamam derse orada bulunan herkes kalkar ve birbirlerini tebrik ederler. Buna bazı yörelerde *Sakal Öpüşmesi* denir. Daha sonra da şerbet içilir. Bu şerbet kırklar meclisindeki üzüm suyunu temsil etmektedir.”⁷⁹⁹

Yörede Alevîler genellikle resmi nikâhla birlikte dinî nikâh da kıyarlar. Yöre Alevîleri arasında kıyılan dinî nikâha *pir nikâhı* denir. Dinî nikâh düğün yapılacağı zaman kıyılır. Nikâh kıyılmadan önce erkek ve kız tarafı arasında *mihir* konusu belirlenir. Nikâh kıyılırken ve mihir konuşulurken anne ve babaların duygusal davranabileceği düşünüldüğünden genellikle erkek ve kız tarafı için birer vekil tayin edilir. Bu vekiller dede ve cemaatin huzurunda kız ve erkek tarafının isteklerini söylerler. Dede ve cemaatte bulunanların yardımıyla her iki taraf için de kabul edilebilecek bir karara varılır.⁸⁰⁰

Alevîler arasında önceden başlık parası alındığı ancak günümüzde bu uygulamanın çok az olduğu söylene de Erzurum'un bazı yörelerinde başlık parasının hala alındığı tespit edilmiştir. Bununla ilgili olarak Alevî taliplerden biri şunları aktarmıştır: “Yöremizde yaşayan hem Sünnî hem de Alevîler arasında başlık parası uygulaması bulunmaktadır. Başlık parasının miktarı ise erkek tarafının ekonomik durumuna göre 50 milyar ile 70 milyar arasında değişmektedir.”⁸⁰¹ Başka bir Alevî ise; başlık parasının artık alınmadığı, bunun yerine “ana hakkı, süt hakkı veya bez hakkı” diye bilinen az bir miktar para alındığını ifade etmektedir. Ayrıca gelinin kız veya erkek kardeşine altın yüzük veya kolye gibi bir hediye alındığı belirtilmektedir.⁸⁰²

Mihir ve kız tarafına alınacak diğer şeyler belirlendikten sonra orada bulunan dede ve cemaatin huzurunda nikâh kıyılır. Önceden özellikle gelinin yabancı erkeklerin yanına gelmesi hoş karşılanmadığından, ayrıca gelin ve damadın büyüklerinin yanında utanacağından nikâhları onların tayin edeceği vekiller aracılığıyla kıyılırdı. Bu konuyla ilgili olarak şunlar aktarılmıştır: “Dede vekiller üzerinden nikâh kıyarken çok hassas davranırdı. Sadece vekillerin sözüyle yetinmez iki erkek şahit kıza, iki erkek şahit

⁷⁹⁹ Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise.

⁸⁰⁰ Derviş İsmail Cambaz, Çatkale Mahallesi, 1960, İlkokul.

⁸⁰¹ Ali Sağlık, Karabey Mahallesi, 1932, İlkokul.

⁸⁰² İlhami Kocaeli, Karaca Mahallesi, 1964, İlkokul.

erkeğe gönderirdi. Bu şahitler kıza ve erkeğe gönüllü olarak evlenip evlenmediğini sorarlardı. Daha sonra dedenin huzuruna gelip dara dururlardı. Dede emin olmak için her şeyi ayrıntılı olarak sorardı. Kızın yanına gittiğinizde kimler vardı, siz ne dediniz kız ne dedi, kız ne renk elbise giyinmişti gibi sorular sorardı ve daha sonra nikâhı kıyardı.”⁸⁰³

Günümüzde *Pir Nikâhı* olarak bilinen dinî nikâh kız ve erkeğin dede ve cemaatin huzurunda yapılmaktadır. Erzurum merkezdeki dinî nikâhların çoğunu kıyan Kureyşan ocağı pirlerinden Mahmut Dede nikâhın yapılışını kısaca şöyle tarif etmiştir: “İki genç cemaatin huzuruna gelir ve dedenin önünde dize çökerek otururlar. Dede bu gençlerin ailelerine ve cemaate bunların arasında bir ikrar (musahiplik, kirvelik), husumet veya bir şikâyet olup olmadığını sorar. Dede bunlardan bir şikâyeti olanlar şimdi söylesin ya da kıyamete kadar sussun der. Daha sonra evliliğin önemiyle ilgili gençlere ve cemaate Kur’anı-ı Kerim’den İsrâ Suresi 32. ayetini,⁸⁰⁴ Rum Suresi 21. ayetini⁸⁰⁵ okuyarak nasihat eder.”⁸⁰⁶ Daha sonra dede besmele çeker, sırasıyla kıza ve erkeğe şöyle der: “Allah’ın emri, Peygamberimiz Hz. Muhammed’in kavli, yol imamımız Cafer-i Sadık hazretlerinin içtihadı ve burada bulunan cemaatin şahitliğinde şu kişiyi aranızda belirlediğiniz mihir ve diğer anlaşmalarınızla beraber kocalığa/karılığa kabul ediyor musun?” Gençlerden üç defa “Evet” cevabını aldıktan sonra cemaate “Bu nikâha şahit olur musunuz?” diye sorar. Onlardan da “Evet” cevabını aldıktan sonra dede bu gençleri kıyamete kadar eş ilan eder.⁸⁰⁷

Dede nikâhı kıydıktan sonra ev sahiplerinden bir bardak su, bir dilim ekmek ve biraz tuz getirmelerini ister. Darda duran gençlere dede kendi eliyle su, ekmek ve tuz ikram eder. Suyun anlamı temiz ve aydınlık bir yaşam sürmeleri, ekmeğin anlamı eşlerin mallarını ortak kazanıp ortak yemeleridir. Erkek dışarda kazanır, kadın ise evde çalışır ve böylece hayatlarını devam ettirirler. Tuz ise ömür boyu ağızlarının tadının bozulmaması anlamına gelmektedir. Daha sonra dede darda duran bu gençler için dua ederek töreni tamamlar.⁸⁰⁸

⁸⁰³ Giray Kamiloğlu, Kürkçü Mahallesi, 1940, Lisans.

⁸⁰⁴ (İsrâ: 17/32) “Zinaya yaklaşmayın, çünkü o hayasızlıktır, çok kötü bir yoldur.”

⁸⁰⁵ (Rum: 30/21) “Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranızda sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de onun kanıtlarındandır...”

⁸⁰⁶ Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise.

⁸⁰⁷ Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise.

⁸⁰⁸ Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise.

Dua şöyledir: “Bismi şah Allah Allah, Muhammed Ali pirimiz, Hünkâr Hacı Bektaş Velî kıydığımız bu nikâhı mübarek eylesin. Bu gençlerimizin ömürlerine bereket, vücutlarına sağlık, rızıklarına genişlik versin. Her ikisi arasındaki sevgi Hz. Muhammed ve Hz. Hatice, Hz. Ali ve Hz. Fatma, Hz. Hüseyin ve Şehribânû⁸⁰⁹ analarımızın arasındaki sevgi gibi olsun. Bu gençlerin soyları yolumuza ve milletimize hayırlı olsun. On iki imam dilde dileklerimizi, gönülde muratlarımız versin. Tüm canlarımızın, eşimizin, dostumuzun, talip ve muhiplerimizin ağız tadı bozulmasın. Dil bizden nefes Hünkâr Hacı Bektaş pirden ola. Gerçek erenler demine hûû mümine. Ya Allah ya Muahmmed ya Ali.” Dua okunduktan sonra orada bulunan herkes yere niyaz olur, daha sonra diz üstünde Fatiha suresi okunarak nikâh merasimi sona erer.⁸¹⁰

Yörede düğünler il ve ilçe merkezlerinde bulunan düğün salonlarında önceden belirlenen bir günde yapılmaktadır. Kırsal kesimlerde ise genelde iki veya üç gün süren bir eğlence tertip edilir. Hem düğün salonlarında hem de köylerde kadın ve erkekler birlikte eğlenerek düğünlerini yaparlar. Düğüne katılan misafirler için kurbanlar kesilir, yemek ikramında bulunulur ve çerez dağıtılır.⁸¹¹

Taliplerden biri bu konuyla ilgili olarak şunları aktarmıştır: “Önceleri köyümüzde ve çevremizdeki Alevî köylerinde düğünler yedi gün boyunca yapılırdı. Fakat daha sonra bu düğün süresi üç güne düşürüldü. Şimdilerde ise düğün eğlencelerini ilçede bulunan düğün salonlarında yapıyorlar. Kendi evinde artık kimse düğün yapmıyor. Eskiden düğünlerde çok fazla içki tüketilirdi. Ama şimdi bu gelenek değişti ve neredeyse hiçbir düğünde içki içilmemektedir.”⁸¹²

Yöre Alevîleri arasında düğün, nikâh ve nişan gibi önemli ve eğlenceli törenler genellikle işlerin yoğun olmadığı zamanlarda yapılır. Bu törenler matem ayı olarak bilinen Muharrem ayında kesinlikle yapılmaz. Eğer Muharrem ayında düğün ve benzeri törenler yapılırsa ona kimse katılmaz. Yöredeki Alevîler, bu ayda bu tarz törenleri

⁸⁰⁹ Hz. Hüseyin’in hanımının tam ismi Şehribânû’dur. O, Sâsânîlerin son imparatoru III. Yezdicerd/ Yezdigirt’in kızı olduğu kaydedilmektedir; Bkz. Hacı Ataş, “Tarihi Bir Figür Olarak Hz. Hüseyin’in Eşi: Şehri Bânû”, *Eskiyeşi*, 48, 2023, 223-238. Ancak yörede *Şerûban* şeklinde teleffuzu görülmüştür.

⁸¹⁰ Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise.

⁸¹¹ Yusuf Koçer, Gümüşlü Mahallesi, 1968, İlkokul.

⁸¹² Haydar Arda, Esendere Mahallesi, 1941, İlkokul.

yapmazken Sünnîlerin buna dikkat etmediğini ve bu ayda düğün gibi eğlenceler düzenleyerek kendilerine saygısızlık yaptıklarını ifade etmektedirler.⁸¹³

Yöre Alevîlerinin bazılarına göre nikâh vaktinin gün içerisindeki zamanı çok önemlidir. Dinî nikâh güneş doğmadan önce yani seher vaktinde ve kimsenin göremeyeceği bir yerde yapılmalıdır. Çünkü pis bakışlı ve art niyetli insanlar bu nikâha şahit olurlarsa nikahı kıyılan kişiler ileride büyük sorunlar yaşayabilirler.⁸¹⁴

Yöre Alevîleri arasında evlenmeye engel olan ve sonradan meydana gelen bazı akrabalık kurumları bulunmaktadır. Aralarında kirvelik bağı olan kişilerin çocukları kimilerine göre yedi kimilerine göre on göbek geçinceye kadar evlenemezler. Benzer şekilde kardeşlik olarak ifade edilen musahip ailelerin çocukları da aynı şekilde evlenemezler. Eskiye nazaran günümüzde bu kural geçerliliğini büyük oranda kaybetmiştir. Ancak bazı yöre Alevîleri bu kuralı ihlal eden kişilere Allah'ın lanet ettiğini ve onlara hastalık musallat edeceğini düşünmektedirler.⁸¹⁵

Yöre Alevîlerine göre ocak soyu olan dedeler, talipleri ve onların çocuklarıyla asla evlenemezler. Kureyşan ocağına mensup bir dede şunları aktarmıştır: “Bir dede kendi talibiyle asla evlenemez, bu çok büyük bir günahıdır. Çünkü talip bağı olduğu dedenin öz evladı gibidir. Aynı şekilde dedenin çocukları da taliplerin kardeşi olduğundan onlarla da evlenemezler. Ancak dede ve onun çocukları başka bir dedeye veya ocağa bağlı olan talip ve çocuklarıyla evlenebilirler.”⁸¹⁶ Yöredeki bazı dede ve taliplere göre ise dede çocukları ancak diğer dede çocuklarıyla evlenebilir, talip veya onların çocuklarıyla evlenemez. Çünkü dedeler kutsal bir soydan gelmektedirler ve bu soyun bozulmaması için buna dikkat edilmelidir. Eğer bir dede veya çocuğu dede soyundan gelen biriyle evlenmezse o soyunu bozmuş ve dedeliğini kaybetmiş olur. Bundan dolayı çevresinde ona bağlı olan talipler artık onun dedeliğini kabul etmezler.”⁸¹⁷

Yöre Alevîleri tarafından grup dışı olarak kabul edilen Sünnîlerle evlenmenin yasak olduğu ancak son zamanlarda bu kuralın da geçerliliğini yitirdiği ifade edilmektedir. Taliplerden biri bu konuyla ilgili şunları aktarmıştır: “Eskiden Alevî

⁸¹³ Ali Baba, Kuruca Mahallesi, 1949, Lise; Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise.

⁸¹⁴ Türkan Tan, Kızılören Mahallesi, 1957, İlkokul.

⁸¹⁵ Nazim Tanyeri, Yazılı Mahallesi, 1938, İlkokul.

⁸¹⁶ Ali Baba, Kuruca Mahallesi, 1949, Lise.

⁸¹⁷ Mahmut Edebali, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul.

dedeleri Alevîlerin Sünnîlerle evlenmesinin kesinlikle yasak olduğunu, *Yezid'e kuşak çözenin yoldan çıktığını ve iflah olmayacağını* söylerlerdi. Sünnîler ise Alevîler için bunlar Allah, peygamber tanımaz deyip evliliklere karşı çıkarlardı. Ancak şu an bu düşünceler tamamen ortadan kalktı. Hem köyümüzde hem de çevremizde Alevî ve Sünnîler birbirleriyle evleniyorlar. Benim gelinim Sünnîdir ve hiçbir sorun yaşanmamaktadır.”⁸¹⁸

Erzurum ve çevresinde yaşayan Alevîler arasında Sünnîlerle evlenmenin oldukça yaygınlaşmasına rağmen Alevîlerin bu konuda bazı itirazlarının olduğu görülmüştür. Yöre Alevîlerinin bir kısmına göre; Alevîler kendilerine gelin olan Sünnî kızların her türlü inanç ve ibadetine saygı duyduklarını ve asla bir müdahalede bulunmadıklarını ifade etmektedirler. Ancak Sünnîlere gelin giden Alevî kızlara inançlarından dolayı baskı uygulandığı ve onların Sünnîleştirmek için zorlandığı vurgulanmaktadır. Alevî kızları itaat etmediklerinde ise eşlerinin onları boşayarak babalarının evlerine geri gönderdiklerini belirtmektedirler.⁸¹⁹ Taliplerden biri bunun sebebini şöyle açıklamaktadır: Sünnîlerin bakışına göre Alevîler gayri müslim bir topluluktur. Onların misyonuna göre bu gayri müslim topluluktan birinin Müslüman olmasına vesile olmak kendisini cennete götürecektir. İşte bu nedenle Sünnîlerle evlenen Alevî kızlarına baskı uygulandığını iddia etmektedir.⁸²⁰

Tek eşlilik yöre Alevîlerinin hassas olduğu bir konudur. Özellikle kırsal yerlerde birden fazla evli olan Alevî dede ve talibe rastlanılsa da bu durumun istisna olduğu ifade edilmektedir.⁸²¹ Kureyşan ocağından Hüseyin Dede bununla ilgili şunları aktarmıştır: “Alevîler evlilikte turna kuşunu örnek alırlar. Turna kuşları da tek eşlidirler ve eşleri ölürse ikinci bir eşi asla kabul etmezler. Alevîlerde tek eşlilik vardır ancak sadece özel durumlarda ve eşinin iznini alarak ikinci evliliği yapabilirler. Mesela bir kadının sağlık problemlerinden dolayı çocuğu olmazsa ve o kadın izin verirse eşi ikinci bir kadını eş olarak alabilir.”⁸²² Yöre Alevîlerinden biri, Alevîler içerisinde birden fazla

⁸¹⁸ Ali Sağlık, Karabey Mahallesi, 1932, İlkokul.

⁸¹⁹ Turabi Sonuç, Bağlıca Mahallesi, 1979, İlkokul; Metin Kayran, Bağlıca Mahallesi, 1974, İlkokul; Tekin Sonuç, Bağlıca Mahallesi, 1978, İlkokul; Ahmet Karanfil, Erduran Köyü, 1948, Ortaokul.

⁸²⁰ M. Ş, Lisans.

⁸²¹ Yazgül İlhan, Rabia Ana Mahallesi, 1974, Ortaokul.

⁸²² Hüseyin Güzelgül, Arpaderesi Mahallesi, 1954, Lise.

kadınla evlenmek isteyenlerin var olduğunu ancak böyle bir evlilik yaptıklarında başlarına bir musibet geleceğinden korktukları için çekindiklerini ifade etmiştir.⁸²³

Yöre Alevîleri arasında hoş karşılanmayan hatta bazı durumlarda suç olarak kabul edilen diğer bir konu ise boşanmadır. Alevî toplumunda zina gibi yüz kızartıcı suç olmadıkça kişi eşini asla boşayamaz. Bu gibi suçların dışında haksız yere eşini boşayan kişiler toplumdan dışlanır ve düşkün ilan edilir. Boşanan kadın veya erkek yeniden evlenip dinî nikâh kıymak isterse ilk eşinden mutlaka rızalık alması gerekir. Böyle bir durumda nikâhı kıyacak olan dede ilk eşiyle irtibata geçerek rızalığının olup olmadığını sorar. Eğer eski eşin rızalığı yoksa bu nikâhı kesinlikle kıyamaz.⁸²⁴

Alevî düşüncesinde başka birinin namusuna kötü gözle bakmak büyük günahlardandır. Evli olan bir kadına kötü gözle bakan veya onu kaçıran kişi Alevî yoluna göre düşkün ilan edilir ve toplumdan dışlanır. Eğer o kişi bir köyde yaşıyorsa herkes onunla tüm ilişkisini keser, hatta hayvanları bile diğer köylülerin hayvanlarının içine katılmaz. Onun evine, dede dahil, hiç kimse gitmez; verdiği *Hakkullahı* alınmaz ve cemlere girişine izin verilmez.⁸²⁵

Netice olarak yöre Alevîleri arasında evlilik uygulaması eski dönemlerde genellikle görücü usulü ve kız kaçırma şeklinde olurken günümüzde çoğunlukla gençlerin kendi aralarında karar vermeleriyle gerçekleşmektedir. Yörede yaşayan Alevîler Sünnîlikte olduğu gibi önce resmi nikâhı daha sonra bir dede huzurunda dinî nikâhlarını yapmaktadırlar. Yöre Alevîleri öncelikle bir Alevîyle evlenmeyi tercih ettiklerini ancak günümüzde Sünnîlerle evlenmenin de çok yaygınlaştığı ifade edilmiştir. Önceden Alevîlerin Sünnîlerle evlenmesi düşkünlük sebebi sayılırken günümüzde normal bir durum olarak karşılanmaktadır.

2.1.4. Ölüm ve Sonrası Yapılanlar

İnsan vücudunun tüm organlarının biyolojik işlevlerini kaybetmesiyle beraber dünya hayatının son bulmasına ölüm denir.⁸²⁶ İslam düşüncesine göre insanın ebedi

⁸²³ Hanifi Aydın, Murat Çayırı Mahallesi, 1972, Ortaokul.

⁸²⁴ Derviş İsmail Cambaz, Çatkale Mahallesi, 1960, İlkokul.

⁸²⁵ Akif Akbaba, Hacıhamza Mahallesi, 1941, İlkokul; Turabi Sonuç, Bağlıca Mahallesi, 1979, İlkokul.

⁸²⁶ Bekir Şişman, Tuğçe Şahinkesen, “Merzifon Yöresi Alevilerinde Ölümle İlgili İnanış ve Uygulamalar” M. F. Köksal (Ed.), *Uluslararası Amasya Sempozyumu: Tarih, Kültür, Dil, Edebiyat*, 4-7 Ekim 2017, Amasya, Cilt:2, (1457-1463), KIBATEK Yayınları, Ankara 2017.

hayatı dünya ve ahiret olmak üzere iki evreye ayrılmıştır. Dünya evresi, ahiret evresinin hazırlık ve sınav yeridir. Ahiret ise, imtihanın sonucunun belirleneceği ve karşılığının alınacağı mekândır. Ölüm, ruhun bedenden ayrılarak ilk evre olan dünya hayatının bitişi ve ahiret hayatının başlangıcında bir köprü görevi yerine getirerek bu iki evreyi birbirine bağlayan araçtır.⁸²⁷

Bütün toplumlar için ortak bir olay olan ölüm, dünya hayatının son ve önemli geçiş dönemidir. Ölüm anı ve sonrasında tüm toplumlar bazı dinî uygulamalar, törenler ve adetler ortaya koyarlar. Geçiş dönemlerinin son evresi olan ölüm olayı için yapılan uygulamalarda toplumun sahip olduğu inanç, kültür ve medeniyetin izleri görülmektedir. Ölüm olayıyla ilgili ortaya konulan bu farklı tutum ve davranışları göz önünde bulundurduğumuz zaman; Türklerin ölümle ilgi uygulamalarında sahip oldukları inançların ve içerisinde yaşadığı çevrenin etkileri görülmektedir.⁸²⁸

Ölüm, Alevî topluluklarda bir yok oluş olmayıp aksine yeniden diriliş olarak görüldüğünden ölüm kelimesi yerine “Hakka Yürüdü, Don Değiştirdi” gibi kavramlar kullanılmaktadır. Cenaze töreni için ise “Hakk’a Yürüme Erkanı” ifadesi kullanılır.⁸²⁹ Alevî zümrelerdeki ölümle ilgili uygulamalar bazı farklılıklar olmasına rağmen esas itibarıyla Sünnî adetlerle benzerlikler göstermektedir.⁸³⁰ Bu adetlerin daha çok eski Oğuzların yaşantısından günümüze taşınan uygulamalar ile İslami inanç esaslarının birleşiminden ortaya çıktığı ifade edilmektedir.⁸³¹

Alevî gruplarda ölüm ve cenaze merasimlerine kırsal alanlarda daha fazla kutsiyet atfedilirken kentsel yerlerde bu uygulamaların önemini kaybetmeye başladığı görülmektedir.⁸³² Ancak önemli Alevî yazılı kaynaklarında ölüm ve sonraki aşamaları olan kabir, sorgu-sual, mizan, sırat, cennet ve cehennem gibi kavramlara yoğun bir şekilde atıflar yapıldığı görülmektedir.⁸³³

⁸²⁷ Bekir Topaloğlu, “Ölüm”, *İslâm Ansiklopedisi*, DİA, III, İstanbul 2007, 34-34.

⁸²⁸ Hamza Karaoğlu, “Pazarcık Yöresi Alevilerinde Ölüm ve Ölü ile İlgili Uygulamalar,” *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2, 2003, 37-52.

⁸²⁹ Ali Aktaş, “Alevilerde Ölüm, Cenaze, Yas ile İlgili İnanç ve Ritüeller”, *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 12, 2015, 17-65. Ayrıca bkz: Harun Yıldız, “Alevi Geleneğinde Ölüm ve Sonrası Tören ve Ritüeller,” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi*, 42, 2007, 93-12.

⁸³⁰ Mustafa Keskin, “Sarısaltık Ocağına Bağlı Aleviler’de Ölüm ile İlgili İnanç ve Ritüeller (Tunceli Karacaköy Örneği)”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 2003, 114-130.

⁸³¹ Birdoğan, *Alevilik, Anadolu’nun Gizli Kültürü*, 334.

⁸³² Yıldız, “Alevi Geleneğinde Ölüm ve Ölüm Sonrası Tören ve Ritüeller”, 93-112.

⁸³³ Özdemir, *A’dan Z’ye Alevilik Başlangıç Kitabı*, 104.

Alevî ve Bektaşîlerde ölüm anı ve defin işlemleri sırasında yapılan uygulamaları Alevî önderleri olan mürşid, pir veya dedeler yerine getirir. Cenazenin olduğu yerlerde bu kişiler bulunmazsa vekâleten bu işleri yapabilen tecrübeli kimseler yerine getirir. Ölüm anında mürşid, hastanın baş ucunda oturur ve onu rahatsız etmeyecek şekilde kelime-i şehadet, kelime-i tevhid veya Allah, Muhammed, Ali sözlerini tekrarlatmaya çalışır. Bunların dışında sessiz bir şekilde Kur'an-ı Kerim'den ayetler okur. Hasta vefat edince mürşit cenaze yakınlarına başsağlığı diler ve onları teselli etmeye çalışır. Daha sonra cenazenin kıyafetleri varsa üzerinden çıkartır, bir yer hazırlatarak onu *hak dōşeğine* uzatır, yakınlarını odadan çıkartır.⁸³⁴

Erkek cenazeyi mürşid, bayan cenazeyi ise bu işi bilen kadınlar yapmaktadır. Cenaze genellikle üç su ile yıkanır. Birinci suya *sidir*, ikincisine suya *kâfur* katılarak cenaze yıkanır. Üçüncü defa ise cenaze temiz su ile yıkanarak işlem tamamlanır. Yıkama süresi boyunca Fatiha, Felak, Nas ve İhlas sureleri okunur, ölünün affedilmesi için dualar edilir. Yıkama işleminden sonra cenaze üç parçadan oluşan kefene sarılır. Daha sonra cenaze namazı ve defin işlemi Sünnî uygulamalara benzer şekilde yapılarak tören tamamlanır.⁸³⁵

Yöre Alevîleri arasında önemli uygulamalardan biri olan ölüm anı ve sonrasında bazı uygulamalar yapılmaktadır. Erzurum ve çevresinde yaşayan Alevîler arasındaki ölüm uygulamalarında bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Alevîlikte ölüm yerine *devir* veya *don değiştirme*, ölü kelimesi yerine *hakka yürümek*, cenaze erkânı yerine ise *sırlama* ifadelerinin kullanılması bu farklılıklardan bazılarıdır.⁸³⁶

Ölüm anında olan insanlar için yörede genellikle Kur'an-ı Kerim okunur, salavat getirilir, kelime-i tevhid söylenir. Bunlarla beraber on iki imamın adı anılır, düvaz ve gülbenkler okunur. Kureyşan ocağına mensup dedelerden biri şunları aktarmıştır: “Çevremizde ölüm anında olan biri için hocalar gelip Yasin Suresi’ni okurlardı. Ben gittiğimde düvaz okur ve şu şekilde on iki imamı anarım: Ya Hak ya Muhammed ya Ali aşkına, Aliyyel Mürteza, Fatımatüz Zehra aşkına, Hasan-ı Müçteba, Hüseyin-i Deşti Kerbela aşkına, İmam Zeynel, Bakır, Cafer, İmam Musa Kazım, Rıza aşkına, İmam Muhammed Taki, Ali Şahındır Naki, Hasan Askeri ve Muhammed Mehdi

⁸³⁴ Kaya, *Alevi-Bektaşî Erkânı, Evrâdı ve Edebiyatı*, 369-370.

⁸³⁵ Kaya, *Alevi-Bektaşî Erkânı, Evrâdı ve Edebiyatı*, 371-379. Kefen, en altta bulunan *fite*, daha sonra *tennure* ve en üstte ise *gömlek* denen parçalardan oluşur. Sidir ve Kâfur, güzel koku veren ağaç türleridir.

⁸³⁶ M. Ş, Lisans.

aşkına, Nevşehir’de Hacı Bektaş Velî, Banaz’da Pir Sultan Abdal, Dersim’de Düzgün Baba aşkına bu canımıza yardım eyle.”⁸³⁷

Yörenin kırsal kesimlerinde cenaze işleri ile meşgul olan ve *hoca* olarak isimlendirilen kişiler bulunur. Cenaze olunca bu kişiler davet edilir. Hoca ve orada bulunanlar ilk önce ölen kişinin kıyafetlerini keserek çıkarırlar. Daha sonra kullanılmamış bir yorgan veya battaniye yere serilir. Ölen kişi kibleye gelecek şekilde oraya uzatılır. Cenazenin uzatıldığı bu yere “*Hak Döşegi* veya *Rahat Döşegi*” denir. Cenaze hak döşegine uzatıldıktan sonra eli, ayağı düzeltilir, gözleri açıksa kapatılır ve çenesi bağlanır.⁸³⁸

Erzurum yöresinde ölen kişinin üzerine temiz bir battaniye örtülür. Battaniyenin üzerine bıçak ve bir miktar tuz konulur. Üzerine konulan tuzun anlamı; senin bu dünyada yiyecek rızkın bitti demektir. Bıçağın anlamı ise; sen de bu dünyada bir kurbansın demektir.⁸³⁹ Cenaze sahiplerinin acı günü olduğundan dolayı onların her türlü ihtiyacı komşuları tarafından karşılanır ve herkes gücünün yettiği kadarıyla yemek yaparak cenaze evine götürür.⁸⁴⁰ Ayrıca bazı Alevî köylerinde cenaze gömülmeden önce kişi adına bir hatim okunup sonrasında da *iskat* parası dağıtıldığı ifade edilmektedir.⁸⁴¹

Cenaze yıkama işlemi başlayıncaya kadar yaşlı ve olgun olan bazı kimseler evde kalır, ev halkına yardım ve tesellide bulunur. Cenaze başında bulunan dede bu esnada ölünün göğüs hizasında oturarak şu gülbengi okur: “Ey filan anneden doğan can! Bugün bizim aramızdan ayrılıp Hakk’a yürüdün. Bizi büyük acılara bırakıp cemaline hasret bıraktın. Ama biliyoruz ki yarattığı her can mutlaka tekrar Hakk’a dönecektir. Şimdi sen hakk divanına vardın ve Hak Muhammed Ali yolunun bendesi oldun. Gerçek velîlerin, evliyaların, enbiyaların, erenlerin dari divanında yüzün ak özün pak olsun. Mürşidine, pirine, rehberine hüsnü rızan ile olan ikrarın ve itikadın sana hak katında yardımcın olsun. Ali-el Mürteza divanında ikrar ile imanın kabul olsun. Ehl-i Beyt didarından

⁸³⁷ Hüseyin Güzelgöl, Arpadere Mahallesi, 1954, Lise.

⁸³⁸ Nurhayat Okur, Vaniefendi Mahallesi, 1964, Lise, Hasan Göçer, Meydan Mahallesi, 1955, İlkokul; Akif Akbaba, Hacıhamza Mahallesi, 1941, İlkokul.

⁸³⁹ Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise.

⁸⁴⁰ Turabi Sonuç, Bağlıca Mahallesi, 1979, İlkokul; Çağla Şirin, Aşkale (Merkez), 2001, Lise.

⁸⁴¹ Mehmet Akgül, Murat Çayırı Mahallesi, 1942, Okur Yazar; Ethem Yeter, Tuzluca Mahallesi (Beşiktaş Mezrası), 1960, İlkokul; İskat: Oruç, namaz ve kurban gibi ibadetleri yerine getirmeden veya eksik olduğu halde ölen kişileri borçlarından kurtarmak için yoksul ve muhtaçlara verilmesi gereken yardımı ifade etmektedir.

katarından mahrum olmayasın, dil bizden nefes pirden, yardım haktan ola. Gerçek erenler demine hû, mümine ya Ali.”⁸⁴²

Erzurum il ve ilçe merkezlerinde cenaze olunca yıkama ve kefenleme işleri zengin ve fakir ayırt etmeksizin belediye tarafından yapılmaktadır. Kırsal yerlerde ise yıkama yeri yoksa ölen kişinin kapısının önünde büyük kazanlar kaynatılır. Evin yanında uygun bir yer belirlenerek düzenlenir ve orada hoca tarafından yıkanır.⁸⁴³

Cenaze yıkama işlemine başlamadan önce ölen kişinin tırnakları kesilir ve diğer özel temizlikleri yapılır. Cenazeye normal abdest ve gusül abdesti aldırılır. Üç defa sağ tarafı, üç defa sol tarafı ve sonunda da baştan ayağına kadar tüm vücut toplam yedi defa yıkanır. Kefenlenmeden önce çocukları ve diğer yakınları yıkanma yerine gelerek helallik suyu dökerler. Eğer orada ise ilk su dökme hakkı ölen kişinin musahibine aittir.⁸⁴⁴

Cenaze yıkama işlemi bittikten sonra yıkayan kişi şu duayı okur: “Yarabbi sana gönderdiğimiz canımızı senin lütfettiğin deryadan yıkadık. Bu canımıza iyilikte bulun ve bunu temiz olarak kabul eyle. Varsa günahlarını affeyle ve bizlerin yıkamadaki kusurlarını bağışla. Yıkama sevabımızı sana gönderdiğimiz bu canın ve daha önceki canlarımızın hanesine kabul eyle.”⁸⁴⁵

Yıkama işlemi tamamlandıktan sonra cenaze kefenlenir. Yöre Alevîleri arasında kefen erkeklerde üç, kadınlarda ise beş parçadan oluşmaktadır. Erkelerde kefen, ahiret gömleği, eteklik ve sargı, kadınlarda ise bu üç parçaya ek olarak baş bezi ve göğüs bezinden oluşur. Çat ve Tekman ilçelerinin bazı köylerinde kefenden ayrı bazen beyaz yün çorap veya kefen bezinden yapılan çoraplar cenazenin ayağına giydirilir. Ayrıca ölen kişinin vasiyeti üzerine takım elbise giydirilip onun üzerine kefenleme yapıldığı da katılımcılarca aktarılmıştır.⁸⁴⁶

Yörede ölen kişinin durumuna göre, sıklıkla olmasa da uygulamada bazı farklılıklar görülmektedir. Buna göre ölen genç ve bekâr bir erkek ise eline kına yakılır;

⁸⁴² Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise.

⁸⁴³ Giray Kamiloğlu, Kürkcü Mahallesi, 1940, Lisans.

⁸⁴⁴ Nazim Tanyeri, Yazılı Mahallesi, 1938, İlkokul.

⁸⁴⁵ Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise.

⁸⁴⁶ Yusuf Koçer, Gümüşlü Mahallesi, 1968, İlkokul; Akif Akbaba, Hacıhamza Mahallesi, 1941, İlkokul; Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise.

ölen genç bir kız ise başına duvak takılır.⁸⁴⁷ Kefenlenmesi tamamlanan cenaze helallik için önce evine götürülerek kendi ailesinden ve orada bulunan komşu ve akrabalarından helallik alınır.⁸⁴⁸ Daha sonra cenaze namazının kılınacağı yere götürülürken bazı yörelerde cenaze üç defa yolda durdurulur ve dua edilir. Ancak bu uygulamanın zamanımızda artık yapılmadığı ifade edilmektedir.⁸⁴⁹

Yöre Alevîleri arasında cenaze namazları genelde Sünnî köylerden gelen imamlar veya diğer Alevî köylerinden gelen dedeler tarafından kıldırılmaktadır. Yörede yaşayan Alevî ve Sünnîler arasında cenaze namazları küçük farklılıklar dışında aynı şekilde kılınmaktadır. Çevredeki cenaze namazlarını kıldıran dedelerden biri namazı şöyle tarif etmiştir: “Cenaze, namaz kılınacak yere getirildikten sonra namazı kıldıracak olan dede üç defa şöyle bağırır; “Bu dünyadan o dünyaya göç eden erkek/kadın zürriyeti için saf olalım. Cemaat saf haline geldikten sonra ölen kişi annesinin adıyla anılarak üç defa helallik/rızalık istenir. Sonra şöyle niyet edilir; Esirgeyen ve bağışlayan Allah’ın adıyla, niyet ettik Hak için salata, Hz. Muhammed Mustafa ve Ehl-i Beyt için salavata, Hakka yürüyen bu canımız için duaya, durduk ulu divana, uyduk hazır olan imama, deriz ve cemaatle birlikte Sünnî kardeşlerimiz gibi namazımızı tamamlarız.”⁸⁵⁰

Büyükşehir veya yurt dışında yaşayan ve yaz tatillerinde yöreye gelen Alevîlerin cenaze namazının kılınışı ile ilgili farklı düşüncelere sahip oldukları görülmüştür. İstanbul’da yaşayan dedelerden biri şunları aktarmıştır: “Türkiye Alevî ve Bektaşî Federasyonu bir karar alarak cenaze namazlarının Türkçe dualar okunarak kıldırılmasını Türkiye’deki tüm cemevlerine ve derneklere gönderdi. Ancak bazı yörelerde buna uyulmuyor. Bizler namazda ellerimizi bağlamayız, gönül kâbemiz olan kalplerimizin üzerine koyarız. Ayrıca namazda “Allahu Ekber” yerine “Bismi şah ya hak ya Ali” deriz. Daha sonra bazı düvazları okur ve sonunda “selam olsun hakka yürüyen cana, selam olsun hakkı hakikatı kendi özünde görenlere” diyerek namazı bitiririz.”⁸⁵¹

Yörede görüştüğümüz dedelerin çoğunluğu Alevî ve Bektaşî federasyonları ile Avrupa’dan gelen bazı dedelerin cenaze namazlarında dua ve surelerin Arapça okunmaması, mealinin okunması düşüncesinde olduklarını ifade etmektedirler. Ancak

⁸⁴⁷ Yazgül İlhan, Rabia Ana Mahallesi, 1974, Ortaokul.

⁸⁴⁸ Ahmet Karanfil, Erduran Köyü, 1948, Ortaokul, Ali Sağlık, Karabey Mahallesi, 1932, İlkokul.

⁸⁴⁹ İlhami Kocaeli, Karaca Mahallesi, 1964, İlkokul.

⁸⁵⁰ Nazim Tanyeri, Yazılı Mahallesi, 1938, İlkokul.

⁸⁵¹ Hüseyin Güzelgül, Arpadere Mahallesi, 1954, Lise.

bu düşüncenin bazı dedeler tarafından doğru bulunmadığı ve uygulanmaması gerektiği de belirtilmiştir.⁸⁵²

Yörede il ve ilçe merkezlerinde belediye, köylerde ise ölen kişinin komşu ve akrabaları tarafından mezarlık İslami usullere göre hazırlanır. Cenaze namazı kılındıktan sonra, defin sırasında Kur'an okunur ve dua edilir.⁸⁵³ Ölen kişinin vasiyet ettiği bir şey varsa o mezara konulabilir. Bazen mezarlara halı veya battaniye serilir.⁸⁵⁴ Ayrıca son dönemlerde Avrupa ve büyük şehirlerden gelen cenazelerin tabutla birlikte mezara defnedildiği ifade edilmiştir.⁸⁵⁵ Ancak bu uygulamanın aksine mezara dünya zimmetinden hiçbir şey konulamayacağını söyleyen Alevîler de bulunmaktadır.⁸⁵⁶ Yörede yaşayan bazı Alevîler cenazenin defnedilmesi veya gömülmesi diye bir terimin olmadığını Alevî geleneğinde buna *sırlama* denildiğini vurgulamaktadır. Onlara göre Alevîlikte ölüm yoktur, don değiştirip dünyadan başka bir yerde yolculuğa devam etmek vardır.⁸⁵⁷

Cenaze defnedildikten sonra yöredeki tüm Alevî çevrelerde telkin uygulaması yapılmaktadır. Bu konuyla ilgili Ali Cemal Dede şunları aktarmıştır: “Cenaze defnedildikten sonra orada bulunan bir hoca veya dede ile beraber cenazenin yakınları kabrin başında kalır. Hoca ölen kişiye annesinin adıyla seslenerek kabirde sorulacak soruları ve cevaplarını sesli bir şekilde okur. Sonunda Fatiha Suresi okunarak tören tamamlanır. Telkin işleminden sonra hoca ve cenaze yakınları taziye verilecek yere gider. Orada hoca bir dua okur, daha sonra cenazeye katılanlar taziyelerini sunarlar.”⁸⁵⁸

Cenazenin defnedildiği ilk gün ev sahibi dışardan gelen misafirlere ve cenazenin defin işleminde emek veren kişilere yemek verir. Cenaze sahibinin ekonomik durumu yeterli ise kurban da kesebilir. Cenaze için verilen bu ilk gün yemeğine *kazma kürek hakkı* denir. Cenaze sahibinin ekonomik durumu yeterli değilse yemek giderleri komşuları veya cenazeye katılanlardan yardım toplanarak tamamlanır.⁸⁵⁹

⁸⁵² Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise; Mahmut Edebali, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul; Yusuf Koçer, Gümüşlü Mahallesi, 1968, İlkokul.

⁸⁵³ İlhami Kocaeli, Karaca Mahallesi, 1964, İlkokul.

⁸⁵⁴ Metin Kayran, Bağlıca Mahallesi, 1974, İlkokul; Yusuf Koçer, Gümüşlü Mahallesi, 1968, İlkokul.

⁸⁵⁵ Ali Sağlık, Karabey Mahallesi, 1932, İlkokul.

⁸⁵⁶ Veli yıldız, Yanıkaval Mahallesi, 1944, İlkokul.

⁸⁵⁷ Hüseyin Güzelgöl, Arpaderesi Mahallesi, 1954, Lise.

⁸⁵⁸ Ali Cemal Gültekin, Tozluca Mahallesi, 1950, İlkokul.

⁸⁵⁹ Akif Akbaba, Hacıhamza Mahallesi, 1941, İlkokul; Mehmet Akgül, Murat Çayırı Mahallesi, 1942, Okur Yazar.

Yöre Alevîleri arasında genellikle taziyeler ilk üç gün içinde verilir. İl ve ilçe merkezleri ile nerdeyse gittiğimiz tüm köylerde taziye evinin olduğunu tespit ettik. Taziye gelen kişiler “merhum/merhume için el- fatiha” dedikten sonra orada bulunan herkes Fatiha Suresi’ni okur ve daha sonra ölen kişi için rahmet, yakınları için sabır dileklerini sunarlar. Taziye evlerinde gelen kişiler için genellikle çay veya diğer meşrubat ikramında bulunulur. Taziye zamanı cenaze sahipleri tıraş olmazlar ve genellikle siyah giyinirler. Ayrıca yörede taziye giden kişiler cenaze evine bazen bir miktar para verirler, bazen de çay veya şeker götürürler.⁸⁶⁰

Yöre Alevîleri arasında vefat eden biri için bazı farklı görüşler olmasına rağmen birinci, üçüncü, yedinci, yirminci ve elli ikinci günlerde yemek verildiği ifade edilmektedir. Üçüncü gün cenazenin yakınları lokma ve helva pişirir, taziye gelenlere ikramda bulunurlar. Ayrıca o gün dua etmek için mezarlık ziyaret edilir, yolda karşılaşılan kişilere de lokma ve helva ikram edilir. Vefat eden kişi Alevîler nezdinde değerli bir seyyit veya şehit ise Hz. Muhammed Mustafa’nın nurunu temsilen üç gün boyunca mezarında mum yakılır.⁸⁶¹

Yörede cenaze sahipleri için kırkıncı günün önemli bir yeri vardır. Çünkü Alevî düşüncesine göre kırkıncı gün ölen kişinin eti kemiğinden ayrılmaktadır. Bundan dolayı kırkıncı günde ölen kişinin hayrı için kurban kesilir, yemek verilir. Yörede Alevîler arasında ölen kişinin kırkı için önemli iki uygulama yapılmaktadır. Bunlardan ilki Kur’an-ı Kerim okuyan biriyle konuşulur ve bu kişi her gün ölen kişinin hayrına Kur’an okur. Kur’an-ı Kerim okuyan kişi okuduğu her gün için bir ipe düğüm atar. Kırkıncı gün kırk düğümlü ipi cenaze yakınlarıyla birlikte mezara götürüp dua eşliğinde mezarın bir köşesine gömer. Cenaze sahipleri de Kur’an okuyan bu kişiye para veya benzer hediyeler vererek onu razı ederler. Kırkıncı gün ile ilgili olarak ikinci önemli uygulama ise ölen kişinin hayrına cenaze evi kırk gün boyunca bir eve bir öğünlük yemek götürür. Yemek götürülen bu ev halkının zengin veya fakir olmasına bakılmaz. Kırkıncı gün ise toplu bir yemek verilir ve dua edilerek tören tamamlanır.⁸⁶²

⁸⁶⁰ Hasan Göçer, Meydan Mahallesi, 1955, İlkokul; Ahmet Karanfil, Erduran Köyü, 1948, Ortaokul; Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise.

⁸⁶¹ Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise; Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise.

⁸⁶² Ali Cemal Gültekin, Tozluca Mahallesi, 1950, İlkokul; Yusuf Koçer, Gümüşlü Mahallesi, 1968, İlkokul; İlhami Kocaali, Karaca Mahallesi, 1964, İlkokul; Mehmet Akgül, Murat Çayırı Mahallesi, 1942, Okur Yazar.

Ölen kişi ile ilgili olarak yapılan uygulamalardan biri de *mezar kaldırmadır*. Cenaze gömüldükten sonra, mezarın üzerine atılan toprağın yerleşmesi ve çökmelerin ortaya çıkması için yaklaşık bir yıl beklenir. Bir yıl geçtikten sonra genellikle bahar aylarında mezar yeniden elden geçirilir. Mezarın içi tuğla veya taş ile örülür ve üzerine beton dökülür. Dökülen beton üzerine de genellikle mermerden görkemli mezar taşları yapılır. Çünkü yöre Alevîleri için ölen yakınlarına güzel bir mezar yaptırmak önemli bir görevdir. Yapılan bu mezar cenaze sahibinin ölen yakınına verdiği değeri göstermektedir. Bu işlem yapıldıktan sonra cenaze yakınının ekonomik durumuna göre birkaç tane koyun kurban kesilir ve yemek verilir. Bu şekilde kişi ölmüş yakınına karşı görevlerini yerine getirmiş olur.⁸⁶³

Geçiş dönemlerinin sonuncusu olan ölüm olayı için yöre Alevîleri *devir, don değiştirme, hakka yürüme* deyimlerini kullanırken, cenaze törenini bazı Alevîler *sırlama* kavramıyla ifade etmektedirler. Yörede cenaze uygulamalarında Sünnî uygulamaların aynısı yapılmaktadır. Bazı Alevî köylerinde cenaze işlerini komşu köylerden gelen Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı imamlar yerine getirmektedir. Yöredeki dedeler son dönemlerde büyük şehirlerde bulunan Cem Vakfı veya derneklerin cenaze törenlerinde Arapça dua okunmaması konusunda uyarılarda bulunduklarını, ancak bu uyarıları dikkate almadıklarını ifade etmektedirler.

2.1.5. Önemli Ziyaret Yerleri ve Uygulamalar

Bazı dilek ve duaların kabul olması için insanlar tarafından belirli zaman aralıklarıyla ziyaret edilerek üzerine kurbanlar kesilen, geçmişte yaşamış ve bazı mucizevi güçlere sahip olduğuna inanılan ermiş veya velî insanların mezarları türbe ya da yatır olarak isimlendirilir.⁸⁶⁴ Türbe ziyaretinin sadece Türklere veya Anadolu'ya özgü bir durum olmayıp aksine dünyadaki birçok toplumda farklı şekillerde görülmesi bu uygulamanın insan aklının bir ürünü olduğunu akıllara getirmektedir.⁸⁶⁵

⁸⁶³ Yusuf Koçer, Gümüşlü Mahallesi, 1968, İlkokul; İlhami Kocaeli, Karaca Mahallesi, 1964, İlkokul; Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise.

⁸⁶⁴ Fatih Topaloğlu, "Aydın İli Bozdoğan İlçesi Almut Köyü Alevilerinde Yatır Ziyareti -Madran Baba Örneği", e- *Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 5 (1), 2012, 67-93.

⁸⁶⁵ İskender Korkmaz, "Gaziantep Çepnilerinin Ziyaret Mekânları: Hacı Koreş ve Seydi Koreş Ziyaret Ritüeli ve Uygulamaları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 98, 2021, 197-215.

Anadolu’da genellikle yüksek dağ ve tepeler üzerinde olan bu türbelerdeki uygulamaların Eski Türklerdeki dağ ve tepe kültürle yakın bir benzerlik gösterdiği ifade edilmektedir.⁸⁶⁶ Alevîlere göre bu türbelerde yatan velîler için saygı ve hürmet gösterilip gerekli uygulamalar yerine getirildiğinde dualarının kabul edileceğine, bolluk ve bereketin olacağına inanılır. Ancak yapılması gereken şeylerin ihmali durumunda ise kötülüklerin onlara musallat olacağını düşünürler. Dinî, toplumsal ve kültürel etkilerle ortaya çıkan türbe veya yatır ziyaretlerinde kabirlerin dışında dağ, tepe, su, ağaç, ateş ve bazı önemli yerler de aynı amaçla ziyaret edilmektedir.⁸⁶⁷ Diğer taraftan türbe ve yatırlara yapılan bu ziyaretler bireylerin kimlik ve kültürlerini koruyan bir taşıyıcı görevi görmektedir.⁸⁶⁸

Ziyaret kavramının merkezinde bir insanın (canlı veya ölü) ya da bir yerin tabiatüstü güçlere sahip olduğu ve bu güçlerin canlı varlıklara fayda ya da zarar vereceği inancı mevcuttur. Bu düşünceye göre ziyaret edilen yerlerin çoğu beşerî ve mekânsal unsurlardan oluşan kutsal alanlardır. Evliyanın mezarları olduğuna inanılan bu yerler, burada yattığına inanılan kutsal kişinin ruhani şahsiyetinde bütünleşmiş olan metafizik güçlerin merkezleridir. Buraları ziyaret eden insanlar belirli uygulamaları yerine getirdiklerinde bu güçlerle irtibata geçerek onlardan yardım alacaklarına inanırlar. Bundan dolayı yapılan bu ziyaretlerin her zaman dünyevi bir karşılığı beklenmektedir.⁸⁶⁹

Ziyaret yerlerinde mübarek sayılan bir ağaca bez bağlamak, düz ve kaygan bir taşa dikey olarak küçük çakıl taşları yapıştırmak, dar bir delikten geçmek, kutsal taşı ve tahtayı öpmek yapılan uygulamalardan bazılarıdır. Senede bir defa topluca ziyaret edilen bu yerlerde yarı panayır yarı ibadet şeklinde yapılan bu uygulamalar vesilesiyle dileklerin kabul edilmesi için mutlaka bir kurban kesilir. Ayrıca bu ziyaretler aracılığıyla ilkbahar mevsiminde tarım ürünlerinin bereketli olması için bu kutsal mekanlarda toplu olarak yapılan yağmur duasının kabul edileceğine inanılır.⁸⁷⁰

⁸⁶⁶ Ocak, *Alevî ve Bektâî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 121.

⁸⁶⁷ Fevzi Rençber, “Adıyaman Alevîlerinde Türbe ve Yatır Ziyaretleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 71, 2014, 209-220; Bkz: Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, 392.

⁸⁶⁸ Selma Hancı, “Antalya Tekkeköy, Abdal Musa Türbesi Anma Törenleri: Yerleşik Halk ile Ziyaretçi Topluluk Üzerindeki Etkileri”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 1, 2011, 229-249.

⁸⁶⁹ Yıldırım, *Geleneksel Alevilik*, 288.

⁸⁷⁰ Yıldırım, *Geleneksel Alevilik*, 290-292.

Erzurum ve çevresinde yaşayan Alevîlere göre türbe ve yatırların dışında doğada sürekli bulunan bazı dağ, tepe, taş, su, ağaç ve kaya gibi nesneler de kutsal sayılmaktadır. Yörede çok sayıda bulunan bu kutsal yer ve nesneler için belirli zamanlarda belli tören ve uygulamalar yapılmaktadır. Yörede bulunan bazı türbe ve ziyaret yerleri özel durumlar için ziyaret edilse de genel olarak kişilerin isteklerinin gerçekleşmesi ve yaşadıkları sıkıntıların giderilmesi için buralara gidilir. Bu ziyaretlere gidileceği zaman herkes haberdar edilir ve gidecek olanlar ekonomik durumlarına göre lokmalarını hazırlarlar. Orada kurbanlar kesilir, lokmalar ve kurban etleri eşit şekilde herkese dağıtılır. Yemekten sonra dualar edilir, bazı dilek ve sıkıntılar için yardım istenir.⁸⁷¹

Yöredeki türbe ve yatırların genellikle yüksek dağ tepelerinde ve ulaşılması zor yerlerde olduğu görülmektedir. Yöre Alevîlerine göre bunun sebebi, insanların bu türbe ve yatırlardan bir istekte bulunmadan önce bir emek vermesi gerektiğidir. Kişi buralara ulaşmak için sıkıntı ve zorluk çekerse dualarının daha çok kabul olacağına inanmaktadır.⁸⁷² Bu engebeli ve ulaşılması zor yerlere çıkamayanlar ise o türbe ve yatırları temsilen *Kılavuz Türbelere* gitmektedir. Kılavuz türbeler genellikle güçlükle ulaşılan dağ ve tepelerde bulunan türbelerin yakınlarında, ulaşılması daha kolay, yüksekliği daha az olan dağ ve tepelerdir.⁸⁷³

Erzurum sınırları içerisinde olmayan ancak yöredeki Alevîler tarafından kutsal sayılan ve en çok ziyaret edilen yer Hacı Bektaş Velî türbesidir. Yöre Alevîlerinin düşüncesine göre bu türbeyi imkânı olan kişilerin ziyaret etmesi büyük sevaptır. Bu konuyla ilgili Mahmut Dede şunları aktarmıştır: “Alevîler için Hacı Bektaş Velî türbesini ziyaret etmek büyük sevaptır. Hac ibadetinde yapılan birçok uygulama burada da vardır. Bizler Kurban Bayramı’nda oraya gider kurbanımızı keser ve diğer ibadetlerimizi yaparız. Ayrıca bu türbede kutsal kabul edilen bir *Delikli Taş* bulunmaktadır. Bu delikli taşın içinden kim geçerse Allah indinde değerli ve günahsız olarak kabul edilir. Taşın içerisinden geçemeyenlerin ise hatalarının ve kusurlarının olduğu kabul edilir. Bu durum o insan için bir işarettir. O kişi en kısa sürede kendini düzeltmeli ve tövbe etmelidir. Ben çok kilolu olmama rağmen delikli taşın içinden

⁸⁷¹ Ahmet Karanfil, Erduran Köyü, 1948, Ortaokul.

⁸⁷² Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise.

⁸⁷³ M. Ş, Lisans.

rahatlıkla geçtim ancak benden çok zayıf olan bazı kişiler oradan geçemedi. Bu durum taşın kerametini göstermektedir.”⁸⁷⁴

Erzurum sınırları dışında olan ve yöre Alevîleri tarafından ziyaret edilen diğer önemli yer ise Tunceli ilinin Nazımiye ilçesinde bulunan Düzgün Baba Dağları ve türbesidir. Ulaşımındaki zorluklar sebebiyle genellikle bahar ve yaz aylarında ziyaret edilen bu dağda kurbanlar kesilir, dualar edilir.⁸⁷⁵

Yörede yaşayan özellikle Alevî dedeleri ve diğer kanaat önderleri Irak’ın Kerbela şehrinde bulunan Hz. Hüseyin’in türbesini de ziyaret etmektedirler. Bu ziyaretler genellikle Erzurum’da faaliyet gösteren ve Şiiler tarafından kurulduğu iddia edilen Ehl-i Beyt vakfı tarafından organize edilmektedir.⁸⁷⁶

Erzurum yöresinde bulunan, il içi ve il dışından ziyaret edilen başlıca türbe ve yatırlar şunlardır:

Abdurrahman Gazi Türbesi: Bu türbe Erzurum il merkezinin güney tarafında ve Palandöken Dağı’nın eteğinde yer almaktadır. Üzerinde bulunan Erzurum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü kitabesine göre burada yatan zatın kişiliği hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Ömer Nasuhi Bilmen’e göre bu kişi, Hz. Ebû Bekir’in oğlu, İbrahim Hakkı Konyalı’ya göre ise ashaptan biridir. Son yapılan çalışmalar bu kişinin Hz. Ömer tarafından bölgenin fethi ile görevlendirilen komutanlardan Habip b. Mesleme, künyesinin ise *Abdurrahman Gazi* olduğu savunulmaktadır.⁸⁷⁷

Abdurrahman Gazi Türbesi yörede hem Sünnî hem de Alevîler için büyük öneme sahiptir. Alevîler bu zatın Hz. Ebû Bekir’in oğlu veya ashaptan biri olmadığını, Sünnîlerin bu bilgileri uydurduklarını ifade etmektedirler. Yöre Alevîlerine göre bu kişinin asıl adı Ebâ Müslim Abdurrahman’dır. Annesinin adı Kerime, babasının adı ise Esed’dir. Arkadaşları Habip Baba, Lâl Baba ve Ebu İshak’la birlikte Ehl-i Beyt’in intikamını almak için büyük çaba harcamış önemli zatlardan biridir.⁸⁷⁸

Muharrem ayının onuncu günü Erzurum Erenler Alevî Bektaşî Kültür ve Dayanışma Derneği öncülüğünde Erzurum merkezde yaşayan Alevîler Abdurrahman

⁸⁷⁴ Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise.

⁸⁷⁵ Cemal Durgun, Aktaş Mahallesi, 1949, İlkokul.

⁸⁷⁶ Nurhayat Okur, Vaniefendi Mahallesi, 1964, Lise.

⁸⁷⁷ Bkz. Osman Gürbüz, (), “Abdurrahman Gazi Kimdir”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20/3 (2016), 1155-1175.

⁸⁷⁸ Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise.

Gazi türbesinde bir araya gelirler. Burada kurbanlar kesilir, aşureler pişirilerek gelenlere ikramda bulunulur. Eğer ortam ve zaman müsait olursa burada cem yapılır ve dualar edilir. Ayrıca diğer zamanlarda da sünnet olacak çocuklar ve evlenecek çiftler buraya getirilerek dua ve niyazlarda bulunulur.⁸⁷⁹

Seyid Biyok (Beş Kardeşler): Hınıs ilçesinin Tanır (Mir Seyit) köyü sınırları içerisinde bulunan bu türbeye özellikle yaz aylarında il içi ve il dışından birçok ziyaretçi gelmektedir. Bu ziyaret alanında beş kardeşin kabirleri bulunmaktadır. Bu kardeşlerden en çok bilinenlerden biri kadın olan Seyyidê Golo'dur. Buradaki inanca göre bu ziyaretin etrafındaki ağaçlardan kesen veya kıran biri mutlaka bir bela ve kötülükle karşılaşır. Bu nedenle nerdeyse dört asırdır buradaki ağaçlara hiç kimse dokunmamıştır. İlçe halkı tarafından buradaki ağaçlara zarar veren, bu inancı kabul etmeyenlerin başına bela ve musibetlerin geldiği anlatılmaktadır.⁸⁸⁰

Yöre Alevîlerinin birçoğuna göre sinema ve dizi oyuncusu Kazım Kartal 2003 yılında "Kirve" adlı dizinin çekim sırasında bu ziyaretle ilgili olarak anlatılan şeylere inanmamış ve türbe adabına uymayan davranışlarda bulunmuştur. Bir gün sonra hastalanarak İstanbul'a dönmüş ve ertesi gün vefat etmiştir.⁸⁸¹

Goşkar Baba: Erzurum'un güney ilçeleri olan Hınıs ve Tekman'la sınırı olan Muş'un Varto ilçesi sınırları içerisinde bulunmaktadır. Zor durumda olan kişilerin gidip kurban kestiği ve lokma dağıttığı yerdir. Hınıs ve Tekman ilçelerindeki bazı Alevî aileler Goşkar Baba'nın kendilerinin kirvesi olduğunu ifade etmektedirler.⁸⁸²

Şehidin Türbesi: Çat ilçesinin Bağlıca Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Burada şehit bir albayın gömülü olduğuna inanılır. Önemli günlerde köylüler burada kurban keser, lokma dağıtır dua ve niyazlarda bulunurlar. Ayrıca bazı dilekler için türbeye bez bağlanır.⁸⁸³

Kuruç (Kuruç) Baba: Tekman ilçesinin Kuruca Köyü yakınlarındaki bir dağın tepesinde bulunan *Kuruç Baba* yöre Alevîlerine göre düşkünlerin piri'dir. Burayı ziyaret

⁸⁷⁹ Nurhayat Okur, Vaniefendi Mahallesi, 1964, Lise; Ali Baba, Kuruca Mahallesi, 1949, Lise.

⁸⁸⁰ Hayrani Aygün, Ketenci Mahallesi, 1960, Ortaokul.

⁸⁸¹ Ahmet Karanfil, Erduran Köyü, 1948, Ortaokul.

⁸⁸² Hasan Göçer, Meydan Mahallesi, 1955, İlkokul.

⁸⁸³ Mahmut Edebali, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul; Turabi Sonuç, Bağlıca Mahallesi, 1979, İlkokul; Metin Kayran, Bağlıca Mahallesi, 1974, İlkokul; Sarıgül Sonuç, Bağlıca Mahallesi, 1981, İlkokul.

eden kişiler kurban keser ve lokma dağıtırlar. Dilek ve duada bulunan kişiler küçük taşları mezarın üzerine bırakırlar. Yöre Alevîlerinin bazıları *Kuruz Baba*'ya dilek dileyen birçok kişinin duasının kabul olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca *Kuruz Baba*'nın kerametlerine inanmayanların dinden çıkacağı düşünülmektedir.⁸⁸⁴

Oğulveren Türbesi: Erzurum'un Çat İlçesi ile Erzincan'ın Tercan İlçesi sınırları arasında kalan bu türbe yörede çocuğu olmayan kadınların uğrak yeridir. Çocuğu olmayan kadınlar lokmalarını alarak buraya gelirler, burada dua ve dileklerde bulunurlar. Bazı kadınlar çocuk sahibi olmak için karın bölgelerini buradaki mezar taşlarına sürerler.⁸⁸⁵

Gözler (Kozlar) Baba: Şenkaya İlçesi'nin Kürkçü Köyü sınırları içerisinde bulunmaktadır. Gözleyen ve denetleyen anlamına gelmektedir. Köylülere göre bu türbede yatan kişi çevreyi kötülüklerden korumaktadır. Genellikle görülen rüyaların hayırlı çıkması için burası ziyaret edilir. Burada kurban olarak genellikle küçük baş hayvan kesilir. Ama ekonomik durumu iyi olmayanlar bazen horoz da götürüp kesmektedirler. Kurbanlar kesilip dua ve niyazlar yapıldıktan sonra eğlenceler düzenlenir ve halaylar çekilir. Bu eğlencelere çevrede bulunan Sünnîler de gelip katılırlar.⁸⁸⁶

Zülfikar Taşı: Şenkaya İlçesinin Aktaş Köyü sınırları içerisinde olan bu büyük taşın üzerinde kılıç yarası işareti, yumruk ve parmak izi bulunmaktadır. Ayrıca taşın yanından soğuk bir su çıkmaktadır. Yöredeki Alevîlere göre Hz. Ali halifelik döneminde buradan geçerken oğlunun şehitlik haberini alır. Bu habere çok üzülen Hz. Ali kılıcı Zülfikârı bu taşta çalar, daha sonra taşı yumrukla ve yine bir parmağıyla da taşı deler. İşte bu taşın üzerindeki izler oradan kalmıştır. Taşın yanından çıkan su ise habere üzülen Hz. Ali'nin göz yaşlarının bir eseridir. Bu nedenle bu suyun birçok hastalığa şifa olduğuna inanılmaktadır.⁸⁸⁷

Kumaşlı Ziyareti: Çat ilçesi sınırları içerisinde bulunan ve Kumaşlı köyünün de üzerinde kurulduğu Kumaşlı Dağı yöre Alevîleri tarafından kutsal kabul edilmektedir. Yöre Alevîleri genellikle sözleşme ve ahitlerini bu dağ üzerine yemin ederek yaparlar.

⁸⁸⁴ Derviş İsmail Cambaz, Çatkale Mahallesi, 1960, İlkokul.

⁸⁸⁵ Özlem Keseci, Değirmenli Mahallesi (Alibey Mezrası), 1983, İlkokul.

⁸⁸⁶ Giray Kamiloğlu, Kürkçü Mahallesi, 1940, Lisans.

⁸⁸⁷ Şenol Bayraktar, Aktaş Mahallesi, 1950, Ortaokul.

Bu dağ üzerine yapılan yeminlerin bozulması durumunda büyük bir kötülüğe uğrayacaklarına inanmaktadırlar.⁸⁸⁸

Bunların dışında Erzurum ve çevresinde bulunan ve Alevîler için kutsal sayılan diğer türbe, yatır ve ziyaretler şunlardır: Kızılkurt Türbesi (Hınıs), Düldül Taşı (Şenkaya), Çavuş Tepesi (Çat), Galık Baba (Çat), Şahverdi Ziyareti (Çat), Han Şeref Ziyareti (Hınıs), Horte Kamer (Hınıs), Şehidi Kavak (Hınıs), Divane Baba (Hınıs), Evdileli (Hınıs), Gazi Baba Türbesi (Aşkale), Ağbaba Türbesi (Aşkale), Hasan Dede Türbesi (Pasinler), Deli Hüseyin Türbesi (Pasinler), Kekil Algan Türbesi (Tekman), Derviş Mevali (Tekman), Gelaraş (Tekman), Kızıl Baba (Aşkale), Hızırın Çeşmesi (Hınıs), Şifalı Su (Çat).⁸⁸⁹

2.2. DOĞA KÜLTÜ İLE İLGİLİ İNANIŞ VE UYGULAMALAR

Kült, kutsal ve yüce olarak kabul edilen varlıklara karşı yapılan tazim ve tapınma anlamlarına gelmektedir. Dağ, tepe, mağara, nehir, tapınak ve toplantı evleri bazı toplumlarda *kült* olarak kabul edilir. Bu unsurlara karşı yapılan uygulamalar bir başkan tarafından, belli zamanlarda ve belli araçlarla yapılır.⁸⁹⁰

Bir dinde dağ, tepe, ağaç ve su gibi unsurların bulunması mutlaka bir kültün olduğunu göstermez. Mesela İslam dininde Hacerü'l-Esved'in, zemzem'in veya Hira Mağarası'nın olması bir kültün kanıtı olamaz. Bu gibi varlıkların bir kültü temsil ettiği üç şartla belli olur:

- Külte konu olacak bir kişi veya nesnenin olması gerekir.
- Bu kişi ya da nesneden insanlara bir zarar veya faydanın geleceğine inanılması.
- Bu inanç sonucunda faydanın gelmesi, zararın defedilmesi için adaklar, kurbanlar ve ziyaretler gibi uygulamaların olması.⁸⁹¹

⁸⁸⁸ Hanifi Aydın, Murat Çayırı Mahallesi, 1972, Ortaokul.

⁸⁸⁹ Nazim Tanyeri, Yazılı Mahallesi, 1938, İlkokul; Ali Sağlık, Karabey Mahallesi, 1932, İlkokul; Hüseyin Güzelgöl, Arpaderesi Mahallesi, 1954, Lise; İlhami Kocaeli, Karaca Mahallesi, 1964, İlkokul; Akif Akbaba, Hacıhamza Mahallesi, 1941, İlkokul; Zeynel Abidin Namdaroğlu, Başköy Mahallesi, 1966, Ortaokul; Abdurrahman Sarı, Kızılören Mahallesi, 1962, İlkokul; Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise, Çağla Şirin, Aşkale (Merkez), 2001, Lise.

⁸⁹⁰ Erman Artun, *Türk Halkbilimi*, Karahan Yayınları, Adana 2011, 108.

⁸⁹¹ Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 113.

Türklerin İslam dinîyle karşılaşmadan önce sahip oldukları *Geleneksel Türk dininin* atalar kültü, Gök Tanrı kültü ve tabiat (doğa) kültüründen meydana gelen bir inanç sistemi olduğu kabul edilmektedir. Eski yazılı kaynaklarda *Yer-Sub* (yer-su) kavramlarıyla ifade edilen doğa kültü, evrendeki bazı somut unsurlara kutsallık yüklenmesinden ibarettir. Türklerin bozkırlarda göçebe bir yaşam sürmelerinden dolayı doğadaki bazı unsurları kutsallaştırmaları doğal karşılanmalıdır. Türk toplumunda bu unsurlara Gök Tanrı gibi tapınma olmayıp, bunların günümüzde ruh diyebileceğimiz bir güce sahip olduklarına inanılır. Bundan dolayı onlarla iletişime geçilirken bazı kurallara uyulur ve yaratılana yaratandan ötürü saygı ve hürmet takdim edilir.⁸⁹²

2.2.1. Yağmur Yağdırma ve Su Kültü

Eski zamanlardan bu yana Türk toplumunda bulunan doğa kültürleri içinde su unsuru önemli bir yer tutmaktadır. Orhun Yazıtları'nda yer alan *yer-su* kavramları Türkleri koruyan ruhlar olarak bilinmektedir. Suyun önemiyle ilgili olarak İslam bilginlerinden Bîrûnî (ö 453/1061), *el-Âsârü'l-Bâkîye* adlı eserinde Oğuzların bereketli bir pınarın kıyısında bulunan büyük bir kayayı ilah edindiklerini belirtmiştir. Benzer şekilde Türk oldukları düşünülen Kimek kabile üyelerinin de bir ırmağa taptıkları rivayet edilmektedir. Ayrıca bazı Arap kaynaklarının Oğuz ve Moğolların suyu kullanmadıklarına dair verdiği bilgilerin su kültürüyle ilgili olduğu düşünülmektedir.⁸⁹³ Çin kaynaklarına göre Hunlar, su ve ağaçlara büyük değer verir ve onlar için kurban keserlerdi. Kutsal sayılan dağların tepesinde bulunan volkanik göller mukaddes olarak kabul edilir ve *Gök Göl* olarak adlandırılırdı.⁸⁹⁴

Eski Türklerde suya değer verilmeyip korunmazsa toplumda açlık ve kıtlığın yaşanması muhtemeldir. Bu toplumların düşüncesine göre her su kaynağının veya nehrin bir ruhu vardır. Mesela eski Türk toplumlarında çocuğu olmayan kadınlar suya şarap dökerek o suyun ruhunun memnun olacağına ve bundan dolayı kendilerinin çocuk sahibi olmalarına vesile olacağına inanırlardı. Bu inancın günümüzdeki İslam toplumu içerisinde *Zemzem* suyuna yüklenen anlam ile benzerlik taşıdığı ifade edilmektedir.⁸⁹⁵

⁸⁹² Sarıkaya, *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı*, 60-63.

⁸⁹³ Abdulkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976, 40-41.

⁸⁹⁴ Mehmet Eröz, *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşîlik*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992, 107-108.

⁸⁹⁵ Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 165-166.

Canlıların yaşamını sürdürebilmesi için insanlık tarihi boyunca ihtiyaç duyulan gereksinimlerin başında su ve yağmur gelmektedir. Evreni meydana getiren dört temel öğeden (toprak, su, hava, ateş) biri olan su, geçimini tarım ve hayvancılıkla sağlayan toplumlar için hayati bir önem taşımaktadır.⁸⁹⁶ Türk toplumunda suyun kutsal olarak kabul edilip saygı gösterilmesinin bir diğer sebebi de onun vereceği zararlardan korunmaktır. Bunun örnekleri daha çok göçmen bir hayat süren Türkmen Alevî toplumlarında görülmektedir.⁸⁹⁷

Alevî zümreler arasında su kültü o kadar önemlidir ki suya tükürmek, bevletmek veya onu kirletmek büyük günahlardan sayılmaktadır. Hatta suyun kirlenmemesi için beş vakit abdestin bile bu sebepten alınmadığı bazı yazarlar tarafından ifade edilir.⁸⁹⁸ Bu konuya farklı bir açıdan bakan Öz'e göre Alevî toplumunda su, temizlik için bir araçtır, asıl amaç ise manevi (tinsel) arınmadır.⁸⁹⁹

Anadolu coğrafyasında yaşayan topluluklarda bazı su kaynaklarıyla ilgili olarak farklı inançlar görülmektedir. Kutsal kabul edilen su kaynaklarının kismet açtığına, çocuğu olmayan kadınlara şifa verdiğine, sara gibi hastalıkları iyileştirdiğine, insanları kötülüklerden koruduğuna ve bereket getirdiğine inanılır. Bu su kaynaklarının iyesinin (ruhunun) bazen toplumu cezalandıracağı ve büyük zararlar vereceği de düşünülür.⁹⁰⁰

Orta Asya'dan Doğu Anadolu coğrafyasına taşınan inançlardan biri de yağmur yağdırma inancıdır. Eskiden yağmur yağmadığı zaman Türk toplumunda *Kam* adı verilen din adamlarının *Yada Taşı*⁹⁰¹ olarak isimlendirilen taşlarla yağmur yağdırdıkları, bulutları hareket ettirdikleri belirtilmektedir. Günümüzde göçebe bir hayat süren, tarım ve hayvancılıkla uğraşan Türk toplumlarında farklı şekil ve uygulamalarda bu inanç varlığını sürdürmektedir. Hayatın ve bereketin temel unsuru olan su ve yağmur kutsallar

⁸⁹⁶ İskender Oymak, "Anadolu'da Su Kültünün İzleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV/1, 2010, 35-55.

⁸⁹⁷ Eröz, *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşilik*, 107-108

⁸⁹⁸ Bozkurt, *Toplumsal Boyutlarıyla Alevilik*, 168-169.

⁸⁹⁹ Öz, *Aleviliğe İftiralar Cevaplar*, 138.

⁹⁰⁰ Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 167-169.

⁹⁰¹ Eski Türk kaynaklarında *yada* olarak bilinen taş aracılığıyla sihir yapılarak kar ve yağmur yağdırıldığına rastlanmaktadır. Türk kavimlerindeki bir inanca göre "Türk Tanrısı" Türklerin cedd-i âlâsına *yada* taşı armağan etmiştir. *Yada* taşı, her zaman Türk kamlarının ve komutanlarının elinde kalmış ve bu taş sayesinde ihtiyaç olduğu zamanlarda yağmur yağmış ve fırtınalar çıkmıştır. Bkz. İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, 135; Ahmet Öğreten, "Türk Kültüründe "Yada Taşı" ve XVIII. Yüzyıl Sonu Osmanlı-Rus Savaşlarında Kullanılması", *Belleten Dergisi*, 64/241, 2000, 863-900; Ahmet Buran, "Fırat Havzasında Yağmur Duası ve Yada Taşı", II. Folklor ve Etnoğrafya Sempozyumu 5-7 Kasım 1987, Elazığ 1989, s.63-71.

arasında kabul edildiğinden günümüzde *rahmet* olarak anılmaktadır. Eskiden olduğu gibi günümüzde Anadolu'nun bazı bölgelerinde rahmet olarak kabul edilen ve nisan ayında yağan ilk yağmurla yıkanmak, bu suları içmek, bu sulardan yoğurt mayalamak, yemek yapmak gibi uygulamaların bereket ve şans getireceğine inanılmaktadır.⁹⁰²

Kuraklık dönemlerinde yağmurun yağmasını sağlamak amacıyla çocuk ve yetişkinlerin farklı uygulamalara katıldığı, özellikle ilkel toplumların aynı amaçla büyü yoluna başvurdıkları görülmüştür.⁹⁰³ Bu açıdan bakıldığında yağmur yağdırma uygulamasının hem dinî hem de büyüsel bir içeriği bulunmaktadır. Bu inancın temelinde Tanrı'nın yüceliğini kabul etmekle beraber toplumun doğayı kendi istekleri doğrultusunda yönlendirme arzusu da bulunmaktadır. Toplumun bu uygulamadaki asıl gayesi ise kuraklığın ortadan kalkmasıyla bereketin artması ve insanların huzura kavuşmasıdır.⁹⁰⁴

Anadolu'da yağmur yağdırma törenleri genellikle yerleşim yerleri dışında bulunan dağ, tepe, ağaç, orman veya bir türbe etrafında toplu olarak yapılan dua ve bazı uygulamalardır.⁹⁰⁵ Anadolu'nun kırsal kesimlerinde yaşayan Alevî zümreler toplu bir ihtiyaç olan yağmurun yağması için daha çok ilkbahar aylarında ürünlerden daha iyi mahsul alabilmek amacıyla köyün önemli veya kutsal bir mekânında toplanır, kurban keser ve topluca dualar ederler.⁹⁰⁶

Erzurum ve çevresinde yağmurun yağmasıyla ilgili farklı inanç ve düşüncelerin olduğu bilinmektedir. Bunlardan ilki gökyüzünde ayın donuk olarak görülmesi yağmur yağacağıнын işareti olarak görülür. Güneşli bir havada yağmur yağması o anda bir kurdun doğum yaptığının göstergesi olarak kabul edilir. Ayrıca çok yoğun yağmur yağdığında meydana gelen çamurdan bir kurbağa yapıp kible yönüne bakan bir duvarın deliğine konulduğunda yağmurun kesileceğine inanılır. Yörede yağmur duasına

⁹⁰² Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 346-347.

⁹⁰³ Elif Şebnem Kobya, *Türkiye'de Yağmur Törenleri ve Yağmurla İlgili İnanışlar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014.

⁹⁰⁴ Özlem Demren, "Yağmur Yağdırma Ritüeli Çerçevesinde Ortaköy "Yağmur Duası", *Türkbilgi: Türkoloji Araştırmaları*, (12), 2006, 76-92.

⁹⁰⁵ Ayhan Gaspak, *Malatya Yöresi Alevilerinin Dini İnanç ve Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma (Arguvan Örneği)*, (Doktora), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2017.

⁹⁰⁶ Yıldırım, *Geleneksel Alevilik*, 292.

çıkıldığında çoban koyunların melemesini sağlar, bu vesileyle Allah'ın bunların hürmetine yağmur indireceğine inanılır.⁹⁰⁷

Bazı yörelerde ise yağmur duası yapılırken duaya katılanlar tarafından kırk çakıl taşı toplanır ve her birine ayrı ayrı Âyetü'l-Kürsî okunur. Daha sonra bu taşlar bir torbaya konur ağzı bağlanarak bir nehre atılır ve bunun yağmur yağdıracağına inanılır. Benzer bir uygulama ölmüş atın kafasına dua veya Âyetü'l-Kürsî yazılarak akar suya atılması şeklindedir. Bu uygulamalara günümüzde Anadolu'nun bazı kesimlerinde hala rastlanmaktadır.⁹⁰⁸

Yöre Alevîleri arasında kutsal olarak kabul edilen varlıkların içerisinde su önemli bir yere sahiptir. Çünkü Alevî düşüncesine göre tüm varlığı veya evreni meydana getiren ve *Çâr Anâsır* (anâsır-ı erbaa) olarak ifade edilen dört temel maddeden biri de sudur. Bundan dolayı yöre Alevîleri su kaynaklarına kutsallık atfederek onların başında kurbanlar kesmekte, dua ve tazimde bulunmaktadır. Yörede bolluk ve bereketin simgesi olarak kabul edilen ve canlıların varlığını sürdürebilmesi için mutlak ihtiyaç duyulan suyun içine tükürülmesi, bevledilmesi ve pis şeylerin atılması günah olarak kabul edilmektedir.⁹⁰⁹

Yöre Alevîleri su için bazen ölümsüzlük anlamına gelen *Âb-ı Hayât* kelimesini kullanırlar. Kureyşan ocağı pirlerinden Ahmet Dede şunları aktarmıştır: “Su bizim yaşam kaynağımızdır. Her şeyin temel maddesi sudur. Diğer canlılar gibi insanların var oluşunun temeli su ve toprağa dayanmaktadır. Su, yaşamımızda olduğu gibi ibadetlerimizde de önemli bir yer tutmaktadır. Cem töreninde pirin önüne konulan dua ve düvazların üzerine okunduğu su bizim için kutsaldır. Cem töreninde sakacı tarafından oradakilere sunulan sudan içen insanların duası kabul olur, varsa hastalıkları şifa bulur. Ayrıca sakacı tarafından dağıtıldıktan sonra geriye kalan su, pirin elleriyle orada bulunan insanların üzerine serpilir. Bu su da insanların günahlarını siler ve onların üzerine bolluk ve bereket getirir.”⁹¹⁰

Yörede Alevîler için kutsal kabul edilen, yılın belirli günlerinde ziyaret edilerek kurbanlar kesilen ve dualar edilen su kaynakları bulunmaktadır. Bu su kaynakları

⁹⁰⁷ Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 352-353.

⁹⁰⁸ İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, 228.

⁹⁰⁹ Hüseyin Güzelgöl, Arpaderesi Mahallesi, 1954, Lise.

⁹¹⁰ Ahmet Karanfil, Erduran Köyü, 1948, Ortaokul.

Alevîler için önemli evliya ve velî olan kişilerle irtibatlandırılmakta, kutsal kabul edilmektedir. Genellikle bahar ve yaz aylarında buralar ziyaret edilir, buralarda piknik ve eğlenceler de yapılır. Kutsal kabul edilen su kaynaklarının başında yapılan duaların kabul olacağına ve içilen suların da hastalara şifa vereceğine inanılır.⁹¹¹

Erzurum yöresinde kutsal kabul edilen ve belirli zamanlarda ziyaret edilen belli başlı su kaynakları şunlardır: Zülfikar Çeşmesi (Şenkaya, Aktaş Köyü), Uyuz Pınarı (Şenkaya, Kürkçü Köyü), Hızırın Çeşmesi (Hınıs), Şifalı Su (Çat, Ali Bey Komu Mezrası), Hanımın Bahçesi (Çat, Murat Çayırı Köyü).⁹¹²

Çoğunluğu kırsal kesimde yaşayan yöre Alevîlerinin geçim kaynakları daha çok tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Bu nedenle yağmurun yağmadığı zamanlarda geçim kaynakları sekteye uğradığından yöre insanları bunu çözmek için bazen farklı yöntemler kullanmışlardır. Bu yöntemler içerisinde yörede en çok yapılan uygulama, kutsal sayılan türbe ve su kaynakları başına giderek kurban kesmek ve hep birlikte dua etmektir. Mesela bu uygulama örneklerinden birini Kureyşan ocağı pirlerinden Binali Dede şöyle aktarmıştır: “Tekman sınırları içerisinde *Asbarê Kimed* ziyareti bulunmaktadır ve diğer bir adı *Yağmur Yağdıran’dır*. Bu türbenin bulunduğu çevrelerde kuraklık olduğunda yöre Alevîleri bu ziyarete giderek dua ve niyazda bulunurlar. Bu kişiler ziyaretten evlerine dönmeden önce hemen yağmurun yağdığına çoğu kez şahit olmuşlardır.”⁹¹³ Yağmur yağması için yapılan bu tarz uygulamaların Erzurum’un diğer bazı ilçelerinde bulunan ziyaretlerde de yapıldığı yöre Alevîleri tarafından ifade edilmiştir.⁹¹⁴

Bazı yörelerde ise kuraklık dönemlerinde yağmurun yağması için farklı yöntemlerin uygulandığı ifade edilmektedir. Yöre Alevîlerinden biri Bağlıca Köyü’nde yağmur yağması için yapılan uygulamayı şu şekilde aktarmıştır: “Köyümüzde yağmur yağması için çocuklar arasından bir kız veya süpürgeci bir gelin yapılır. Sonra çocuklar onun etrafında toplanır ve köyü dolaştırarak âmin diye bağırlar. Çocuklar saf

⁹¹¹ Mahmut Edebali, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul; Özlem Keseci, Değirmenli Mahallesi (Alibey Mezrası), 1983, İlkokul.

⁹¹² Giray Kamiloğlu, Kürkçü Mahallesi, 1940, Lisans; Özlem Keseci, Değirmenli Mahallesi (Alibey Mezrası), 1983, İlkokul; Şenol Bayraktar, Aktaş Mahallesi, 1950, Ortaokul.

⁹¹³ Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise.

⁹¹⁴ Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise.

ve temiz olduklarından Allah'ın onların duasını kabul edeceğine ve köyümüze yağmur yağdıracağına inanılır.⁹¹⁵

Ayrıca yörede yağmurun yağması için sadece Alevî toplumunda değil Sünnîler arasında da önceden görülen bazı farklı uygulamaların olduğu aktarılmıştır. Mesela genç kızların eşeğe ters bindirilip ıslatılması, bazı hayvanlara kıyafet giydirilerek gezdirilmesi, yılanın öldürülüp gömülmesi veya yakılması, ölmüş hayvanların kafatasının suya atılması gibi uygulamalar bunlardan bazılarıdır.⁹¹⁶

Sonuç olarak bölgenin geçim kaynağının tarım ve hayvancılığa dayalı olmasından dolayı su ve yağmura büyük önem verilmektedir. Suyun azaldığı dönemlerde yağmur yağması için bazı farklı uygulamalar ve erkanların yapıldığı tespit edilmiştir. Bu uygulamalar daha çok kutsal kabul edilen türbe ve ziyaret yerlerine gidilerek kurbanların kesilmesi ve yağmur duasının yapılması ile tamamlandığı ifade edilmiştir.

2.2.2. Ağaç ve Ateş Kültü

Köklerini yerin dibine; gövde, dal ve yapraklarını ise gök yüzüne salan ve her mevsim kendinî yenileyen ağaçlar, geçmişten günümüze kadar insanların ilgisini üzerinde toplamıştır. Yaşamın ve ebediliğin sembolü olan ağaçların varlığı değil özellikleri ve temsil gücü, kültürün konusu olmuştur. Eski Türklerde ormanın tamamı kutsal kabul edilirken içerisindeki *kayın* gibi bazı ağaçlara daha fazla kutsiyet atfedilmiştir. Bu ağaçlar yapılan ayin ve törenlerde önemli birer unsur olmakla beraber tedavilerde de çok fazla kullanılmıştır.⁹¹⁷

Türkler İslam dinine girmeden önce sahip oldukları Gök Tanrı inancının etkisiyle doğada bulunan birçok unsuru kutsallaştırmışlardır. Bunların başında ağaç ve orman gelmektedir. Özellikle Şaman ayinlerinde ağacın rolünün büyük olmakla beraber, savaş zamanlarında ormanların sığınılacak kurtarıcı yerler olarak görülmesi bunu ortaya

⁹¹⁵ Turabi Sonuç, Bağlıca Mahallesi, 1979, İlkokul; Metin Kayran, Bağlıca Mahallesi, 1974, İlkokul; Tekin Sonuç, Bağlıca Mahallesi, 1978, İlkokul.

⁹¹⁶ Yusuf Güven, Kızılören Mahallesi, 1962, İlkokul; Haydar Arda, Esendere Mahallesi, 1941, İlkokul; Hanifi Aydın, Murat Çayırı Mahallesi, 1972, Ortaokul.

⁹¹⁷ İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, 38-39.

koymaktadır.⁹¹⁸ Türk mitolojisinde ağaçların kutsal kabul edilmesi için belli şartları taşıması gerekmektedir. Ağacın bulunduğu yerde yalnız olması, hiçbir mevsim yapraklarını dökmemesi, diğer ağaçlardan daha yaşlı ve uzun olması, meyvesiz ve gölgesinin geniş olması bu şartlardan bazılarıdır.⁹¹⁹

Eski Türk toplumlarında ağaç ve orman kültü İslamiyet'ten önceki inanç sistemleriyle beraber var olduğu gibi İslamiyet'i kabul ettikten sonra da Türklerin bu inancı devam ettirdikleri ve kaynağını İslamiyet'e dayandırdıkları görülmektedir. Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin birlikte erkanın (ağaç dalı) altından geçtikleri, Hz. Muhammed'in Mi'raca burak adlı ağacın yardımıyla yükseldiği ifade edilmektedir.⁹²⁰ Özellikle yazılı edebiyata baktığımızda ağaç kültürünün bazı yerlerde İslami bir kılıfa sokulduğunu da görmekteyiz. Mesela Hz. Musa'nın asası, Hz. Peygamberin biatleri kabul ettiği yer olan Rıdvan Ağacı, cennetten geldiğine inanılan Tûba Ağacı ve Kâbe'nin eşiği bunlara örnek verilebilir. Ayrıca cem ayinlerinde kullanılan *erkan* veya *tarık* olarak bilinen değneğin Tûba ağacından yapıldığı ve altından geçen herkesin günahının silindiği gibi inançlar İslami motife başka bir örnektir.⁹²¹

Ağaç kültü Kızılbaş toplulukları içinde özellikle Tahtacılar ve Yörükler arasında daha önemlidir. Geçimlerini ağaç kesimi ve benzeri işlerle sağlayan Tahtacılar ağaçlara büyük saygı gösterirler. Muharrem ayında ve salı günleri ağaç kesmezler. İşe başlamadan önce mutlaka ağaçlar için dua ederler. Bu topluluk açısından ardıç, sarı çam, köknar ve ladin kutsal kabul edilen ağaç türleridir. Benzer şekilde Doğu Anadolu'da yaşayan Kızılbaşlar da ardıç ve meşe ağaçlarını takdis ederler. Yılın belirli günlerinde bayramlık elbiselerini giyen bazı Kızılbaşlar dua ve ilahiler okuyarak bu ağaçları kutsar, onlar için kurban keserler. Ayrıca bu ağaçların dallarına bez parçaları bağlayarak dilekte bulunurlar.⁹²²

Bazı yatırların etrafında bulunan ağaçların kutsal bir enerjiye sahip olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle bazı yatırlar Çınar Dede, Çitlembik Dede gibi ağaç isimleriyle anılırlar. Ardiç ağacının Alevî-Bektaşî geleneğinde önemli bir yere sahip

⁹¹⁸ Hamiye Duran, Emin Baş, "Hacı Bektaş Veli'nin Velayetname'sinde Ağaç Orman Kültü", O. Kurtoğlu, A. Ç. Erginer (haz.), *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu*, (429-436), Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Velî Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ankara 2018.

⁹¹⁹ Artun, *Türk Halkbilimi*, 115.

⁹²⁰ Bozkurt, *Toplumsal Boyutlarıyla Alevilik*, 183.

⁹²¹ Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 136-137.

⁹²² Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 135-136.

olduğu da bilinmektedir. Günümüzde Hacı Bektaş kasabasının sınırları içerisinde bulunan Hırka Dağı'ndaki *Dedecik-Ardıç* olarak bilinen ağacın Hacı Bektâş Velî inzivaya çekildiğinde onun üzerine serilerek gölge görevi görmüş ve onun duasına mazhar olmuştur. İncir ağacı ise Anadolu'nun bazı bölgelerinde erkek çocuklar için uğursuzluk olarak görülmektedir. "Ocağına incir ağacı dikmek" deyişi de bu düşüncenin sonucu olarak ortaya çıkmıştır denilebilir.⁹²³

Genellikle türbelerin yanında ağaçların bulunması bu iki unsur arasında bir ilişkinin bulunduğunu akıllara getirmektedir. Ocak'a göre birinci ihtimal bazı türbelerin yanında bulunan ağaçların zaman içerisinde bu türbelerden etkilenecek bir kutsiyet kazanmış olmasıdır. İkinci ihtimal kutsal bir ağacın yakınında bulunan sıradan bir mezarın belli bir vakitten sonra ağaçla birlikte anılması ve bir kutsallık kazanmış olma düşüncesidir. Son ihtimal ise bazı kutsal olarak kabul edilen ağaçların yanında türbe olmamasına rağmen bir velî ismiyle anılması orada önceden bir türbenin olduğunu veya ağacın ruhunun bir velî olarak kişiselleştirildiğine delalet eder.⁹²⁴

Yörede yaşayan Alevîler arasında da ağaç ve orman kültürünün önemli bir yeri olduğu görülmüştür. Alevîler bölgede genellikle ormanlık alanlarda yaşamakta veya yaşadıkları yerleri ağaçlandırmaya özen göstermektedirler. Yörede özellikle yüksek dağların tepesinde bulunan gösterişli ağaçlar ziyaret olarak kabul edilmekte, belirli zamanlarda bunların altında kurbanlar kesilerek dua ve tazimde bulunmaktadır. Bu ağaçlara bez parçaları bağlanarak ondan dilek ve dualarının kabul edilmesi beklenmektedir. Ardıç, kayın ve palut ağaçları yöre Alevîleri açısından değerli kabul edilmekte ve onlara saygı gösterilmektedir. Özellikle ardıç ağacı ile ilgili olarak dedelerden biri şunları aktarmıştır: "Hacı Bektâş Velî kendisini arayan köylülerden kurtulmak için altında oturduğu ardıçtan kendisini saklamasını ister. Ardıç ağacı da onu içine alır ve kırk gün boyunca onu saklar. Hacı Bektaş Velî ardıç ağacının içinde kırk gün boyunca Allah'a ibadet eder."⁹²⁵

Ziyaret olarak kabul edilen ağaçlar yöre Alevîleri tarafından asla kesilmez, eğer meyveleri varsa koparılmaz. Kutsal olarak kabul edilen bu ağaçları kesen veya meyvelerinden yiyen kişilere ziyaretin zarar vereceği düşünülür. Bu konuyla ilgili bir

⁹²³ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1984, 53-54.

⁹²⁴ Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 139.

⁹²⁵ Nazım Tanyeri, Yazılı Mahallesi, 1938, İlkokul.

talip şunları aktarmıştır: “Yayla köyünden bir komşumuz ahırının üstünü kapatmak için ziyaretin ağacını kesmeye niyetlendi. Hepimiz bunun yanlış olduğunu ve bundan vazgeçmesi gerektiğini söylememize rağmen bizi dinlemedi ve ziyaret ağacını keserek ahırının üstünü kapattı. Bir ay geçmeden bir gece ahır hayvanlarının üzerine yıkıldı ve tüm hayvanları öldü.”⁹²⁶

Konuyla ilgili taliplerden biri şunları aktarmıştır: “Köyümüzde Elmalı olarak bilinen bir mevkide büyük bir elma ağacı var ve biz onu ziyaret olarak kabul ettiğimizden dolayı asla meyvesinden yemeyiz. Komşumuzun çocukları bir akşam üstü oraya giderek ziyaretin meyvelerini toplamaya başlamışlar. Tam bu esnada bu ziyaretin sahibi olan zat ortaya çıkmış ve çocukları oradan kovmuş. Bu durumdan etkilenen küçük çocuk psikolojik olarak hastalandı. Yıllarca babası onu hastanelere ve hocalara götürdü ama bir çözüm bulamadı. En sonunda bir dedenin tavsiyesi üzerine o ziyarete bir kurban bağışlayıp dua ve niyazda bulununca çocuk iyileşti.”⁹²⁷

Geleneksel Alevîlikte kutsal kabul edilen ve evreni var eden dört temel elementten biri olarak görülen ateş unsuru da yöre Alevîleri tarafından kutsanmaktadır. Dünyanın farklı coğrafyalarında yaşayan zümreler tarafından kendisine çeşitli roller ve kutsallıklar atfedilen ateş, ilk insan topluluklarından itibaren önemli bir yere sahiptir.⁹²⁸ Ateş kültü Asya, Avrupa, Amerika gibi bölgelerde önemli bir inanç ögesi olmakla beraber, daha çok İran ve Hind inançları olan Mazdeizm ve Zerdüştilik inançlarının temel dayanağını oluşturmaktadır. Sert iklim koşullarının yaşandığı bu bölgelerde insanların en önemli ihtiyaçlarından biri olan ve ısınmayı sağlayan ateş gereksinimi, bu kültürün ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır.⁹²⁹ Bu sert iklimin yaşandığı diğer bir bölge olan Orta Asya’da yaşayan Türkler ve özellikle Tahtacılar arasında da İslam dininden önce ve sonra ateş kültü varlığını sürdürmüştür.⁹³⁰

Anadolu coğrafyasında ateş kültü Sünnî halk arasında görülmekle beraber Kızılbaş zümrelerin uygulamalarında daha belirgin bir şekilde kendini göstermektedir.

⁹²⁶ Ethem Yeter, Tuzluca Mahallesi (Beşiktaş Mezrası), 1960, İlkokul.

⁹²⁷ Hanifi Aydın, Murat Çayırı Mahallesi, 1972, Ortaokul.

⁹²⁸ Mustafa Akkuş, “Ateş ve Ocak Kültünün Anadolu’da Yaygınlaşmasında Moğolların Etkisi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 68, 2013, 15-32.

⁹²⁹ Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 241-242.

⁹³⁰ Nilgün Çıblak, “Tahtacılar Ateş ve Ocak Kültü”, F. Kılıç, T. Bülbül (Haz.), 2. *Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşîlik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*, (ss. 671-686), Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Ankara 2007.

Özellikle Tahtacılar arasında kadınlar tarafından her sabah yakılan ateşe büyük saygı gösterilir ve o ateşi evin her yerinde dolaştırılarak yayılan dumanla kötü ruhların evi terk edeceği düşünülür. Benzer şekilde bazı psikolojik hastaların yanan iki ateşin arasından geçtiğinde şifa bulacağına inanılır. Ayrıca eski Türk inançlarında olduğu gibi Kızılbaşlarda da ateşe su dökmek, pis şeyleri içine atmak veya bıçak tutmanın ateşi öldüreceğine inanılır ve bunlardan kaçınılır.⁹³¹

Türk toplumlarında ataların ruhlarına büyük saygı duyulması ve onların kutsal bir gücünün olduğuna inanılması ateşle birlikte ocak kültürünün doğmasına vesile olmuştur. Bu düşünceye göre ataların ruhu yanan ateşin içinde varlığını devam ettirdiğinden ocakta yanan ateşin sönmemesi büyük önem arz etmektedir. Bazı araştırmacılar Türk toplulukların bir kısmının sahip olduğu bu düşünceden dolayı ateşe taptıklarını, yanan ateşin üstünden atlayarak kötü ruhlardan korunduklarını belirtmişlerdir.⁹³² Anadolu'da varlığını sürdüren bazı Alevî ocaklarda ateşe hükmetme düşüncesi önemli bir inançtır. Bu ocaklara mensup bazı dedelerin ateşe dokunmalarına rağmen zarar görmedikleri, yani ateşin yakıcılığından etkilenmedikleri vurgulanmaktadır.⁹³³

Eski Türklerde ocak ile aile arasında bir bağın olduğu da görülmektedir. Ocak bir nevi aileyi temsil etmektedir. Ocağın varlığını devam ettirmesi için içerisindeki ateş asla söndürülmez. Her zaman küllerin içerisinde o ocağı yakacak bir *kor* saklanır. Benzer şekilde ailenin varlığının devam etmesi için de eski Türklerde küçük çocuklar güvence olarak görülür ve daha fazla korunur. Bu nedenle ailenin küçük çocukları için genellikle Türkler *Kül Tigin* ya da *Od Çiğın* isimlerini kullanmışlardır.⁹³⁴

Anadolu'da yaşayan Türkler arasında var olan ateş kültürünün kaynağının Şamanizm ve eski Türk inançları olduğu ifade edilmektedir.⁹³⁵ İslamiyet'ten önce uygulanan ateş kültürünün günümüz Anadolu'sunda hala varlığını koruduğu görülmektedir. Özellikle Kızılbaş Türk ve Kürtlerde ateşin yok olacağı düşüncesinden dolayı onun içine pis şeyler atmak, su dökmek ve bıçak tutmak uğursuzluk alametleri

⁹³¹ Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 250.

⁹³² Eröz, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşîlik*, 327.

⁹³³ Bozkurt, *Toplumsal Boyutlarıyla Alevilik*, 128.

⁹³⁴ Kalafat, 185-186.

⁹³⁵ Yörük, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, 94.

olarak ifade edilir.⁹³⁶ Anadolu topluluklarında süregelen ateş kültü Mazdeizm ve Zerdüştilikte tapınılan bir nesne olmayıp temizleyici bir madde olarak kabul edilmektedir.⁹³⁷ Ateş yasaklarına uymayanlar suç işlemiş ve kirlenmiş kabul edilirlerdi. Böyle kişilerin temizlenmesi için tüm aile ve sahip oldukları her şey yanan iki ateşin arasından geçtiğinde temizleneceğine inanılırdı.⁹³⁸

Bulut, *Alevî* kelimesini ateşle ilişkilendirerek Kürtçe/Farsça dillerinde ateşten çıkan Alevîn *Alaw* şeklinde kullanıldığını ve *Alevî* kavramının kaynağı olabileceğini belirtmiş, Mazda/Zerdüş inancında *Arrawi* (ateşperest) kelimesinin de zaman içerisinde *Alevî* şekline gelebileceğini ifade etmiştir. Ayrıca eski Sümer metinlerinde ateşin ruhunu ifade etmek için *Al* veya *Alu*, Arap kaynaklarında ise ateşi benimseyenler için *Alaui* ya da *Alawi* kavramlarının bulunduğunu belirterek bunların da daha sonra *Alevî* şekline dönüşmüş olabileceğini vurgulamıştır.⁹³⁹

Er, varlığın temelini oluşturan dört ana unsurdan biri olan ateşin Alevî-Bektaşî düşüncesine tasavvufun etkisiyle girmiş olabileceği kanaatindedir. Diğer bir düşüncesine göre bozkır yaşamında önemli bir yeri olan ateşin Şamanizm’le birlikte sistemleştiği ve oradan da Alevî düşünceye geçmiş olabileceği yönündedir. Eski Türk inançlarında var olan ateş ve ocağa saygı Alevî cemlerinde yapılan on iki hizmetten biri olan *çerağ* hizmeti ile anlam bulmuştur. Ayrıca Alevî toplumunun önderleri olan dedelerin ana kaynağı ocaklar olarak kabul edilir. Ateşin karanlığı aydınlattığı gibi dedeler de Alevî toplumunu uyarıp aydınlatarak doğru yolda yürümelerini sağlamaktadırlar.⁹⁴⁰

Ateşle ilgili Doğu Anadolu bölgesinde farklı pratiklerin olduğu görülmüştür. Mesela Erzurum ve çevresinde ocak üzerinde bulunan sacın ayaklarından yukarıya doğru kıvılcımların yükseldiğinde sonraki günlerde bu, havanın güneşli ve güzel olacağına işaret olarak yorumlanmaktadır. Ocak üzerinde bulunan sacın boş kalması ölümün habercisiydi. Ayrıca eve ilk ayak basan gelinin ocağa doğru bakması kayın validenin yakında öleceğinin habercisi olarak değerlendirilir.⁹⁴¹

⁹³⁶ Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 250.

⁹³⁷ Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, 77.

⁹³⁸ Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 189.

⁹³⁹ Bulut, *Ali’siz Alevilik*, 513-514.

⁹⁴⁰ Er, *Direnen Kültür Anadolu Aleviliği*, 229-236.

⁹⁴¹ Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 192-193.

Yörede Alevîler tarafından ateş de su gibi kutsal kabul edilmekte, ona saygı ve tazimde bulunmaktadır. Ateş evreni oluşturan temel elementlerin ilki olarak kabul edilmekte ve onun sönmemesi amacıyla içine pis şeyler atmaktan kaçınılmaktadır. Çünkü ateş aydınlığın ve arınmanın simgesidir. Ayrıca Alevî düşüncesine nur yaratılışın temelini oluşturduğundan cem törenlerinde *Çerağ* uyandırılır. Yani törende üç mum yakılır. Ortadaki mum Allah'ı, sağındaki Hz. Muhammed'i ve solundaki mum da Hz. Ali'yi temsilen yakılır.⁹⁴²

Yörede ateşin kaynağı olarak kabul edilen güneşe karşı Alevîler büyük bir saygı duymaktadır. Güneş doğduğu anda insanlar kapı ve pencerelerini açar güneşe karşı dönerek dua ve niyazda bulunurlar. Aynı şekilde akşam güneş batmak üzereyken kapılarını dua ederek kapatırlar.⁹⁴³

Yörede yapılan cem törenlerinde ve bazı önemli kişilerin mezar veya türbelerinde mum yakılır. Bu ateşe bazıları *Delili Uyandırmak* der. Yakılan bu ateş güneşi ve aydınlığı temsil eder. Yörede yakılan ateşler veya mumlar asla söndürülmez, kendiliğinden sönmesi beklenir. Ateşi su veya farklı maddeler dökerek söndürmek büyük günah olarak kabul edilir, söndürenlerin bir zarara uğrayacağı düşünülür. Ayrıca yörede yanan ateşe karşı dualar edilip dilek tutulur.⁹⁴⁴

Sonuç olarak yörede bazı ormanlık alanların ve ağaçların kutsal bir ruha sahip olduğuna inanılır, onların kendilerine zarar vermemesi için dikkatli bir şekilde davranılır. Kutsal kabul edilen bu ağaçlara asla dokunulmaz, ağaçların meyvelerinden kimse yemez. Yörede büyük saygı gösterilen unsurlardan biri de ateştir. Törenlerde ve kabir ziyaretlerinde ateşin önemli bir yerinin olduğu ve ateşin kaynağı olarak kabul edilen güneşe sabah ve akşamları dua ve tazimde bulunulduğu görülmüştür.

2.2.3. Hayvan Kültü

Göçebe bir hayat süren ve avcılıkla hayatlarını devam ettiren toplumlarda hayvan kültü insan ve hayvan arasında dinsel ve büyüsel bir çerçevede oluşmuştur.⁹⁴⁵ İnsanlar hayatın birçok alanında hayvanlarla etkileşim içinde olmuş ve onlardan

⁹⁴² Hasan Göçer, Meydan Mahallesi, 1955, İlkokul.

⁹⁴³ Özlem Keseci, Değirmenli Mahallesi (Alibey Mezrası), 1983, İlkokul; Mahmut Edebali, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul.

⁹⁴⁴ Yazgül İlhan, Rabia Ana Mahallesi, 1974, Ortaokul; Düzgün Gündüz, Ilıcak mahallesi, 1981, Ortaokul.

⁹⁴⁵ Artun, *Türk Halkbilimi*, 121.

yararlanmışlardır. Bazen de hayvanların yırtıcılığından ve çekiciliğinden etkilenecek onlara olağanüstü özellikler yüklemiştir. Öyle ki zamanla bazı hayvanlar kutsallaştırılarak inançsal bir simge haline getirilmiştir.⁹⁴⁶

Eski toplumlarının bazılarında hayvanların kemiklerinden yeniden dirileceği inancı mevcuttur. Bu inancın örnekleri Hacı Bektâş Velî Velayetnamesi⁹⁴⁷ ve Sultan Şucauddin Menakıbnâmesi'nde⁹⁴⁸ göze çarpmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de ise Hz, Üzeyir'in merkebinin kemiklerinden bir araya gelerek yeniden dirilişi bu inancı akla getirmektedir. İslam öncesi var olan bu düşünceye göre kurban edilen hayvanın kemikleri itina ile toplanarak gömülür veya yakılır. Çünkü o hayvan daha sonra kemiklerinden yeniden diriltilerek Tanrı'ya ulaşır. Bu inancın etkisiyle sonraki zamanlarda bazı Türk ve Moğol yöneticileri ölmüş düşmanlarını mezarlarından çıkararak yakmışlardır. Mesela Cengiz Han'ın oğlu Tuluy, Merv'de Sultan Sencer'in, Tus'da Harun Reşid'in, Gazne'de Gazneli Mahmud'un mezarlarını açtırarak çıkan kemikleri yaktırmıştır. Yine Şah İsmail, Dulkadirli beylerinin, İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin ve Abdulkadir Gılanî'nin mezarlarını açtırarak kemiklerini yaktırmıştır.⁹⁴⁹

Anadolu'da daha çok kırsal kesimde yaşayan, tarım ve çiftçilik işleri ile meşgul olan Alevî zümrelerde hayvan kült ve mitolojileri önemli bir yer tutmaktadır. Alevî topluluklarda Alevî erenlerinin yaşadıkları dönemlerde bazı hayvanların suretine dönüşme kültü (don değiştirme), o hayvanları daha özel ve kutsal kılmıştır.⁹⁵⁰ Bunlardan Hacı Bektâş Velî'nin ve Yunus Emre'nin güvercin donuna, Abdal Musa'nın geyik donuna girdiği inancı bu hayvanları daha kutsal ve sevimli kılmıştır.⁹⁵¹

⁹⁴⁶ Salih Emre Karayel, Ali Albayrak, "Alevî-Bektâşî İnanç Sisteminde Hayvanlarla İlgili Mitolojik Unsurlar", *Türk Akâdemik Araştırmalar Dergisi*, IV/3, 2020, 438-455.

⁹⁴⁷ Hacı Baktâş'a mürid olan biri onu ve diğer müritleri evine davet eder. Evinde bulunan tüm kuzularını onlara keserek ikram eder. Davetin sonunda şeyh müridinin bu cömertliği karşısında yenilen hayvanların tüm kemiklerini kendi derilerinin içine koymalarını emreder. Daha sonra iki rekat namaz kılarak dua eder ve kuzular yeniden eski hallerine geri döner. Bkz. Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 170-173.

⁹⁴⁸ Sultan Şucauddin'e mürid olmak isteyen Baba Mecnun adında bir şeyh onu denemek için bir oğlak kılığına girer. Daha sonra Sultan onu kestirerek misafirlerine ikram eder. İkram bitince oğlağın kemikleri ve kafası derisinin yanına bırakılır. Daha sonra oğlak dirilir ve Baba Mecnun haline geri döner. Bu kerametten sonra Baba Mecnun müridliğe kabul edilir. Bkz. Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 170-173.

⁹⁴⁹ Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, 170-173.

⁹⁵⁰ Eröz, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, 398.

⁹⁵¹ H. Yıldız, *Anadolu Aleviliği, Amasya Yöresi Bağlamında Bir Deneme*, 317.

Alevîler açısından uğursuz kabul edilen ve sevilmeyen hayvanlar da bulunmaktadır. Bunlardan tavşan, keklik ve katır ilk akla gelenlerdir.⁹⁵² Özellikle tavşanın fizyolojik ve biyolojik bazı özelliklerinden dolayı sağlık ve dinî açıdan yenilmesinin sakıncalı olduğu ifade edilmektedir.⁹⁵³ Tavşan hakkındaki bu düşüncelerin Türklerin Şaman inancında var olan bir totem olduğu ifade edilmektedir. İslam dininin kabulüyle bu totemler İslamileştirilmeye çalışılmış, uğursuz kabul edilen tavşan gibi hayvanlar Hz. Ömer, Hz. Osman, Muaviye ve Yezid gibi teberrâ anlayışının temelinde bulunan kişilerle irtibatlandırılmaya çalışılmıştır.⁹⁵⁴

İslam dininde kesin olarak yeme yasağına uğramış domuzla beraber Alevî-Bektaşî toplumunda tavşan da bulunmaktadır. Tavşanın uğursuz sayılması ve etinin yenmemesiyle ilgili farklı gerekçeler ileri sürülmüştür. Tavşanın etinin tamamının kan olması, aslının kedi veya eşekten olması, halife Ömer'in soyundan gelmesi, kirli bir kadının çamaşırlarından olması ve o kadın gibi adet görmesi gibi iddialar başlıca sebeplerdir.⁹⁵⁵

Eröz, tavşan etini yeme yasağı ve uğursuz kabul edilmesinin sebebinin totemizm, Şamanizm veya devriyeden kaynaklandığını ifade etmektedir. Ancak Bedri Noyan bu yasağın Yahudilikte de var olduğunu ifade ederek farklı inançların etkisine dikkat çekmiştir.⁹⁵⁶

Er'e göre Türkler İslam dinine girmeden önce on iki hayvanlı takvimi kullanıyorlardı. Bu takvim, her yıl bir hayvanın adıyla anılırdı ve o hayvan topluluğun koruyucusu kabul edilirdi. Bu hayvanların cezbedici ve çekici yönleriyle beraber korkutucu ve cezalandırıcı yönlerinin olduğu da düşünülmekteydi. On iki hayvanlı takvimin dördüncü sırasında tavşan bulunmaktaydı. Ayrıca Şamanizm'de *töz* olarak ifade edilen ve hayvan şeklinde yapılan ilahlardan biri de tavşan şekline benzemekteydi. Şamanizm inancına göre ise kutsal olan şeyler dokunulmazdır. Tüm bunlar tavşana yüklenen olumsuz manaların sebebini ortaya koymaktadır.⁹⁵⁷

⁹⁵² Bozkurt, *Toplumsal Boyutlarıyla Alevilik*, 193-195.

⁹⁵³ Kaya, *Alevî-Bektaşî, Erkânî, Evrâdî ve Edebiyatı*, 488.

⁹⁵⁴ Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, 488.

⁹⁵⁵ Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, 56.

⁹⁵⁶ Eröz, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, 187.

⁹⁵⁷ Er, *Direnen Kültür Anadolu Aleviliği*, 244-245.

Alevî-Bektaşî geleneğinde turna kuşu kutsal sayılan hayvanlardan biridir. Uzak yerlerde olanlara haber götürüp getirmesi ile ünlü olan bu kuşun sesini Hz. Ali'den aldığına inanılır.⁹⁵⁸ Ahmed Yesevi ve diğer bazı velilerin turna donuna girerek bir yerden başka bir yere gittikleri de rivayet edilmektedir. Ayrıca Alevî cemlerinde turnanın uçuşunu yansıtan turna semahı da bu kuşun kutsallığına bir işarettir.⁹⁵⁹ Alevî-Bektaşîlerde kutsal kabul edilen diğer bir kuş türü ise güvercindir. Menkıbeye göre Hacı Bektâş Velî ilk defa Rum diyarına güvercin donunda gelmek için yola çıktığında buraya gelmesinden rahatsız olan Rum diyarı velilerinden Hacı Tuğrul, doğan donuna girerek onu avlamak istemiş ancak başarılı olamamıştır.⁹⁶⁰

Alevî-Bektaşî inanışında önemli ve kutsal kabul edilen hayvanlardan biri de aslandır. Cesaretin ve kahramanlığın sembolü kabul edilen Hz. Ali, aslan ile özdeşleştirilerek *Allah'ın aslanı* olarak nitelendirilmektedir. Bu düşünceye göre Hz. Muhammed mi'raç yolculuğunda bir aslanla karşılaşmış, ondan kurtulmak için yüzüğünü aslanın ağzına atmak zorunda kalmıştır. Daha sonra *Kırklar Meclisi'nde* yüzüğü Hz. Ali tarafından kendisine verilince aslanın Hz. Ali olduğunu anlamıştır.⁹⁶¹

Geyik, Alevî-Bektaşîlerde değer verilen hayvanlardan biridir. İslam dininin kabulünden sonra avcılık yapan kişilere, doğru yolu göstermek için bazı velilerin geyik donuna girdiği ve onlara hakikati anlatmak için çaba harcadıkları ifade edilir.⁹⁶² Ayrıca Alevî düşüncede horoz, Cebrail'in sembolüdür ve bir kurban hayvanı olarak değerli bir konumda bulunmaktadır.⁹⁶³

Yöre Alevîleri arasında bazı hayvanlara karşı farklı tutumların olduğu görülmektedir. Turna, güvercin, geyik ve tilki gibi hayvanlara yöredeki Alevîler değer atfetmektedir. Kureyşan ocağına mensup Mahmut Dede'ye göre turna, Hz. Ali'yi temsil ettiğinden cem törenlerinde turna semahı dönülür. Hacı Bektaş Velî'nin Anadolu'ya ilk defa güvercin donunda gelmesi, ayrıca güvercinin Hz. Hüseyin'in habercisi kabul edilmesi gibi sebepler Alevîlerin güvercine önem vermesinin başlıca nedenleridir. Alevî velilerinden Kaygusuz Abdal zor durumda kaldığında geyik donuna girdiğinden bu

⁹⁵⁸ Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, 59-60.

⁹⁵⁹ Melikoff, *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*, 200.

⁹⁶⁰ Ahmet Taşgın, Bünyamin Solmaz, "Hacı Bektaş ve Hacı Toğrul Karşılaşması: Güvercin ve Doğan Donuna Bürünme", *Turkish Studies*, 7/11, 2012, 105-109.

⁹⁶¹ Melikoff, *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*, 281.

⁹⁶² Eröz, *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşilik*, 400-401.

⁹⁶³ Melikoff, *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*, 253-254.

hayvan da kutsal sayılmaktadır. Yörede bu hayvanlara asla zarar verilmez ve bunların avlanması günah kabul edilmektedir.⁹⁶⁴

Yörede Alevîler tarafından sevilen ve uğur getirdiğine inanılan hayvanlardan biri de tilkidir. Onlara göre tilkiyle karşılaşmak kişinin o gün işlerinin yolunda gideceğinin bir işaretidir.⁹⁶⁵ Yörede *alaca* olarak bilinen küçük bir kuş türü de çok sevilmektedir. İddiaya göre Cebrail, bu kuşun donuna girmiştir ve daha çok Allah'ın emriyle sevilen ve iyi insanların yakınlarında uçmaktadır.⁹⁶⁶

Yöredeki Alevîlerin tavşan etiyle ilgili olarak geleneksel Alevî düşüncesine uygun bir tutum ortaya koydukları görülmüştür. Buna göre tavşanın etini yemek haramdır. Çünkü tavşan cinsi pis olan hayvanlara benzemektedir. Mesela kulakları eşeğe, bıyıkları kediye, kuyruğu domuza ve tırnakları köpeğe benzemektedir.⁹⁶⁷ Ayrıca yöre Alevîlerinin bazıları ise tavşanı yemenin İslami açıdan uygun olmadığını ileri sürmektedir. Çünkü tavşanın vücudunun nerdeyse tamamı sadece kandan oluşmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de ise kanın yenilmesi haram kılınmıştır.⁹⁶⁸ Tavşanın yenilmemesindeki diğer sebepler ise tavşanın adet görmesi ve geviş getirmemesidir.⁹⁶⁹

Tavşanın uğursuzluk getiren bir hayvan olduğu düşüncesi yöre Alevîlerinin bazıları tarafından kabul edilmemektedir. Taliplerden biri şunları aktarmıştır: "Alevîlerin tavşanın geçtiği tarlalar yedi yıl ekilmez diye bir inancının olduğunu söylerler. Bu söz kesinlikle doğru değildir ve Alevîlere atılan iftiralardan biridir. Ayrıca bu sözün Alevî düşüncesinde hiçbir yeri yoktur. Çünkü Alevî geleneğine göre evrende var olan her şey kutsal sayılmaktadır. Özellikle bu bir canlı ise daha özel bir yere

⁹⁶⁴ Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise.

⁹⁶⁵ Tekin Sonuç, Bağlıca Mahallesi, 1978, İlkokul.

⁹⁶⁶ Mehmet Akgül, Murat Çayırı Mahallesi, 1942, Okur Yazar.

⁹⁶⁷ Hasan Göçer, Meydan Mahallesi, 1955, İlkokul.

⁹⁶⁸ Turabi Sonuç, Bağlıca Mahallesi, 1979, İlkokul.

⁹⁶⁹ Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise; Alevi toplumlarının tavşan algısıyla ilgili bir başka aktarım da şöyledir: Hz. Âdem ve Havva'nın yetmiş iki çift çocuktan sonra artık çocuklarının olmaması ve bunun sebebinin kim olduğu noktasında tartışma yaşanmıştır. Hz. Âdem ve Havva bu konuda iddialaşarak kimin çocuğu olmadığı konusunda her ikisi de birer küpe nefeslerini üfleyerek kırk gün beklemişlerdir. Kırk gün sonra küpler açıldığında Hz. Âdem'in küpünde parmağını emen bir erkek çocuğu (Hz. Şit), Hz. Havva'nın küpünde ise bir tavşan çıkmış ve kaçmıştır. Bu tavşan Hz. Havva'nın nefesinden yaratıldığı için ayda bir ana hali gelir ve hayız görür. Bkz: Hasan Harmancı, *Alevi İlkeleri*, Destek Yayınları, İstanbul 2014, 146-147.

sahiptir.⁹⁷⁰ Başka bir talip ise tavşanın uğursuz bir hayvan olduğu düşüncesinin başka inançlardan Alevî düşüncesine girdiğini ifade etmiştir."⁹⁷¹

Yöre Alevîlerine göre bazı hayvanlar kişiye uğursuzluk getirmektedir. Bu hayvanların başında *baykuş* gelmektedir. Bunun dışında yörede *bepbo* olarak bilinen *guguk* kuşunun kişinin başında ötmesinin ve geceleri siyah kediyle karşılaşmanın da uğursuzluk getireceğine inanılır.⁹⁷² Ayrıca at, eşek ve köpeklerle ilgili olarak farklı düşüncelere sahip oldukları da tespit edilmiştir. Bu düşünceye göre dünya hayatında kötü işler yapan ve Allah'ın emirlerini çiğneyen kişiler öldüklerinde ruhlarının azap çekmesi için at başta olmak üzere köpek ve eşek şekline girmektedir.⁹⁷³

Yörede bu düşüncelerin aksine tavşan başta olmak üzere Allah'ın yarattığı hiçbir hayvanın uğursuzluk getirmeyeceği kanaatinde olan Alevîler de bulunmaktadır. Bununla ilgili taliplerden biri şunları aktarmıştır: "Bazı Alevîlerin iddia ettiği gibi tavşanın uğursuzluk getirdiği bir iftiradır. Ayrıca tavşan ve güvercinin etinin yenilmesinde de herhangi bir sakınca yoktur. Bizim köyümüzde neredeyse herkes tavşan ve güvercin eti yer."⁹⁷⁴

Kısaca bölgede yaşayan Alevîler için bazı hayvanların değerli kabul edildiği tespit edilmiştir. Turna, güvercin, geyik ve tilki gibi hayvanların daha fazla sevildiği ve bunlardan bazılarının Alevî düşüncesinde önemli yerleri olan bazı velîlerle özdeşleştirildiği belirlenmiştir. Ayrıca yörede tavşan, at, eşek ve köpek ile ilgili olumsuz bir bakışın olduğu ve bazı kişiler tarafından bu hayvanların uğursuz olarak kabul edildiği tespit edilmiştir.

⁹⁷⁰ Barış Kaya, Aktaş Mahallesi, 1954, Lisans.

⁹⁷¹ Barış Kaya, Aktaş Mahallesi, 1954, Lisans.

⁹⁷² Veli yıldız, Yanıkaval Mahallesi, 1944, İlkokul; Yazgül İlhan, Rabia Ana Mahallesi, 1974, Ortaokul.

⁹⁷³ Hasan Göçer, Meydan Mahallesi, 1955, İlkokul; Nazim Tanyeri, Yazılı Mahallesi, 1938, İlkokul.

⁹⁷⁴ Ethem Yeter, Tuzluca Mahallesi (Beşiktaş Mezrası), 1960, İlkokul.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERZURUM'DA YAŞAYAN ALEVÎLERDE DİNİ KURUMLAR VE TOPLUMSAL MESELELER

3.1. DİNÎ KURUMLAR

Alevîlik, salt bir inanç olmayıp ekonomik, siyasal, toplumsal ve hukuksal boyutlarıyla hayatın nerdeyse tüm alanlarını kapsayan bütüncül bir sistemin adıdır. Bu sistemin ana omurgasını inanç unsurları oluştururken ibadetler, uygulamalar ve bu uygulamaları yerine getiren kurumlar ile gelenekler diğer önemli öğelerdir. Bu bütüncül yapıyı oluşturan unsurların tek başlarına bir anlamı olmayıp bunlar sistem içerisinde gerçek manalarını bulmaktadırlar. Alevîlik sisteminin temelini meydana getiren kurumların esas gayesi resmi devletle bağlarını koparmış ve Sünnî topluluktan uzaklaşmış olan bu toplumun huzur ve güvenini sağlamaktır. Bu sistem, devletin anayasal kanunlarla yerine getirdiği asayiş, güvenlik ve adalet gibi meseleleri dinî kurum ve statüler üzerine kurmuştur. Bu açıdan Alevî toplumunda hukuki durumlar, ekonomik işleyişler, toplumsal meselelerin hepsi dinî kurum ve önderler tarafından yerine getirilmekte ve dizayn edilmektedir.⁹⁷⁵

Ancak son zamanlarda dünya ile birlikte ülkemizde de meydana gelen teknolojik ve sanayi alanındaki gelişmeler, bütün toplumlarda olduğu gibi Alevî toplumunu da toplumsal ve kültürel kurumları açısından etkilemiştir. Alevî toplumu, sanayileşmenin etkisiyle bilimsel, teknolojik ve ekonomik açıdan; kentleşmenin tesiriyle de kültürel ve toplumsal açıdan çeşitli sosyolojik kopuşlar ve kültürel kırılmalar yaşamıştır.⁹⁷⁶ Bu gelişmeler Alevî geleneğini ve kültürünü geçmişten günümüze taşımada en büyük pay sahibi olan dedelik, musahiplik ve düşkünlük gibi temel kurumlar üzerinde de olumsuz etkilerini göstermiştir.

⁹⁷⁵ Yıldırım, *Geleneksel Alevîlik*, 227-228.

⁹⁷⁶ Doğan, “Muş-Varto Alevilerinde Dini Anlayış ve Sosyal Yaşantı”, 61-90.

3.1.1. Dedelik Kurumu, Ocak ve Talipler

Türkçede *dede* sözcüğü baba, dayı, amca, ced ve ihtiyar anlamına gelen Oğuzca kökenli bir kelimedir. Bu ifade Orta Asya’da yaşayan Türkler arasında deneyim ve nasihatleri ile önderlik eden bilge kişi, milli kahraman ve din büyükleri için kullanılmaktadır.⁹⁷⁷ Eröz’e göre Eski Türklerde önemli konumları olan kam ve şaman gibi dinî önderlerin yerini İslam dininin kabulüyle dede ve babalar almıştır. Çünkü uzun bir zaman ve farklı coğrafyalar olmasına rağmen makama seçilme durumları, sorumlulukları, kıyafetleri, duaları gibi birçok açıdan benzerlikleri bulunmaktadır.⁹⁷⁸

Dedelik kurumunun ilk defa ortaya çıkışıyla ilgili farklı düşüncelerin olduğu görülmektedir. Ocak’a göre on altıncı yüzyılda Safevî hükümdarı Şah İsmail, siyasî amaçlar güderek eski Türklerde kabilenin reisi olan Kızılbaş Türkmen babalarına şecere vererek onları Hz. Ali’nin soyundan gelen seyyitler ve dedeler olarak ilan etmiştir. Böylece dede ve seyyitlerin mensubu olduğu aileler ise kutsal sayılan ocakları meydana getirmiştir. Bunların dışında kalan Kızılbaş aileleri, bu ocakları temsil eden dedelere talip olarak bağlanmışlardır. Bu şekilde Alevî toplumunu meydana getiren kurumsal yapı oluşturulmuştur.⁹⁷⁹

Aksüt, Ocak’ın bu düşüncelerine karşı çıkararak, Alevî ocaklarının XVI. yüzyılda siyasî gayelerle ortaya çıktığı düşüncesinin tarihsel gerçeklerle uyuşmadığını belirtmiş, Alevî ocaklarının Safevî Devleti’nin kuruluşundan en az üç yüz yıl önce var olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Hacı Bektaş Veli’nin *Vilâyetnâme*’sinde Dede Garkın ve Şeyh İbrahim Hacı arasındaki halifelik bağı hakkında bilgi verilmiş, devamında Şeyh İbrahim Hacı’nın, Hacı Bektaş Velînin bir halifesi olduğuna değinilmiştir.⁹⁸⁰

Dedekargınoğlu, Anadolu’da var olan ocak sayılarının eskiye nazaran günümüzde sayılarının arttığını belirtmiştir. Bunun sebebini ise son zamanlarda Alevîlik üzerine yapılan çalışmalar esnasında çalışmacının sorduğu “hangi ocağa mensupsunuz” sorusuna cevap olarak bazı taliplerin herhangi bir kaynağa dayanmadan bir ocak adını söylemesi veya kendinî ve ailesini belli bir ocağa bağlama gayretiyle verdiği yanlış

⁹⁷⁷ Ali Yaman, “Geçmişten Günümüze Alevi Dedeleri,” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri*, (ss. 405-423), Ankara 1999.

⁹⁷⁸ Eröz, *Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik*, 257.

⁹⁷⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *Türkiye, Türkler ve İslam, Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, 48-49.

⁹⁸⁰ Aksüt, *Aleviler-Türkiye -İran-Irak-Suriye-Bulgaristan*, 28-29.

cevabı araştırmacının da hiç sorgulamadan okuyucuya aktarması olarak ifade etmiştir. Bazen de türbe, ziyaret ve tekke gibi yerler ocak olarak anılmaya başlanması da ocak sayılarının artmasına sebep olmuştur. Bu yazara göre Anadolu'da kırk veya kırk iki civarı pir ocağı, beş veya altı mürşit ocağı bulunmaktadır. Anadolu'da toplamda kırk sekiz, elli civarı pir ve mürşit ocağı bulunmaktadır. *Hacı Bektaş, Baba Mansur, Dede Garkın ve Ağuçen* ocağı ile İran'da bulunan *Sultan Sahak* ocakları mürşit ocakları olarak kabul edilir.⁹⁸¹

Alevîliğin temel kurumu olan dede ocağı kendi arasında sınırları kesin belli olmayan bir hiyerarşiye sahiptir. Ocakzâde dedeler arasında *mürşid*, en yüksek makamda olan din adamıdır. Onun bir altında *pir* bulunmaktadır ve yetkilerini mürşitten almaktadır. Bunların dışında talip ile pir arasında iletişimi sağlayan ve ocakzâde olan *rehberler* vardır. Rehber, talipler arasında meydana gelen problem ve anlaşmazlıkları çözmeye çalışır ancak başarılı olmazsa bu konuyu pire bildirir. Rehber, pirin talibidir; pir ise mürşidin talibidir.⁹⁸²

Alevî toplumu talipler ve dedeler olmak üzere iki ana gruptan meydana gelmektedir. Bundan dolayı Alevî gruplarda dinî uygulamalar ve toplumsal teşkilatlanmalar dede ve talipler arasındaki ilişki üzerine temellendirilmiştir. Alevî toplumunun iki ana grubundan ilki ve sayıca en fazla olanı taliplerdir. Talipler, daha çok dinî bilgiyi ve yaşantıyı talep eden ancak kendi başlarına yeterli olamayan ve yolu sürmesi için mutlaka bir mürşide ihtiyaç duyan gruptur. Dedeler ise Alevî düşünce sisteminin merkezinde olan ve dinî hayatın uygulanması noktasında birincil öneme sahip kişilerdir. Bir dedenin meşruiyetinin olması için sadece Hz. Ali'nin soyundan gelmesi yeterli olmaz. Ayrıca yolu ve erkânı bilen ve uygulayan, kendisine bağlı talipleri olan yol ehli bir ocakzâde olmalıdır.⁹⁸³

Dedelerin mensubu olduğu ocaklar iki farklı yapıya sahiptirler. Bu yapıların ilkinde piramidal bir şekil göze çarpmaktadır. Bu yapının tepesinde mürşit ocağı, onun altında pir ocağı ve alt tabakada ise talipler bulunmaktadır. Mesela ocaklar içerisinde Dede Garkın Ocağı, Baba Mansur Ocağı, Ağuçen ocağı ve Hacı Bektaş Ocağı mürşit ocaklarıdır. İkinci ocak yapısı ise *sarmal*, *döngüsel* şekle sahiptir. Bu sistemde ocaklar

⁹⁸¹ Hüseyin Dedekargınoğlu, "Dünkü ve Bugünkü Alevilik", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 56, 2010, 327-348.

⁹⁸² Aksüt, *Aleviler-Türkiye -İran-İrak-Suriye-Bulgaristan*, 28.

⁹⁸³ Yıldırım, *Geleneksel Alevilik*, 228-230.

arasında bir halkanın zincirleri gibi bir olup birbirlerine karşı üstünlükleri bulunmamaktadır.⁹⁸⁴ Alevî-Bektaşî ocakları bağımsız ocaklar, Hacı Bektaş'a bağlı ocaklar, ocakzade dedelerce görevlendirilen dikme dede ocakları ve dedebaba geleneğini sürenlerin dışında bulunan ocaklar olmak üzere dört gruba ayrılmıştır. Bunların dışında işlevlerine ve cem ibadetlerindeki uygulamalarına göre bu ocakların farklı şekillerde de sınıflandırıldığı görülmektedir.⁹⁸⁵

Alevî toplumunda lider konumunda bulunan dedeler Türkiye'nin birçok bölgesinde bulunan ocakların temsilcileridir. Bu ocakların mensubu olan dedeler Peygamber soyundan geldikleri varsayıldığından *Evlad-ı Resul* kabul edilir ve onlara "seyyid" diye hitap edilir.⁹⁸⁶ Alevî toplumunun büyük kısmını oluşturan talipler, ailelerinin bağlı olduğu ocak veya dedeye bağlanırlar. Taliplerin, bağlı oldukları dededen başka bir ocak veya dedeye bağlanması imkânsızdır.⁹⁸⁷

Şah İsmail ve Safeviler tarafından hazırlanan peygamber soyundan geldiklerine dair şecerelerin,⁹⁸⁸ dedeliğin böyle düzenli bir kurum haline gelmesinde önemli bir etkisi vardır. Böylece kendisine şecere verilen Türkmen Babaları, Hz. Muhammed'in soyundan gelen kutsal kişiler olarak görülür ve onlara itaat edilir.⁹⁸⁹

Alevî dedesi olmak için *Evlad-ı Resul* soyundan geldiğine inanılan bir ocağa mensup, âlim, mürebbi, her konuda insanlara örnek davranışlara sahip ve Alevî yazılı kaynaklarında ifade edilen özelliklere sahip olmak gerekir.⁹⁹⁰ Geleneksel Alevîlikte dedelerin toplumsal ve dinî açıdan önderlik yapan ve toplumu irşat edip kardeşliği sağlayan önemli görevleri bulunmaktadır. Ayrıca dedelerin doğum, ölüm ve evlilik gibi

⁹⁸⁴ Yıldırım, *Geleneksel Alevîlik*, 243.

⁹⁸⁵ Özdemir, *A'dan Z'ye Alevîlik Başlangıç Kitabı*, 99-100. Ayrıca bu konula ilgili olarak bkz. Ali Yaman, "Alevîlikte Dedelik Kurumu (Ocak Sistem)", H. İ. Bulut (Haz.), *Anadolu'da Alevîliğin Dünü ve Bugünü*, (ss. 541-556), Skarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya 2010.

⁹⁸⁶ Ramazan Altıntaş, "Alevî-Bektaşî Geleneğinde Dedelik Kurumu," *Uluslararası Bektaşîlik ve Alevîlik Sempozyumu I*, 28-30 Eylül 2005- Isparta: Bildiriler ve Müzakereler (ss. 99-110), Isparta 2005.

⁹⁸⁷ Subaşı, *Alevî Modernleşmesi*, 100.

⁹⁸⁸ Teknik ismiyle *siyadet hücceti* denilen bu konu hakkında detay için bkz. Ayhan Işık, *Meşihat Arşivi Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakîbü'l-Eşrâfîlık Müessesesi*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2001, 407-487.

⁹⁸⁹ Yıldız, *Anadolu Alevîliği, Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, 327.

⁹⁹⁰ Ali Yaman, "Alevîlerde Dedelik ve Dede Ocakları," A. Y. Ocak (Haz.), *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, (ss. 178-202), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009.

geçiş dönemi törenlerini uygulayan, inanç ve gelenekleri yaşatıp adaleti sağlayan, hastalara şifa veren mucizevi ve kutsal yönleri olduğuna inanılır.⁹⁹¹

Alevî toplumunda ortaya çıkan hukuki meseleleri grup içerisinde çözümleyen ve rehber olarak kabul edilen dedeler, Alevîlerin dış dünyaya kapalı bir şekilde kendi özgün varlıklarını uzun yıllarca korumalarında en önemli görevi üstlenmişlerdir.⁹⁹² Ancak son zamanlarda eleştirel düşünceler sebebiyle dedelik kurumu önemini kaybederken, bu kurumun ve kişilerin yerini ideolojik fikirlere sahip lider ve yazarların aldığı görülmektedir.⁹⁹³ Özellikle 1960 ve 1970’li yıllardan sonra göç sonucu yaşanan kentleşme sonucu Alevî gençler kendi değerlerini ve geleneksel yapılarını, modern ve seküler paradigmalara ışığında yargılayarak Alevîliğin temel yapısını meydana getiren *ocak sisteminin* ve *dedelik* kurumunun değerinin zayıflamasına sebep olmuştur. Dedelerin eğitim noktasında eksik kalmaları, Alevîlerin yaşadığı coğrafyaların genişlemesi, ekonomik sıkıntılar, yeni neslin ideolojik bakış açıları ve modern zaman anlayışları dedelik kurumunu önemli ölçüde zayıflatmıştır. Dedelerin günümüzde sadece soy iddiaları ortada kalmışken geleneksel Alevî anlayışındaki konumları da iki veya üçüncül duruma düşmüştür.⁹⁹⁴ Ayrıca Alevîliği İslam’ın özü olarak gören ve geleneksel yapının korunmasında en etkin role sahip olan dedelik kurumunun zayıflamasında, Alevîliği İslam’dan koparmaya çalışan misyonerlerin de önemli etkilerinin olduğu görülmüştür.⁹⁹⁵ Günümüzde ise ocak dedeliğinin yerini cemevi dedeliği almaya başlamış ve cemevi yöneticileri Alevî yolunu bilmemelerine rağmen kendilerini dedelerden daha üstün bir konumda görmeye başlamışlardır.⁹⁹⁶

Dede kavramı ile ilgili olarak Kureyşan Ocağı dedelerinden biri şunları aktarmıştır: “Benim çocukluk yıllarımda Erzurum bölgesinde yaşayan Alevîler arasında Alevî önderleri dede olarak değil *pir*, *piro* veya *seyyit* olarak çağrılırdı. Çünkü onların gerçek unvanı *pir* veya *seyittir*. Ancak şimdilerde kullanılan dede sözcüğü Bektaşîlik’ten Doğu Anadolu Alevîliğine girmiş bir sözcüktür. Bektaşîlikteki dedelik

⁹⁹¹ Kader Altın, “Şamanizm’in Anadolu’ya Yansıması: Erzincan İl Örneğinde Dedelik Kurumu,” M. Yazıcı (Haz.), *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu* (ss. 528-536), Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2014.

⁹⁹² Necdet Subaşı, *Alevi Modernleşmesi*, Mahya Yayıncılık, İstanbul 2019, 82.

⁹⁹³ İhsan Ünlü, “Alevilikte Dedelik Kurumu Oluşumu ve İşlevleri,” M. Yazıcı (Haz.), *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu* (ss. 618-635), Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2014.

⁹⁹⁴ Sarıkaya, “Alevilik-Bektaşîliğin Tasavvufi Boyutu”, 9-23.

⁹⁹⁵ İ. Şahin, *Online Alevi Topluluklar*, 172-173.

⁹⁹⁶ Dedekargınoğlu, “Dünkü ve Bugünkü Alevilik”, 327-348.

ise soyla değil icazetname ile verilir ki bu bizim inancımıza uymamaktadır. Bizde pir olmanın en önemli şartı Hz. Peygamber soyundan gelmektir. Maalesef pir veya seyit kelimeleri artık kullanılmıyor.”⁹⁹⁷

Yöredeki Alevî dede ve taliplerine göre dede olmanın şartları ve görevleri şunlardır: Dedeler mutlaka Hz. Muhammed ve on iki imam soyundan gelmelidir. İlim, irfan ve keramet sahibi olmalı, Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere diğer ilahi kitaplardan da haberdar olmalıdır. Dört kapı kırk makamı ve otuz iki farzı bilip hayatında uygulamalıdır. Dedeler tüm taliplerini belirli aralıklarla ziyaret etmeli, görgü cemi yaparak yol üzere hayatını devam ettirmelerine yardımcı olmalı, talibinin hata ve kusurları varsa onu uyarmalıdır.⁹⁹⁸

Yörede yaşayan dedelerden birine göre dedeler zengin ile fakirler arasında bir köprü görevi görürler. Ekonomik durumu iyi olan Alevî taliplerin yılda bir defa “hakkullah” olarak bilinen yardımı dedelere vermesi, dedelerin de bu yardımı ihtiyaç sahiplerine ulaştırması gerekir. Dedeler insanlar için önemli sayılan doğum, ölüm ve düğün gibi geçiş dönemi törenlerinde taliplerin yanında olur ve bu törenlerde liderlik yaparlar. Ayrıca dedeler talipler arasında ortaya çıkan sorunların çözümünde onlara öncülük ederler.⁹⁹⁹

Baba Mansur Ocağı dedelerinden biri Alevî dedelerinin toplum içerisindeki önemini ve konumunu şöyle aktarmıştır: “Bizler seyyidi saadet evladı resul torunu, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt soyundanız. Bizler keramet sahibi insanlarız. Bizim köyümüze yabancı biri geldiğinde bizi hiç kimse onlara tanıtmadan onlar bizi fark ederler. Çünkü bizim gölgemiz bile diğer insanlardan farklıdır. Bir Alevînin ilk görevi on iki imamı bilip onlara tabi olmak ve pirini tanıyıp ona itaat etmektir. Haksız yere dedeye karşı hata yapan kişi peygambere haksızlık yapmış olur ve mutlaka başına kötü bir iş gelir. Çünkü biz Hz. Muhammed’in torunlarıyız. Biz camilere gittiğimizde Sünnî kardeşlerimiz bize değer vermez ve bizi öne almazlar. Oysaki o mihrap benim dedem olan Hz. Muhammed’in mihrabıdır ve orada imamlık yapmak sadece onun soyuna düşer. Alevî dedeleri camilere çok fazla gitmez. Çünkü imam olmanın şartı on iki imam soyundan gelmektir. Bizler camiye gittiğimizde uydum imama demeyiz, uydum on iki imam ve

⁹⁹⁷ Derviş İsmail Cambaz, Çatkale Mahallesi, 1960, İlkokul.

⁹⁹⁸ Yusuf Koçer, Gümüşlü Mahallesi, 1968, İlkokul; İlhami Kocaeli, Karaca Mahallesi, 1964, İlkokul; Özlem Keseci, Değirmenli Mahallesi (Alibey Mezrası), 1983, İlkokul.

⁹⁹⁹ Hasan Göçer, Meydan Mahallesi, 1955, İlkokul, Ali Baba, Kuruca Mahallesi, 1949, Lise.

onların soyundan gelenlere deriz. Ancak dedelerin arasında da yanlış işler yapan ve günah işleyenler vardır. Onlar da ahirette hesaba çekilecek eğer suçlu ise cehenneme gideceklerdir.”¹⁰⁰⁰

Alevî dedelerin Hz. Muhammed’in soyundan geldiği için keramet sahibi oldukları ve hastalara şifa dağıttıkları Alevî talipleri tarafından sıkça vurgulanmıştır. Yöre Alevîlerinden biri, dedelerin gösterdiği kerametlere örnek olarak şunları aktarmıştır: “Bizim koyunlarımız sürekli ölüyordu ve hiçbir çare bulamadık. En son çare olarak dedeye gittik. Dedemiz koyunlar için tuzu okudu ve getirip koyunlara verince ölümler artık olmadı. Ayrıca önceki yıllarda kardeşim kayboldu polise ve gerekli tüm yerlere başvuru yapmamıza rağmen hiçbir haber alamadık. Bir dede olan Hayrani Baba’nın oğluna gidip yardım istedik. Bir gün sonra bizi arayıp kardeşimin açık adresini verdi ve biz gidip kardeşimi dedenin verdiği adreste bulduk.”¹⁰⁰¹

Yörede yaşayan dedeler de kendilerinin ve atalarının birçok kerametinden bahsetmektedirler. Yörede en çok talibi olan Kureyşan ve Baba Mansur ocaklarının kurucuları sayılan Kureyş Baba ve Mansur Baba arasında geçen bir kerameti Baba Mansur ocağından Mahmut Dede şöyle aktarmıştır: “Kureyş Baba bir gün ormanda bir aslana biner, eline de kamçı olarak bir yılanı sarar, Baba Mansur’un yanına gelir ve ona kerametini gösterir. Bu sırada büyük bir taş duvar yapan Mansur Baba da üzerinde yaptığı duvarı ona doğru yürütür. Bu kerametten çok etkilenen Kureyş Baba sen cansız duvara can vererek yürüttün deyip Mansur Baba’nın üstünlüğünü kabul eder ve elini öper. Bundan dolayı Kureyşan Ocağı’na bağlı olan talip ve dedeler Baba Mansur Ocağı’nı mürşit ocağı olarak kabul ederler.”¹⁰⁰²

Yörede anlatılan başka bir keramet ise dönemin yöneticisi tarafından fırına atılan Alevî dedesidir. Ancak bu dedenin hangi ocağa mensup olduğu ve kim olduğu belirlenememiştir. Çünkü mülakat yaptığımız farklı ocağa mensup dedeler bu olayın kendi ocak kurucularının başına geldiğini iddia etmektedir. Anlatıya göre Alevî dedesine fırında yanarak ölme cezası verilir. Dede fırına atıldıktan bir gün veya bir hafta

¹⁰⁰⁰ Mahmut Edebali, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul.

¹⁰⁰¹ Şenol Bayraktar, Aktaş Mahallesi, 1950, Ortaokul.

¹⁰⁰² Mahmut Edebali, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul.

sonra bakıldığında dedenin fırında yanmadığı aksine saçının ve sakalının buz tuttuğu görülmüştür.¹⁰⁰³

Dede Garkın ocağı Dedelerinden biri şunları aktarmıştır: “Bizler Horasan’dan gelen Türk evliyalarının torunlarıyız. Benim atam Dede Garkın Horasan’dan Anadolu’ya gelirken Hazar Denizi’ne ulaşır. Ancak o zamanın şartlarında denizi geçecek bir vasıta yoktur. Atam dedelik postunu suyun üzerine serer ve üstüne oturarak denizi geçer. Bu kerameti gören kişiler hayrete düşer ve “Dede gark oldu.” derler. İşte bizim ismimiz oradan gelmektedir.”¹⁰⁰⁴

Yöre Alevîleri ocak soyundan gelen dedelerin çoğunlukla şu kerametlere sahip olduklarını ifade etmişlerdir: Psikolojik hastalığı olan ve cinlerin musallat olduğu kişileri sağlığına kavuşturmak, fiziksel hastalığı olan kişilerin ağzına tükürerek veya tükürüğünü yaraların üzerine sürerek şifa bulmalarına vesile olmak, ekonomik açıdan sıkıntı çekenlere bereket duası yaparak onları bolluğa kavuşturmak gibi kerametlerdir. Ayrıca çocuğu olmayan kadınlar için suya veya tuza okuyarak onların evlat sahibi olmalarını sağlayan dedelerin varlığından da söz edilmiştir. Yöredeki Alevî dedelerin insanların geleceği veya gizli durumuyla ilgili bazı haberleri bir ipe veya tasın içindeki suya bakarak haber vermesi gibi çok bilinen bir yöntemleri de vardır.¹⁰⁰⁵

Yöre Alevîlerinin bazıları da herhangi bir ocağa bağlı olmadıklarını, Alevî dedelerinin Hz. Muhammed’in soyundan geldiğine ve onların kerametlerine inanmadıklarını ifade etmişlerdir. Bu düşünceye sahip olan Alevîlerden biri şunları aktarmıştır: “Benim bağlı olduğum herhangi bir ocak veya dede yoktur. Bana göre dedeler Alevîlerin geleneksel ve kültürel halk önderleridir. Onların Hz. Muhammed’in soyundan geldiklerini ve keramet sahibi olduklarını kesinlikle düşünmüyorum. Çünkü bu durum aklen ve ilmen mümkün görünmüyor.”¹⁰⁰⁶

Bu konuda başka bir Alevî ise şunları aktarmıştır: “Ben Kureyşan Ocağı’ndanım ve bir dede çocuğuyum. Ancak iddia edildiği gibi soyumun Hz. Muhammed’e dayandığını düşünmüyorum. Çünkü biz Türküz, Hz. Muhammed ise Arap halkındandır. Bana göre Safevi Devleti kurucusu Şah İsmail bu dedelik kurumunu kurdu ve onlara bir

¹⁰⁰³ Derviş İsmail Cambaz, Çatkale Mahallesi, 1960, İlkokul.

¹⁰⁰⁴ Veli Yıldız, Yanıkaval Mahallesi, 1944, İlkokul.

¹⁰⁰⁵ Ahmet Karanfil, Erduran Köyü, 1948, Ortaokul; Ali Baba, Kuruca Mahallesi, 1949, Lise; Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise.

¹⁰⁰⁶ Barış Kaya, Aktaş Mahallesi, 1954, Lisans.

kutsiyet katmak için böyle bir şey ortaya koydu. Bu şekilde Alevîlerin bu ocaklara olan sevgi ve saygı bağı daha fazla kuvvetlendi. Böylece Şah İsmail de bu ocaklar üzerinden Alevî toplumunu daha rahat yönlendirdi.”¹⁰⁰⁷

Yöre Alevîleri arasında Alevî dedelerin yeterince bilgi sahibi olmadıklarını ve çağın gerisinde kaldıklarını vurgulayanlar bulunmaktadır. Bu sebepten ocakzâde dedelerin Alevî toplumu üzerinde etkilerinin azaldığını belirtilmişlerdir. Yöre Alevîlerinden biri bu konuda şunları aktarmıştır: “Alevî toplumunun lideri olan dedelik kurumunun soydan gelmesi mantıklı değildir. Çünkü bana göre dedelik soya değil kişinin sahip olduğu ilme ve ahlaka dayanmalıdır. Şu an soydan gelen dedelere Alevî gençliği yeterince değer vermemektedir. Bunun sebebi ise dedelerin eğitim noktasında gençleri yönlendirebilecek akli ilimlere sahip olmamasıdır. Bana göre İmam Hatip okulları gibi dede eğiten okullar olmalı ve soyuna bakılmadan bu eğitim kurumlarında kendinî yetiştiren kişiler dede olmalıdır.”¹⁰⁰⁸

Dedelerin yörede yaşayan Alevîler tarafından eleştirildiği diğer bir konu ise topladıkları “hakkullah” meselesidir. Dedelerin artık köyleri ziyaret etmemesinin en büyük sebeplerinden biri köylerde dedelere *hakkullahın* az verilmesi ya da hiç verilmemesidir. Taliplerden biri bu konuyla ilgili olarak şunları aktarmıştır: “Önceden dedelerimiz her yıl köyümüzü ziyaret eder, edep erkan konusunda bizleri bilgilendirirdi. Ancak son zamanlarda köyümüze dedeler hiç uğramıyorlar. Artık dedelerin hepsi büyük şehirlere gidiyorlar. Çünkü oralarda nüfus kalabalık daha çok *hakkullah* topluyorlar. Köylülerin ekonomik gelirlerinin çok olmaması ve *hakkullahı* sınırlı miktarda vermelerinden dolayı artık buralara gelmiyorlar.”¹⁰⁰⁹ Başka bir talip ise dedelerin taliplerden *hakkullah* adında yardım toplamalarının onların bulunduğu konuma yakışmadığını, bunun için mutlaka farklı bir çözümün olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁰¹⁰

Erzurum ve çevresinde yaptığımız araştırmalara göre merkez ve ilçelerde bulunan ocak ve dedelerin dağılımı şu şekildedir:

¹⁰⁰⁷ Sinan Aygün, Ketenci Mahallesi, 1976, Lisans.

¹⁰⁰⁸ Giray Kamiloğlu, Kürkçü Mahallesi, 1940, Lisans.

¹⁰⁰⁹ Haydar Arda, Esendere Mahallesi, 1941, İlkokul.

¹⁰¹⁰ Yazgül İlhan, Rabia Ana Mahallesi, 1974, Ortaokul.

1-Erzurum merkezde çoğunlukla Kureyşan Ocağı ve Baba Mansur Ocağı mensupları yaşamaktadırlar. Az sayıda Dede Garkın ve Üryan Hızır ocağı talipleri de bulunmaktadır. Merkezde yaşayan Alevîlere önemli günlerde genelde üç Alevî dedesi önderlik etmektedir. Bunlar Kureyşan ocağına mensup olan Mahmut Baba Dede, Binali Bektaş Dede ve Ali Baba Dededir.

2-Aşkale merkez ve köylerinde Kureyşan Ocağı, Üryan Hızır Ocağı, Pir Sultan Abdal Ocağı, Ağuichen Ocağı ve Abdal Musa Ocağına bağlı talipler bulunmaktadır. Aşkale ilçesinde Tozluca köyü başta olmak üzere Hacı Hamza ve Gümüşseren köylerinde ocakzade dedeler bulunmaktadır. İlçede Alevîlerin en çok tanınan dedesi Tozluca köyünde oturan ve Kureyşan ocağına bağlı olan Ali Cemal Gültekin Dededir. Ayrıca Hacı Hamza köyünde yazları ikamet eden diğer bir dede ise Üryan Hızır ocağına bağlı Akif Akbaba Dededir.

3-Çat ilçesi merkezinde az sayıda olmak üzere köylerde Alevîlerin büyük çoğunluğu Kureyşan Ocağı ve Baba Mansur Ocağı talipleridir. Az sayıda Alidost ocağına bağlı talipler de vardır. Çat ilçesinde Göbekören köyü ve Yavi beldesinin mezrası olan Tiryaki komunda Baba Mansur ocağına bağlı dedeler bulunmaktadır. Ayrıca Murat Çayırı (Aşağı Karenkes) köyünde ise Kureyşan ocağına bağlı dedeler bulunmaktadır. Çat merkez ve diğer köylerde önemli gün ve erkânlarda dede olarak Baba Mansur ocağından Mahmut Edebalı ve abisi önderlik yapmaktadır.

4-Hınıs ilçesinde çoğunlukla Baba Mansur Ocağı, Kureyşan Ocağı, Pir Sultan Abdal Ocağı, Derviş Ali Ocağı, Cemal Abdal Ocağı ve Piri Nesimi Ocağı talipleri bulunmaktadır. Erduran köyünde Kureyşan ocağından Ahmet Karanfil Dede, Meydan köyünde Baba Mansur Ocağından Hasan Göçer ve Kemal Kuruçeren Dede, Ketenci köyünde Kureyşan ocağından Hayrani Aygün Dede bulunmaktadır. Ayrıca eski Türkiye Alevî Bektaşî Federasyonu başkanı ve ilçenin Alevî önderi olarak kabul edilen Kureyşan ocağı pirlerinden Hüseyin Güzelgül Dede de bu ilçede yaşamaktadır. Alevî toplumu tarafından tanınan Seyid Haruni Nur Dede ocağından inanç önderi ve yazar Baki Güngör Dede de Hınıs ilçesi nüfusuna kayıtlıdır.

5-Şenkaya ilçesinde başta Dede Garkın Ocağı olmak üzere Pir Sultan Abdal ocağı, İmam Hüseyin ocağı, İmam Rıza Ocağı, Kureyşan Ocağı ve Emirli Ocağı talipleri bulunmaktadır. İlçede göçten dolayı çok fazla dede bulunmamaktadır. Yazılı

köyünde Kureyşan ocağına mensup Nazim Tanyeri Dede ve Yanıkaval köyünde Dede Garkın ocağından olan Velî Yıldız Dede yaşamaktadır.

6-Tekman ilçesinde Kureyşan ocağı, Baba Mansur Ocağı ve Derviş Cemal ocağına bağlı talipler yaşamaktadırlar. Çatkale (Mergeze) köyünde Kureyşan ocağından Derviş İsmail Cambaz ve Gümüşlük köyünde Kureyşan ocağından Yusuf Koçer Dede yaşamaktadır.

7-Pasinler ilçesine bağlı Esendere (Badıjvan) ve Kızılören köylerinde Hubyar ocağı ve Ağuçan ocaklarına bağlı talipler bulunmaktadır. Ancak bu köylerde dede bulunmamaktadır.

Olur ilçesine bağlı olan Olurdere köyünde Dede Garkın ocağına bağlı talipler yaşamakla birlikte ocakzâde dede bulunmamaktadır. Aziziye ilçesine bağlı Halil Kaya köyünün Zaza mezrasında Alevîler yaşamaktadır. Ancak burada yaşayan Alevîler hangi ocağa bağlı olduklarını bilmediklerini ve ayrıca dedelerinin olmadığını beyan etmişlerdir.

Önceki tarihlerde Erzurum'un Horasan ve Köprüköl ilçelerinin bazı köylerinde Alevî vatandaşlarının yaşadığı ancak hepsinin göç ederek büyük şehirlere yerleştiği tespit edilmiştir. Şu an sadece Köprüköl ilçesinde birkaç Alevî hanesi yaşamaktadır.

Günümüzde yöre Alevîleri arasında dedeler toplumun tartışmasız inanç önderleri olarak kabul edilmektedir. Ancak bunun daha çok sembolik bir düzeyde olduğu görülmektedir. Çünkü Türkiye'de olduğu gibi Erzurum ve çevresinde yaşayan Alevîler de son dönemlerde yaşanan teknolojik, ekonomik ve özellikle iletişim alanındaki gelişmelerden etkilenmişlerdir. Daha çok kırsal kesimde yaşayan Alevî dedelerinin özellikle eğitim alanındaki bu gelişmelere ayak uyduramamalarından dolayı toplum nezdindeki konumları zayıflamaya başlamıştır. Bunun diğer bir sebebi ise dedelerin yılda bir defa yapmaları gereken talip ziyaretlerini aksatmaları ve görgü cemlerini yapmamalarıdır. Bu durum talipler ve dedeler arasındaki bağların kopmasına neden olmaktadır.

3.1.2. Musahiplik

Musahip, Arapça kökenli bir kelime olup dostluk, arkadaşlık ve eşlik eden anlamlarında kullanılmaktadır. Alevî düşüncede ise; yola girmiş ve aralarında kan bağı

olmayan evli iki çiftin dünya ve ahirette mutlu olmaları için hayatları boyunca birbirlerini koruyup, sahip çıkacaklarına dair cem töreninde dede ve talipler önünde söz vermeleridir.¹⁰¹¹ Diğer bir adı “yol kardeşliği veya ahiret kardeşliği”¹⁰¹² olan musahipliğin kökeni ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Bu görüşlerden birine göre musahiplik uygulaması Hz. Âdem ile başlamıştır ve o, Cebrail ile musahip olmuştur. Alevîler açısından musahipliğin temellendirildiği esas olay ise Hz. Muhammed’in Hz. Ali’yi kardeş ilan etmesidir. Bu kardeşlik ilanının çoğunluğa göre *Kırklar Cemi’nde* meydana geldiği ifade edilse de İslam tarihinde Gadirhum olayına dayandırıldığı görülmüştür.¹⁰¹³

Bir yaklaşıma göre Musahipliğin kökeni Ensar ve Muhacir kardeşliğiyle başlamıştır. Bu kardeşlik Mekke döneminde inen *Sebe* Suresi kırk altıncı ayetle¹⁰¹⁴ emredilirken, hicretten sonra *Enfal* Suresi yetmiş dördüncü ayetin¹⁰¹⁵ emri gereği musahipliğin ilk uygulamaları ortaya konulmuş ve günümüze kadar devam etmiştir.¹⁰¹⁶ Ancak Hz. Ali’nin, Hz. Muhammed’in amcasının oğlu olması ve Alevîlikteki musahiplik kurallarından biri olan kan bağı akrabalığının olmaması durumu bu kurumun İslami esaslar çerçevesinde açıklanmasının zor olduğunu göstermektedir.¹⁰¹⁷

Diğer bir yaklaşıma göre eski Türklerde musahiplik geleneğine benzer uygulamaların yapıldığı, ancak musahipliğin kan kardeşliği olarak ifade edilen *anda* uygulamasından farklı olduğu ifade edilmiştir. Eski Türk adetlerinde var olan benzer uygulamaların Ahilikle beraber dinî bir kutsallık kazanarak musahiplik şeklinde günümüze kadar ulaştığı ifade edilir.¹⁰¹⁸ Bir başka yazar ise Zerdüştlük’teki *kardeş*

¹⁰¹¹ Harun Yıldız, “Alevi/Bektaşî Geleneğinde Musahiplik”, *Uluslararası Bektaşîlik ve Alevilik Sempozyumu*, (ss. 397-413), SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, Isparta 2005.

¹⁰¹² Yıldırım, *Menâkıb-ı Evliyâ (Buyruk)*, 125.

¹⁰¹³ Yıldırım, *Geleneksel Alevilik*, 248. Ayrıca bkz: Halil İbrahim Bulut, “Alevi-Bektaşî Türkmen Geleneğinde Sosyal Dayanışma ve Kardeşlik Kurumu Olarak Musahiplik”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 65, 2013, 101-118.

¹⁰¹⁴ De ki: “Ben size ancak bir tek şeyi, Allah için ikişer ikişer, teker teker kalkıp düşünmenizi öğütüyorum. Arkadaşınız Muhammed’de cinnetten eser yoktur. O, şiddetli bir azaptan önce sizin için ancak bir uyarıcıdır.

¹⁰¹⁵ İman edip de hicret edenler, Allah yolunda cihad edenlerle onları bağırllarına basanlar ve yardım edenler var ya işte gerçek müminler onlardır; bağışlanma onlar için, büyük lütuf onlar içindir.

¹⁰¹⁶ Kaya, *Alevi-Bektaşî, Erkânı, Evrâdı ve Edebiyatı*, 379.

¹⁰¹⁷ H. Yıldız, *Alevi/Bektaşî Geleneğinde Musahiplik*, 397-413.

¹⁰¹⁸ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 93.

birlikler uygulamasının Ahîlik kanalıyla Bektaşîliğe ve oradan da Alevîliğe musahiplik olarak geçmiş olabileceğini ifade etmiştir.¹⁰¹⁹

Sarıkaya, Ahilerin *yol kardeşi* edinme erkânı ile Alevî-Bektaşîlikte olan *musahiplik cemi* arasında büyük benzerlikler olduğunu ifade etmiştir.¹⁰²⁰ Melikoff ise musahiplik âdetinin eski esnaf topluluğu olan Ahililiğin uygulamalarında var olduğunu, Ahi loncalarının vesilesiyle de Bektaşîliğe geçtiğini belirtmiştir.¹⁰²¹

Musahiplik kurumu Bektaşîliğin Babagan kolunda Alevîliğe göre biraz daha farklıdır. Çünkü Alevî düşüncede musahip tutmanın temel şartı evlilik iken, Babagan kolunda mücerretlik anlayışının bulunması ve Hacı Bektaş Velî'nin evlenmediği düşüncesi bunu doğrular niteliktedir.¹⁰²² Ayrıca Bektaşîlikte yola girmek isteyen ve oraya layık olan kadın, erkek ve evli, bekâr herkes nasip alarak Bektaşî olabilir. Alevî toplumunun gerçek üyesi olabilmek için ise Alevî bir anne babadan olma ve evlendikten sonra musahip tutma şartı vardır.¹⁰²³

Musahiplik, yola giren bir kişinin Alevî düşüncede sosyal statü ve dinî yönden daha üst bir seviyeye yükselmesi veya bir halden başka bir hale geçmesi demektir. Çünkü Alevî toplumunun hakiki manada üyesi olabilmek için iki önemli koşuldan ilki evlenmek, diğeri musahip tutmaktır. Bu iki şartı yerine getirmeyen kişiler itikat ve kemâlat noktasında eksik sayılırlar. Bu noksanlık sebebiyle de Alevîliğin temel dinî erkânı olan bazı cem ayinlerine katılamazlar.¹⁰²⁴

Musahip seçmek insanın hayatı boyunca bir defaya mahsus olduğundan dolayı onların birbirlerini iyi tanımaları için fırsat verilir. Tarafların evli olup eşinin, anne babasının rızalığını alması, ayrıca aralarında yaş, ekonomi ve eğitim açılarından denklik olması gerekmektedir.¹⁰²⁵ Musahip tutarken iki taraftan birinin mutlaka zengin olması gerektiğini, yardımlaşma duygusunun gelişmesi ve benlik düşüncesinin yok olması için önemli olduğunu ifade edenler de bulunmaktadır.¹⁰²⁶ Musahip seçmede diğer önemli bir kural ise akraba olmamasıdır. Aslında bu kural akraba olmayan Alevî gruplar arasında

¹⁰¹⁹ Birdoğan, *Alevilik İnancında Yol Ayrımı*, 83, 162; Bkz. Rençber, *Hakk Muhammed Ali Aşkı*, 217.

¹⁰²⁰ Sarıkaya, *Anadolu Aleviliğinin Tarihi arka Planı*, 174-175.

¹⁰²¹ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 93.

¹⁰²² Er, *Direnen Kültür Anadolu Aleviliği*, 120.

¹⁰²³ Fırlı, *Türkiye'de Alevilik ve Bektâşilik*, 255.

¹⁰²⁴ Yıldırım, *Geleneksel Alevilik*, 247-249.

¹⁰²⁵ Özdemir, *A'dan Z'ye Alevilik Başlangıç Kitabı*, 93; Ayrıca bkz. Birdoğan, *Alevilik İnancında Yol Ayrımı*, 120.

¹⁰²⁶ Kaleli, *Binbir Çiçek Mozaiki Alevilik*, 246.

ortaya çıkacak muhtemel anlaşmazlıkları büyük oranda ortadan kaldırmış ve aynı ocağa bağlı farklı sosyal grupları bir arada tutmada önemli bir rol oynamıştır.¹⁰²⁷

İmam Cafer Buruğu'na göre musahip tutacak olanlar her açıdan kendilerine denk bir aile seçmelidirler. Âlim ile cahil, mazlum ile zalim, mürşit ile mürit, mümin ile münafık, derviş ile şeyh, Acem ile Arap, musahip olmamalıdır. Ayrıca pirini terk etmiş biriyle pirine bağlı biri, evli ile bekâr veya dul olan, yaşlı ile yiğit, sanatkâr ile avare olan biri musahip olamaz.¹⁰²⁸

Musahip olmaya karar verenler için genelde perşembe akşamları Musahiplik Cemi düzenlenir ve bu cem sadece evli olanların katılımıyla tamamlanır.¹⁰²⁹ Yapılan bu törenden sonra musahip olan aileler, namus haricinde artık ortak sayılırlar ve ölünceye kadar birbirlerini maddi ve manevi açıdan koruyup gözetmek zorundadırlar.¹⁰³⁰ Musahip olan çiftlerin eşleri birbirlerine bacı kardeş oldukları gibi bunların çocukları da kardeş sayılırlar ve asla evlenemezler.¹⁰³¹ Ayrıca musahip erkânı yapılmadan önce bu aileler arasında iki göbek öncesine kadar da evlilik yapılmamış olması gerekmektedir.¹⁰³²

Geçmişte toplumsal ve maddi gayelerle ortaya çıkan musahiplik kurumunun büyük şehirlere göçlerle uygulanabilirliği zayıflamakla beraber kırsal kesimde az da olsa varlığını devam ettirdiği görülmektedir.¹⁰³³

Yöre Alevîleri musahipliği ahiret kardeşliği, din kardeşliği, ikrar verme, malı mala canı cana katmak olarak ifade etmektedirler. Musahiplik kurumunun Alevî yoluna girmenin temel şartlarından biri olduğu belirtilmiştir. Bir Alevînin bağlı olduğu bir dedesi ve rehberi olduğu gibi mutlaka bir musahibi de olması gerekmektedir. Musahipliğin insanı ağır yükümlülüklerin altına soktuğu ancak bu sorumluluklarını layıkıyla yerine getiren kişilerin ahirette kurtuluşa ereceği vurgulanmıştır.¹⁰³⁴

¹⁰²⁷ Subaşı, *Alevi Modernleşmesi*, 82; Ayrıca bkz. Yıldırım, *Geleneksel Alevîlik*, 254.

¹⁰²⁸ İmam Cafer-i Sadık, *Buyruk*, 72-43.

¹⁰²⁹ Ahmet Taşgın, "Diyarbakır Türkmen Alevilerinde Musahip Erkânı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 207, 2013, 205-226.

¹⁰³⁰ Rençber, *Hakk Muhammed Ali Aşkı*, 220.

¹⁰³¹ Mehmet Dönmez, Serkan Balcı, Hasan Çelik, "Alevilikte Musahiplik Erkânı ve Bu Erkânın Uygulanmasındaki Yaş İle İlgili Genel Değerlendirmeler", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 2019, 255-263.

¹⁰³² Er, *Direnen Kültür Anadolu Aleviliği*, 122.

¹⁰³³ Yıldız, *Anadolu Aleviliği, Amasya Yöresi Bağlamında Bir Deneme*, 339-340.

¹⁰³⁴ Mahmut Edebalı, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul.

Musahip olmak için kişilerin taşınması gereken bazı şartlar bulunmaktadır. Ancak bu şartlarla ilgili olarak yöredeki Alevîler arasında farklı düşüncelerin olduğu görülmüştür. Bunlardan ilki musahip olacak iki tarafın da evli olması gerekmektedir. Çünkü kişi bekârken musahip olmuşsa evlendiğinde eşinin bu musahipliğe karşı çıkma ihtimali vardır. Bu durumda kişi musahiplikte temel prensip olan ikrarını bozmak durumunda kalabilir ki bu düşkünlüğe sebep olmaktadır. Bu sebeplerden dolayı musahip olacak ailelerin eşleriyle birlikte bu işe karar vermeleri gerekmektedir.¹⁰³⁵ Ancak yörede musahip olmak için evliliğin şart olmadığını, bekârların da kendilerine musahip tutabileceklerini söyleyen birçok dede ve talip bulunmaktadır.¹⁰³⁶

Musahiplikte diğer önemli bir şart ise bu kurumu oluşturacak kişilerin arasında akrabalık bağının olmamasıdır. Çünkü musahipliğin temelinde Alevî toplumunu bir arada tutacak, birbirlerinin yardımına koşacak yeni akrabalıklar oluşturmaktır. Bu sebepten dolayı kişi musahibini seçerken yabancı ve kan bağı olmayan birini seçmek zorundadır.¹⁰³⁷ Ancak bu düşüncenin doğru olmadığı akrabalar arasında da musahiplik olacağını ifade eden Alevî dedeleri bulunmaktadır.¹⁰³⁸

Musahip seçerken dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de iki aile arasında bazı açılardan denkliğin olmasıdır. Alevî toplumunu oluşturan talip ve dedeler arasında musahipliğin uygun olmayacağı belirtilmektedir. Dede kendisi gibi ocak soylu bir dedeyle, talip ise bir taliple musahip olmalıdır.¹⁰³⁹ Ancak bu düşünceye katılmayıp farklı düşünen dede ve talipler de bulunmaktadır. Bunlara göre ise bir Alevî dedesi kendi talibiyle musahip olmaz ancak başka bir dedenin talibi ile musahip olabilir.¹⁰⁴⁰

Musahip olan aileler arasında ekonomik olarak denklik konusunda farklı görüşler mevcuttur. Yöredeki bazı Alevîlere göre musahip olacakların ekonomik açıdan birinin iyi diğerinin ise kötü olanlardan tercih edilmesi gerekir. Çünkü bu durumda zengin olan aile fakir olan aileyi destekler ve bu şekilde toplumda bir ekonomik denge oluşur.¹⁰⁴¹ Bu düşüncenin aksine musahiplerin ekonomik açıdan denk olması gerektiğini

¹⁰³⁵ Hüseyin Güzelgöl, Arpadere Mahallesi, 1954, Lise.

¹⁰³⁶ İlhami Kocaeli, Karaca Mahallesi, 1964, İlkokul; Zeynel Abidin Namdaroğlu, Başköy Mahallesi, 1966, Ortaokul.

¹⁰³⁷ Giray Kamiloğlu, Kürkçü Mahallesi, 1940, Lisans.

¹⁰³⁸ Hasan Göçer, Meydan Mahallesi, 1955, İlkokul.

¹⁰³⁹ Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise; Mahmut Edebalı, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul.

¹⁰⁴⁰ Hasan Göçer, Meydan Mahallesi, 1955, İlkokul.

¹⁰⁴¹ Barış Kaya, Aktaş Mahallesi, 1954, Lisans.

savunan Alevîler de bulunmaktadır. Bu düşünceye göre musahipler arasında denklik olmazsa fakir olan aile ömür boyu diğer aile karşısında kendisini ezik hissedecektir. Bu durum Alevîlik yoluna uygun olmayan bir durumdur.¹⁰⁴²

Musahiplik kurumunun ortaya çıkışını yöre Alevîleri Hz. Muhammed (s.a.v) zamanı olarak ifade etmişlerdir. Kureyşan Ocağı'na mensup bir dede şunları aktarmıştır: “Hz. Muhammed Mekke'den Medine'ye hicret ettikten sonra Ensar ve Muhacir olan Müslümanları kardeş ilan etmiştir. Musahiplik kurumu bu olayla başlamıştır. Safevi hükümdarı Şah İsmail döneminde aileler arasındaki bu kardeş edinme uygulaması daha sistemli bir hale getirilmiş ve bu kurumsal yapı günümüze kadar musahiplik olarak varlığını devam ettirmiştir.”¹⁰⁴³ Başka bir dedeye göre musahipliğin ilk ortaya çıkışı Hz. Muhammed'in Gadirhum'da Hz. Ali ile birlikte bir gömlekten iki baş göstererek Hz. Ali'yi kendisine musahip ilan etmesiyle başlamıştır.¹⁰⁴⁴ Ancak bu görüş bazı Alevîler tarafından şiddetle reddedilmektedir. Çünkü Alevî erkânına göre musahip çocukları asla evlenemezler. Oysa Hz. Muhammed'in kızı Fatıma ile Hz. Ali evlidir. Bu düşünceye sahip olanlara göre Hz. Muhammed Cebail ile Hz. Ali, Selman-ı Farisi ile musahip olmuştur.¹⁰⁴⁵

Yöre Alevîlerine göre musahip, kişinin kendi anne babasından ve öz kardeşinden daha yakındır. Bundan dolayı musahip çocukları asla evlenemezler. Musahiplerin namusları hariç her şeyleri ortak sayılmaktadır. Aynı anne babadan olan kardeşler daha çok bu dünyada birbirlerini koruyup gözetirken, aralarında musahiplik olan kişiler hem bu dünya hem de ahirette birbirinden sorumlu tutulmuşlardır.¹⁰⁴⁶

Yörede yaşayan Kureyşan ocağı pirlerinden Mahmut Baba musahiplik cemi ile ilgili olarak şunları aktarmıştır: “İki aile musahip olamaya karar verince ilk *Hızır* ceminde dedeye musahip olmak istediklerini bildirirler. Bunun üzerine dede onlara musahiplik hakkında bilgi vererek bir sonraki *Hızır* cemine kadar onlara birbirlerini daha yakından tanımak için mühlet verir. Bir yıl aradan sonra musahip olmaya karar veren canlar *Hızır* ceminde dara durup rehber huzurunda biat gülbengini okurlar.”¹⁰⁴⁷

¹⁰⁴² Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise.

¹⁰⁴³ Hayrani Aygün, Ketenci Mahallesi, 1960, Ortaokul.

¹⁰⁴⁴ Ali Cemal Gültekin, Tozluca Mahallesi, 1950, İlkokul.

¹⁰⁴⁵ Akif Akbaba, Hacıhamza Mahallesi, 1941, İlkokul.

¹⁰⁴⁶ Hasan Göçer, Meydan Mahallesi, 1955, İlkokul.

¹⁰⁴⁷ Mahmut Edebali, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul.

Biat gülbengi: “Bismi şah Allah Allah. Yeri göğü yaradan Yüce Allah’ın izniyle Hz. Muhammed’in Aliyel Mürtezanın himmeti ile başlıyorum. Ey yüce Rabbim bundan sonra Allah için peygamberimiz için Aliyyel Mürteza için Ehl-i Beyt ve onların soyları on iki imamlar için yapılan tevellâ ve teberrâyâ şeksiz ve şüphesiz bağlı kalacağımıza ikrar veriyoruz. Şahidimiz sen ol ya rabbim. Elimize, dilimize, belimize sahip çıkmak kaydıyla insanlık için zararlı olan bütün yanlışlıklardan korunacağımıza sen yardımcımız ve şahidimiz ol ya rabbim. Biz doğru bildiğimiz senin yolundan gideceğimiz ve boynumuza takacağımız tığbent ile teslim olacağımızı ikrar ediyoruz. Şahidimiz sen ol ya rabbim.”¹⁰⁴⁸

Daha sonra rehber musahip olacak canların abdest almalarını buyurur, onlar abdest alırken rehber de onlara abdestin önemini anlatır. Abdestten sonra canlar tekrar dara dururlar ve rehber onlara tevella gülbengi verir. Bundan sonra rehber ile beraber dedenin huzuruna gelirler ve ikrar verme hizmetini istemek için dara dururlar. Dede onlara bir dua verdikten sonra rehber ve canlar yere niyaz olurlar. Bundan sonra rehber musahip olan canları pire teslim eder ve aradan çekilir.¹⁰⁴⁹ Akabinde dede bu dört canı karşısına oturtur ve onların sağ ellerini birbirinin üstüne koyar. Kendi elini de onların ellerinin üstüne koyarak musahiplikle ilgi önemli bilgiler verir. Son ikrar gülbengini verdikten sonra musahiplik cemi tamamlanmış olur.¹⁰⁵⁰

Yörede mülakat yaptığımız Alevî dede ve taliplerin ifadelerine göre neredeyse yarısından fazlasının musahibinin olmadığını tespit ettik. Ayrıca gençlerin birçoğunun musahiplik kurumundan haberinin olmadığını, bazı Alevîlerin musahip olmayı bu yolun bir şartı olarak görmediklerini de saptadık.

3.1.3. Düşkünlük

Alevî toplumunda var olan sistemin temel kurumlarından biri de düşkünlüktür.¹⁰⁵¹ Düşkünlük kurumu, kişinin nefesine uyararak Alevî yolunun ilkelerine aykırı olan şeyleri yapması karşılığında uygulanan yaptırımlardır. Düşkünlük olarak ifade edilen bu uygulamaların kökeni ile ilgili farklı görüşler ortaya atılmaktadır. Bu görüşlerden ilki

¹⁰⁴⁸ Mahmut Edebali, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul.

¹⁰⁴⁹ Mahmut Edebali, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul.

¹⁰⁵⁰ Mahmut Edebali, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul.

¹⁰⁵¹ Yıldırım, *Menâkıb-ı Evliyâ (Buyruk)*, 14.

Hız. Muhammed'in Tebük Seferi sırasında onun çağrısına rağmen farklı mazeretler sunarak orduya katılmayanlara, sefer dönüşü Hız. Peygamber ve arkadaşlarının uyguladıkları ahlaki yaptırımların olduğu söylenebilir.¹⁰⁵² İkinci görüşe göre Ebu Dülef Seyahatnâmesi'nde Buğraç Türklerinde düşkünlük uygulamalarına benzer kuralların uygulandığı, bununla beraber Moğol Şamanlığında da benzer kaidelerin olduğu vurgulanmaktadır.¹⁰⁵³

Baha Said (ö.1939), Alevîlikte olan düşkünlük âdetinin Budizm ve Şamanizm uygulamalarında var olduğunu, hatta günümüzde Himalaya ve Altay arasında yaşayan Kızılbaş ve Sarıbaş olarak anılan topluluklarda benzer uygulamaların devam ettiğini belirtir. Ayrıca bu düşkünlük kurumunun oluşmasında Mezdekilik, Maniheizm, İslamiyet ve Hristiyanlığın etkisinin olduğunu ifade eder.¹⁰⁵⁴

Diğer bir düşünceye göre, Anadolu Alevîliğinde düşkünlere uygulanan cezaların asıl amacı fiziki müeyyideler olmayıp manevi ve toplumsal yönden yalnız ve zorda bırakmaktır. Bununla kişinin toplum ve din dışına itilip belirli bir süre boyunca terbiye edilerek yaptığı hatasından dolayı pişman olması amaçlanır. Bu durumun Yahudilik ve Hristiyanlıkta bazı günahları işleyen kişilerin aforoz edilerek dinden çıkarılması uygulamasına benzediği de ifade edilir.¹⁰⁵⁵ Ancak Hristiyanlıkta günah çıkarma kuralları toplumun tamamını bağlarken Alevîlikte sadece dedenin verdiği karar kendi köyü ve aşireti için geçerli olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında düşkünlük ve günah çıkarma arasında bir etkileşimden bahsedilmesi doğru görünmemektedir.¹⁰⁵⁶

Konargöçer bir yaşam süren Anadolu'daki bazı zümreler ekonomik, toplumsal ve politik sebeplerden dolayı merkezi idareyle problemler yaşamışlardır. Yaşanan bu problemler merkezi yönetimle aralarına mesafe koymalarına sebep olmuş ve bundan dolayı kendi aralarında yaşadıkları sorunları çözmek adına düşkünlük kurumunu

¹⁰⁵² Harun Yıldız, "Alevi-Bektaşî Geleneğinde Düşkünlük," F. Kılıç, T. Bülbül (Haz.), 2. *Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşîlik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*, (ss. 1247-1260), Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Ankara 2007.

¹⁰⁵³ Ali Yaman, "Alevilikte Toplumsal Kontrol Kurumu: "Düşkünlük", A. Y. Ocak (Haz.), *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, (ss. 203-210), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2009.

¹⁰⁵⁴ Baha Said Bey, *Türkiye'de Alevi-Bektaşî, Ahi ve Nusayri Zümreleri*, 161.

¹⁰⁵⁵ Er, *Direnen Kültür Anadolu Aleviliği*, 159-160.

¹⁰⁵⁶ Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, 69.

oluşturmuşlardır.¹⁰⁵⁷ Anadolu Alevîleri tarafından kurulan bu halk mahkemelerine “düşkünlük meydanı”, cezaya çarptırılan kişilere de “düşkün” denilmiştir.¹⁰⁵⁸

Alevî toplumunun hukuki düzenini sağlayan düşkünlük kurumu, merkezi otoritenin kanunlarından bağımsız olarak oluşmuş ve günümüze kadar varlığını sürdürmüş sözlü bir geleneğin ürünüdür.¹⁰⁵⁹ Düşkünlük uygulaması tüm Alevî olanlar için uygulanmaz. Ergenlik çağına ulaşmış ve ikrar vererek yola giren kişilerin suç işlemesi durumunda düşkün ilan edilebilir.¹⁰⁶⁰

Eröz’e göre düşkünlük geçici ve sürekli olmak üzere iki çeşittir: İlki geçici, diğeri sürekli düşkünlüktür. Geçici düşkün ilan edilen kişiye süresi bitinceye kadar selam verilmez, evi ziyaret edilmez ve onunla konuşulmaz. Hayvanları diğerkomşuların hayvanlarına katılmaz, düğünlerine gidilmez ve onlar bayramlarda ziyaret edilmez. Bu şekilde düşkün ilan edilen kişi her yönüyle toplumdan soyutlanır, sadece ölüsü olursa cenazesi kaldırılır. Kırk gün boyunca teselli olması için düşkünlük cezası uygulanmaz ancak bu vakit dolduktan sonra yine düşkünlük cezasını çekmeye devam eder. Sürekli düşkünlüğün diğerkadı “yoldan düşmedir.” Bu cezaya genellikle evlenilmesi haram olan kadınlarla evlilik, ikrardan dönme ve zina gibi suçlar sebep olur. Sürekli düşkünlük halinde ölen kişi yıkanmadan ve cenazesi kılınmadan defnedilir.¹⁰⁶¹

Adam öldürme, tecavüz, hırsızlık, yalan, haksız yere boşanma, laf taşıma, kul hakkı yeme, millete ve devlete zarar verme, emanete sahip çıkmama, ana ve babaya karşı gelme, mürşit, pir ve rehberin tavsiyelerine aykırı davranma ve musahipliğin gereklerini yerine getirmeme gibi suçlar düşkünlüğü gerektiren eylemlerdir.¹⁰⁶² Baha Said’e göre birden fazla kadınla evli olmak, eşini boşamak, zina etmek, adam öldürmek, dede ve meydan erenlerine yalan söylemek, sırrı ifşa etmek, vaktinde baş okutmamak, pir ve mürşit hakkını ödememek, kefil olduğuna sahip çıkmamak ve Alevî olmayan biriyle evlenmek düşkünlük sebepleridir.¹⁰⁶³

¹⁰⁵⁷ Yıldız, *Anadolu Aleviliği, Amasya Yöresi Bağlamında Bir Deneme*, 213.

¹⁰⁵⁸ Er, *Direnen Kültür Anadolu Aleviliği*, 157.

¹⁰⁵⁹ Yılmaz Irmak, Handan Hamarat, “Bingöl Aleviliğinde Dedelik Musahiplik Düşkünlük ve Cem”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/15, 2018, 211-232.

¹⁰⁶⁰ Abdulbaki Bakır, *Alevilikte Erkân ve Düşkünlük* (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.

¹⁰⁶¹ Eröz, *Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik*, 144-145. Ayrıca bkz: Bozkurt, *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*, 126-129.

¹⁰⁶² Kaya, *Alevi-Bektaşî, Erkânı, Evrâdı ve Edebiyatı*, 483.

¹⁰⁶³ Baha Said Bey, *Türkiye’de Alevi-Bektaşî, Ahi ve Nusayri Zümreleri*, 150-155.

Bu eylemleri işleyen kişilere tevbih (paylama), uyarı, merasimlere katılmama veya bölgeden sürülme gibi biraz daha hafif yaptırımlar uygulanırken, maddi, fiziksel veya daha ileri seviyede cezalar da verilmektedir.¹⁰⁶⁴ Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşayan bazı pir ve mürşitlerin verdiği bilgilere göre düşkün olan kişilere işledikleri ağır suçlardan dolayı dedeler tarafından idam cezası da verilmekteydi.¹⁰⁶⁵

Bazı suçlara verilen düşkünlük cezaları şunlardır: Hırsızlık yapanların el ve ayaklarının kızgın sacda dağlanması, kaza ile adam öldürenlerin pazılarına kızgın bıçakla çizik atılması, zina edenin cinsel organının dağlanması, yalan söyleyenin dilinin kızgın kıskaçla çekilmesi ve sırrı açığa vuranın tepesinin dağlanmasıdır. Düşkünlükte verilen tazminatlar da şu şekildedir: Hırsızlık yapan kişi çaldığı malın değerinin iki katını ödemesi, adam öldürenin diğer cezaları çektikten sonra karşı tarafın isteyeceği kan parasını vermesi ve yalan söyleyenin çifte kurban kesmesi gerekmektedir.¹⁰⁶⁶

Düşkünlük cezaları verilirken keyfi davranılmaz veya sadece dedenin düşüncelerine bakılmaz. Bu cezalar verilirken başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere, Hz. Ali'ye nispet dilen *Nehc'ül Belaga*, İmam Cafer'e ait fıkıh kitapları ve Şeyh Safi'ye ait menkîbe kitapları ile diğer oniki imama ait olduğu iddia edilen kitaplara bakılarak ceza verilir. Ayrıca Sünnî fıkıhta uygulanan *kıyas*, düşkünlük mahkemelerinde asla kullanılmaz. Çünkü Alevî düşünceye göre *kıyas* şeytandandır, çünkü ilk olarak şeytan kendinî Hz. Âdem ile mukayese etmiştir.¹⁰⁶⁷

Düşkün ilan edilen kişi ile her türlü sosyal ilişki kesilir ve o kişi toplumdan dışlanır.¹⁰⁶⁸ Ayrıca o kişinin tüm ailesiyle beraber musahibi de düşkün sayıldığından onlar da toplumdan uzaklaştırılır. Düşkünlüğünün kalkması için dedeye başvuru yapan suçlulara kızgın sacda durma, alına sivri uçlu bir şey dayalı olduğu halde boynuna ağırlık asma, kışın çıplak ayakla karda yürüme gibi cezalar verilir. Düşkün ilan edilen kişi kendisine verilen cezayı çektikten sonra “Düşkünlük Erkânı” düzenlenir, kişi affedilerek normal hayatına dönebilir.¹⁰⁶⁹

¹⁰⁶⁴ Fırlı, *Türkiye'de Alevilik ve Bektâşilik*, 304.

¹⁰⁶⁵ Kaya, *Alevi-Bektaşî, Erkânı, Evrâdı ve Edebiyatı*, 483.

¹⁰⁶⁶ Baha Said Bey, *Türkiye'de Alevi-Bektaşî, Ahi ve Nusayri Zümreleri*, 160.

¹⁰⁶⁷ Kaya, *Alevi-Bektaşî, Erkânı, Evrâdı ve Edebiyatı*, 483.

¹⁰⁶⁸ Yaman, *Alevîlik; İnanç, İbadet, Erkan*, 246.

¹⁰⁶⁹ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, 172.

Yöre Alevîlerinde Klasik Alevî düşüncesinde var olan düşkünlük anlayışının olduğu, işlev olarak aynı anlamların yüklendiği tespit edilmiştir. Yöre Alevîlerine göre *hak mahkemesi* olarak ifade edilen düşkünlük, ceminin verdiği en büyük cezadır. Alevîlik yoluna giren bir talibin edebe ve erkâna uygun davranışlarda bulunmaması, söz verdiği ikrara uymayıp nefesine ve şeytana uyarak hata yapmasıdır.¹⁰⁷⁰

Baba Mansur Ocağı dedelerinden biri düşkün ilan etme konusunu şöyle aktarmıştır: Osmanlı Devleti döneminde Sünnî kadılar ve Şeyhülislam, huzuruna giden Alevîlere haksızlık yaptığı için kendi aralarında düşkünlük mahkemesini oluşturmuşlardır. Bu mahkemede bir suçlu ve bir de sanık vardır. Suçu işleyen talibin dedesi bu mahkemenin başkanı olur ve gerekli kararı verebilir. Bir talibi, sadece bağlı olduğu dede düşkün ilan edebilir, başka bir ocağın dedesi onu yargılayamaz. Dede haberci ile çevreye haber göndererek düşkünlük cemi yapılacağını ilan eder. Rehber ise şikâyetçiyi ve sanığı dede ve cemaatin huzuruna getirir. Dede ve yanında bulunanlar ile bu konuda tecrübe sahibi olan cemaat önce şikâyetçiyi, daha sonra ise sanığı ve şahitleri dinler. Dede yanındaki yolu bilen kişilerle istişare ettikten sonra kişinin yaptığı suça göre düşkünlük kararı verir.¹⁰⁷¹

Alevî yoluna girmiş olan bir talibe işlemiş olduğu suçun oranına göre ceza verilir. Yörede düşkünlüğe sebep olan suçlarla ilgili olarak Kureyşan Ocağından bir dede şunları aktarmıştır: “Alevî yolunun temel düsturu olan eline, beline ve diline sahip olmayıp, yolun kurallarını çiğneyen ve tarikat abdestini bozan kişiler dede tarafından düşkün ilan edilir. Alevî yoluna giren biri sebepsiz yere bir cana kıyarsa, haksız yere eşini boşarsa veya evli bir kadınla zina ederse büyük günah işlemiş olur ve düşkün ilan edilir. Yine bunların dışında hırsızlık etmek, dedikodu yapmak veya yolun gereklerini yerine getirmemek de düşkünlüğe sebep olan suçlardır.”¹⁰⁷²

Düşkün ilan edilen insanlara işledikleri suçlara göre farklı şekillerde ceza verilir. Düşkünler için daha çok suçun ağırlığına göre bir yıldan on iki yıla kadar toplumdan tecrit etme cezası verilir. Bazen toplu katliam veya tecavüz gibi suçlarda toplumdan

¹⁰⁷⁰ Hasan Göçer, Meydan Mahallesi, 1955, İlkokul.

¹⁰⁷¹ Mahmut Edebali, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul.

¹⁰⁷² Ahmet Karanfil, Erduran Köyü, 1948, Ortaokul.

uzaklaştırma cezası süresiz olabilir. Bu cezaların dışında bazen para cezası gibi daha hafif cezalar da verilebilir.¹⁰⁷³

Alevî yolunda olan biri büyük bir suç işleyip dedesi tarafından düşkün ilan edilirse onunla birlikte aynı çatı altında yaşayanlar da düşkün ilan edilir. Ayrıca düşkün ilan edilen kişinin musahibi varsa görevini yapamadığı için onu da düşkün kabul ederler. Düşkün ilan edilen kişinin selamı alınmaz, hayvanı varsa köyün diğer hayvan sahiplerinin sürüsüne katılmaz, düğünde ve bayramda beraber olunmaz ve o kişi cemlere alınmaz. Ayrıca dede onun evine gitmez ve onun verdiği hakkullahı kabul etmez.¹⁰⁷⁴

Ceza süresi dolan veya para cezasını ödeyen kişi bağlı olduğu dedeye başvurup düşkünlüğünün kaldırılmasını ister. Bunun için düşkünlük kaldırma cemi yapılır. Düşkünlük ceminin kurbanı diğer cem kurbanlarından farklı olarak cemaatin içine getirilir. Dede dua eder, zakir düvaz okuduktan sonra kurbandan bir işaret beklenir. Eğer kurban olacak koyun meler, silkelenir veya abdestini yaparsa düşkünlük kaldırılabilir. Daha sonra düşkün dara çekilip dua aldıktan sonra düşkünlüğü kaldırılmış olur.¹⁰⁷⁵

Yöredeki Alevîler tarafından *hak mahkemesi* olarak ifade edilen *düşkünlük* kurumunun da günümüzde sadece sembolik olarak ifade edildiği, bir bağlayıcılığının kalmadığı görülmüştür. Yöre Alevîleri karşılaştıkları hukuki problemleri devletin mahkemelerine götürdükleri için bu kurum işlevselliğini yitirmiştir.

3.1.4. Yöre Alevîlerinin Cemevlerine Bakışı

Tarihte on iki hizmetin sunulduğu *cem ayinleri*, köylerde genellikle kış aylarında evi uygun olan muhiplerden birinin evinde, şehir merkezlerinde ise dergâh veya tekkelerde yapılırdı. 1925 yılında çıkarılan tekke ve zaviyelerin kapatılması kanunundan sonra köylerdeki uygulamalar kısmen devam ederken şehirlerdeki *cem ayinleri* neredeyse hiç yapılamamıştır. Son zamanlarda bazı siyasî ve toplumsal gayelerle *cemevleri* yapılmaya başlanmış, bu yerler sadece tarikat erkânlarının yapıldığı mekânlar olmaktan çıkarılarak cami ve mescitlerin mukabili olarak ifade edilmeye başlanmıştır.

¹⁰⁷³ Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise.

¹⁰⁷⁴ Türkan Tan, Kızılören Mahallesi, 1957, İlkokul.

¹⁰⁷⁵ Nazim Tanyeri, Yazılı Mahallesi, 1938, İlkokul.

Ancak bu düşüncenin doğru olmadığı aksine *cemevlerinin* tıpkı Mevlevî veya Cerrahilerde olduğu gibi Alevî-Bektaşî tarikatına mensup olan kişilerin erkânlarını yerine getirmek için inşa edilen tekke veya zaviye benzeri mekânlar olduğu özellikle vurgulanmıştır.¹⁰⁷⁶

Ülkemizde cemevlerinin dinî ve hukuki konumu henüz netleşmemiştir. Ayrıca bu mekanların, camilerin alternatifi olarak gösterilmesi doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü mezhepler ortaya çıkmadan var olan ve Müslümanların mabedi olarak kabul edilen cami veya mescitler mezhepler üstü bir konumdadır. Dolayısıyla camilerin Alevî veya Sünnîlere tahsis edilmiş ibadethaneler olarak kabul edilmesi düşünülemez.¹⁰⁷⁷

Benzer bir yaklaşımda da cemevlerinin, cami ve mescitlerin alternatifi olamayacağını, aksine camilerin sadece Sünnîler için değil Alevîler açısından da birleştirici unsurlar olduğu ifade edilmiştir. Çünkü camiler sadece belli grupların ibadethanesi olmayıp tüm Müslümanların mabedi konumundadır. Cemevleri ise Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasından sonra Alevîlerin adap ve erkânlarını devam ettirebileceği yerler olarak ortaya konulmuşlardır. Bu vesileyle Alevîliğin İslam'dan, cemevlerinin ise camilerden ayrı ve bağımsız olarak görülmesi sosyal, kültürel ve tarihi gerçeklerle örtüşmemektedir.¹⁰⁷⁸

Günümüzde Alevî kültürünün yaşatılması ve aktarılmasında özellikle büyük şehirlerde vakıflar ve dernekler yürütücü konumda bulunurken, Alevîlerin dinî ibadet ve uygulamalarını yerine getirdikleri cemevleri ise bu vakıfların alandaki göstergeleridir.¹⁰⁷⁹ Ayrıca köyden kente göç eden Alevîlerin sosyalleşmesi, gelenek ve göreneklerini devam ettirebilmeleri için tek mekân olması hasebiyle Alevî kimliği nerdeyse cemevleri meselesiyle özdeşleştirilmiş durumdadır.¹⁰⁸⁰ Tasavvufi uygulamaların ağırlıkta olduğu Alevî ibadet ve erkânları tekke, zaviye ve dergâhlarda yapılırken 1960'lardan sonra ülkemizdeki ekonomik ve teknolojik gelişmelerden dolayı

¹⁰⁷⁶ Üzüm, *Günümüz Aleviliği*, 37.

¹⁰⁷⁷ Kutlu, *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*, 181.

¹⁰⁷⁸ Fevzi Rençber, "Alevî Geleneğinde 'Cemevinin' Tarihsel Kökeni" *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 12/3, 201273-86.

¹⁰⁷⁹ Ahmet Taşgın, "Cem, Cemevi ve İşlevleri", Ahmet Yaşar Ocak (Ed.), *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009.

¹⁰⁸⁰ Hasan Onat, "Açılım Arayışlarının Gölgesinde Alevilik-Bektaşilik ve Kimlik Tartışmaları", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 12/33, 2009, 37-46.

kentlere göçler yaşanmıştır. Bu göçler sonucu kent merkezlerinde bu erkân ve ibadetler cemevi denilen yerlerde yapılmaya başlanmıştır.¹⁰⁸¹

Cemevleri bazı Alevî gruplarında özel ibadethane olarak görülürken genel kanı bu yerlerin camilerin bir alternatifi olamayacağı görüşüdür. Cemevlerini camilerin muadili olarak kabul etmek İslam dininin temel kaynaklarına aykırı düşmektedir.¹⁰⁸² Ayrıca Alevî toplumu açısından önemli bir yere sahip olan Hacı Bektâş Velî, Hasan Dede, Koyun Baba ve Abdal Musa gibi kişilerin tekke veya türbelerinin yanı başında temel ibadet yerleri olarak camiler bulunmaktadır.¹⁰⁸³ Bu durum, cami ve cemevinin birbirinden ayrı ibadethane olduğunu değil ancak birbirlerinin tamamlayıcısı olduklarını göstermektedir.¹⁰⁸⁴

Günümüzde büyük şehirlerde dernek ve vakıflar ile cemevleri birbirlerinin tamamlayıcıları gibi görünse de Alevî düşüncesinin farklı iki anlayışını ortaya koymaktadır. Eğer kentlerde cemevleri Alevî toplumunun teolojik, kültürel ve sosyal açıdan liderliğini yaparsa geleneksel Alevîlikte olduğu gibi İslam'ın özgün bir yorumu olan tasavvufî nitelikleri taşımaya devam edecek, İslam'ın itikadı ve temel esaslarına bağlı kalacaktır. Ancak Alevî topluluğun dernekler üzerinden temsil edilmesi teolojik açıdan daha çok siyasî olarak kendinî konumlandırarak, karşı taraf olarak gördüğü Sünnîlik karşıtı bir pozisyonda olacaktır. Bunun sonucunda da Alevîlerin İslam'dan ayrı bir din olarak ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bu durumda devletin takınacağı tutum ayrıca belirleyici olacaktır.¹⁰⁸⁵

Öz, Alevîlerin geçmişte bazı siyasî sebeplerden dolayı camilerden koptuğunu ileri sürmüştür. Alevîlerin İslam toplumu içerisinde çoğunlukla yoksul kesimi oluşturması nedeniyle sürekli çalışmak zorunda kaldıklarını, bu durumun namaz ve oruç gibi ibadetlerden uzak kalmalarına sebep olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca camilerin yerleşik hayatı gerektiren kurumlar olması ve Alevîlerin de göçer bir hayat sürmeleri bu topluluğun camilerden uzak kalmalarının diğer bir nedeni olarak görülmüştür. Tüm bu

¹⁰⁸¹ Cenksu Üçer, "Cemevi: Âdâb ve Erkânın İcrâ Edildiği Mekân Cemevi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 88, 2018, 59-84.

¹⁰⁸² Özcan Güngör, "Cemevi Konusuna Sosyolojik Bakış Denemsi", *Toplum Bilimleri Dergisi*, 4/7, 2010, 123-136.

¹⁰⁸³ Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları*, 85.

¹⁰⁸⁴ Güngör, Cemevi Konusuna Sosyolojik Bakış Denemesi, 123-136.

¹⁰⁸⁵ Rıza Yıldırım, "Türkiye'nin Demokratikleşmesi ve Alevi Talepleri Tespit ve Öneri Raporu: Cemevi Neyi Temsil Ediyor?", *Liberal Düşünce*, XIX (73-74), 2014, 13-19.

sebeplerden dolayı Alevî topluluğunun varlığını devam ettirebilmek için temel ibadetleri olan cem ayinini ve bu ayinlerin yapılacağı mekânları ortaya koymuşlardır.¹⁰⁸⁶

Başka bir yazar Hz. Peygamber döneminde İslam'ın ilk mabedi olan Mescid-i Nebi'nin ibadet edilen, devlet işleri konuşulan, eğitim yapılan ve evsizlerin kaldıkları bir yer olmak üzere birçok işlevi olduğunu belirtmiştir. Günümüzde cemevlerinin, ibadetlerin yapıldığı, edep ve erkânın öğretildiği, sevgi, barış ve özgürlüğün anlatıldığı, haklı ve haksızların ortaya çıkarıldığı, birlik ve beraberliğin sağlandığı mekânlar olarak Hz. Peygamber dönemindeki mescidin işlevini yerine getirdiğini ifade etmiştir. Ancak camilerin sadece namaz kılınan ve nasihat edilen yerler olup diğer işlevlere sahip olmadıklarını vurgulamıştır.¹⁰⁸⁷

Yörede yaşayan Alevîlerin cami ve cemevi hakkında farklı görüşler ortaya sürdükleri görülmüştür. Bu düşüncelerden birine göre cami ve cemevi kelimelerinin kökeni aynıdır ve toplanmak anlamına gelmektedir. Bu kurumların her ikisi de İslam dininin temel ibadethaneleridir ve kesinlikle birbirinin karşıtı olmayıp Sünnîler camide, Alevîler ise cemevinde ibadetlerini yaparlar.¹⁰⁸⁸ Benzer düşünceye sahip olan başka bir Alevîye göre; cami ve cemevinin işlevleri aynıdır., iki yerde de Allah rızası için ibadet edilir, bir Müslüman isterse camiye isterse cemevine gidip ibadetini yapabilir.¹⁰⁸⁹

Yöredeki dedelerden birine göre Hz. Muhammed döneminde cami veya cem evleri yoktu. Onların yerine Müslümanların inanç ve ibadetlerini yerine getirdikleri mescitler vardı. Hz. Muhammed döneminde cami yapıldı ancak Allah Hz. Muhammed'i uyardı ve o da arkadaşlarıyla birlikte yapılan o camiye yıktırdı.¹⁰⁹⁰

Yöre Alevîlerinden bazıları cemevlerinin temellerinin ilk defa Emevîler döneminde atıldığını ifade etmektedir. Kureyşan ocağından bir dede şunları aktarmıştır: “Emevîler dönemine kadar Müslümanlar mescitlerde bir araya gelip ibadetlerini yapıyor ve diğer önemli meselelerini konuşuyorlardı. Ancak Emevîler mescitlerin yerine camileri koyarak Müslümanları ibadet etmek için buralara topladılar. Ayrıca camilerde

¹⁰⁸⁶ Öz, *Aleviliğe İftiralar Cevaplar*, 113-114.

¹⁰⁸⁷ Kaya, *Alevilik ve Dersim Üzerine Seçme Yazılar*, 300-303.

¹⁰⁸⁸ Hasan Göçer, Meydan Mahallesi, 1955, İlkokul.

¹⁰⁸⁹ Turabi Sonuç, Bağlıca Mahallesi, 1979, İlkokul, Özlem Keseci; Değirmenli Mahallesi (Alibey Mezrası), 1983, İlkokul.

¹⁰⁹⁰ Yusuf Koçer, Gümüşlü Mahallesi, 1968, İlkokul.

Hız. Ali ve soyuna küfredilmeye başlandı. Bunu kabul etmeyen Hız. Ali ve Ehl-i Beyt taraftarları evlerinde ibadetlerini yapmaya başladılar. Sonraki dönmlerde ise cemevlerini inşa ederek burada toplanıp erkânlarını yerine getirdiler.”¹⁰⁹¹

Yöre Alevîlerine göre Hız. Peygamber döneminde ibadethane olarak kullanılan mescitlerin birçok işlevi vardır. Kureyşan ocağın dedelerinden biri şunları aktarmıştır: “Hız. Muhammed döneminde mescitler sadece ibadethane olarak kullanılmıyordu. Bu mescitler yeme, içme, konaklama, barınma ve eğitim faaliyetleri için de kullanılan yerlerdi. Ayrıca devlet işlerinin konuşulduğu, insanların yargılandığı birer devlet kurumu işlevlerini yerine getirmekteydi. Şu an cem evlerinde yapılan uygulamaların benzerleri bu mescitlerde yapılmaktaydı.”¹⁰⁹²

Cemevleriyle ilgili olarak Kureyşan ocağına mensup bir dede şunları aktarmıştır: “Cemevi Alevîlerin ibadethanesidir. Çünkü cemevleri Hız. Muhammed zamanından beri vardır ve buralarda cem yapılmıştır. Hız. Muhammed, Hız. Ali ile beraber kırklar cemine katılmış ve orada cemalet cemale (rûberû) semah dönmüştür. Kırklar ceminde olduğu gibi günümüzde de cemlere herkes katılamaz. Dedeye rızalık veren ve günahsız olan kişiler katılabilmektedir. Camiler ise Emevîler zamanında ortaya çıkarılmış sadece namaz kılınan ve hocaların vaazlarında siyaset yaptıkları yerlerdir. Ayrıca camilere günahkâr olan insanlar da girebilmektedir. Camilerde hocalar cemaate karşı sırtlarını dönmekte ve bu durum imamların sanki cemaatten daha üstün bir konumda olduğunu göstermektedir. Oysaki Allah indinde tüm insanlar eşittirler.”¹⁰⁹³ Ayrıca taliplerden biri Emevîler döneminde Hız. Ali ve Ehl-i Beyt’e hakaret etmeyen kişilerin camilerdeki minarelerden asılarak idam edildiğini ve bu yüzden cemevlerine minare konulmadığını ifade etmiştir.¹⁰⁹⁴

Cemevlerinin ortaya çıkışını Diyanet İşleri Başkanlığı’na ve imamların davranışlarına bağlayan Alevî biri şunları aktarmıştır: “Eskiden Alevî cenazeleri namaz için camiye götürülürdü. Ancak Diyanet İşleri Başkanlığı’na bağlı cami imamları Alevî cenazeleriyle gereği gibi ilgilenmez ve hatta namazlarını kıldırırmazlardı. Bu nedenle Alevî cenazeleri ortada kalıyordu. Alevîler de cemevlerini yaparak bu işe çözüm

¹⁰⁹¹ Hayrani Aygün, Ketenci Mahallesi, 1960, Ortaokul.

¹⁰⁹² Mahmut Baba, Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise.

¹⁰⁹³ Hüseyin Güzelgöl, Arpaderesi Mahallesi, 1954, Lise.

¹⁰⁹⁴ Metin Ocak, Atyolu Mahallesi, 1985, İlkokul.

buldular. Şimdilerde ise tekrar Alevîlerin camilere gitmeleri için Diyanet ve imamlar çok çaba harcıyorlar ama kimse gitmiyor.”¹⁰⁹⁵

Taliplerden biri ise eskiden cuma, bayram ve cenaze namazları için Sünnî köylerde bulunan camilere gittiklerini, cami imamı ve Sünnî cemaatin kendilerine hoş bir gözle bakmadıklarını ifade etmiştir. Kendilerinin Sünnî cenazeler için camiye gidip namaz kıldıklarını ancak Sünnîlerin cenaze bile olsa asla cemevlerine gelmediklerini, bu sebeplerle camiye gitmeyi bıraktıklarını belirtmiştir. Ayrıca cemevlerinin de eski durumunu koruyamadığı kim olduğu belli olmayan, rızalık vermeyen herkesin günümüzde gelip cemevlere katıldığını ve bu durumun da Alevî erkânına uygun olmadığını söylemiştir.¹⁰⁹⁶

Yöre Alevîleri arasında cami ve cemevini kutsal kabul etmeyip asıl ibadethanenin peygamber dönemindeki gibi mescitler veya kişinin kendi evi olduğunu savunanlar da bulunmaktadır. Bu düşüncüyü savunan kişiler günümüzde yapılan cami ve cemevlerinin tamamıyla gösteriş için yapıldığını savunmaktadırlar. Ayrıca cami ve cemevinin Kur'an-ı Kerim'de geçmediğini, sadece Kur'an-ı Kerim'de Kâbe, Mescid-i Aksâ gibi yerlerin geçtiği ve bu yüzden dolayı bu mescitlerin kutsal olduklarını belirtmektedirler.¹⁰⁹⁷

Erzurum yöresinde yaşayan bir kısım dede ve talibe göre ise İslam'ın asıl ibadethanesi camidir, cemevleri ise Alevî kültürünün yaşatıldığı kültür evleridir. Bu düşüncüyü savunan kişilere göre İslam dinine inananların nerdeyse tamamı bu dinin ibadethanesini cami olarak kabul etmektedir Buralarda sadece namaz kılınmakta ve nasihatler verilmektedir. Cemevleri ise sazı, sözü, semahı ve benzer birçok yönü olan gelenek ve göreneğin yaşatıldığı kültür evleridir. Bu yönleriyle cemevleri işlevsellik açısından camilerden daha kapsayıcıdır.¹⁰⁹⁸

Baba Mansur ocağı dedelerinden Mahmut Dede camilerle ilgi şunları aktarmıştır: “Camiler bizim ecdadımızın ibadet ettiği yerlerdir. Ancak devletlerin yaptığı siyasî yanlışlardan dolayı Alevîler camilerden küstürülmüştür. Mesela ben camiye gittiğimde orada bulunan cemaat veya devlet, imamlık konusunda bana öncülük

¹⁰⁹⁵ Kali Gül, Ilıcak Mahallesi, 1948, İlkokul.

¹⁰⁹⁶ Cemal Durgun, Aktaş Mahallesi, 1949, İlkokul.

¹⁰⁹⁷ İlhami Kocaeli, Karaca Mahallesi, 1964, İlkokul; Ahmet Karanfil, Erduran Köyü, 1948, Ortaokul; Yusuf Koçer, Gümüşlü Mahallesi, 1968, İlkokul.

¹⁰⁹⁸ Giray Kamiloğlu, Kürkçü Mahallesi, 1940, Lisans; Ali Sağlık, Karabey Mahallesi, 1932, İlkokul.

tanımıyor. Oysaki mihraplar benim ceddin olan Hz. Muhammed'in yeridir. Ayrıca camilerde on iki imam ve Ehl-i Beyt'e selam ve dua edilmemektedir. Tüm bu sebeplerden dolayı Alevîler camilerden uzaklaşıp cemevlerini açmışlardır.”¹⁰⁹⁹

Yörede camisi bulunan bazı Alevî köylerindeki vatandaşların sorunlarından biri camilerde görevlilerin olmaması ve müftülüklerin bu konuya ilgisiz kalmalarıdır. Ağuşan ocağı taliplerinden ve eski muhtar bu konuyla ilgili şunları aktarmıştır: “Devletimiz bizim köyümüze kadrolu imam ataması yapmaktadır. İmam gelip göreve başladıktan kısa bir süre sonra ilçe merkezine gitmekte ve bir daha köyümüze uğramamaktadır. Muhtarlığım döneminde Pasinler ilçe müftülüğüne defalarca gitmeme rağmen hiçbir sonuç alamadık. Bu yüzden camimiz çok bakımsız bir durumda, çocuklarımız ve gençlerimiz dinî bilgilerden ve camimizden uzak kaldı. Şu an yine kadrolu imamımız var ama köyümüzde değil ilçe merkezinde durmaktadır.”¹¹⁰⁰ Çat ilçesi ve Şenkaya ilçelerinde cami bulunan köylerdeki birçok Alevî de bu durumdan şikâyetçidir.¹¹⁰¹

Erzurum ve çevresinde yapımı tamamlanmış veya yapım aşamasında olan birçok cemevi bulunmaktadır. Yapılan cemevlerinin genellikle son yıllarda yapıldığı ifade edilmektedir. Cemevlerinin yapım masraflarının başta Erzurum Büyükşehir Belediyesi olmak üzere diğer resmî kurumlar tarafından da desteklendiği yöre Alevîleri tarafından belirtilmiştir.¹¹⁰² Erzurum merkezde yapımı tamamlanan İmam Hüseyin Cemevi Türkiye’de ki en büyük cemevlerinden biridir. Üç bin metre kare üzerine kurulu olan cemevi içerisinde konferans salonu, cem salonu, iki bin kitaplık bir kütüphane, misafirhane, yemekhane, abdesthane ve gasilhanesi bulunmaktadır. 2022 yılında yapımı tamamlanan İmam Hüseyin Cemevi’ni takip ettiğimiz bir törende dönemin Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan telekonferans ile bağlanarak açılışını yapmıştır. Ayrıca bazı partilerin üst düzey yöneticileri ile Erzurum valisi ve büyükşehir belediye başkanı da açılışa katılmışlardır.

İlçelerde ise başta Hınıs ilçesi olmak üzere birçok köyde cemevi bulunmaktadır. Hınıs ilçesinin Uyanık, Altınpınar, Çamurlu, Taşbudak, Toraman, gibi köylerinde Cemevi bulunmaktadır. Bunların dışında Aşkale, Tekman, Çat ve Şenkaya ilçelerinin

¹⁰⁹⁹ Mahmut Edebali, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul.

¹¹⁰⁰ Haydar Arda, Esendere Mahallesi, 1941, İlkokul.

¹¹⁰¹ Ethem Yeter, Tuzluca Mahallesi (Beşiktaş Mezrası), 1960, İlkokul.

¹¹⁰² Hüseyin Güzelgöl, Arpaderesi Mahallesi, 1954, Lise.

bazı köylerinde de cemevleri bulunmaktadır. Birçok köyde de cemevi inşaatları devam etmektedir. Şenkaya ilçesi başta olmak üzere Aşkale, Pasinler ve Çat ilçelerinin bazı Alevî köylerinde de cami bulunmaktadır.

3.2. TOPLUMSAL MESELELER

3.2.1. Diğer Dîni Gruplarla İlişkiler

Yaklaşık bin yıldan beri Anadolu coğrafyasında yaşayan Alevî ve Sünnî topluluklar müşterek değerler sistemine ve inanç esaslarına bağlı olmalarına rağmen geçmişte yaşanmış ve kendilerinin müdahil olmadığı olaylar sebebiyle farklı hatta zıt iki topluluk olarak görülmeye başlanmıştır.¹¹⁰³ Bu iki grup arasında bulunan farklılığın temelinde inançsal ve teolojik nedenler olmayıp, tarihi, sosyal, ekonomik ve özellikle siyasî sebepler bulunmaktadır. Sünnî ve Alevî gruplar temel inanç esasları olan Allah’a, Hz. Muhammed’e ve Kur’an-ı Kerim’e iman noktasında birleşirken, bunları anlama ve yorumlamada bazı farklılıklar ortaya koymuşlardır. Bu yorum farklılıklarıyla birbirlerini yakından tanımamaları ve sahip olunan ön yargılar Alevî ve Sünnîlerin ayrı topluluklar olarak görülmesine sebep olmuştur.¹¹⁰⁴

Türk toplumunda dinin doğasından ziyade sosyolojik açıdan şekillenmiş ve tarihsel olarak türetilmiş bir Alevî-Sünnî farklılaşması mevcuttur. Müslüman topluluklar arasındaki bu farklılaşmalar bazen diğer din mensupları ile yaşanan mücadelenin önüne bile geçmiştir. Alevî ve Sünnîler arasındaki bu farklılaşmaların ortaya çıkmasında inancın etkisiyle birlikte sosyal, kültürel ve siyasî dinamiklerin de önemli tesirleri vardır. Dinî ve kültürel açıdan aynı değer ve kimlikler taşımalarına rağmen tarihi süreç içerisinde meydana gelen siyasî ve ekonomik problemlerden dolayı zaman içerisinde Alevî ve Sünnî farklılaşması derinleşmiştir.¹¹⁰⁵

Alevî-Sünnî farklılaşması özellikle Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail arasında yapılan Çaldıran Savaşı’yla belirgin hale gelmiş, bu durum dinî inanç ve ibadetlere de yansımıştır. Bu farklılıklardan faydalanan misyonerler ve bazı Avrupa ülkeleri

¹¹⁰³ Muammer Cengil, “Alevi-Sünni Topluluklar Arasında Ortak Değerlerin Farkındalığı”, *I. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu* (949-958), SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, Ankara 2011.

¹¹⁰⁴ Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları*, 185-186.

¹¹⁰⁵ Erdal Yıldırım, “Alevi-Sünni Farklılaşmasının Tarihsel, Dinsel/Siyasal ve Sosyo Kültürel Nedenleri,” *Toplum Bilimleri Dergisi*, 10/19, 2016281-300.

yaptıkları çalışmalarla Alevî-Sünnî ayrılığını daha ileri bir seviyeye götürmek için büyük gayret sarf etmişlerdir. Ayrıca bu konu üzerine çalışmalar yapan ve objektif bir bakış açısına sahip olmayan Alevî ve Sünnî yazarların bazıları da bu ayrışmada önemli rol oynamışlardır.¹¹⁰⁶

Ortaya konulan bu olumsuz durumlara paralel olarak Alevî-Sünnî toplulukların birbirlerinin gelenek ve göreneklerini tanımaması ve var olandan farklı bir şekilde algılaması bu iki grup arasında kutuplaşmaya neden olmuştur. Alevî ve Sünnî toplumlar birbirleri hakkında sahip oldukları ön yargılardan dolayı zamanla bazı konularda ters düşmüşler ve özellikle Alevîler, Sünnîlik karşısında kendilerini korumak için kapalı bir toplum yapısını oluşturmuşlardır.¹¹⁰⁷ Sünnîlere karşı Alevîlerin kapalı bir toplum haline gelmelerindeki diğer önemli etken ise Hz. Muhammed'e atfedilen bir hadise göre kendilerini kurtarılmış bir topluluk (Güruhu Naci) olarak görmeleri ve Alevî olarak doğmanın tüm şartları sağladığına inanmalarıdır.¹¹⁰⁸

Alevî zümrelerin kapalı bir toplum olarak yaşaması diğer gruplar tarafından farklı algılanmış ve bu durum daha ileri gidilerek Alevî zümreleri rahatsız eden iftiraların atılmasına sebep olmuştur. Ayrıca Alevîlik hakkında yeteri kadar bilimsel ve akademik çalışmanın yapılmaması, ortak ve birleştirici unsurlar yerine farklılıkların daha fazla ön plana çıkarılması Alevî ve Sünnî topluluklar arasındaki ayrışmayı daha fazla artırmıştır.¹¹⁰⁹ Cumhuriyet döneminde tarikatların kapatılması ve tasavvufî geleneğin tamamen yasa dışı kabul edilmesiyle Sünnî ve Alevî toplumum birbirlerinden daha fazla uzaklaşmasına sebep olmuştur.¹¹¹⁰

Türkdoğan, Alevî ve Sünnîler arasındaki farklılıkların tarihi süreçte iç ve dış etmenler tarafından ortaya konulan bir olgu olduğunu ifade etmiştir. Ona göre; bu iki yapı, oluşum süreciyle asıllarına dönebilir ve sosyal bir bütünlük sağlayabilir. Ancak bu birleşme güçlü olan grubun diğerini kendi potasında eritme şeklinde olmamalıdır. Her

¹¹⁰⁶ İbrahim Arslanoğlu, "Türkiye'de Alevî-Sünnî Farklılığı ve Sorunları," 2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevîlik ve Bektaşîlik Bilgi Şöleni, 17,18,19 Ekim 2017, 1, 149-159.

¹¹⁰⁷ Erdal Yıldırım, *Tunceli Aleviliği* (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010.

¹¹⁰⁸ Subaşı, *Alevî Modernleşmesi*, 98.

¹¹⁰⁹ Muammer Cengil, "Alevî-Sünnî Topluluklar Arasında Ortak Değerlerin Farkındalığı", *I. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu*, 07-09 Mayıs 2010-Çorum, Bildiriler (ss. 949-958), Hitit Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Merkezi, Çorum 2011.

¹¹¹⁰ Kaluç, *Alevîlik, İnanç-Edep-Erkân*, 213.

iki grubun da duyma, düşünme ve eylemde bulunma gibi özelliklerine saygı duyularak ortak İslami noktalar belirlenmelidir.¹¹¹¹

Kaluç ise ülkemizde bazı çevreler tarafından Alevîlik ile Sünniliği birbirinin karşıtı olarak gördüğünü ve bunun büyük bir yanlış olduğunu belirtmiştir. Yazara göre Sünnilik ile Alevîliğin mukayese edilmesinin iki farklı olgunun karşılaştırılması olur ki bu durumda yanlış çıkarımlara sebep olur. Çünkü Hanifilik, Şafîlik (Eş'arlık, Maturidilik) gibi fikhî mezheplerin oluşturduğu Sünnîlik, illa da karşılaştırılacak ise Alevîlik içinde sayılan 12 İmam Şîliği, Zeydîlik veya İsmailîlik ile mukayese edilmelidir. Zira Alevîlik ve Sünnîlik arasında olan bu karşıtlığın geçmişte yaşanmış olan medrese-tekke, sofi-fukaha çatışmasının günümüzde kimlik değişmiş hali olduğunu ifade etmiştir.¹¹¹²

Yöredeki Alevîlerin Sünnîlerle ilgili olarak farklı düşüncelere sahip oldukları gözlenmiştir. Genel olarak Alevîler eskiden Sünnîlerle aralarında bazı sorunların yaşandığını ancak şu an herhangi bir problemlerinin olmadığını ifade etmişlerdir. Kureyşan Ocağı pirlerinden Binali Dede şunları aktarmıştır: “Sünnîler bizi tanımadıklarından hakkımızda ön yargılara sahiptirler. Hatta bizi Müslüman gibi görmeyip, “Onların evine gidilmez, yemeği yenilmez.” diyorlardı. Ama ilçe ve şehir merkezlerine göçlerin yaşanması ile Alevîler ile Sünnîler beraber yaşayıp birbirlerini tanıyınca bu ön yargılar ortadan kalktı. Günümüzde Alevîler ile Sünnîler arasında herhangi bir ayrımın olduğunu düşünmüyorum.”¹¹¹³

Yörede yaşayan taliplerden biri ise şunları aktarmıştır: “Cumhuriyetten önce Sünnîler Alevîlere çok büyük baskılar ve olmadık iftiralar atmışlardır. Alevîlerin Müslüman olmadıklarını, mum söndü yaptıklarını ve Hz. Ali'ye taptıklarını söylemişlerdir. Ancak Cumhuriyetle birlikte gelen laiklik sayesinde bütün bu baskı ve iftiralar ortadan kalkmıştır. Günümüzde Alevî ve Sünnî diye bir ayrım kalmamıştır.”¹¹¹⁴

Yöredeki Alevîlerin çoğunluğu Sünnîler ve Alevîler arasında hiçbir problemin olmadığını, sorunsuz bir şekilde kardeşçe yaşadıklarını belirtmişlerdir. Ancak siyasetçilerin oy devşirmek için bu iki toplumu karşı karşıya getirmeye çalıştıklarını

¹¹¹¹ Türkdoğan, *Alevi Bektaşî Kimliği*, 43-46.

¹¹¹² Kaluç, *Alevîlik, İnanç-Edep-Erkân*, 41-43.

¹¹¹³ Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise.

¹¹¹⁴ Kali Gül, Ilıcak Mahallesi, 1948, İlkokul.

ifade etmişlerdir. Ayrıca televizyon kanallarının da izleyicilerin dikkatini çekmek için Alevî, Sünnî düşmanlığı yaratmaya çalıştıklarını vurgulamışlardır.¹¹¹⁵ Kureyşan Ocağı dedelerinden biri şunları aktarmıştır: “Bizim Sünnî kardeşlerimizle hiçbir sorunumuz yoktur. Önceden Sünnîler bize ön yargılarla yaklaşıyor ve farklı bir gözle bakıyorlardı. Ama şimdi böyle bir durum yoktur. Sünnî ve Alevî problemi olduğunu siyasetçiler ve televizyonlardan öğreniyoruz. Çünkü halk arasında böyle bir problem bulunmamaktadır.”¹¹¹⁶

Yöredeki bazı Alevîler ise bir toplum hakkında genel olarak iyi veya kötü diye yargılamanın doğru olmadığını, her toplumda mutlaka iyilerin ve kötülerin olacağını belirtmişlerdir. Alevî bir talip şunları aktarmıştır: “Bir kişiyi veya toplumu dinî veya mezhebi açısından yargılayıp iyi veya kötü demek doğru değildir. Benim için kişinin Alevî veya Sünnî olması değil; insani yönü, diğer insanlara ve topluma karşı davranışları daha önemlidir.”¹¹¹⁷

Yöre Alevîlerinden biri de şunları aktarmıştır: “Bizim buralarda Alevî, Sünnî diye bir ayrım yoktur. Ben uzun zamandır bu bölgede hayvan alım satımı yaparım. Sünnî köylerden her zaman veresiye hayvan satın alırım. Bu köylerdeki Sünnîler yıllarca bana veresiye mal sattılar. Asla bana bir Alevîyim diye farklı bir gözle bakmadılar. Aksine Alevîler sözlerine çok sadık olur diyerek güvenlerini ortaya koydular. Ben de onların güvenini sarsacak bir şey yapmadım.”¹¹¹⁸

Geçmişten günümüze bölgede Sünnîler ve Alevîler arasında önemli bir problem yaşanmamıştır. Birbirleri hakkındaki ön yargılar sıcak ilişkiler kurulmasını engellemiştir. Günümüzde değişen sosyal ve ekonomik şartlar onları birlikte yaşamaya mecbur bırakmış, bu sayede birbirlerini yakından tanıma fırsatı bulmuşlar ve var olan kimi ön yargılar ortadan kalkmıştır. Mülakat yaptığımız Alevîlerin büyük bir kısmı Sünnîlerle bir problem yaşamadıklarını, aksine çok iyi komşuluk ilişkilerine sahip olduklarını belirtmişlerdir. Sünnî ve Alevî ayrımını sadece televizyon programlarından duyduklarını, ayrıca bazı siyasetçilerin oy devşirmek için bu ayrımı dillendirdiklerini ifade etmişlerdir.

¹¹¹⁵ Hayrani Aygün, Ketenci Mahallesi, 1960, Ortaokul; Mahmut Edebali, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul.

¹¹¹⁶ Hüseyin Güzelgöl, Arpaderesi Mahallesi, 1954, Lise.

¹¹¹⁷ Barış Kaya, Aktaş Mahallesi, 1954, Lisans.

¹¹¹⁸ Mehmet Akgül, Murat Çayırı Mahallesi, 1942, Okur Yazar.

Alevîlerin aynı coğrafyada yaşadığı ve ortak paydalarının olduğu diğer bir dîni grup ise Şîilerdir. Sözlükte peşinden gitmek, taraftarı olmak, grup ve fırka anlamında kullanılan Şîa, ıstılâhi olarak ise; Hz. Ali'nin nass ve tayinle Hz. Peygamberin vefatından sonra halife olduğunu ve ondan sonra da kıyamete kadar onun soyundan gelenlerle devam etmesi gerektiğini iddia edenlere verilen isimdir.¹¹¹⁹ Alevîlik ise Hz. Ali'yi ve Ehl-i Beyt'i seven, sayan ve onları takip eden topluluklar için kullanılan bir kelimedir.¹¹²⁰ Bu iki grup arasında Hz. Ali sevgisi ve onun yolundan gitme arzusu ortak payda gibi görünse de birbirlerinden farklı oldukları bilinmektedir. Şîilerin temel genlerinde İran devlet geleneği bulunur. Alevîlerin geleneğinde ise; Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar göç eden Türk topluluklarının geçmişten getirdiği birikimleri, yaratan ile insana bakışı ve manevi alemi vardır.¹¹²¹

Alevîlik ve Şîilik arasındaki ilişkiyi araştıranlar genel olarak şu iddialar ile karşılaşılır: Alevîliğin Şîilikle bir ilgisi yoktur, Şîilik Alevîliğin bir koludur; Alevîlik Şîiiliğin bir alt koludur veya Alevîlik, Şîî inancının batınî yönünden etkilenerken ortaya çıkan bir yapıdır gibi birbiriyle çelişen çok sayıda farklı tez ileri sürülmektedir.¹¹²² Mesela Alevî ve Bektaşîliği aynı gören Köprülü, bu iki topluluğu da on iki imam Şîiiliğinin heterodoks grubu gibi görmeye meyillidir.¹¹²³ Ancak daha sonra bu düşüncesinden vazgeçmiş¹¹²⁴ ve Baha Said gibi Alevî ve Bektaşîliğin Eski Türk itikadıyla yakından ilişkili olduğunu belirterek Anadolu Alevîliğinin Şîilikten başka bir tabiata sahip olduğunu vurgulamıştır.¹¹²⁵ Sarıkaya ise Şîiiliğin Anadolu Alevîliğini meydana getiren temel doktrinlerden biri olduğunu ifade etmiştir.¹¹²⁶

Kızılbaşlığı oluşturan temel unsurların Şîilikten alınmış olduğu ifade edilse de farklı bir şekilde yorumlandığı görülmektedir. Mesela oniki imam inancı Şîiîliğe göre temel inanç esası iken Alevîlikte sadece manevi rehberler olarak görülmüştür. Tevellâ ve teberrâ bağlamında Şîîler tarafından bazı sahâbîler gasıp olarak görülüp tekfir edilirken, Alevî kaynaklarda bu duruma birkaç eser dışında rastlanmamıştır. Alevîlikte

¹¹¹⁹ Hasan Onat, *Emevîler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîiiliği*, Endülüs Yayınları, İstanbul 2019, 24-26.

¹¹²⁰ Sayın Dalkıran, "Alevî Kimliği ve Anadolu Alevîliği Üzerine Bir Deneme", *Ekev Akademi Dergisi*, VI/10, 2002, 95-118.

¹¹²¹ Mehmet Bozkurt, *Sünnilik, Şîilik, Alevilik, Vehhabilik Nedir?* Özyurt Matbaacılık, Ankara 2010, 261.

¹¹²² Baki Öz, *Alevilik Nedir*, Der Yayınları, İstanbul 1996, 178-180.

¹¹²³ Kaplan, "Fuat Köprülü'ye Göre Anadolu Alevîliği ve Bektaşîlik", 89-107.

¹¹²⁴ Baha Said Bey, *Türkiye'de Alevî-Bektaşî, Ahi ve Nusayrî Zümreleri*, 46.

¹¹²⁵ Eröz, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşîlik*, 251.

¹¹²⁶ Sarıkaya, *Anadolu Alevîliğinin Tarihi Arka Planı*, 19.

Muharrem ayında oniki imam ve Hz. Hüseyin'e hürmeten on iki gün oruç tutulup tazimde bulunulurken bu uygulamaya Şii kaynak ve çevrelerde rastlanmamıştır.¹¹²⁷

Şiîler, Alevîleri daha çok bozulmuş bir Şiî topluluğu olarak ifade ederken, Alevîlerin Şiîler hakkında çok fazla bilgisinin olmadığı belirtilmiştir. Şiîlerde var olan Ehl-i Beyt sevgisi ve on iki imam inancıyla ezanlarında *Eşhedü enne Aliyyen Velîyyullah* uygulaması Alevîlerin Şiîliğe sıcak bakmasına sebep olmuştur. Ancak Sünnîlerde olduğu gibi namaz ibadeti ve caminin olması, ramazan ayında orucun tutulması, kadınların kapalı giyinme mecburiyeti ve içkinin haram olması gibi uygulamalar Alevîlerin Şiîlerden uzaklaşmalarına vesile olan sebepler olarak gösterilmiştir.¹¹²⁸

Şener'e göre Şah İsmail zamanındaki Şiîlik ile Anadolu Alevîliği arasında organik bir bağ bulunmaktadır. Bu iki grup da temel gıdasını tekkelerden almaktadır. Ancak Safevî Devleti kurulup Şiîlik, devletin resmi dinî olunca camiler Şiî topluluğun merkezi üssü haline gelmiştir. Böylece 1500'lü yıllardan 2000'li yıllara kadar Şiîlik ile Alevîlik birbirinden çok uzaklaşmış, hatta biri ötekini tanımaz hale gelmiştir. Günümüzde Alevîlik ve Şiîlik arasında Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi dışında ortak bir nokta kalmamıştır. İran Şiîliği Ortadoks bir Ehl-i Beyt inancının temsilcisi olarak camileri mâbed olarak kabul ederken, Alevîler varlığını camilerin dışında devam ettirmiştir.¹¹²⁹

Anadolu'dan göç ederek Şah İsmail saflarında Safevi Devleti'ni kuran Kızılbaşlar ile Anadolu'da kalan yoldaşları arasında ilk zamanlarda bir farklılık görülmemiştir. Ancak daha sonra Safevi Devleti'ni kuran Kızılbaşlar kitabî bilgiye dayalı İmamiye âlimlerinden etkilenecek Caferilik mezhebini benimsemişlerdir. Anadolu'daki Kızılbaşlar ise Osmanlı Devleti ile yaşadıkları siyasî problemlerden dolayı kapalı bir toplum halinde eskiden beri sahip oldukları inançlarını koruyarak günümüze kadar taşımışlardır. Böylece İran tarafında kalan Kızılbaşlar ile Anadolu'da yaşayan Kızılbaşlar arasında inanç açısından büyük farklılıklar ortaya çıkmıştır.¹¹³⁰

XVI. yüzyıldan sonra Safevî Devleti'nin kurulmasıyla birlikte Şiîlik, Anadolu Alevîleri üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Alevî düşüncedeki halifelik hakkının Hz.

¹¹²⁷ Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları*, 57-60.

¹¹²⁸ Üzümlü, *Günümüz Aleviliği*, 122-124.

¹¹²⁹ Şener, *Alevîlik Olayı*, 94-96. Ayrıca bkz: Bozkurt, *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*, 12.

¹¹³⁰ Mustafa Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, Beyan Yayınları, İstanbul 2010, 246-247.

Ebû Bekir yerine Hz. Ali'nin olması gerektiği, on iki imam inancı, tevellâ ve teberrâ anlayışı, bazı halife ve sahâbîlere olumsuz bakma, on dört *Masumu Pak* gibi unsurları Şiîlikten almıştır. Ancak Anadolu Alevîleri bunları alırken içlerini boşaltmış ve aslı mahiyetinden uzaklaştırmış veya Alevîliğin temeli olan tasavvufî akidelerine göre adapte etmiştir. Diğer yandan Şiîliğin temel inançları olan *tevhid*, *nübüvvet*, *imamet*, *adalet* ve *mead* kavramlarına Alevî yazılı kaynaklarında rastlanmazken, Alevî düşünce sisteminin üzerine kurulu olduğu *dört kapı kırk makamın* da Şii kaynaklarda bulunmadığı tespit edilmiştir.¹¹³¹

Şahin, İlhanlı döneminde yaşayan Şiî âlimlerin eserlerine silsile, velayet, te'vil ve bâtın gibi kavramları almalarının Şiîlik ile tasavvuf arasındaki yoğun ilişkiyi gösterdiğini, Anadolu Alevîliğinin kaynağının Erdebil ile başladığı iddiasının gözden geçirilmesi gerektiği ifade etmiştir. Anadolu Alevîliğinin ortaya çıkışının Erdebil öncesinde var olduğu ve bu ilişkinin daha çok İlhanlılar döneminde aranması gerektiği vurgulanmıştır.¹¹³²

Alevî dede ve taliplerin bir kısmının kendilerini Caferî mezhebine mensup olarak görmeleri Alevîliğin Hanefîlik gibi bir mezhep olarak görülmeyp daha çok bir tarikat özelliğini ortaya koymaktadır. Ancak Alevîlik, bir tarikat olarak düşünüldüğünde ise bu yola girmek isteyenlerin kendilerine yol kardeşi (musahip) seçmeleri, pir veya mürşit olmak için ise “Evlad-ı Resul” soyundan olmaları gibi şartları taşıması gerekmektedir. Ayrıca Alevîlik eğer mukayese edilecekse Hanefîlik veya Şafilik ile değil; Mevlevîlik ya da Kadirîlik ile karşılaştırılması gerekmektedir.¹¹³³

Bazı Alevîlerin *Caferî mezhebidenim* sözü, itikadi, siyasî veya fıkhi bir mezhebin ifadesi olmayıp daha çok içi boşaltılmış sembolik bir anlam ifade etmektedir. Çünkü Anadolu Alevîleri, İslam dinînin inanç ve ibadetlerini uygulama noktasında daha çok Hanefî-Maturidî çizgiyi takip etmektedir. Mesela Alevî yazılı kaynaklarında iman çerçevesinde *Amentü* duasındaki kaidelerin aynen geçmesi, Erkannamelerde *Edile-i Şer'iyye'nin* Kur'an, sünnet, icma ve kıyas şeklinde sayılması, fikhî mezhep olarak imam Azam Ebu Hanife ve İmam Maturidî'nin anılması bu iddiayı doğrulamaktadır. Ayrıca namaz vakitleri ve abdestin alınışı ile ilgili uygulamaların; cuma, bayram,

¹¹³¹ Cenksu Üçer, “Alevîliğin Nelîği ve Şiîlik (Caferîlik) ile İlişkisinin Çerçevesi”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, XIII/3, 2008, 205-238.

¹¹³² Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiîlik*, 290-291.

¹¹³³ Kaluç, *Alevîlik, İnanç-Edep-Erkân*, 89-97.

cenaze ve teravîh gibi namazların Hanefî mezhebine uygun şekilde yapılması Alevî toplumundaki diğer örneklerdir.¹¹³⁴

Alevîliğin bir mezhep veya bir mezhebin alt kolu olmadığı çünkü Alevîliğin İslam'dan önce var olan bir öğreti olup uygulamalarında görülen birtakım Şîî etkilerinin ise Safevîler tarafından sokulduğu diğer bir iddiadır.¹¹³⁵ Anadolu Alevîliği birtakım hususlarda Şia ile benzerlik gösterse de önemli ve birçok temel konuda kesin olarak Şîîlikten ayrılmaktadır. Bundan dolayı uygulamaları ve kendilerine özgü yorumları ile Alevî düşüncüyü Sünnîlik içinde bir tarikat olarak gören yaklaşımlara da literatürde rastlamak mümkündür.¹¹³⁶

Erzurum ve çevresinde yaşayan Alevîlerin bir kısmının Şîîlik hakkında farklı düşüncelere sahip olmasına rağmen, çoğunluğun bu konuda bilgilerinin olmadığı tespit edilmiştir. Yöre Alevîlerinin büyük bir kısmı Şîîleri Alevîlikten ayrı bir inanç grubu olarak görmektedir. Tek ortak noktalarının ise Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e olan bakış açıları olduğunu vurgulamışlardır. Kureyşan Ocağına mensup bir dede şunları aktarmıştır: “Biz On İki İmam ve Ehli Beyt konusunda Şîîlerle yakın düşüncelere sahip olmamıza rağmen onlar Alevîlerden farklı bir yerde durmaktadırlar. Çünkü onlar Hz. Muhammed'in arkadaşları olan ve İslam dinine hizmet eden halifelere ve Hz. Muhammed'in eşi Hz. Ayşe'ye küfür ve hakaretler ederler. Ancak Alevîler; halifelere asla küfür etmezler, onlara sadece Hz. Ali'ye yaptıklarından dolayı kırıncırlar ve sadece sitem ederler.”¹¹³⁷

Başka bir düşünceye göre Şîîler ve Sünnîler arasında bir farklılık olmayıp, her ikisi de Alevîliğe aynı mesafededir. Baba Mansur Ocağı dedelerinden biri şunları aktarmıştır: “Sünnîler gibi Şîîlerle de bazı ortak değerlerimiz bulunmaktadır. Ancak bu değerler bizim Şîî veya onların Alevî olduğunu göstermez. Ancak Şîîler Alevîlikten daha çok Sünnîliğe yakındır. Çünkü her iki grup da şeriatçıdır. Onlar da Sünnîler gibi namazlarını kılar, ramazan ayında oruç tutar ve diğer ibadetleri yaparlar. Oysa ki bizim ibadetlerimizde farklılıklar vardır. Ayrıca onların kadınları da Sünnî kadınlar gibi hatta

¹¹³⁴ Üçer, “Alevîliğin Neliği ve Şîîlik (Caferilik) ile İlişkisinin Çerçevesi, 205-238.

¹¹³⁵ Şahin, *Online Alevî Topluluklar*, 254.

¹¹³⁶ Bkz. Dalkıran, “Alevî Kimliği ve Anadolu Alevîliği Üzerine Bir Deneme”, 95-118.

¹¹³⁷ Binali Bektaş, *Gümüşlü Mahallesi*, 1966, Lise.

daha fazla kapalıdır. Ama Alevî kadınlar kıyafet konusunda Sünnî ve özellikle Şîîlerden farklıdır.”¹¹³⁸

Yörede yaşayan dedelerden biri, Alevîlerin Şîîlerden çok uzak olduğunu aksine Sünnîlere daha yakın olduğunu belirterek şunları aktarmıştır: “Alevîlik yolunun temel kurumları olan dedelik, musahiplik, kirvelik ve düşkünlük gibi kurumların hiçbiri Şîîlikte bulunmamaktadır. Bu kurumlar sadece Anadolu Alevîliğinde bulunmaktadır. Ayrıca Şîîlik inancında önemli sayılan bazı kural ve uygulamalar Alevîlikte yoktur.”¹¹³⁹ Başka bir dede ise Şîîlerle Alevîlerin aynı inancın mensupları olduklarını ancak sonraki zamanlarda Şîîlerin, Sünnîler tarafından asimile edildiğini, bu sebepten Sünnîler gibi ibadet edip onalar gibi yaşadıklarını belirtmiştir.¹¹⁴⁰

Yöre Alevîlerinden bazılarının Ehl-i Beyt ve Alevîlere birçok acı yaşattıkları gerekçesiyle Şîîlere tepkili oldukları görülmüştür. Bu düşünceye sahip olan Alevîlerden biri şunları aktarmıştır: “Şîîler yüzünden On İki İmam ve Ehl-i Beyt imamları zulme uğradılar. Şîîler önce savaş sırasında Kerbela’da Hz. Hüseyin’i, sonra da Zeyd b. Ali’yi para ve dünyalık mevki karşısında yalnız bıraktılar. Günümüzde ise hatalarını affettirmek ve günah çıkarmak için kendilerini zincirliyorlar. Ama bu yaptıkları şeyin onlara bir faydasının olacağını düşünmüyorum.”¹¹⁴¹

Yöredeki bir talibe göre Kızılbaşlar, Şah İsmail aracılığıyla Şîîleri tanımışlardır. Şah İsmail siyasî amaçlarına ulaşmak için maalesef Kızılbaşları kullanmış, kurduğu dede ve ocak sistemiyle de Anadolu’daki Kızılbaşları kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Anadolu Kızılbaşlarını Osmanlı Devleti’ne karşı isyana teşvik ettirerek binlercesinin ölümüne sebep olmuştur. Safevi Devleti kurulduktan sonra da devletin kuruluşunda en büyük mücadeleyi veren Kızılbaşlar kenara itilmiş ve ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmüşlerdir.¹¹⁴²

Yöre Alevîlerinden bazıları Şîîlerin Hz. Ali ve Ehl-i Beyt’i çok sevdiklerini ve bu ortak noktadan dolayı da Alevîlere çok sempati duyduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca

¹¹³⁸ Mahmut Edebali, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul.

¹¹³⁹ Yusuf Koçer, Gümüşlü Mahallesi, 1968, İlkokul.

¹¹⁴⁰ Derviş İsmail Cambaz, Çatkale Mahallesi, 1960, İlkokul.

¹¹⁴¹ Cemal Durgun, Aktaş Mahallesi, 1949, İlkokul.

¹¹⁴² Giray Kamiloğlu, Kürkçü Mahallesi, 1940, Lisans.

son zamanlarda Şîîlerin genellikle ilçe ve köylerde bulunan cemevlerinde yapılan etkinliklere katıldıklarını ifade etmişlerdir.¹¹⁴³

Erzurum merkezde bulunan bir Şîî derneğinin Alevîleri bazı etkinliklere davet ettikleri, yılın belirli günlerinde Erzurum ve ilçelerinden Irak'taki Hz. Hüseyin Türbesi ve diğer bazı yerlere ücretsiz olarak götürdüklerini vurgulamışlardır. Erzurum merkezde yaşayan bazı Alevîler haftanın belirli günlerinde Şîî derneğine giderek bazı uygulamalara katıldıklarını belirtmişlerdir.¹¹⁴⁴ Ayrıca Erzurum merkezde yeni inşa edilen Hz. İmam Hüseyin Cemevi'ne Şîîlerin büyük ilgilerinin olduğu ve 2023 yılının ağustos ayında yapılan cem ayinine Erzurum İran konsoloslusunda çalışan üst düzey yetkililerin katıldığı ve dedelerle yakından ilgilendikleri tarafınca tespit edilmiştir.

Sonuç olarak yöre Alevîlerinin büyük kısmının Şîîlik hakkında bilgi sahibi olmadıkları, az bir kısmının ise Şîîlerin katı bir şeriat anlayışına sahip olduklarını, ortak noktalarının ise sadece Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi olduğunu ifade etmişlerdir. Erzurum merkezde bazı Şîî derneklerinin olduğu ve yöre Alevîlerinin bu derneklerle yakından irtibatta olduğu belirlenmiştir. Erzurum'da bulunan İran Konsoloslğunun bazı çalışanlarının da yöredeki Alevîlerle yakından ilgilendikleri, Alevîlerin önemli törenlerine katıldıkları ve bazı dedelerle yakın ilişkileri olduğu saptanmıştır. Ayrıca yılın belli günlerinde bu dernekler aracılığıyla bazı Alevîlerin Irak bölgesinde bulunan Hz. Hüseyin Türbesi'ni ziyarette götürüldükleri de tespit edilmiştir.

3.2.3. Siyasîlerle İlişkiler

Alevîliğin kökleri, Müslümanlarla Türklerin ilk karşılaştıkları dönemin belli tarihi, siyasî, ictimâî, coğrafi, kültürel ve iktisadi koşulların zaman içerisinde oluşturduğu bir İslami inanç ve kültür olgusuna dayanmaktadır. Bu açıdan Alevîliğin ortaya çıkışı ve gelişimini sağlam bir şekilde ortaya koymak için, İslam tarihinde meydana gelen ilk siyasî ve dinî ayrılıkların meydana gelmesine sebep olan hadiselerin, Türklerin İslamlaşma sürecine doğrudan veya dolaylı olarak etki ettiğinin bilinmesi gerekmektedir. Bu olayların başında gelen halifelik mevzusu, Alevî toplumu içinde önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü *Alevî* kelimesinin sözlük anlamı dışındaki diğer bir tanımı da sahâbîler içinde en üstün konuma sahip olan Hz. Ali'nin, Hz. Muhammed'in

¹¹⁴³ Akif Akbaba, Hacıhamza Mahallesi, 1941, İlkokul.

¹¹⁴⁴ Nurhayat Okur, Vaniefendi Mahallesi, 1964, Lise.

vefatından sonra Allah'ın ve Hz. Peygamber'in tayini ile halife olması gerektiğini ileri süren *Şia* ile aynı anlamda kullanılmış olmasıdır.¹¹⁴⁵

İslam'da mezheplerin ortaya çıkışını hazırlayan meselelerin başında siyaset gelmektedir. Kur'an-ı Kerim, inançlar ve ibadetler konusunda ayrıntılı bilgi verirken siyasetle ilgili olarak evrensel nitelikli ilkelerin dışında herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Mesela devletin yönetim biçimi ve halifenin kim olacağı konusuna değinmeyerek bunları insanların tercihlerine bırakmıştır.¹¹⁴⁶

İslam toplumunda mezheplerin üzerinde çok fazla konuştukları ve din-siyaset ilişkisinde en çok gündeme gelen konu halifeliğin dinî/manevi olup olmadığıdır. Bir yaklaşıma göre peygamberin vefatından sonra halife olan Hz. Ebu Bekir Hz. Muhammed'in sadece yöneticiliğinin halefidir, peygamberliğinin halefi değildir. *İmamlar Kureyş'tendir* genel kabulü İslam toplumundaki ilk yönetim şeklinin dinî değil kabilevi temeller üzerine kurulduğunun bir göstergesidir. İlk dönemlerde *halifelik* teriminin dinî bir dayanağının olmadığını, belki İslam'dan önceki farkı ortaya koymak için kullanılmış bir kavram olabileceğini ifade etmiştir.¹¹⁴⁷

Anadolu'nun İslamlaşması şehir ve taşra gibi yerleşim alanlarında farklı şekillerde ortaya çıkmıştır. Genellikle Türk İslam devletlerinin benimsediği Sünnî anlayış, yerleşik yaşam birimlerinde kitabi anlayış üzerine inşa edilmişken, göçebeler arasında ise kitabi anlayıştan uzak bir görünüm arz etmiştir. Bu iki anlayış arasında zaman içerisinde bazı problemler ortaya çıkmış, devlet yöneticileri bu durumu çözmek için bazı tedbirler almışlardır.¹¹⁴⁸

Fatih Sultan Mehmet döneminde Türkmenler, yerleşik hayata geçmeleri için zorlanmış ancak bu durum yerleşik hayat süren Sünnî topluluk tarafından hoş karşılanılmayarak Alevîler dışlanmıştı. Bu olaylar karşısında Kızılbaşlar da kendilerini bu çevreden soyutlayarak içe kapalı bir toplum haline gelmeye başlamışlardır. Bu durum iki topluluğun arasını açarken Sünnî iktidara karşı bir tepkinin oluşmasına da sebep olmuştur. Ayrıca hem Anadolu Selçuklu hem de Osmanlı'nın kuruluşunda büyük pay sahibi olan Türkmenlerin sonraki zamanlarda yönetimden uzaklaştırılarak

¹¹⁴⁵ Fırlı, *Türkiye'de Alevilik ve Bektâşilik*, 78-81.

¹¹⁴⁶ Kutlu, *Alevilik-Bektâşilik Yazıları*, 127-128.

¹¹⁴⁷ Mehmet Zeki İşcan, "Dini-Siyasal Otoriteve Temsil: Hilafet", Hanifi Şahin (Ed.), *Dini Temsil Sorunu Sempozyum Bildirileri*, 28-29 Nisan 2007, (ss. 87-100), Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹¹⁴⁸ Sarıkaya, *Anadolu Aleviliğinin Tarihi arka Planı*, 81.

devşirmelerin idarelere atanmaları Türkmenlerin yönetime karşı olumsuz bir tavır almalarına ve günümüz Alevîliğinin oluşmasına vesile olmuştur.¹¹⁴⁹

Osmanlı ve Safevi devletleri arasında meydana gelen Çaldıran Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kalan, Safevîleri destekleyen Kızılbaşlar takibata uğramış ve bazı sıkıntılara maruz kalmışlardır. Bunun sonucunda Sünnî toplumdan giderek uzaklaşan Kızılbaş topluluğu kapalı bir toplum haline gelmiştir. Zaman içerisinde bu tepki sosyal ve dinî ayrımlara da sebep olmuştur. Tüm bunlar sosyolojik bir Alevîliğin siyasal Alevîliğe nasıl dönüştüğünü ortaya koymuştur. Ayrıca Alevîlik-Bektaşîlik mevzusu etnik boyut ile birlikte ideolojik ve siyasî malzeme olarak kullanılmış ve olumsuz bir şekilde ziyan edilmiştir.¹¹⁵⁰

Alevî topluluklar geçmişten günümüze kadar yerleşik/göçebe, ekonomik ve mezhepsel farklılıklar sebebiyle merkezi otorite ile uyuşmayan bir pozisyonda kaldılar.¹¹⁵¹ Osmanlı Devleti'nin sona ermesiyle Cumhuriyet'e geçiş, Alevî zümreler arasında memnuniyetle karşılanırsa da Türkiye'nin bu politik duruşundaki önemli değişiklik Alevîlerin sosyal ve dinsel hayatlarında beklenen etkiyi yaratmamıştır.¹¹⁵² Türkiye'de çok partili sistemin gelmesi ve sanayinin gelişmesiyle büyük şehirlere göçler sonucunda Alevîler toplum içinde daha görünür hale gelmiş ve çoğunlukla sol görüşleri benimseyerek bir kimlik oluşturma çabasına girişmişlerdir.¹¹⁵³

Alevî topluluğunun geçmişte yaşanan olaylardan dolayı Osmanlı devletini sert bir şekilde eleştirdiğini ancak bunun doğru bir düşünce olmadığını vurgulayan bir yazara göre; Osmanlı devleti olağanüstü durumlar dışında Kızılbaş topluluğuna şiddet veya baskı uygulamayıp zımnen varlıklarının devam etmesine izin vermiştir. Ancak Cumhuriyetin kurulmasından sonra tekke ve zaviyelerin kapatılarak Diyanet İşleri Başkanlığının kurulmasıyla tüm dinsel farklılıklar görmezden gelinerek tek tipleştirilmeye gidilmiş ve Alevîlik fiilen yok sayılmıştır. Alevîlerin Osmanlı ve

¹¹⁴⁹ Erdal Yıldırım, "Alevi-Sünni Farklılaşmasının Tarihsel, Dinsel/Siyasal ve Sosyo Kültürel Nedenleri," *Toplum Bilimleri Dergisi*, 10/19), 2016, 281-300.

¹¹⁵⁰ Hasan Onat, "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", *İslâmiyat Dergisi*, 6/3, 2003111-126.

¹¹⁵¹ Seyit Kenan Geyik, *Alevi Toplumunda Siyasal Davranış: Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı Kuşadası Örneği* (Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2020.

¹¹⁵² Rıza Yıldırım, "Geleneksel Alevilikten Modern Alevîliğe: Tarihsel Bir Dönüşümün Ana Eksenleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 62, 2012, 135-162.

¹¹⁵³ Fazilet Ahu Özmen, "Alevi Gençliğinin ve Sosyo-Kültürel Kimlik Mücadelesi I", *Alternatif Politika*, III/1, 2011, 31-54.

Cumhuriyet dönemlerinde yaşanan bu durumları karşılaştırarak daha doğru bir çıkarıma varacaklarını ifade etmiştir.¹¹⁵⁴

Tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra tek partili dönemde bazı zorluklarla karşılaşan Alevîler 1950 yılındaki seçimlerde Demokrat Partiyi desteklemiş ancak umduklarını bulamamışlardır. 1960 darbesinden sonra sosyalist sol propagandalardan etkilenen Alevî gençlerin çoğunluğu sol örgütlere üye olmuştur. Alevîler 1970'lerden sonra Alevî kökenli bazı siyasiler tarafından kurulan Türkiye Birlik Partisini desteklemişlerdir. 1980 darbesinden sonra hızlı bir şekilde örgütlenerek dünyada ve Türkiye'de var olan atmosferden dolayı sol ve Cumhuriyet Halk Partisi saflarında yer almaya başlamışlardır. Nerdeyse Alevî olmanın şartı olarak kabul edilen bu siyasî tercih, solun yanında sağın ve İslamcıların karşısındaki set olarak ifade edilmiştir.¹¹⁵⁵

Tek partili dönemden günümüze kadar Alevî gruplar zaman zaman gelgitler yaşasa da taleplerinin CHP tarafından gerçekleştirileceği güçlü kanaati oluşmuştur. CHP tarafından Alevîlerin taleplerinin iktidar olmadan yapıp yapılmayacağı belli olmamasına rağmen bu düşüncenin iki taraf arasında güçlü bir bağ oluşturduğu görülmektedir.¹¹⁵⁶ Alevî grupların Atatürk ve Cumhuriyet değerlerinden memnun olmaları, Alevî kimlikleri ile parti içerisinde rahatça siyaset yapabilmeleri, siyasal İslam söylemi karşısındaki en büyük oluşum olarak gördükleri CHP'yi tercih etmeleri diğer sebeplerdir. Ayrıca Alevîliği tanımayan veya etkisiz hale getirmeye çalıştığını düşündükleri Sünnî İslam söylemine sahip partilerin Alevîler nezdinde bir karşılığının olmadığı ifade edilmektedir.¹¹⁵⁷

Alevîlerin son zamanlarda siyasî açıdan oldukça büyük bir atılım gerçekleştirdikleri ve bunun sonucunda Alevî toplumunun taleplerinin devlet kurumları ve siyasî partilerin önemli gündemleri arasına girdiği ifade edilmektedir. Alevîler, devletten Alevîlere uygulanan ayrımcılığın ortadan kaldırılması, devlet bütçesinden Alevîlere pay verilmesi, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılması veya yapılandırılması, Alevî dedelerine devletten kadro verilmesi, Madımak Otel'i'nin

¹¹⁵⁴ Kaluç, *Alevilik, İnanç-Edep-Erkân*, 41-42.

¹¹⁵⁵ Ahmet Taşgîn, "Cumhuriyet Dönemi Siyasetin Aleviliği ve Alevilerin Siyaseti: Marifetin Mekri mi-Siyasetin Çarkı mı?", Salih Çift (Ed.), *Tarihten Günümüze Sûfî-Siyaset İlişkileri*, 2020, (ss. 577-593), İslâmî İlimler Araştırma Vakfı.

¹¹⁵⁶ Subaşı, *Alevi Modernleşmesi*, 226-227.

¹¹⁵⁷ Geyik, *Alevi Toplumunda Siyasal Davranış*, 152.

müze'ye çevrilmesi, zorunlu din derslerinin kaldırılması veya revize edilmesi, cemevlerinin statüsü gibi konularda siyasî taleplerde bulunmaktadırlar.¹¹⁵⁸

Öz, siyasî alanda Alevîlerin önüne siyasal İslam'ın Sünnîliği, sol çevrelerin Marksistliği, ulusçu çevrelerin ise Türkçülük ve Kürtçülüğü koyduklarını ifade etmiştir. Özellikle 1960'lardan sonra Alevîlikle Marksist düşünce yan yana getirilmeye ve aynı oldukları gösterilmeye çalışılmıştır. Oysaki Alevîlik idealizmden, Marksizm ise materyalist felsefeden beslenmektedir. Alevîlik İslam dininin bir yorumu ve inanç türüdür. Marksizm ise dinî afyon olarak görüp toptan reddeden bir düşüncedir. Diğer taraftan sosyalizm ve bazı siyasî akımlar Alevîliği kendilerine entegre etmeye çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır. Çünkü Alevîlik siyasal bir düşünce olmayıp dinî bir inanç ve düşüncenin ismidir.¹¹⁵⁹

Türkiye'de önemli oranda oy potansiyeline sahip olan Alevî topluluğunu son yıllarda kendi yanlarına çekmek için sol partiler kadar sağ partiler de önemli girişimlerde bulunmaktadırlar. Bu zümreler, Alevîlerin tören ve toplantılarına önceden olumsuz yaklaşırken günümüzde Hacı Bektaş'ta yapılan kutlamalara bazı devlet ve hükümet yetkilileri katılarak Alevîler ile devlet idaresini yakınlaştırma çabası içine girmişlerdir. Ayrıca solcu aydın kuruluşlar ve Kürt milliyetçileri de Alevîlerle olan benzer yönlerini öne çıkararak bu toplumu kendi taraflarına çekme çabası içindedirler. İran yönetimi ise Alevîlik ile Şiilik arasında bir fark olmadığını vurgulayarak bir İranlaştırma hareketine girişmiştir.¹¹⁶⁰

Cumhuriyetin ilanından sonra 1950 yılında Demokratik Partiyi desteklemeleri dışında Alevî gruplar genellikle sol ve sosyalist partileri desteklemişlerdir. Bu partilere hâlâ destek sürmekle beraber durumun değiştiği de görülmüştür. Sağcı muhafazakâr partilerin bazı seçim bölgelerinde Alevî adaylar çıkararak onlardan oy aldıkları tespit edilmiştir. Günümüzde ise bu partiler Alevîlerin oylarını almak için büyük bir kampanya ve çalışma yürütmektedirler.¹¹⁶¹

Son dönemlerde AK Parti hükümeti tarafından yapılan Alevî açılımı, Alevî temsilcileri tarafından ortaya konulan sorunların çözümünde bazı ilerlemeler sağlasa da

¹¹⁵⁸ T.C. Devlet Bakanlığı, *Alevî Çalıştayları Nihai Raporu*, T.C. Devlet Bakanlığı Yayınları, Ankara 2010, 189-194.

¹¹⁵⁹ Baki Öz, *Alevîlik Nedir?* Der Yayınları, İstanbul 1996, 83-89.

¹¹⁶⁰ Melikoff, *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, 350-351.

¹¹⁶¹ Şener, *Alevîlik Olayı*, 142-159.

Alevîler tarafından yeterli görülmemiştir. Bu sorunların çözümü noktasında istenen sonucun alınmamasında Alevî temsilcilerinin kendi aralarında var olan anlaşmazlıklar ve ortak hareket edememe sebepleri de etkili olmuştur.¹¹⁶² Ayrıca Alevîlerin ehliyet, liyakat ve temsil konusundaki problemlerinin arttığı ve karmaşıklaştığı ifade edilebilir. Şu anki çeşitliliklerinden yola çıkarak Alevîlerde ortak bir söylem kanalı bulmak zordur.¹¹⁶³

Erzurum ve ilçelerinde yaşayan Alevî seçmenlerin oylarını kullanırken yaşadığı çevre, sahip oldukları eğitim ve ekonomik durumlarının etkili olduğu görülmüştür. Bundan dolayı yöre Alevîleri arasında farklı siyasî tercih ve tutumların olduğu tespit edilmiştir. Kureyşan ocağından bir dede, Alevîlerin genellikle sol partilere oy verdiklerini, çünkü Alevîlerin çocukluktan itibaren anne, baba ve çevrenin hep sol partilere oy verdiğini gördüklerini ve kendilerinin de aynı şekilde devam ettiklerini ifade etmiştir.¹¹⁶⁴ Ayrıca yöredeki birçok Alevî Atatürk'ün partisi olduğundan dolayı Cumhuriyet Halk Partisine oy verdiklerini belirtmişlerdir.¹¹⁶⁵

Yöre Alevîlerinden biri, Alevîlerin tarih boyunca yaşadıkları bölgelerde merkezi hükümetlerin baskı ve zulmüne maruz kaldıklarını, bu yüzden hep muhalif ve ezilenlerin tarafında olduklarını belirtmiştir. Ayrıca yöredeki Alevîlere göre sol partilerin sağ partilerden daha fazla sosyal bir anlayışa sahip olmaları ve haksızlığa uğrayanlardan yana tavır almaları Alevî toplumunu onlara yaklaştıran diğer bir sebeptir. Bunun dışında sol partilerin laikliğin koruyucusu ve uygulayıcısı olarak görülmeleri ve seküler yaşamı desteklemeleri yöre Alevîlerinin siyasî tercihlerinde önemli bir etkindir.¹¹⁶⁶

Kureyşan Ocağına mensup Hayrani Dede, Alevî toplumunun hakkı, hukuku, adaleti, paylaşmayı ve eşitliği savunan uygar, aydın ve bilimsel bir ideolojiye sahip olduğunu belirtmiştir. Ancak bu ülkede iktidar olan sağ partilerin din üzerinden siyaset yaparak bu kavramların içini boşalttığını ve sadece oy devşirmek amacıyla Sünnîlere

¹¹⁶² İlhan Ozan Hamurcu, *Alevi Sivil Toplum Örgütlerinin AKP Hükümetinin Alevilere İlişkin Politikalarına Yaklaşımı: İzmir İli Örneği*, (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2017.

¹¹⁶³ T.C. Devlet Bakanlığı, *Alevi Çalıştayları Nihai Raporu*, 83.

¹¹⁶⁴ Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise, Çağla Şirin, Aşkale (Merkez), 2001, Lise.

¹¹⁶⁵ Akif Akbaba, Hacıhamza Mahallesi, 1941, İlkokul; Ali Sağlık, Karabey Mahallesi, 1932, İlkokul; Metin Kayran, Bağlıca Mahallesi, 1974, İlkokul.

¹¹⁶⁶ M. Ş, Lisans.

hizmet götördüğünü vurgulamıştır. Bu sebeplerle Alevîlerin sosyal devlet ilkelerini savunan, emeğe ve özgürlüğe değer veren sol partileri desteklediğini ifade etmiştir.¹¹⁶⁷

Genel düşüncenin aksine bazı yöre Alevîleri siyasette genel geçer bir anlayışın Alevîlerin savunduğu temel ilkelere biri olan demokrasiye uygun olamayacağını vurgulamışlardır. Ayrıca oy kullanırken insanların sahip olduğu dinî düşünce ve inanca göre tercih yapmalarının da Alevî toplumunun ilkelerine yakışmayacağını belirtmişlerdir. Alevîlerin siyasî tercihlerini kullanırken hakkı, hukuku ve adaleti ayakta tutacak ve insanlara en güzel hizmeti götürecek kişileri tercih etmelerinin gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Bu kişilerin sağcı, solcu, Alevî veya Sünnî olmasının hiçbir öneminin olmadığını açıklamışlardır.¹¹⁶⁸

Yörede yaşayan dedelerden biri şunları aktarmıştır: “Siyaset dinden, dinî kurumlardan, camiden ve cemevinden uzak yapılmalıdır. Alevîlerin hepsinin sol partilere oy verdiği doğru bir düşünce değildir. Biz sol veya sağ parti fark etmez hangisi hakkın ve adaletin yanında ise ona oy veririz. Açık söylemek gerekirse yerel seçimlerde özellikle cemevi inşaatlarında yaptığı yardımlardan dolayı Alevî nüfusun büyük çoğunluğu Adalet ve Kalkınma Partisini desteklemektedir.”¹¹⁶⁹ Diğer bir Alevî seçmene göre Ak Partinin çıkardığı özellikle yaşlı ve hasta bakımı gibi ekonomik açıdan aileleri rahatlatan kanunlardan dolayı memnun olan ve onu destekleyen çok sayıda Alevî bulunmaktadır.¹¹⁷⁰

Yörede yaşayan bir kısım Alevî ise alternatifini olmadığı için Cumhuriyet Halk Partisini desteklediklerini ama iktidar olduklarında onların da yanlış siyaset yapabileceklerini ifade etmişlerdir.¹¹⁷¹ Ayrıca yörede siyaset yapan bazı kişiler, Alevî olduklarından dolayı sol partilerde bile dışlandıklarını ve listelerden isimlerinin silindiklerini belirtmişlerdir.¹¹⁷² Yöre Alevîlerinin bir kısmı ise siyasetin kötü bir şey

¹¹⁶⁷ Hayrani Aygün, Ketenci Mahallesi, 1960, Ortaokul; Giray Kamiloğlu, Kürkçü Mahallesi, 1940, Lisans; Mahmut Edebali, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul.

¹¹⁶⁸ Özlem Keseci, Değirmenli Mahallesi (Alibey Mezrası), 1983, İlkokul; Veli Yıldız, Yarıkaval Mahallesi, 1944, İlkokul.

¹¹⁶⁹ Hüseyin Güzelgöl, Arpaderesi Mahallesi, 1954, Lise.

¹¹⁷⁰ Ahmet Karanfil, Erduran Köyü, 1948, Ortaokul.

¹¹⁷¹ Barış Kaya, Aktaş Mahallesi, 1954, Lisans.

¹¹⁷² Giray Kamiloğlu, Kürkçü Mahallesi, 1940, Lisans.

olduğunu ifade ederek Alevî ve Sünnîleri birbirinden ayırdığını hatta düşman ettiğini belirtmiştir.¹¹⁷³

Sonuç olarak yörede yaşayan Alevîlerin siyasî tercihlerini, Anadolu'daki diğer Alevîlerin büyük çoğunluğu gibi sol partilerden yana kullandıkları görülmüştür. Ancak son zamanlarda sosyal ve ekonomik hayat şartları, eğitim seviyeleri gibi etkenler yöre Alevîlerinin siyasî tercihlerinde bazı değişikliklere sebep olmuştur. Son yıllarda yapılan seçimlerde yöredeki Alevîlerin çoğunluğu özellikle Atatürk'ün kurduğu parti olmasından dolayı Cumhuriyet Halk Partisi'ni desteklediklerini beyan etmişlerdir. Ancak Erzurum Büyükşehir Belediyesi'nin yaptığı çalışmalardan memnun kaldıklarını ve bu sebepten yerel seçimlerde de Adalet ve Kalkınma Partisini desteklediklerini belirtmişlerdir.

3.2.4. Diyanet İşleri Başkanlığı'na Bakış

Hız. Muhammed aracılığıyla insanlara tebliğ edilen İslamiyet ve onun kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim hiçbir değişikliğe uğramadan günümüze kadar muhafaza edilmiştir. Bu dinin kurumsallaşmasına vesile olan medreseler Osmanlı döneminde gelişmiş ve Şeyhülislamlik ile şekillenmiştir. Şeyhülislamlik kurumu, dinî konularda insanları aydınlatma görevi bulunan kadı, müderris ve müftüleri yöneterek din işlerinin daha sağlıklı şekilde yürütülmesi amacını gütmüştür. Osmanlının yıkılışı ile Şeyhülislamlik kaldırılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile halkın dinî konularda ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Şeriye ve Evkaf Vekâleti ve daha sonra din hizmetlerinin yürütülmesi için 3 Mart 1924'te Diyanet İşleri Reisliği kurulmuştur.¹¹⁷⁴

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren İslam dininin inançlarını, ibadetlerini ve ahlaki ilkelerini açıklamak, bu inanç ve ibadetlerin yapıldığı ibadethanelerin idaresini sağlamak ve din konusunda toplumu doğru bilgilendirmek için kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı bazı inanç grupları tarafından sıkça eleştirilmiştir.¹¹⁷⁵ Bu eleştiriyi yapan zümrelerden biri olan Alevîler, Diyanetin Türkiye'de uygulama ve çalışmaları ile Sünnî

¹¹⁷³ Yusuf Koçer, Gümüşlü Mahallesi, 1968, İlkokul.

¹¹⁷⁴ Ramazan Uçar, "Alevi-Bektaşilerin Diyanet İşleri Başkanlığında Temsil Problemi (Alan Araştırması)," S. Sarıkaya (Ed.), *Uluslararası Bektaşilik-Alevilik Sempozyumu -I-*, 28-30 Ekim 2005-Isparta, (ss. 455-466), SDÜ İlahiyat Fakültesi.

¹¹⁷⁵ Şuayip Özdemir, Ali Albayrak, İsmail Arıcı, "Alevi-Bektaşilerin Diyanet İşleri Başkanlığının Kendilerine Yönelik Din Hizmetlerine İlişkin Tutumları (Elazığ Örneği)", *I. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu* (785-806), SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, Ankara 2011.

bir duruş sergilediğini Alevîliğe karşı mesafeli bir yaklaşım sergileyerek kendilerini yok saydıklarını iddia etmişlerdir.¹¹⁷⁶

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluşuyla ilgili olarak 1924'ten 1980'lere kadar Alevî topluluğu herhangi bir itiraz veya tepki göstermemiştir. Alevîlerin kültürel kimliklerinin güç kazanması ve toplum nezdinde lider konumda olan kişilerin etkileriyle zaman içerisinde bu ilgisizlik yerini bazı tepkilere bırakmıştır. Bu tepkiler günümüzde Alevî toplumunun devletten temel talepleri haline dönüşmüştür. Ancak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın varlığıyla ilgili Alevî toplumunun ortak bir düşünceye sahip olmayıp farklı çözümler ileri sürdükleri görülmüştür.

Alevîlerin büyük bir kısmı bu kurumun yeniden yapılandırılması ve içerisinde Alevîlerin temsil edileceği bir yapıya dönüşmesini istemektedirler. Diğer bir kısmı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın laiklik ilkesine aykırı olduğunu ileri sürerek kaldırılmasını talep etmektedir. Azımsanmayacak sayıda Alevî topluluğu ise Diyanet'in varlığının bu şekilde korunması gerektiği düşüncesindedir. Çünkü cuma ve bayram namazlarına camiye giden Alevîlerin olması, ayrıca cenaze, hatim, nikâh ve mevlüt gibi merasimlerde cami görevlilerinden yararlandıkları bilinmektedir.¹¹⁷⁷

Öz, Diyanet'in Alevîliğin bir mezhep veya tarikat olarak değil daha çok kültürel bir oluşum olarak ifade ederek onların herhangi bir hak talebinde bulunma yollarını kapatmaya çalıştığını belirtmiştir.¹¹⁷⁸ Diğer bir yazar ise Diyanet kurumunun Alevîlik hakkında yaptığı çalışma ve yayınlarında Alevî ve Sünnîlerin Müslüman olup aralarında bir fark olmadığı görüşünü ileri sürdüğünü ancak bu iddianın Alevîler tarafından reddedildiğini ifade etmiştir. Çünkü Alevîliğin Sünnîlikten farklı olduğu ve İslamiyet'in Eski Türk gelenekleri ve diğer Anadolu kültürlerinin bir sentezi olduğunu ileri sürerek Diyanet'in Alevîliği asimile etmeye çalıştığını vurgulamıştır.¹¹⁷⁹

Yaman'a göre, Diyanet'in ilk kuruluş amacından uzaklaşıp mezheplerin ve siyasetin müdahalesine açık bir hale gelmesi, bu kurumun yeniden yapılandırılmasının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı yeniden yapılandırılırken görevinin dinî alanı kontrol altında tutmak olmayıp aksine bu alanları tüm inançlara eşit

¹¹⁷⁶ Yaman, *Alevîlik; İnanç, İbadet, Erkan*, 379.

¹¹⁷⁷ Üzümlü, *Günümüz Alevîliği*, 130-134.

¹¹⁷⁸ Öz, *Alevîliğe İftiralar Cevaplar*, 166.

¹¹⁷⁹ Battal Pehlivan, *Aleviler ve Diyanet*, Pencere Yayınları, İstanbul 1994, s. 87; Ayrıca bkz: Melikoff, *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, 357-358.

uzaklıkta ve tarafsız olacak şekilde düzenleyici bir fonksiyonunun olması hedeflenmiştir.¹¹⁸⁰

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mevcut durumunu eleştiren Alevî gruplar arasında çözüm adına ortak bir tavır sergilenemezken bu kurum içerisinde Alevîlerin temsil edilme fikri çoğunluk tarafından bir çözüm önerisi olarak sahiplenilmektedir. Bu öneri İzzettin Doğan ve Cem Vakfı tarafından desteklenirken, Pir Sultan Abdal Cem Vakfı, Hacı Bektaş Velî Dernekleri, bazı Kürtçü Alevî gruplar ve Karaca Ahmet Sultan Dergâhı ise; Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tamamen kaldırılmasını talep etmektedirler. Alevîliğin Diyanet'te temsili konusunda yasal engellerin dışında diğer önemli bir sebep de Alevîlerin hangi statüyle ve kim tarafından temsil edileceği hususudur. Çünkü Alevîliğin tanımı ve temsili konusunda bu gruplar arasında bir birliktelikten söz etmek oldukça zor görünmektedir.¹¹⁸¹

Anayasaya göre Diyanet İşleri Başkanlığı laiklik ilkesi gereği tüm siyasî düşüncelerin dışında olup bütün mezhep, tarikat ve dinî gruplaşmalardan tarafsız kalması gereken bir kurumdur. Diyanet'i İslam dininin temsilcisi olarak göstermek başta bu dinin temel kriterlerine aykırıdır. Çünkü İslam'da Allah'ı yeryüzünde temsil eden herhangi bir kurum veya kişi bulunmamaktadır. Aynı şekilde hiçbir tarikat, mezhep veya grup kendinî İslam'la özdeşleştirerek İslam'ın temsilcisi olarak görme hakkına sahip değildir. İslam dininin bu yönünden dolayı Diyanet'in ortaya koyduğu din hizmetleri, herhangi bir temsil grubu olmayıp sadece genel idare hizmeti sunan bir kurum olduğunu göstermektedir. Bütün bunlar Diyanet İşleri Başkanlığı'nın inanç ve ibadetleri uygulamak, ibadet mekanlarını denetlemek ve halkı dinî meselelerde bilgilendirmek için kurulduğunu doğrulamaktadır.¹¹⁸²

Yöredeki Alevîler arasında da Diyanet İşleri Başkanlığı ile ilgili olarak farklı düşüncelerin olduğu görülmüştür. Bu düşünceler arasında en çok desteklenen, Diyanet'in kurumsal olarak devam etmesi ancak bazı değişikliklerin yapılmasıdır.¹¹⁸³ Yörede bulunan birçok dede ve talibe göre Müslümanların dinî işlerini yürüttüğü için Diyanet İşleri Başkanlığı kesinlikle kaldırılmamalıdır. Ancak cem evleri de tıpkı

¹¹⁸⁰ Ali Yaman, "Cumhuriyet Döneminde Aleviler-Diyanet İşleri Başkanlığı İlişkilerine Eleştirel Bir Bakış", *I. Uluslararası Hacı Bektaş Velî Sempozyumu* (785-806), SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, Ankara 2011.

¹¹⁸¹ Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları*, 71-83.

¹¹⁸² Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları*, 182.

¹¹⁸³ İlhami Kocaali, Karaca Mahallesi, 1964, İlkokul; Ali Sağlık, Karabey Mahallesi, 1932, İlkokul.

camiler gibi Diyanet'e bağlanmalı, her türlü ihtiyacı devlet tarafından karşılanmalıdır. Ayrıca Diyanet'in içinde Alevîleri temsil eden bir kurum oluşturulmalı ve ocakzâde dedeler cemevlerinde hizmet etmeleri karşılığında maaşa bağlanmalıdırlar.¹¹⁸⁴

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kaldırılmasının doğru olmadığını düşünen Alevîler, imamların eğitimlerinin eksik olduğunu, onların sadece Sünnî düşüncenin inançlarını bildiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca hem Diyanet'in hem de Diyanet çalışanlarının bir devlet kurumu olarak sadece Sünnîlere değil Alevîlere de hizmet vermesi ve siyasetten uzak durması gerektiği ifade edilmiştir. Taliplerden birisi şunları aktarmıştır: "Diyanet kurumu ülkemizin birliği açısından önemli bir kurum olmasaydı Atatürk tarafından kurulmazdı. Günümüzde bulunduğu nokta kuruluş amacından biraz uzaklaşmış olsa da ülkemiz açısından varlığı elzem bir kurumdur. Çünkü Diyanet Kurumu olmadığına onun yerini bazı cemaatler alacaktır ki bu durum daha kötü sonuçlara sebep olabilir."¹¹⁸⁵

Yöre Alevîlerinin bir kısmı Alevî vatandaşların yaşadığı yerlerde görev yapan Diyanet personelinin, Alevî uygulama ve ibadetleri noktasında hassas davranmadıklarını veya bu konuda bir şey bilmediklerini belirtmişlerdir. İlçe müftülüklerinin camisi olan Alevî köylerine gereken hassasiyeti göstermedikleri, buralara atanan kadrolu imamları ilçe merkezinde tutarak Alevî köylerindeki camilerin kapalı kalmasına sebep olduklarını vurgulamışlardır. Ayrıca Alevî köylerinde bulunan camilerde sürekli görev yapacak, ezan okuyacak ve çocuklarına İslam dinini öğretecek donanımlı imamlar istediklerini ifade etmişlerdir.¹¹⁸⁶

Bazı yöre Alevîleri tarafından Diyanet'in eleştirilmesinin en büyük sebeplerinden biri bu kurumun siyasetle içli dışlı olmasıdır. Bu sebepten Diyanet'in günümüzdeki durumu değiştirilmeli ve Diyanet Atatürk'ün kurduğu ilk haline döndürülmelidir.¹¹⁸⁷ Hayrani Dede Atatürk'ün Diyanet'i geçici bir süreliğine dinin sömürülmesinin önüne geçmek için kurmuş olduğunu, ancak ölünce artık

¹¹⁸⁴ Ahmet Karanfil, Erduran Köyü, 1948, Ortaokul; Veli yıldız, Yanıkaval Mahallesi, 1944, İlkokul, Nazim Tanyeri, Yazılı Mahallesi, 1938, İlkokul.

¹¹⁸⁵ Hanifi Aydın, Murat Çayırı Mahallesi, 1972, Ortaokul.

¹¹⁸⁶ Mahmut Edebali, Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul; Ethem Yeter, Tuzluca Mahallesi (Beşiktaş Mezrası), 1960, İlkokul.

¹¹⁸⁷ Ali Cemal Gültekin, Tozluca Mahallesi, 1950, İlkokul.

kaldırılmadığını belirtmiştir. Ayrıca CHP'nin seçimlerde oy almak maksadıyla da İmam Hatip Liselerini ve İlahiyat Fakültelerini kurduğunu ifade etmiştir.¹¹⁸⁸

Yörede bulunan bazı dedeler tıpkı imamlar gibi devletten maaş olarak bir cemevinde Diyanet'e bağlı olarak çalışmayı kabul etmeyeceklerini belirtmişlerdir. Çünkü dedelerin yılın belirli zamanlarında farklı yerlerde bulunan taliplerini ziyaret etmeleri gerektiği ve bu şekilde çalışmanın buna engel olacağını söylemişlerdir. Ayrıca Diyanet'e bağlı olmanın onların boyunduruğu altına girmek ve onların her istediğini yapmak mecburiyetinde bırakacağından doğru olmayacağını ifade etmişlerdir.¹¹⁸⁹

Yöre Alevîlerinin bazılarına göre Diyanetin Sünnî bir kurum olmasından dolayı Alevîlerin eleştirmesinin doğru olmayacağı gibi onların da Alevîleri eleştirme hakkı bulunmamaktadır.¹¹⁹⁰ Bu yüzden Alevîlerin dinî inanç ve ibadetlerini yürütmek amacıyla Diyanet'ten ayrı olarak özerk bir kurum kurulması, cemevlerinin idaresi ve burada görev yapacak olan dedelerin görev ve sorumluluk alanının bu kurum tarafından belirlenmesi gerektiği ifade edilmiştir.¹¹⁹¹

Yöre Alevîlerinin bir kısmı ise Sünniliğin temsilcisi olarak görülen Diyanet'in laik bir ülkede olmaması gereken bir kurum olduğunu ve bu yüzden kapatılması gerektiğini savunmuşlardır. Bu düşünceye sahip olan Alevîlere göre ülkemizde bir inanç kurumu olması gerekiyorsa tüm inançları kapsayacak federasyon şeklinde bir kurumun olması gerekmektedir.¹¹⁹²

Netice olarak Alevî toplumunda sıklıkla eleştirilen Diyanet İşleri Başkanlığı hakkında yöre Alevîleri çoğunlukla bu kurumun içerisinde Alevîliğin temsil edilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Yöre Alevîleri Diyanet'in kaldırılmasının doğru olmayacağını, çünkü böyle bir durumda cemaatlerin daha fazla yaygınlaşacağı kanaatindedirler. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı'nın her türlü siyasî etkiden uzak Atatürk'ün kurduğu ilk hale dönmesini istemektedirler.

¹¹⁸⁸ Hayrani Aygün, Ketenci Mahallesi, 1960, Ortaokul.

¹¹⁸⁹ Hayrani Aygün, Ketenci Mahallesi, 1960, Ortaokul.

¹¹⁹⁰ M. Ş, Lisans.

¹¹⁹¹ Binali Bektaş, Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise.

¹¹⁹² Barış Kaya, Aktaş Mahallesi, 1954, Lisans.

3.2.5. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine Yönelik Düşünceler

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi 1982 anayasasının 24. maddesinde ilk ve ortaöğretim kurumlarında öğretilmesi zorunlu dersler arasında yer almıştır. Günümüzde bazı Alevî örgütler bu dersin zorunlu olmasına karşı çıkarak tenkit ve taleplerde bulunmaktadır. Bu derse karşı çıkanlar genellikle bu dersin varlığının laiklik ilkesine aykırı olması ve Sünniliğin öğretildiği tezlerini ileri sürmektedirler. Ancak laik olan birçok Avrupa ülkesinde ilk ve orta dereceli eğitim kurumlarında dinî eğitimin yer aldığı¹¹⁹³ ve bu eğitimi de özel kıyafetli din adamlarının verdiği bilinmektedir. Bu durum laiklik ilkesinden, devletin tüm dinî eylemlerden uzak olması anlamının çıkarılmaması gerektiğini gösterir. Ayrıca Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitaplarına bakıldığında Sünniliğin öğretildiği iddiasının doğru olmadığı çünkü bu derslerde genellikle temel inanç esasları, dinler tarihi ve İslam medeniyetleri hakkında bilgilerin yer aldığı tespit edilmiştir. Bunun dışında sınırlı sayıda ibadet ve onların yapılarıyla ilgili bilgi verilirken tüm mezheplerin görüşleri ortaya konularak çoğunluğa göre bir yol izlendiğini söylemek mümkündür.¹¹⁹⁴

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin Alevî toplumunun bir kısmı tarafından eleştirildiği bilinmektedir. Eleştiriler çoğunlukla derslerin Sünnilik üzerinden anlatılması, laiklik ilkesine aykırı olması, derslerin anlatımında tarafsızlık ilkesine uyulmaması, Alevî öğrencilere karşı ön yargılı olunması ve zorla bazı dua ve surelerin ezberletildiği yönündeki iddialarıdır. Bu durum bize asıl problemin bu dersin zorunlu olması değil, hangi bilgilerin kim tarafından, hangi ölçütlere göre ve nasıl verildiği noktasında olduğunu göstermektedir. Demokratik bir hukuk devleti olan Türkiye’de yaşayan Sünnî ve Alevîler olmak üzere tüm toplumların kendi inançlarını öğrenmeleri

¹¹⁹³ Avrupa ülkelerinden Almanya’da devlet okullarında din dersleri zorunludur. Her eğitim döneminin başında tüm öğrenciler okula gitmeden önce kiliselere götürülür, orada dua edilir ve sonra okula gidilir. Din dersleri okullarda öncelikle sırada olmak üzere haftada 4 saat, ayrıca 1 saatte dini ayin olmak üzere toplam 5 saattir. Liselerde ise haftada 2 saat din dersi okutulmaktadır. Avusturya’da ilkokuldan başlayarak 16 yaşına kadar çocuklara din dersi verilirken, haftanın belirli günlerinde ise çocuklar ayin yapmak için kiliseye götürülür. Belçika’da din eğitimi zorunludur. Bir ve ikinci sınıflar dört, üç ve dördüncü sınıflar üç, beşinci sınıftan on ikinci sınıfa kadar ise haftada iki saat din dersi verilmektedir. Anayasasına göre laik bir ülke olan Fransa’da resmi okulların yanında ülke genelinde yaklaşık on bine yakın Katolik kilisesine bağlı okul bulunmaktadır. İngiltere’de beş yaşından on sekiz yaşına kadar din eğitimi mecburidir. Ayrıca bu ülkede okullarda öğrencilere ibadetlerini yapmak için günde 25 dakika izin verilmektedir. Bkz. Üzümlü, *Günümüz Aleviliği*, 137-138; Almanya’da okullarda dini dersler ve Alevilik dersleri için bkz. Bülent Keleş, *Almanya’da Alevilerin Kurumsallaşma Süreci* (Doktora Tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2021.

¹¹⁹⁴ Üzümlü, *Günümüz Aleviliği*, 137-138.

en doğal haklarıdır. Bu yüzden Türkiye nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan Sünnî ve Alevîlerin inanç ve ibadetleri öğrenebilmesi için Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde mezhepler üstü bir yol takip edilerek tüm Müslümanların bu dersten faydalanabilmesi sağlanmalıdır.¹¹⁹⁵

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi, Alevîler tarafından Sünnî ve Hanefî bir çizgide olması ve bu dersi veren öğretmenlerin de aynı şekilde Sünnî bir inanca sahip olmaları sebebiyle uzun süredir eleştirilmektedir.¹¹⁹⁶ Yazarlardan biri, bu dersin zorunlu olmasının Alevîleri Sünnîleştirme planı olduğunu, bunun yerine Alevîliği öğrenme fırsatı verilmesi gerektiğini talep etmektedir.¹¹⁹⁷ Başka bir yazar ise, hiçbir ülkede din derslerinin zorunlu olmaması gerektiğini, kişinin ailesinden gerekli din eğitimi zaten aldığını bundan fazlasına da ihtiyaç olmadığını ifade etmektedir.¹¹⁹⁸

Alevî topluluklarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersiyle ilgili devletten özellikle üç şey talep edilmektedir. Bunlardan ilki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders müfredatına Alevîlik konularının da konulması, ikinci talep bu tür derslerin tamamen sivil toplum kuruluşlarına bırakılması, son talep ise bu dersin kaldırılması ve isteyen Alevî öğrencilere Alevîlik dersinin verilmesidir.¹¹⁹⁹

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin çoğunlukla Sünnîlik uygulamaları üzerinden işlendiği ve Sünnî öğretmenler tarafından verildiği düşünülmektedir. Ancak bu ders, ilk andan itibaren mezhepler üstü bir din eğitimi modeli olarak uygulanmaya başlamıştır. Ayrıca bu derslerde yer verilen namaz ve oruç gibi ibadetler, tüm mezheplerin kabul ettiği ibadetler olması hasebiyle mezhepler üstü bir biçimde yer verilmiştir. Bununla beraber bu dersi Sünnî öğretmenlerin vermesi gibi bir şart olmayıp, İlahiyat Fakültesi mezunu, pedagojik formasyonu olan ve Sünnî olmayan kişilerin de verebileceği kanunla belirtilmiştir.¹²⁰⁰

¹¹⁹⁵ Hüseyin Yılmaz, “Alevilik-Sünnilik Açısından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri”, *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/2, 2009, 189-209.

¹¹⁹⁶ Ali Yaman, “Zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri Komisyonu ve Kitaplarda Gerçekleştirilen Değişiklikler Ekseninde Alevî Çalıştayları’nın Sonuçlarına Dair”, M. Yazıcı (Haz.), *Geçmişten Günümüze Alevîlik I. Uluslararası Sempozyumu*, Bingöl 2014, 373-388.

¹¹⁹⁷ Pehlivan, *Aleviler ve Diyanet*, 13.

¹¹⁹⁸ Zeki Büyüktanır, *Anadolu’nun Temel Kültürü Alevîlik*, Can Yayınları, İstanbul 2015, 272.

¹¹⁹⁹ Eyüp Şimşek, Özcan Güngör, “Alevî Yapısallaşması, Talepler ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Alevîlik-Bektaşîlik”, *Turkish Studies*, 8/3, 2013, 539-565.

¹²⁰⁰ Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları*, 102-103.

Son dönemlerde yapılan değişikliklerle Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarında neredeyse her sınıf düzeyinde Alevî uygulama ve erkânlarıyla ilgili bilgilerin yer aldığı görülmüştür. 2022-20223 eğitim ve öğretim yılında okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitaplarında Alevîlikle ilgili olarak şu bilgilere yer verildiği tespit edilmiştir: Dördüncü sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitabının *H. Muhammed'i Tanıyalım* adlı 4. ünitesinde Alevî toplumu için önemli bir kavram olan *Ehl-i Beyt* üzerinde durulmakta ve *Ehl-i Beyt'e* mensup olan Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Hz. Fatîma zikredilerek bu kişilerin İslam toplumundaki değerinden bahsedilmektedir.¹²⁰¹ Beşinci sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitabının birinci ünitesinde *Allah İle İrtibat: Dua* isimli başlık altında Alevî toplumu için önemli bir kaynak olan *Nehcü'l-Belağa* adlı eserden dua örnekleri verilmektedir. Bu kitabın ikinci ünitesinde bulunan *Muharrem Orucu ve Aşure* adlı başlık altında bu ayın Alevîler açısından önemine değinilmiş ve Hz. Hüseyin'in şehit edilmesine yer verilmiştir. Ayrıca beşinci ünite *Musikimizde Dinî İzleri* başlık altında Alevî ve Bektaşî kültüründe yer alan ilahi ve nefeslere değinilmiştir.¹²⁰²

Altıncı sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitabında Alevî ve Sünnîler için önemli bir kişilik olan Hz. Ali'nin ilk Müslümanlardan olduğuna, savaşlardaki üstün cesaretine, hicret esnasında Hz. Peygamberin hicreti esnasındaki katkılarına ve Hz. Peygamber'in cenazesinin bizzat Hz. Ali tarafından yıkanıp defnedildiğine yer verilmiştir.¹²⁰³ Yedinci sınıf kitabının beşinci ünitesinde bulunan *Alevîlik-Bektaşîlik* başlığı altında Alevîliğin tanımı, ilk ortaya çıkışı, Bektaşîlik ve Hacı Bektaş ile olan irtibatı ve On İki İmam hakkında bilgi verilmekte, Alevî gelenekleri, erkânları ve önemli kurumları tanıtılmaktadır. Alevîliğin temel erkânı olan cem ayini ve on iki hizmet ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.¹²⁰⁴

Dokuzuncu sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitabının 5. ünitesinde *İslam Medeniyetinin Farklı Coğrafyalardaki İzleri* başlığı altında Hoca Ahmet Yesevi dergâhına bağlı olan Hacı Bektaş Velî, Karacaahmed, Abdal Musa ve Sarı Saltuk gibi

¹²⁰¹ Hulusi Yiğit, Emine Öğülmüş Doğan, Sümeyye Kırmızı, Furkan Özdoğru, Dilek Menküç, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, 4 Ders Kitabı*, M.E.B Yayınları, Ankara 2022, 98-99.

¹²⁰² İsmail Erdoğan, Enver Demirpolat, Rahime Çelik, Gözde Etik Acar, Mehmet Önal, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, 5 Ders Kitabı*, M.E.B Yayınları, Ankara 2022, 28,52,116,92.

¹²⁰³ Sadullah Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, 6 Ders Kitabı*, M.E.B Yayınları, Ankara 2022, 75, 89, 95, 103.

¹²⁰⁴ Selahattin Çamyar, Hacer Yıldız, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, 7 Ders Kitabı*, M.E.B Yayınları, Ankara 2022, 115-126.

Horasan erenlerinin Anadolu'nun Müslüman olmasındaki katkılarına yer verilmiştir.¹²⁰⁵ Onuncu sınıf kitabında *Caferilik* başlığı içerisinde Ehl-i Beyt, Muharrem Ayı ve Matem Orucu gibi kavramlara değinilmiştir.¹²⁰⁶ On birinci sınıf kitabının birinci ünitesinde *Hakka Uğurlama Erkânı* adlı okuma parçasında Alevî toplumunda ölüm anı ve sonrasında yapılan uygulamalar hakkında bilgilere yer verilmiştir.¹²⁰⁷ Aynı şekilde on ikinci sınıf kitabının üçüncü ünitesinde *Alevîlik-Bektaşîlik* başlığı altında temel kavramlarla birlikte bu toplumun inanışları ve ibadetleri hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır.¹²⁰⁸

Erzurum ve çevresinde yaşayan Alevîlerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersiyle ilgili olarak yukarıda ifade edilen tenkit ve eleştirilerin aksine farklı bir anlayışa sahip oldukları tespit edilmiştir. Mülakat yaptığımız dede ve taliplerin büyük çoğunluğu bu dersin mutlaka verilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Baba Mansur ocağı taliplerinden biri şunları aktarmıştır: “Din kültürü derslerinin mutlaka okutulması gerekmektedir. Çünkü benim çocuklarım bir Müslümanın bilmesi ve yapması gereken şeyleri bu dersin sayesinde öğrendi. Ben de öğrencilik yıllarımda bu dersi aldım ve dinin birçok şeyini öğrendim. Bu dersin haricinde çocuklarımı dinî daha iyi öğrenmeleri için yaz Kur'an kurslarına gönderiyorum.”¹²⁰⁹

Yöre Alevîlerinin çoğunluğu genellikle kırsal kesimde yaşadıklarından ve dinî öğrenme fırsatlarından yoksun olduklarından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin İslam dinini öğrenmek için tek fırsatları olduğunu düşünmektedirler. Köyde yaşayan Kureyşan ocağı dedelerinden biri şunları aktarmıştır: “Bizim çocuklarımız yaşadığımız yerlerdeki yeterli eğitim imkânlarının olmamasından dolayı özellikle dinî konularda eksik kalmaktadırlar. Ortaokul ve lisede verilen din kültürü derslerinde bu eksikliklerini gidermektedirler. Bana göre bu derslerin sayısının artırılması ve özellikle Kur'an-ı Kerim eğitiminin verilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu derslerde çocuklarımıza abdest, namaz ve bazı kısa sureler anlamlarıyla birlikte öğretilmelidir.”¹²¹⁰

¹²⁰⁵ Abdullah Bektaş, Mustafa Nezih Pesen, Sinan Özyurt, Furkan Özdoğru, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, 9 Ders Kitabı*, M.E.B Yayınları, Ankara 2022, 97,109.

¹²⁰⁶ Recai Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, 10 Ders Kitabı*, M.E.B Yayınları, Ankara 2022, 147-148.

¹²⁰⁷ Bekir Pınarbaşı, Fikri Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, 11 Ders Kitabı*, M.E.B Yayınları, Ankara 2022, 62-63.

¹²⁰⁸ Feramuz Yılmaz, H. İsmail Doğan, Sümeyye Özkan, Yusuf Öztürk, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, 12 Ders Kitabı*, M.E.B Yayınları, Ankara 2022, 80-91.

¹²⁰⁹ Nurhayat Okur, Vaniefendi Mahallesi, 1964, Lise.

¹²¹⁰ Ahmet Karanfil, Erduran Köyü, 1948, Ortaokul.

Yöredeki bazı Alevîler din kültürü derslerinin olması gerektiğini ancak sadece Sünnî düşünce ve uygulamalar üzerinden işlenmemesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bu eğitimin doğru bir şekilde verilmesi için dersi veren din kültürü öğretmenlerinin Alevîlik hakkında eğitilmiş olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bunun içinde İlahiyat Fakültelerinde mutlaka Alevîlik bölümünün açılması ve bu fakültelerin Alevî çocuklarının da eğitim görebileceği bir yer haline getirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.¹²¹¹

Yöre Alevîlerinin küçük bir kısmı ise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin okullarda olmaması gerektiğini veya isteyenler için seçmeli olarak verilmesini ifade etmişlerdir. Dedelerden biri eğer din kültürü gibi bir ders olacak ise sadece Sünnîlik veya Alevîlik üzerinden verilmemelidir. Türkiye’de var olan tüm inançlar anlatılmalıdır.¹²¹² Başka bir dede ise şunları aktarmıştır: “On sekiz yaşından küçük çocuklar için okullarda inançla ilgili bir ders verilmemelidir. Belirli bir yaşa geldikten sonra çocuklar kendi tercihiyle inanacağı dini seçmeli ve öğrenmelidirler. Günümüzde yapılan uygulama çocuklara belli bir inancı zorla dayatmadır.”¹²¹³

Yöre Alevîleri okullarda okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersiyle ilgili olarak genel düşüncenin aksine bu dersin verilmesi taraftarı olduklarını ifade etmişlerdir. Ancak bu dersin içeriğine Alevî uygulamalarıyla ilgili daha fazla bilgi konulması, bu dersi veren öğretmenlerin de Alevîlik hakkında belirli bir donanıma kavuşturulması gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca ilahiyat fakültelerinde Alevîlik bölümünün açılmasını da talep etmektedirler.

¹²¹¹ Dursun İrat, Yeşildemet Mahallesi, 1940, Lisans.

¹²¹² Hüseyin Güzelgöl, Arpaderesi Mahallesi, 1954, Lise.

¹²¹³ Hayrani Aygün, Ketenci Mahallesi, 1960, Ortaokul.

SONUÇ

İslam dünyasının farklı coğrafyalarında Alevîlik için çeşitli tanımların yapıldığı görülmektedir. Alevîlik; başta din olmak üzere tarih, sosyoloji, etnoloji, antropoloji gibi çok sayıda ilmi disiplinin inceleme alanında olan bir yapıdır. Bu disiplinlerin her birinin kendi perspektifine göre bir Alevîlik tanımı yapması normal olsa da bu durum dinamik bir yapıya sahip olan Alevîlikle ilgili üzerinde ittifak edilecek, genel geçer bir tanımın varlığını neredeyse imkânsız kılmaktadır.

İslam tarihinde birçok farklı grubu tanımlamak için ifade edilen Alevîlik kavramı, özellikle silsile yolu ve Hz. Ali kanalı ile Hz. Peygamber'e ulaşan bazı tarikatlar ve Emevîler döneminde Hz. Ali evladının taraftarı olan bazı Zeydî gruplar kullanılmıştır. Türk toplumu açısından ise Alevîlik kavramı XIX. yüzyılın ortalarında kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla Alevîlik modern döneme ait bir kavramsallaştırmadır. Bu tarihten önce özellikle XVI. yüzyılda Kızılbaşlar ve Bektaşîler günümüzdeki Alevîlerin temsilcileri olarak kabul edilmiştir. XIX. yüzyıldan itibaren Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra, Kızılbaş kavramına yüklenen olumsuz anlamlardan uzaklaşmak için Alevî kavramı bilinçli bir tercihle, teolojik olarak farklılıklar taşısa da sosyolojik olarak aynı zemini paylaşan Kızılbaşlık ve Bektaşîlik kavramları yerine şemsiye bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Alevîlik, göçebe bir hayat süren ve merkezi idareye karşı mesafeli olan Türkmen topluluklarının İslam dinini kabul etmesiyle başlayıp günümüze kadar devam eden on asırlık uzun bir sürece sahiptir. Göçebe ve yarı göçebe bir yaşam süren bazı Türk gruplar, İslam dinini kendi düşünce ve kültürüne göre yorumlayan, uygulayan derviş ve mutasavvıflardan öğrenmişlerdir. Ayrıca yaşadıkları hayat koşullarından dolayı kitabî İslam anlayışına uzak kalmışlardır. Tüm bu sebeplerden İslam dinini tam öğrenemedikleri gibi, sahip oldukları eski inançları da terk etmemişlerdir. Ayrıca XIII. yüzyıl itibarıyla dinî, siyasî ve ekonomik nedenlerin birleşimiyle oluşmaya başlayan bu topluluk, XVI. yüzyıldaki Safevîlerin ve Hurufîlerin tesiriyle kendine özgü bir dinî yapı olarak varlığını günümüze kadar taşımayı başarmıştır.

Sosyolojik olarak hiçbir toplum karşılaştığı yeni bir durum karşısında sahip olduğu kültürü birdenbire ortadan kaldıramaz ve değiştiremez. Toplamlar bu yeni durum karşısında bazen kültürünü tamamen korur, bazen bir kısmını değiştirir, bazen de

yeni duruma uygun bir şekle sokarak yaşatmaya devam ederler. İşte göçebe yaşam süren Türk toplulukları İslam öncesi dinî hayatlarında Şamanizm, Budizm ve Maniheizm gibi inançlara ait bazı unsurları İslamî renkler altında yaşatmayı devam ettirmişlerdir.

Günümüzde bu göçebe Türkmenlerin temsilcisi olarak kabul edebileceğimiz Alevî toplulukların yaşadığı yerlerden biri de Erzurum'dur. Kurulduğu konum itibariyle işlek bir yol üzerinde bulunan Erzurum, tarih boyunca ticari, askeri vb. birçok açıdan önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. V. yüzyıldan itibaren birçok dinî inanca ev sahipliği yapmış olan Erzurum, bu inançların birbirlerinden etkilenmelerine de vesile olmuştur.

Çalışmamızda Erzurum'da yaşayan Alevîlerin taşıdıkları isim ve bağlı oldukları ocaklara bakıldığında Anadolu Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin sınırları içinde kalan Türkiye, Irak, Suriye ve Balkanlar'ı kapsayan bir Alevî kültür çeşitliliğine sahip olduğu görülmüştür. Mülakat yaptığımız kişiler genellikle kendilerini Orta Asya'dan İran ve Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya göç eden Türkmenler olarak tanıtmışlardır. Anadolu'da öncelikle Tunceli, Elazığ ve Malatya taraflarına yerleşen bu topluluklar daha sonra Erzurum'a göç etmişlerdir.

Erzurum'da merkezi ilçelerle beraber Aşkale, Çat, Hınıs, Tekman, Şenkaya, Pasinler ve Olur Alevî nüfusun yaşadığı yerlerdir. Bunların dışında Horasan ve Köprüköy ilçelerinde önceden Alevî nüfus yaşamasına rağmen son zamanlarda büyük şehirlere göç etmişlerdir. Mülakat yaptığımız dedeler ve Erzurum Erenler Alevî Bektaşî Kültür ve Dayanışma Derneği'nin verdiği bilgilere göre Erzurum sınırları içerisinde yaklaşık olarak 30-35 bin civarı Alevî nüfusun yaşadığı belirtilmiştir. Ancak tespit ettiğimiz kadarıyla bu sayının özellikle kış aylarında yörede oldukça azaldığı görülmüştür. Alevî ve Sünnîler il ve ilçe merkezleri ile bazı köylerde birlikte yaşarken, özellikle kırsal kesimde ayrı yerleşim yerlerinde ikamet etmektedirler.

Hınıs, Tekman, Çat ilçelerinin tamamında, Aşkale ilçesinin ise bazı köylerinde Alevîler genellikle Kürtçe ve Zazaca konuşmaktadırlar. Bu ilçelerde yaşayan, çoğunluğu Kureyşan ve Baba Mansur ocaklarına bağlı olan Alevîler, ana dillerinin Türkçe olduğunu, ancak zaman içerisinde çevreden etkilenerek bu dilleri öğrendiklerini belirtmişlerdir. Şenkaya, Pasinler, Olur ilçelerinin tamamında, Aşkale ilçesinin de bazı

köylerinde yaşayan, çoğunluğu Baba Garkın, Üryan Hızır, Ağuçan (Ağu İçen) ve Emirli ocaklarına mensup olan Alevîler ise Türkçe konuşmaktadırlar.

Yöre Alevîleri arasında İslam dininin temel inaçları konusunda literatürdeki klasik tasniften farklı olarak tevhid kavramı, Hak-Muhammed-Ali kavramı içerisindeki Hak ile, nübüvvet anlayışı Hz. Muhammed ile izah edilmiştir. Meleklerle, kitaplara ahirete ve kadere iman konusundaki yaklaşım genel anlayışla paralellik arzetsede Kur'an'ın otantıklığı ve kaderin alın yazısı olarak yorumlaması gibi hususlar kendine özgüdür. Hak-Muhammed-Ali kavramındaki Ali'nin Hz. Muhammed'in damadı velâyetin sahibi ve on iki imammın ilki olarak genel kabule mazhar olsa da Ali hakkında bazen aşırı düşüncelerin olduğu görülmüştür

Dinin pratik yanını oluşturan ibadetlerin Alevîler arasında önemli bir yeri olmasına rağmen namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetlerin ifasında bazı farklılıkların ve ilgisizliklerin olduğu görülmüştür. Alevî zümrelerin İslam'ı tanıdıkları zaman diliminde yaşadıkları göçebe hayatın zorlukları, merkezi idare ile olan problemleri, farklı mezhep ve inançların etkilerine maruz kalmaları gibi etkenler, bu ibadetlerin yapılmaması veya ibadetlere karşı mesafeli olunmasına sebep olmuştur. Ayrıca bu ibadetler bazı yöre Alevîleri arasında farklı şekillerde yorumlanarak kendilerine özgü bir şekilde eda edilmektedir. Bunlara ek olarak günümüzde bazı Alevî zümreleri bu ibadetlerin Dört Kapı-Kırk Makam anlayışındaki Şeriat Kapısı'nda olan kişiler için geçerli olduğunu, ancak kendilerinin tarikat kapısı mensubu olmalarından dolayı ibadetlerden sorumlu olmadıklarını belirtmişlerdir.

Geleneksel Alevîlikte Dört Kapı-Kırk Makam ve Üç Sünnet Yedi Farz öğretileri temel ahlakî ilkeler olarak ifade edilmektedir. Yörede genellikle Alevîlerin dört kapının ismini sayabildikleri ancak kırk makamı bilmedikleri görülmüştür. Aynı şekilde üç sünnet, yedi farzın da bilinmediği, bunların yerine eline beline diline sahip ol öğretisinin Alevîler tarafından daha çok dillendirildiği tespit edilmiştir.

İnsanların hayatlarında önemli bir yeri olan geçiş dönemleriyle ilgili yöre Alevîleri arasında çeşitli uygulamalar bulunmaktadır. Geçiş dönemlerinden ilki olan doğum öncesi ve sonrasında yöre Alevîlerinin düşüncesine göre cinlerin anne ve bebeğe zarar verebileceği bundan dolayı çeşitli önlemler aldıkları belirlenmiştir. Ayrıca bebeğe isim verilirken de geleneksel Alevîlikte olan bazı hassasiyetlerin olduğu, genellikle

çocuklara Ebû Bekir, Ömer ve Osman isimlerinin verilmediği tespit edilmiştir. Diğer önemli bir uygulama olan sünnet ve kirvelîğin kökeniyle ilgili olarak Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed zamanında ortaya çıktığına dair iki farklı görüş vardır. Önceden sosyal ve ekonomik açıdan önemli bir yeri olan kirvelîğin günümüzde uygulanabilirliği kalmamıştır. Aynı şekilde kirve yöre Alevîleri arasında manevi baba olarak kabul edildiğinden kirve çocukları arasında evlilikler yasaklanmıştır. Ama bu kuralın da günümüzde esnetildiği ve bazı kirve çocukları arasında evliliklerin yapıldığı belirlenmiştir.

Daha çok kırsal kesimde yaşayan ve geçim kaynakları tarım ve ticarete dayanan yöre Alevîleri tarafından bazı dağ, tepe, taş ve su kaynağı kutsal kabul edilerek yılın belirli zamanlarında ziyaret edilip kurbanlar kesilmekte ve dualar yapılmaktadır. Bu bağlamda Abdurrahman Gazi Türbesi, Seyid Biyok, Goşkar Baba, Şehidin Türbesi, Kuruç (Kuru) Baba, Oğulveren, Gözler (Kozlar) Baba, Zülfikâr Taşı, Kumaşlı Ziyareti Erzurum yöresinde kutsal kabul edilen başlıca yerlerdir.

Alevî erkanlarının uygulanmasında temel unsur olan ve Hz. Peygamber'in soyundan olduklarına inanılan dedeler yöre Alevîleri nezdinde önemli bir yere sahiptir. Kapalı bir toplum olarak yaşadıkları dönemlerde Alevîlerin tartışmasız önderleri olan dedelerin konumları, köyden kente göçlerle beraber sosyal ve ekonomik şartların değişmesiyle zayıflamıştır. Son dönemlerde talipler, dedelerin kendilerini ziyaret etmediklerini ve yolun gereklerini öğretmediklerini söylerken, dedeler de taliplerin kendilerine gereken önem ve itibarı göstermediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca şehir merkezlerinde kurulan Alevî derneklerinin başkan ve idarecilerinin dedeler üzerinde yönetici bir konumda olmaları da dedelerin konumunu zayıflatan diğer bir etken olmuştur. Dedelerin eğitim noktasında özellikle gençlerin günümüzde karşılaştıkları problemlere çözüm üretecek yeterliliğe sahip donanımda olmamaları da diğer bir olumsuz etkidir. Ancak yörenin kırsal kesimlerinde dedelerin eski konumlarını korudukları ve halk nazarında lider olarak kabul gördükleri tespit edilmiştir. Erzurum'da bu dedelerin bağlı olduğu başta Kureyşan ve Baba Mansur ocakları olmak üzere Dede Garkın Ocağı, Abdal Musa Ocağı, Alidost Ocağı, Derviş Ali Ocağı, Cemal Abdal Ocağı, Piri Nesimi Ocağı, İmam Hüseyin Ocağı ve Emirli Ocağı talipleri bulunmaktadır.

Bölgede ahiret kardeşliği, din kardeşliği veya ikrar verme olarak ifade edilen musahiplik, Alevîliğin temel kurumlarından birisidir. Musahiplik kurumu da dedelik gibi, çağın getirdiği bazı sebeplerden dolayı önemini yitirmeye başlamıştır. Mülakat yaptığımız Alevîlerin yarısından fazlasının musahip tutmadığı, özellikle gençlerin bu kurumdan çok fazla haberdar olmadığı anlaşılmıştır. Alevîlikte önemli bir yeri olan düşkünlük de yöre Alevîleri tarafından bilinen fakat uygulaması olmayan sembolik bir kurum olarak varlığını sürdürmektedir.

Netice itibariyle dinimiz İslam, kitabımız Kur'an ve peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) diyen, vatanına ve milletine gönülden bağlı olan, tarihsel adıyla Kızılbaş, modern isimlendirmeyeyle Alevî toplumunun diğer dinî gruplarla arasında en önemli problemin birbirlerini tanımamalarından kaynaklanan ön yargıların olduğunu söylemek mümkündür. Yapılan akademik çalışmalar ışığında, devletin de desteğiyle, ortak paydalar üzerinden gidilerek dinî gruplar arasındaki ön yargıların ortadan kaldırılmasına ve birlikteliğin sağlanmasına dönük adımlar atılmalıdır. Ayrıca Alevîliği doğru anlamak için oldukça zengin sözlü kültürünün yanı sıra Alevîliğin yazılı kaynaklarının ve kültürel unsurlarının da araştırmalarda referans noktaları olarak dikkate alınması gerektiği unutulmamalıdır. Alevîliği farklı yönlerden incelemeye konu edinen çeşitli nitel ve nicel çalışmalarla Türkiyemizin toplumsal bir gerçeği olan Alevîliğin her yönüyle araştırılarak ortaya konulması için akademisyenlere önemli sorumluluklar düşmektedir.

KAYNAKÇA

- Akkuş, Mustafa, “Ateş ve Ocak Kültünün Anadolu’da Yaygınlaşmasında Moğolların Etkisi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (68), 2013, 15-32.
- Aksüt, Hamza, *Alevîler-Türkiye -İran-Irak-Suriye-Bulgaristan*, Yurt Kitap Yayın, Ankara 2020.
- Aktaş, Ali, “Alevîlerde Ölüm, Cenaze, Yas ile İlgili İnanç ve Ritüeller”, *Alevîlik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, (12), 2015, 17-65.
- Altın, Kader, “Şamanizm’in Anadolu’ya Yansıması: Erzincan İl Örneğinde Dedelik Kurumu,” M. Yazıcı (Haz.), *Geçmişten Günümüze Alevîlik I. Uluslararası Sempozyumu*, (ss. 528-536), Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2014.
- Altınok, Baki Yaşa, *Alevîlik, Hacı Bektaş Velî-Bektaşilik*, Helke Yayıncılık, Ankara 2012.
- Altıntaş, Ramazan, “Alevî-Bektaşî Geleneğinde Allah Tasavvuru”, *Türk Kültürü Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Yayınları*,1(5), 2007, 737,748.
- Arı, Bülent, “Alevî-Bektaşilik ve Karacaoğlan’da Bektaşî İzleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 59, 2011, 301-312.
- Arslanoğlu, İbrahim, “Türkiye’de Alevî-Sünnî Farklılığı ve Sorunları,” 2. *Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevîlik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni*, 17,18,19 Ekim 2017, 1, 149-159.
- _____, “Alevîlikte Temel İnanç Unsurları ve Pratikler”, *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 7 (20), 2001, 33-134.
- Ataş, Hacı, “Tarihi Bir Figür Olarak Hz. Hüseyin’in Eşi: Şehri Bânû”, *Eskiye*, 48, 2023, 223-238.
- Atar, Fahrettin, “Akîka”, *İslam Ansiklopedisi, DİA*, II, İstanbul 1989.
- Baba, Demir, *Demir Baba Vilayetnâmesi* (Haz. Bedri Noyan), Can Yayınları, İstanbul 1976.
- Bakır, Abdulkaki, *Alevîlikte Erkân ve Düşkünlük*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.

- Bayrak, Mehmet, *Alevîlik ve Kürtler*, Özge Yayınları, Ankara 1997.
- Belazuri, Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Kitabu Cumel min Ensabu'l-Eşraf*, thk. Suheyl Zekkar-Riyad Zirikli, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1996.
- Bektaş, Abdullah, Pesen, Mustafa Nezihi, Özyurt, Sinan, Özdoğru, Furkan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, 9 Ders Kitabı*, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara 2022.
- Bey, Baha Said, *Türkiye'de Alevî-Bektaşî, Ahi ve Nusayri Zümreleri*, (Haz: İsmail Görkem), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- _____, *Türkiye'de Alevî-Bektaşî, Ahi ve Nusayri Zümreleri*, (Haz: İsmail Görkem), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- Birdoğan, Nejat, *Alevîlik İnancında Yol Ayrımı*, Mozaik Yayınları, İstanbul 1995.
- _____, *Alevîlik, Anadolu'nun Gizli Kültürü*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2019.
- Birge, John Kingsley, *Bektaşilik Tarihi*, (1937), (Çev.: Reha Çamuroğlu), Ant Yayınları, İstanbul 1991.
- Boratav, Pertev Naili, *100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1984.
- Bozkurt, Fuat, *Alevîliğin Toplumsal Boyutları*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1993.
- Bozkurt, Mehmet, *Sünnîlik, Şiîlik, Alevîlik, Vehhabilik Nedir?* Özyurt Matbaacılık, Ankara 2010.
- Bozkuş, Metin, *Sivas Alevîliği*, Fakülte Kitabevi, Sivas 2006.
- _____, "Türklerin İslamiyet'i Kabulü ve Alevîliğin Türkler Arasında Yayılması", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 1998, 409-418.
- Bulut, Faik, *Ali'siz Alevîlik*, Berfin Yayınları, İstanbul 2011.
- Bulut, Halil İbrahim, "Alevî-Bektaşî Türkmen Geleneğinde Sosyal Dayanışma ve Kardeşlik Kurumu Olarak Musahiplik", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (65), 2013, 101-118.
- Büyüktanır, Zeki, *Anadolu'nun Temel Kültürü Alevîlik*, Can Yayınları, İstanbul 2015.
- Cabbâr Kulu, *Kitab-ı Cabbâr Kulu*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2007.

- Cengil, Muammer, “Alevî-Sünnî Topluluklar Arasında Ortak Değerlerin Farkındalığı”, *I. Uluslararası Hacı Bektaş Velî Sempozyumu* (949-958), SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, Ankara 2011.
- Creswell, John W., Nitel Araştırma Yöntemleri, çev. Mesut BÜTÜN, Selçuk Beşir DEMİR, Siyasal Kitabevi, Ankara 2021.
- Çam, Süleyman, “Bahâ Saîd Bey’in Hayatı, Eserleri ve Anadolu’daki Alevî-Bektaşî-Nusayrî Zümreleri ile İlgili Çalışmaları”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 13 (2), 2020, 743-772.
- Çamuroğlu, Reha, *Tarih, Heterodoksi ve Babailer*, Kapı Yayınları, İstanbul 2005.
- Çamyar, Selahattin, Yıldız, Hacer, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, 7Ders Kitabı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2022.
- Çetinkaya, Nihat, *Kızılbaş Türkler*, Kripto Yayınları, Ankara 2012.
- Çıblak, Nilgün, “Tahtacılar Ateş ve Ocak Kültü,” F. Kılıç, T. Bülbül (Haz.), 2. *Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevîlik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*, (ss. 671-686), Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi, Ankara 2007.
- Çınar, Erdoğan, *Alevîliğin Gizli Tarihi*, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2011.
- Dalkıran, Sayın, “Alevî Kimliği ve Anadolu Alevîliği Üzerine Bir Deneme”, *Ekev Akademi dergisi*, VI (10), 2002, 95-118.
- _____, “Alevî Kimliği ve Anadolu Alevîliği Üzerine Bir Deneme”, *Ekev Akâdemi dergisi*, VI (10), 2002, 95-118.
- _____, “Rafizilerle İlgili Ebussuûd Efendiye Nisbet Edilen Risâleye Tahlilî Bir Bakış”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11 (25), 2004, 161-179.
- Danimarka Alevî Birlikleri Federasyonu, *Alevî-Bektaşî İnancının Esasları*, Danimarka Alevî Birlikleri Federasyonu Yayınları, Danimarka 2008.
- Dedekargınoğlu, Hüseyin, “Alevîlikte Tevellâ ve Teberrâ Kavramları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (93), 163-191.

- , “Düinkü ve Bugünkü Alevîlik”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (56), 2010, 327-348.
- Demir, Ahmet İshak, Şanlı, Yaşar, (2017), “Cem Dergisi’ne Göre Alevîlik’te Sosyal Hayat, Kurumlar ve Gelenekler”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (11), 7-51.
- Demren, Özlem, “Yağmur Yağdırma Ritüeli Çerçevesinde Ortaköy “Yağmur Duası”, *Türkbilig: Türkoloji Araştırmaları*, (12), 2006, 76-92.
- Dierl, Anton Josef, *Anadolu Alevîliği*, (Çev: Fahrettin Yiğit), Ant Yayınları, İstanbul 1991.
- Dineveri, Ebu Hanife Ahmed b. Davud b. Venend, *Ahbarüt-Tıval*, thk. Abdülmü’im Amir, Kahire: Daru İhyai Kutubi’l-Arabiyye, 1960.
- Doğan, Hüseyin, “Muş-Varto Alevîlerinde Dinî Anlayış ve Sosyal Yaşantı”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2014, XII (1), 61-90.
- Doğan, İsa *Türklük ve Alevîlik*, Moralite Yayınları, İstanbul 2010.
- _____, *Türklük ve Alevîlik*, Moralite Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Doğan, Recai, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, 10 Ders Kitabı*, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara 2022.
- Dömbekci, Halil Akman ve Erişen, Mehmet Akif, “Nitel Araştırmalarda Görüşme Tekniği”, *AÜSBD*, 22/2, 2022, 144, 141-160.
- Dönmez, Mehmet, Balcı, Serkan, Çelik, Hasan, “Alevîlikte Musahiplik Erkânı ve Bu Erkânın Uygulamasındaki Yaş ile İlgili Genel Değerlendirmeler”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 2019, 255-263.
- Duran, Hamiye, Baş, Emin, “Hacı Bektaş Velî’nin Velayetname’sinde Ağaç Orman Kültü”, O. Kurtoğlu, A. Ç. Erginer (haz.), *IV. Uluslararası Alevîlik ve Bektaşilik Sempozyumu*, (429-436), Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Velî Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ankara 2018.
- Eğilmez, Savaş, *Erzurum, Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar*, Erzurum Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

- Ekinci, Mustafa, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, Beyan Yayınları, İstanbul 2010.
- El-Eş'arî, Ebû'l-Hasan İbn Ebû Bişr Ali b. İsmail b. İshak, *Makalatü'l-İslâmiyyin ve ihtilafü'l-musallin*, tsh. Hellmut Ritter, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1963.
- El-Mâtûrîdî, Ebû Mansûr, *Kitâbü't-Tevhîd* (Çev: Bekir Topaloğlu), İsam Yayınları, İstanbul 2014.
- Er, Piri, *Direnen Kültür Anadolu Aleviliği*, Detay Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Erdoğan, İsmail, Demirpolat, Enver, Çelik, Rahime, Acar, Gözde Etik, Önal, Mehmet, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, 5Ders Kitabı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2022.
- Erdoğan, Kutluay, *Alevî ve Bektaşî Gerçeği*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Erkal, Mehmet, *Günümüzde Bilgi ve Uygulamasıyla Zekât*, Kampanya Kitapları Yayınları, İstanbul 2014.
- Erkan, Ümit, *16. Yüzyılda Osmanlı'da Kızılbaş Ayaklanmaları*, Araştırma Yayınları, Ankara 2016.
- Eröz, Mehmet, *Eski Türk Dinî (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşilik*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992.
- _____, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Erzurum 2011 Winter Universiade, *Tarihe Işık Tutan Şehir*, Zafer Ofset, Erzurum 2011.
- Eyupoğlu, İsmet Zeki, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik*, Yeni Çığır Yayınları, İstanbul 1980.
- _____, *Günümüzde Alevilik*, Pencere Yayınları, İstanbul 1997.
- Fırlalı, Ethem Rûhi, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, İzmir İlahiyat Vakfı, İzmir 2006.
- _____, *İmâmiyye Şîası*, Selçuk Yayınları, Ankara 1984.
- Fırat, M. Şerif, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1961.
- Gaspak, Ayhan, *Malatya Yöresi Alevilerinin Dinî İnanç ve Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma (Arguvan Örneği)*, (Doktora), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2017.

- Geyik, Seyit Kenan, *Alevî Toplumunda Siyasal Davranış: Hacı Bektaş Velî Anadolu Kültür Vakfı Kuşadası Örneği* (Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2020.
- Gezik, Erdal, *Dinsel Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevî Kürtler*, Kalan Yayınları, Ankara 2000.
- Güç, Ahmet, “Kurban”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002.
- Gündoğdu, Cengiz, “Hacı Bektaş Velî”, Halil İbrahim Bulut (Ed.), *Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, (ss. 251-265), Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya 2010.
- Gündüz, İrfan, “Ceberût” *İslam Ansiklopedisi, DİA*, VII, İstanbul 1993.
- Gündüz, Tufan, *Kızılbaşlar Tarihi*, Yedi Tepe Yayınları, İstanbul 2015.
- Güngör, Özcan, “Alevî ve Bektaşilikte Tanrı Algısının Sosyolojik Boyutları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (100), 2021, 271-296.
- _____, “Cemevi Konusuna Sosyolojik Bakış Denemsi”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 4 (7), 2010, 123-136.
- Gürbüz, Osman, “Abdurrahman Gazi Kimdir”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (3), Erzurum 2016, 1155-1175.
- _____, *Anadolu Selçuklu Döneminde Erzurum*, Ankara 2004.
- Güzel, Abdurrahman, “Yunus Emre’nin Eserlerinde Tasavvufi Unsurlar (Dört kapı-kırmakam Kısa Bir Değerlendirmesi)”. *Yunus Emre’nin Vefatının 700. Yıl Dönümü Anısına Uluslararası Türkçenin Anadolu’da Yazı Dili Oluşu Sempozyumu*, 12-14 Temmuz 2021, 2021, (ss. 199-252), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2021.
- Hacı Bektaş Belediyesi, *Sorularla Alevîlik-Bektaşilik*, Hacı Bektaş Belediyesi Yayınları, Nevşehir 2005.
- Hamurcu, İlhan Ozan, *Alevî Sivil Toplum Örgütlerinin AKP Hükümetinin Alevîlere İlişkin Politikalarına Yaklaşımı (İzmir İli Örneği)* (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2017.

Hancı, Selma, “Antalya Tekkeköy, Abdal Musa Türbesi Anma Törenleri: Yerleşik Halk ile Ziyaretçi Topluluk Üzerindeki Etkileri”, *Alevîlik Araştırmaları Dergisi*, (1), 2011, 229-249.

Harmancı, Hasan, *Alevî İlkeleri*, Destek Yayınları, İstanbul 2014.

<http://www.izmir.gov.tr/ilcelerimiz>

Irmak, Yılmaz, Hamarat, Handan, “Bingöl Alevîliğinde Dedelik Musahiplik Düşkünlük ve Cem”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (15), 2018, 211-232.

Ayhan Işık, *Meşihat Arşivi Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2001.

İbn Asakir, Ebu'l-Kasım Sîkatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah, *Tarihu Medineti Dimaşk*, thk. Muhibbüddin Ebi Said Ömer b. Garame el-Amri, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1995.

İbn Fadlan, Ahmed b. Fadlan b. Abbas, *İbn Fazlan Seyahatnamesi*, (Çev. Ramazan Şeşen), İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975.

İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahiri, *el-Fasl fî'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*, thk. Muhammed İbrâhim Nasır, Abdurrahman Umeyre, Cidde: Mektebetu Ukaz, 1982, V, 37.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-Ma'arif*, thk. Servet Ukkâş, Kahire: Daru'l-Maa'rif 1992.

İbn Sa'd, Muhammed ez-Zuhri, *Kitabu't-Tabakati'l-Kebir*, thk. Ali Muhammed Umer, Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 2001.

İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe Nümeyrî Basri, *Tarihu'l-Medineti'l-Munevvere: Ahbaru'l-Medineti'l-Munevvere*, thk. Fehim Muhammed Şeltut, Cidde: Daru'l-İsfahani, 1978.

İmam Cafer-i Sadık, *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu* (Haz. Fuat Bozkurt), Kapı Yayınları, İstanbul 2005.

İnan, Abdulkadir, *Eski Türk Dinî Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976.

- İşcan, Mehmet Zeki, “Dinî-Siyasal Otorite ve Temsil: Hilafet”, Hanifi Şahin (Ed.), *Dinî Temsil Sorunu Sempozyum Bildirileri*, 28-29 Nisan 2007, (ss. 87-100), Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Ka‘bi, Ebu’l-Kasım Abdullah b. Ahmed b. Mahmud el-Belhi, *Qabulu’l-Ahbar ve Ma’rifetu’r-Rical*, thk. Ebu Amr el-Hüseyni b. Ömer b. Abdürrahim, Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2000.
- Kalafat, Yaşar, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2010.
- Kalaycı, Mehmet, Tan, Muzaffer, “Tebriz-Maveraünnehir Hattında Bir Beylikler Dönemi Âlimi: Bedru’r-Rîmî Dâvud b. Kutluğbek b. İslâm b. Receb el-Kânî”, *Darulfunun İlahiyat*, 2022, cilt: XXXIII, sayı: 2, s. 345-382.
- Kaleli, Lütfi, *Binbir Çiçek Mozaîği Alevîlik*, Can Yayınları, İstanbul 2003.
- _____, *Mitolojide İnanç ve Peygamberler*, Can Yayınları, İstanbul 1996.
- Kaluç, Şenol, *Alevîlik, İnanç-Edep-Erkân*, Elips Kitap, Ankara 2023.
- _____, “Alevîlikte Allah-İnsan İlişkisine Bir Bakış”, *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 2010, 19, 89-92.
- Kaplan, Doğan, “Alevîlere Atılan Mum Söndü İftirasının Tarihsel Kökenleri Üzerine”, *Hünkâr Alevîlik Bektaşîlik Akademik Araştırmalar Dergisi*, I/2 (2014).
- _____, “Fuat Köprülü’ye Göre Anadolu Alevîliği ve Bektaşîlik”, *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, (18), 2015, 89-107.
- _____, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik, DİA*, Ankara 2009.
- Karamustafa, Ahmet T., *Tanrının Kuraltanılmaz Kulları*, (Çev: Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.
- Karasar, Niyazi, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2016.
- Karaoğlu, Hamza, “Pazarcık Yöresi Alevîlerinde Ölüm ve Ölü ile İlgili Uygulamalar”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 2003, 37-52.

- _____, Anadolu Türlerinde Kurban: Alevîler Örneği”, *Dinî Araştırmalar*, 2007, IX (27), 133-149.
- Karayel, Salih Emre, Albayrak, Ali, “Alevî-Bektâşî İnanç Sisteminde Hayvanlarla İlgili Mitolojik Unsurlar”, *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, IV (3), 2020, 438-455.
- Kaya, Ali, *Alevîlik ve Dersim Üzerine Seçme Yazılar*, Yaz Yayınları, İstanbul 2012.
- _____, *Alevîlikte İnanç Sohbetleri*, Can Yayınları, İstanbul 2008.
- Kaya, Haydar, *Alevî-Bektaşî Erkânı, Evrâdı ve Edebiyatı*, Engin Yayıncılık, İstanbul 1993.
- Kayserili, Alperen, *Erzurum Şehrinin Kültürel Coğrafyası*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011.
- Kehl-Bodrogi, Krisztina, *Kızılbaşlar/Alevîler*, (çev: Oktay Değirmenci-Bilge Ege Aybudak), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012.
- Keskin, Mustafa, “Sarısaltık Ocağına Bağlı Alevîlerde Ölüm ile İlgili İnanç ve Ritüeller (Tunceli Karacaköy Örneği)”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 2003, 114-130.
- Keskin, Y. Mustafa, “Kırsal Kesimde Yaşayan Alevîlerde Doğum Geleneğine İlişkin İnanç ve Uygulamalar (Elâzığ Sün ve Sedeftepe Köyleri Örneği)”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (6), 2001, 41-54.
- Keleş, Bülent, *Almanya’da Alevîlerin Kurumsallaşma Süreci* (Doktora Tezi), Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2021
- Kırbaçoğlu, Filiz, *Erzincan Yöresi Alevîleri, İnanç Sistemleri Dinsel-Geleneksel Yaşam Tarzları*, Zafer Yayınları, Erzurum 2019.
- Kobyas, Elif Şebnem, *Türkiye’de Yağmur Törenleri ve Yağmurla İlgili İnanışlar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014.
- Koçoğlu, Kıyasettin, “Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 58, 2011, 217-220.

- Korkmaz, Esat, “Hacı Bektaş Velî Öğretisi Dört Kapı-Kırkmakam”, (ss. 207-240), A. Yalçın (Haz.), *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Sempozyumu Bildirileri*, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi, Ankara 1999.
- _____, *Alevî Felsefesi*, Pencere Yayınları, İstanbul 2014.
- Korkmaz, İskender, “Gaziantep Çepnilerinin Ziyaret Mekânları: Hacı Koreş ve Seydi Koreş Ziyaret Ritüeli ve Uygulamaları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (98), 2021, 197-215.
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutsavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1976.
- Köse, Saffet, “Hülle ve Hüllecilik Konusuna İslam’ın Bakışı”, *Mehir*, 2, 1998.
- Kulu, Cabbar, *Kitab-ı Cabbâr Kulu*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2007.
- Kutlu, Sönmez, “Ehl-i Beyt Sembolik Kapitalinin Tarihi Süreç İçinde Semerelendirilmesi”, *İslâmiyât Dergisi*, 3 (3), 2000, 99-120.
- _____, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.
- Küçük, Cevdet, “Erzurum Tarihi” E. Yazıcı, H. Bozoğlu (Ed.), *Bir Şehir Var Yayılda Erzurum*, Erzurum İl Özel İdaresi Yayınları, Erzurum 2011.
- Küçük, Cevdet, “Erzurum”, *İslam Ansiklopedisi, DİA*, XI, İstanbul 1995.
- Küçük, Murat, *Horasan’dan İzmir kıyılarına, Cemaat-ı Tahtacıyan*, Horasan Yayınları, İstanbul 2009.
- Küçükuşurlu, Murat, *Sorularla Erzurum Tarihi*, Çizgi Kitabevi, İstanbul 2018.
- Kültür Konseyi Derneği, *81 İlde Kültür ve Şehir Erzurum*, Acar Basım ve San. Tic. A. Ş., İstanbul 2012.
- Macit, Sadullah, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, 6 Ders Kitabı*, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara 2022.
- Mansur, Seyit Baba, *Baba Mansur ve Makalatı Lütfiye’si*, Dorlion Yayınları, Ankara 2019.
- Melikoff, Irene, “Alevî-Bektaşîliğin Tarihi Kökenleri Bektaşî-Kızılbaş (Alevî) Bölünmesi ve Neticeleri”, Ahmet Yaşar Ocak (Ed.), *Tarihi ve Kültürel*

Boyutlarıyla Alevîler Bektaşiler Nusayriler, (ss 17-23), Ensar Neşriyat, İstanbul 1999.

_____, *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*, (1998), (Çev. Turan Alptekin), Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 2010.

_____, *Kırklar'ın Ceminde*, Demos Yayınları, İstanbul 2011.

_____, *Uyur İdik Uyardılar* (Çev: Turan Alptekin), Demos Yayınları, İstanbul 2019.

Nesimi, Seyyid, *Seyyid Nesimi Divanı* (Haz. Vaktidolu), Can Yayınları, İstanbul 2013.

_____, *Seyyid Nesîmî Divanından Seçmeler* (Haz. Kemâl Edip Kürkçüoğlu), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985

Ocak, Ahmet Yaşar, "Alevî", *İslâm Ansiklopedisi*, DİA, II, İstanbul 1989.

_____, "Alevîliğin Tarihsel, Sosyal Tabanı ile Teolojisi Arasındaki Problemine Dair", *İslami İlimler Vakfı*, 1999, 4(28), 385,398.

_____, "Babailer İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslam Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış", *Belleten (Türk Tarih Kurumu)*, LXIV (239), 2000, 129-159.

_____, "Bektâşilik", *İslam Ansiklopedisi*, DİA, V, İstanbul 1992.

_____, "Tarihsel Terminoloji (Bektaşilik, Kızılbaşlık, Alevîlik)", Ahmet Yaşar Ocak (Ed.), *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, (ss 14-24), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009.

_____, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

_____, *Babailer İsyanı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.

_____, *Kalenderiler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

_____, *Türkiye, Türkler ve İslam, Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

_____, *Yeni Çağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri-Osmanlı Dönemi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011.

- Olson, T., Özdalga, E. Raudvere, C., *Alevî Kimliği*, (1998), (Çev.: B. K. Torun, H. Torun), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, 117.
- Onat, Hasan, “Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine”, Hasan Onat (Ed.), *İslam Mezhepleri Tarihi*, (ss. 555-571), Grafiker Yayınları, Ankara 2019.
- _____, “Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine”, *İslâmiyat Dergisi*, 2003, 6 (3), 111-126.
- _____, *Emevîler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Endülüs Yayınları, İstanbul 2019.
- _____, “Kimlik-Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevîlik-Bektaşilikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine”, *Alevîlik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi (Irene Melikff’un Anısına)*, 2009, (1), 18-34.
- _____, “Açılım Arayışlarının Gölgesinde Alevîlik-Bektaşilik ve Kimlik Tartışmaları”, 37-46
- Oymak, İskender, “Anadolu’da Su Kültünün İzleri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV (1), 2010, 35-55.
- Oytan, M. tevfik, *Bektaşiliğin İç Yüzü*, İstanbul Maarif Kütüphanesi Matbaası, İstanbul 1945.
- Örnek, Sedat Veyis, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971.
- _____, *Türk Halk Bilimi*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, Ankara 1997.
- Öz, Baki, “Bir Alevîlik Tanımlaması ya da Alevîlik Tanımına Kurumsal Bir Yaklaşım”, *Folklor Edebiyat Dergisi*, VIII (XXIX), 2002, 69-74.
- _____, *Alevîliğe İftiralar Cevaplar*, Can Yayınları, İstanbul 2005.
- _____, *Alevîlik Nedir*, Der Yayınları, İstanbul 1996.
- Öz, Mustafa, “Ehl-i Beyt”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, X, İstanbul 1994.
- _____, “Râfîzîler”, *İslâm Ansiklopedisi, DİA*, XXXIV, İstanbul 2007.
- Özdemir, Ali Rıza, “Alevî Bektaşî Yolunda Dört Kapının Makamları”, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, 13(2), 2020, 713-742.

_____, *A'dan Z'ye Alevîlik Başlangıç Kitabı*, Kripto Yayınları, Ankara 2020.

_____, *Alevîliğin Yazılmayan Tarihi*, Kripto Yayınları, Ankara 2020.

Özdemir, Şuayip, Ali Albayrak, İsmail Arıcı, “Alevî-Bektaşilerin Diyanet İşleri Başkanlığının Kendilerine Yönelik Din Hizmetlerine İlişkin Tutumları (Elazığ Örneği)”, *I. Uluslararası Hacı Bektaş Velî Sempozyumu* (785-806), SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, Ankara 2011.

Özmen, Fazilet Ahu, “Alevî Gençliğinin ve Sosyo-Kültürel Kimlik Mücadelesi I”, *Alternatif Politika*, III (1), 2011, 31-54.

Öztürk, Mustafa, Alevîlerin Kur'an Tasavvuru Üzerine, *İslâmiyât Dergisi*, 6 (3), 55-70.

Öztürk, Yaşar Nuri, *Tarih Boyunca Bektaşilik*, Yeni Boyut Yayıncılık, İstanbul 2013.

Pehlivan, Battal, *Alevîler ve Diyanet*, Pencere Yayınları, İstanbul 1994.

Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2003.

Pınarbaşı, Bekir, Özdemir, Fikri, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, 11 Ders Kitabı*, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara 2022.

Ramazan Altıntaş, “Alevî-Bektaşî Geleneğinde Dedelik Kurumu,” *Uluslararası Bektaşilik ve Alevîlik Sempozyumu I*, 28-30 Eylül 2005- Isparta: Bildiriler ve Müzakereler (ss. 99-110), Isparta 2005.

Rençber, Fevzi, *Hakk Muhammed Ali Aşkı, Adıyaman Alevîleri*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2016.

Rençber, Fevzi, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilikte Cem ve Cem Evleri*, Şırnak Üniversitesi Yayınları, Şırnak 2018.

_____, “Adıyaman Alevîlerinde Türbe ve Yatır Ziyaretleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (71), 2014, 209-220.

_____, “Alevî Geleneğinde ‘Cemevinin’ Tarihsel Kökeni” *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2012, 12 (3), 73-86.

_____, “Alevî Nitelemeli Gruplarda Zekât ve Lokma Anlayışı”, *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Tam Metin Kitabı*, Mayıs 2-4, 2019, 254-257.

Sarıkaya, M. Saffet, *Anadolu Alevîliğinin Tarihi Arka Planı*, Post Yayınları, İstanbul 2016.

_____, “Alevî İnançlarında Hz. Muhammed”, Ahmet Yaşar Ocak (Ed.), *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, (228-240), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009

_____, “Alevîlik-Bektaşîliğin Tasavvufî Boyutu”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (82), 2017, 9-23.

Seyyid Alizâde, Hasan B. Müslim, *Hızırnâme* (Haz. Baki Yaşa Altınok), Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2007.

Sezen, Lütfi, *Erzurum Folkloru*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2007.

Sezgin, Abdülkadir, *Sosyolojik Açıdan Alevîlik-Bektaşîlik*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Soyer, A. Yılmaz, *Hünkâr-Ansiklopedik Bektaşîlik Sözlüğü*, Post Yayın Dağıtım, İstanbul 2019.

_____, *Sosyolojik Açıdan Alevî Bektaşî Geleneği*, Seyran Yayınları, İstanbul 1996.

Subaşı, Necdet, *Alevî Modernleşmesi*, Mahya Yayıncılık, İstanbul 2019.

_____, *Alevî Modernleşmesi*, Mahya Yayıncılık, İstanbul 2019.

Şah İsmail, *Hatâyî Dîvânı* (Haz. Muhsin Macit), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2017.

Şahin, Hanifi, “Alevî Yazılı Kaynaklarındaki Dört Kapı Kırk Makam Anlayışının Günümüz Alevî Yazarlarca Algılanışı”, M. Yazıcı (Haz.), *Geçmişten Günümüze Alevîlik I. Uluslararası Sempozyumu* :03-05 Ekim 2013- Bingöl: Bildiriler (ss. 274-288), Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2014.

_____, *İlhanlılar Döneminde Şiîlik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010.

_____, “Saltuknâme’de Dinî ve Mezhebi Unsurlar” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 99, 2021.

Şahin, İlkey, *Online Alevî Topluluklar*, Çizgi Kitabevi, Konya 2013.

- Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Abdülazîz Muhammed Vekil, Kahire: Müessesetü'l-Halebi, 1968, I, 18.
- Şener, Cemal, *Alevîliğin Etnik Kimliği, Alevîler Kürt mü? Türk mü?* Etik Yayınları, İstanbul 2010.
- _____, *Alevîlik Olayı*, Yön Yayınları, İstanbul 1989, 140-144.
- Şimşek, Eyüp, Özcan Güngör, “Alevî Yapısallaşması, Talepler ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Alevîlik-Bektaşılık”, *Turkish Studies*, 8 (3), 2013, 539-565.
- Şişman, Bekir, Şahinkesen, Tuğçe “Merzifon Yöresi Alevîlerinde Ölümle İlgili İnanış Ve Uygulamalar,” M. F. Köksal (Ed.), *Uluslararası Amasya Sempoozyumu: Tarih, Kültür, Dil, Edebiyat, 4-7 Ekim 2017, Amasya*, Cilt:2, (1457-1463), KIBATEK Yayınları, Ankara 2017.
- Taberi, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tarihu't-Taberi: Tarihu'r-Rusul ve'l-Muluk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire: Daru'l-Me'arif, 1967.
- _____, *Cami'u'l-Beyan 'an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turki, Kahire: Daru Hecr, 2001.
- Taşgın, Ahmet, “Cem, Cemevi ve İşlevleri”, Ahmet Yaşar Ocak (Ed.), *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009.
- _____, “Cumhuriyet Dönemi Siyasetin Alevîliği ve Alevîlerin Siyaseti: Marifetin Mekri mi-Siyasetin Çarkı mı?”, Salih Çift (Ed.), *Tarihten Günümüze Sûfî-Siyaset İlişkileri*, 2020, (ss. 577-593), İslâmî İlimler Araştırma Vakfı.
- _____, “Diyarbakır Türkmen Alevîlerinde Musahip Erkânı”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 207, 2013, 205-226.
- _____, *Dile Gelen Alevîlik*, Çizgi Kitabevi, Konya 2013.
- _____, Solmaz, Bünyamin, “Hacı Bektaş ve Hacı Toğrul Karşılaşması: Güvercin ve Doğan Donuna Bürünme”, *Turkish Studies*, 7 (11), 2012, 105-109.

- Teber, Ömer Faruk, “Osmanlı Belgelerinde Alevîlik İçin Kullanılan Dinî – Siyasi Tanımlamalar”, *Dinî Araştırmalar Dergisi*, 10 (28), 2007, 19-38.
- _____, Bektâşi Erkânâmelerinde Mezhebi Unsurlar, Aktif Yayınevi, İstanbul 2008.
- Topaloğlu, Bekir, “Ölüm”, *İslâm Ansiklopedisi, DİA*, III, İstanbul 2007.
- Topaloğlu, Fatih, “Aydın İli Bozdoğan İlçesi Alamut Köyü Alevîlerinde Yatır Ziyareti - Madran Baba Örneği,” *e- Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 5 (1), 2012, 67-93.
- Turan, Ahmet, Bozkuş, Metin, “Günümüzde Sivas ve Çevresinde Yaşayan Alevîlerde İnanç Esasları”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (24-25), 2007, 11-31.
- Turan, Ahmet-Yıldız, Harun, “Tarihten Günümüze Anadolu Alevîliği”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26-27, 2008, 11-24.
- _____, “Anadolu Alevîleri-Kızılbaşlar”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1992- (6), 45-59.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük 1*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1989.
- Türkdoğan, Orhan, “Türklerde KirVelik ve Sünnet Geleneği”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, III, VI, V, VI, 1966-1969, 197-213.
- Uçar, Ramazan, “Alevî-Bektaşilerin Diyanet İşleri Başkanlığında Temsil Problemi (Alan Araştırması),” S. Sarıkaya (Ed.), *Uluslararası Bektaşilik-Alevîlik Sempozyumu -I-*, 28-30 Ekim 2005- Isparta, (ss. 455-466), SDÜ İlahiyat Fakültesi.
- Uyar, Gülgün, *Ehl-i Beyt: İslam tarihinde Ali-Fatıma Evladı (260/873’e Kadar)*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Üçer, Cenksu, “Alevî Telakkide Hz. Muhammed”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 2010, 321-343.
- _____, “Alevîliğin Neliği ve Şiilik (Caferilik) ile İlişkisinin Çerçevesi”, *Marife: Dinî Araştırmalar Dergisi*, XIII (3), 2008, 205-238.
- _____, “Cemevi: Âdâb Ve Erkânın İcrâ Edildiği Mekân Cemevi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (88), 2018, 59-84.

- _____, “Hak-Muhammed-Ali (Üçler) Telakkileri Çerçevesinde Alevîlikte Hz. Ali”, H. Onat (Haz.), *H. Ali Sempozyumu*:24-25 Ekim 2007-İzmir: Bildiriler (ss. 117-143), İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı, İzmir 2007.
- _____, *Anadolu’da Alevî Ocakları ve Grupları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2019.
- _____, Geleneksel Alevîlikte İbadet Hayatı ve Alevîlerin Genel İslâmî İbadetlere Yaklaşımları, *Din Bilimleri Akâdemik Araştırma Dergisi*, 5 (2), 2005, 161-189.
- _____, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.
- Ünlü, İhsan, “Alevîlikte Dedelik Kurumu Oluşumu ve İşlevleri,” M. Yazıcı (Haz.), *Geçmişten Günümüze Alevîlik I. Uluslararası Sempozyumu*, (ss. 618-635), Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2014.
- Üzüm, İlyas, “Kızılbaş”, *İslâm Ansiklopedisi, DİA*, XXV, Ankara 2002.
- _____, *Günümüz Alevîliği*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997.
- _____, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, İSAM Yayınları, İstanbul 2007.
- _____, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, İsam Yayınları, İstanbul 2007.
- Velî, Hacı Bektaş, *Makâlât*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2007.
- _____, *Velayetnâme* (Haz. Hamiye Duran), Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2014.
- Virânî, Seyyid, *Virânî Divânı*, (Haz. Şah Hüseyin Şah), Hünkâr Basım Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Xemgin, Ethem, *Alevîliğin Kökenindeki Mazda İnancı ve Zerdüşt Öğretisi*, Berfin Yayınları, İstanbul 2011.
- Yaman, Ali, “Alevîlerde Dedelik ve Dede Ocakları,” A. Y. Ocak (Haz.), *Geçmişten Günümüze Alevî-Bektaşî Kültürü*, (ss. 178-202), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009.
- _____, “Alevîlikte Dedelik Kurumu (Ocak Sistem)”, H. İ. Bulut (Haz.), *Anadolu’da Alevîliğin Dünü ve Bugünü*, (ss. 541-556), Skarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya 2010.

- _____, “Cumhuriyet Döneminde Alevîler-Diyanet İşleri Başkanlığı İlişkilerine Eleştirel Bir Bakış”, *I. Uluslararası Hacı Bektaş Velî Sempozyumu* (785-806), SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, Ankara 2011.
- _____, “Geçmişten Günümüze Alevî Dedeleri,” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Sempozyumu Bildirileri*, (ss. 405-423), Ankara 1999.
- _____, “Zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri Komisyonu ve Kitaplarda Gerçekleştirilen Değişiklikler Ekseninde Alevî Çalıştayları’nın Sonuçlarına Dair”, M. Yazıcı (Haz.), *Geçmişten Günümüze Alevîlik I. Uluslararası Sempozyumu*, Bingöl 2014, 373-388.
- Yaman, Mehmet, *Alevîlik; İnanç, İbadet, Erkan*, Garip Dede Türbesi Koruma Onarma ve Yaşatma Derneği, İstanbul 2007.
- Yar, Erkan, “Alevî-Bektaşî İnanç Sisteminde Sorular ve Sorunlar”, M. Y. Yaşar, H. İ. Delen (Haz.), *Halkın Soruları Bağlamında Günümüz İnanç Problemleri Sempozyumu*, (171-175), Bağcılar Belediyesi, İstanbul 2016.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil, “Namaz”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.
- Yeşil, Yılmaz, “Türk Dünyası’nda Geçiş Dönemi Ritüelleri Üzerine Tespitler”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 3 (9), 2014, 117-136.
- Yeşilyurt, Temel, Alevî-Bektaşîliğin İnanç Boyutu, *İslâmiyât*, 4 (3), 2003, 13-30.
- Yıldırım, Erdal, “Alevî-Sünnî Farklılaşmasının Tarihsel, Dinsel/Siyasal ve Sosyo Kültürel Nedenleri,” *Toplum Bilimleri Dergisi*, 2016, 10 (19), 281-300.
- _____, “Alevî-Sünnî Farklılaşmasının Tarihsel, Dinsel/Siyasal ve Sosyo Kültürel Nedenleri,” *Toplum Bilimleri Dergisi*, 2016, 10 (19), 281-300.
- _____, “Tunceli Alevîlerinde Sünnet ve KirVelîk Geleneği Uygulamaları”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVI (2), 2011, 83-99.
- _____, *Tunceli Alevîliği*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010.
- Yıldırım, Rıza, “Bektaşî Kime Derler?: “Bektaşî” Kavramının Kapsamı ve Sınırları Üzerine Tarihsel Bir Analiz Denemesi”, Yalçın Çakmak, İmran Gürtaş (Ed.),

Kızılbaşlık Alevîlik Bektaşilik – Tarih-Kimilik-İnanç-Ritüel, (ss. 71-109), İletişim Yayınları, İstanbul 2020.

_____, “Türkiye’nin Demokratikleşmesi ve Alevî Talepleri Tespit ve Öneri Raporu: Cemevi Neyi Temsil Ediyor?”, *Liberal Düşünce*, XIX (73-74), 2014, 13-19.

_____, *Alevîliğin Doğuşu, Kızılbaş Sufiliğinin Toplumsal ve Siyasal Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2020.

_____, *Geleneksel Alevîlik*, İletişim Yayınları, İstanbul 2020.

_____, “Geleneksel Alevîlikten Modern Alevîliğe: Tarihsel Bir Dönüşümün Ana Eksenleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 62, 2012, 135-162.

_____, *Menâkıb-ı Evliya (Buyruk)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020.

Yıldız, Harun, “Alevî Geleneğinde Ölüm ve Sonrası Tören ve Ritüeller,” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Dergisi*, 42, 2007, 93-12.

_____, “Alevî/Bektaşî Geleneğinde Musahiplik”, *Uluslararası Bektaşilik ve Alevîlik Sempozyumu*, (ss. 397-413), SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, Isparta 2005.

_____, “Alevî-Bektaşî Geleneğinde Düşkünlük,” F. Kılıç, T. Bülbül (Haz.), 2. *Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevîlik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*, (ss. 1247-1260), Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi, Ankara 2007.

_____, “Anadolu Alevî-Bektaşî İnanç Dünyasında Kurban Anlayışı ve Kurbanla İlgili Ritüeller”, *Alevîlik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 20, 2019, 135-151.

_____, “Türkiye Alevîliği’nin İnanç ve Ahlaki Değerleri”, H. İ. Bulut (Haz.), *Anadolu’da Alevîliğin Dünü ve Bugünü*, (405-455), Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya 2010.

_____, *Anadolu Alevîliği, Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2021,

_____, *Anadolu Alevîliği, Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, Ankara Okulu Yayınlar, Ankara 2021.

- Yıldırım, Ali-Şimşek Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2000.
- Yıldız, Süleyman, *Seyyid Kureyş, Kureyşan Ocağı ve Alevîliği*, İmam Rıza Dergahı Yayınları, İstanbul 2021.
- Yılmaz, Feramuz, Doğan, H. İsmail, Özkan, Sümeyye, Öztürk, Yusuf, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, 12 Ders Kitabı*, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara 2022.
- Yılmaz, Hüseyin, “Alevîlik-Sünnîlik Açısından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri”, *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (2), 2009, 189-209.
- Yiğit, Hulusi, Doğan, Emine Öğülmüş, Kırman, Sümeyye, Özdoğru, Furkan, Menküç, Dilek, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, 4 Ders Kitabı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2022.
- Yörükan, Yusuf Ziya, *Anadolu’da Alevîler ve Tahtacılar*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006.
- Zelyut, Rıza, *Dersim İsyanları, Seyit Rıza Gerçeği*, Kripto Yayınları, Ankara 2019.

EKLER

EK 1. KAYNAK KİŞİLER

- Abdurrahman Sarı (Talip), Kızılören Mahallesi, 1962, İlkokul.
- Ahmet Karanfil (Dede), Erduran Köyü, 1948, Ortaokul.
- Akif Akbaba (Dede), Hacıhamza Mahallesi, 1941, İlkokul.
- Ali Baba (Dede) Kuruca Mahallesi, 1949, Lise.
- Ali Cemal Gültekin (Dede), Tozluca Mahallesi, 1950, İlkokul.
- Ali Sağlık (Hoca), Karabey Mahallesi, 1932, İlkokul.
- Barış Kaya (Talip), Aktaş Mahallesi, 1954, Lisans.
- Binali Bektaş (Dede), Gümüşlü Mahallesi, 1966, Lise.
- Cemal Durgun (Talip), Aktaş Mahallesi, 1949, İlkokul.
- Cevahir Edebalı (Talip), Göbekören Mahallesi, 1990, İlkokul.
- Çağla Şirin (Talip), Aşkale (Merkez), 2001, Lise.
- Derviş İsmail Cambaz (Dede), Çatkale Mahallesi, 1960, İlkokul.
- Durak Tokar, Kürkçü Mahallesi (Talip), 1970, Lise.
- Dursun İrat (Talip), Yeşildemet Mahallesi, 1940, Lisans.
- Düzgün Gündüz (Talip), Ilıcak mahallesi, 1981, Ortaokul.
- Ethem Yeter (Talip), Tuzluca Mahallesi (Beşiktaş Mezrası), 1960, İlkokul.
- Gazi Aydın (Talip), Meydan Mahallesi, 1981, İlkokul.
- Giray Kamiloğlu (Talip), Kürkçü Mahallesi, 1940, Lisans.
- Hanifi Aydın (Talip), Murat Çayırı Mahallesi, 1972, Ortaokul.
- Haydar Arda (Talip), Esendere Mahallesi, 1941, İlkokul.
- Hayrani Aygün (Dede), Ketenci Mahallesi, 1960, Ortaokul.
- Hasan Göçer (Dede), Meydan Mahallesi, 1955, İlkokul.

- Havva Kayıran (Talip), Bağlıca Mahallesi, 1977, İlkokul.
- Hüseyin Güzelgöl (Dede), Arpadere Mahallesi, 1954, Lise.
- Hüseyin Uğurlu (Dede), Gümüşsere Mahallesi, 1959, İlkokul.
- İlhami Kocaeli (Hoca), Karaca Mahallesi, 1964, İlkokul.
- Kali Gül (Talip), Ilıcak Mahallesi, 1948, İlkokul.
- Kemal Kuruçeren (Dede), Meydan Mahallesi, 1975, İlkokul.
- Mahmut Baba (Dede), Kurtuluş Mahallesi, 1964, Lise.
- Mahmut Edebalı (Dede), Göbekören Mahallesi, 1981, İlkokul.
- Mehmet Akgöl (Talip), Murat Çayırı Mahallesi, 1942, Okur Yazar.
- Mehmet Can Tarğay (Talip), Ilıcak Mahallesi, 1952, İlkokul.
- Metin Kayran (Talip), Bağlıca Mahallesi, 1974, İlkokul.
- Metin Ocak (Talip), Atyolu Mahallesi, 1985, İlkokul.
- Nazim Tanyeri (Dede), Yazılı Mahallesi, 1938, İlkokul.
- Nazlıcan Bağlan (Talip), Rabia Ana Mahallesi, 2001, Lise.
- Nurhayat Okur (Talip), Vaniefendi Mahallesi, 1964, Lise.
- Özlem Keseci (Talip), Değirmenli Mahallesi (Alibey Mezrası), 1983, İlkokul.
- Refika İlhan (Talip), Rabia Ana Mahallesi, 1950, Okur yazar değil.
- Sarıgül Sonuç (Talip), Bağlıca Mahallesi, 1981, İlkokul.
- Sinan Aygün (Talip), Ketenci Mahallesi, 1976, Lisans.
- Şenol Bayraktar (Talip), Aktaş Mahallesi, 1950, Ortaokul.
- Tekin Sonuç (Talip), Bağlıca Mahallesi, 1978, İlkokul.
- Turabi Sonuç (Talip), Bağlıca Mahallesi, 1979, İlkokul.
- Türkan Tan (Talip), Kızılören Mahallesi, 1957, İlkokul.
- Veli Yıldız (Dede), Yanıkaval Mahallesi, 1944, İlkokul.
- Yazgül İlhan (Talip), Rabia Ana Mahallesi, 1974, Ortaokul.

Yusuf Güven (Talip), Kızılören Mahallesi, 1962, İlkokul.

Yusuf Koçer (Dede), Gümüşlü Mahallesi, 1968, İlkokul.

Zeynel Abidin Namdaroğlu (Talip), Başköy Mahallesi, 1966, Ortaokul.

Zozan Kaya (Talip), Meydan Mahallesi, 1970, İlkokul.

EK 2. MÜLAKAT SORULARI

1. Alevîlik nedir, bir din mi mezhep mi veya yaşam tarzımı? Kızılbaşlık, Caferilik, Bektaşîlik ve Rafizilik kavramlarının Alevîlikle ilişkisi nedir?
2. Erzurum’da yaşayan Alevîlerin gelenekleri, kültür ve uygulamaları şifahi kültüre (sözlü gelenekler) mi, yoksa kitabi kültüre (yazlı kaynaklar) mi dayanıyor? Şifahi ve kitabi kültürel kaynaklara örnek verebilir misiniz?
3. Allah -Muhammed – Ali kavramları neyi ifade etmektedir? Bu üç kavramın farklı ve ortak yönleri nelerdir. Hak-Muhammed-Ali kavramları tek bir hakikatin üç ayrı ifadesi mi yoksa hepsi ayrı ayrı müstakil kavramlar mıdır?
4. İlahi kitaplar hakkındaki düşünceleriniz nelerdir? İlahi kitapların sonuncusu olan Kur’an-ı Kerim hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?
5. Ahirete iman ve ahiretin aşamaları ile “don değiştirme” kavramı hakkında neler düşünüyorsunuz?
6. Ehli Beyt ve On İki İmam hakkında bilgi vererek bunların Alevîlik açısından önemini açıklayınız?
7. Çevrenizdeki Alevîlerde bulunan halk inançları hakkında bilgi verir misiniz? (Fal Büyü, Kurşun Dökme, Nazar, Muska, Cin)
8. Yörede uğursuzluk olarak görülen hayvan, kişi, bitki, zaman, yapılan iş, sayı, gün, ses vb. unsurlar var mıdır, varsa bunlar nelerdir?
9. Alevî çevrelerde temizlik anlayışı nasıldır, ibadet sayılan temizlik çeşitleri nelerdir?
10. İslam dininin temel ibadetleri olan namaz, oruç, zekât, hac ve kurban hakkında Alevîlerin düşünceleri nelerdir?
11. Alevî geleneğinde 'Âyin-i cem’ neyi ifade etmektedir, tam olarak nasıl yapılır? Cemlere kimler katılabilir, Alevî olmayan birisi Ceme katılabilir mi, Neden?
12. Alevîlikte uyulması gereken ve kişide bulunması gereken ahlâkî ilkeler nelerdir? (Dört Kapı Kırk makam, Üç Sünnet Yedi Farz ve Eline, Beline, Diline Sahip Olma Bağlamında)
13. Alevî geleneklerinde doğum, sünnet, düğün ve ölüm gibi geçiş dönemi uygulamaları hakkında bilgiler verir misiniz?

14. Erzurum yöresindeki Alevîlerde doğa inancıyla ilgili inanç ve uygulamaları nelerdir? (Ağaç, orman su, ateş, hayvan bağlamında).
15. Alevîlerde önemli dinî kurumlar olan dedelik, musahiplik, Cemevi ve düşkünlük hakkında bilgi verir misiniz?
16. Alevî geleneğe sahip olmayan ve birlikte yaşadığınız topluluklar hakkında ne düşünüyorsunuz, onlarla ilişkilerinizde herhangi bir sorun yaşıyor musunuz? Bu topluluklardan size yönelik ön yargılı tutum, davranış ve söylemelerin olduğunu düşünüyor musunuz?
17. Şîilik hakkında neler biliyorsunuz? Alevîliğin Şîilikle ortak ve farklı yönleri nelerdir?
18. Sizce Alevîlerin siyasi partilerle ilişkileri nasıl olmalıdır? Oy verirken sizin için en önemli kıstaslar nelerdir?
19. Diyanetin hizmetlerini yeterli buluyor musunuz, eğer bulmuyorsanız alternatif bir öneriniz var mı? (Diyanet kaldırılın, bize diyanette özel bir birim tahsis edilsin,)
20. MEB'in Alevîlere hizmetleri konusunda ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi hakkında ne düşünüyorsunuz?

EK 3. FOTOĞRAFLAR

Kureyşan ocağı mensubu ve zâkir Binali Bektaş Dede ile mülakat yaparken.

Çat ilçesinin Bağlıca köyünde dede ve taliplerle mülakat yaparken.

Meydan Mahalesi'nde Hasan Göçer ve Kemal Kuruçeren dedeler ile mülakat yaparken.

Hınıs'ta taliplerle mülakat yaparken.

Hınıs'ta bulunan Seyde Golo Türbesi yöredeki Alevîler tarafından ziyaret edilirken.

Ahmet Karanfil Dede ile Erduran köyünde mülakat yaparken.

Şenkaya'nın Aktaş mahallesinde Hz. Ali'nin parmak izleri olduğuna inanılan taş.

Şenkaya'nın Aktaş mahallesinde Hz. Ali'nin kılıcının izi olduğuna inanılan taş.

Kürkçü Mahallesi'nde Giray Kamiloğlu ile mülakat yaparken.

Şenkaya Kürkçü Mahallesi'nin muhtar ve diğer talipler ile beraberken.

Şenkaya'nın Akşar Mahallesi'nde Alevî vatandaşlarla mülakat yaparken.

Nazım Tanyeri Dede ile Yazılı Mahallesi'nde mülakat yaparken.

Yeşildemet Mahallesi'nde Dursun İrat ve köy muhtarı ile mülakat yaparken.

Beşiktaş mezarından Ethem Yeter ile mülakat yaparken.

Erzurum merkezde Metin Okur'la mülakat yaparken.

Murat ayırdı Mahallesi'nde Mehmet Akgöl ile mülakat yaparken.

Akif Akbaba dede ile Hacı Hamza Mahallesi'nde mülakat yaparken.

Hüseyin Uğurlu dede Gümüşseren köyünde Muharrem ayı vesilesiyle konuşma yapıyor.

Gümüşseren Mahallesi'nde Muharrem ayı vesilesiyle yapılan aşureler.

Abdurrahman Gazi Türbesi'nde Muharrem ayı vesilesiyle aşure dağıtıldı.

Muharrem ayında Aşkale Gümüşseren Mahallesi'nde yapılan Cem töreni.

2022 yılı İstanbul Alibeyköy Cem Evi'nde düzenlenen Cem töreni.

Ali Baba Dede ile mülakat yaparken.

Cem törenine getirilen lokmalar görevliler tarafından karıştırılarak paketleniyor.

Mahmut Baba dedenin kurbanın kemiklerini kefenleyerek gömme merasimi.

Cem töreninde niyaz eden bir talip.

Tekman'da Kuruz Baba ziyareti.

Askerden gelen oğlu için adak kurbanı kesen bir Alevî vatandaşı.

Mahmut Baba dede Erzurum Hz. Hüseyin Cem Evi'nde şifalı olduğuna inanılan suyu taliplerin üzerine serperken.

Erzurum Hz. İmam Hüseyin Cem Evi'nde 2023 Muharrem Cemi'nden bir kare.

Yöre Alevîleri tarafından önemli ziyaretlerden getirilen *Teberrik Taşları*.

EK 4. ETİK KURUL ONAY BELGESİ

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığı

Sayı : E.88656144-000-2200012665

ETİK KURUL ONAY BELGESİ

KARAR BİLGİLERİ	Oturum Sayısı : 2 Karar No : 9	Toplantı Tarihi: 13.01.2022
	Aşağıda bilgileri verilen proje ile ilgili çalışmanın, etik ilkeler açısından değerlendirilmesi isteği ile ilgili husus görüşüldü. Yapılan görüşmelerden sonra; söz konusu projeyle alakalı yapılacak çalışma için, araştırmanın gerekçe, amaç, yaklaşım ve yöntemleri dikkate alınarak konuyla ilgili çalışmanın gerçekleştirilmesinde <i>bilim etiği yönünden sakınca bulunmadığına</i>, Etik Kurulu oy birliği ile karar vermiştir.	
PROJE - TEZ BİLGİLERİ	Proje- Tez Danışmanı : Prof.Dr. Hanifi ŞAHİN Proje -Tez Yürütücüsü : Lokman KILAVUZ Proje -Tez Konusu : "Erzurum Alevileri, Tarihçesi, İnançları, Örf ve Adetleri"	
	SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ETİK KURULU	
	Unvanı/Adı Soyadı	Görevi
	<i>Prof.Dr. Sait UYLAŞ</i>	<i>Etik Kurul Başkanı</i>
	<i>Prof.Dr. Vedat KAYA</i>	<i>Etik Kurul Başkan Yardımcısı</i>
	<i>Prof.Dr. Adem YILMAZ</i>	<i>Etik Kurul Üyesi</i>
	<i>Prof.Dr. Gökalep Nuri SELÇUK</i>	<i>Etik Kurul Üyesi</i>
	<i>Prof.Dr. Ufuk ŞİMŞEK</i>	<i>Etik Kurul Üyesi</i>
	<i>Prof.Dr. Musa BİLGİZ</i>	<i>Etik Kurul Üyesi</i>
	<i>Prof.Dr. Dilaver DÜZGÜN</i>	<i>Etik Kurul Üyesi</i>

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.
Belge Do rulama Kodu: 81E0C186C23 Belge Do rulama Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/ata-turk-universitesi-ebys>

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Lokman KILAVUZ
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	